

ТАЪРИХИ ҚАДИМИ ХАЛҚИ ТОҶИК

5

ЮСУФШОҲ ЯЪҚУБОВ

ТАЪРИҲИ ҚАДИМИ ҲАЛҚИ ТОҶИК

ЗАМОНИ ОРИЁИҲО

КИТОБИ ДАРСӢ БАРОИ СИНФИ 5

*Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба ҷон тавсия намудааст.*

5

Алмато «Агамура» 2000

Мухаррир · Муҳаммад Ансор

Ин китоби дарсӣ бо кӯмаки Бонки Умумиҷаҳонӣ интишор гардидааст.

Хонандаи азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳрабар шавед ва эҳтиёт намоед. Кӯшиш намоед, ки соли оянда ҳам ин китоб бо намуди аслиаш дастраси додору хоҳарчаҳоятон гардад ва ба онҳо ҳам хизмат кунад.

Истифодаи иҷоравии китоб:

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (бахои китобдор)	
				Аввали соли хониш	Охири соли хониш
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN– 9965-05-036-8

ББК—74.26я72

Я $\frac{4306020600-117}{418(05)-2000}$ Инф. письмо, 2000

ISBN– 9965-05-036-8

© Ю.Яъқубов, 2000
© «Атамӯра», 2000

САРСУХАН

Ба хонандагони синфи 5.

Шумо аввалин бор ба омӯхтани таърихи халқу ватани худ машғул мешавед. Таърихи халқи тоҷик як пораи пурифтихори таърихи ҷаҳон мебошад. Агар шумо таърихи ватани худро хуб донед, фарзанди вафодори халқу миллат хоҳед буд. Худшиносӣ донишҷӯи таърихи халқи худ, шинохтани гузаштагони худ, илму забону ватани худ мебошад. Вақте ки шумо худро мешиносед, ба халқу ватан меҳнати ҳалол менамояд. Меҳнати ҳалол сабаби ободии хона, деҳа, русто ва рушду камоли мамлакат мешавад.

Гузаштагони мо дар таърихи инсоният қорнамоиҳои бузург кардаанд. Онҳо дар Осиёи Марказӣ аввалин ромқунандагони сағ, асп, гов, шутур ва дигар қорпоёни хонагӣ мебошанд. Онҳо аввалин ихтироқунандагони ароба, фойтун, санъати кишоварзӣ, созандагони шахру деҳот буданд. Гузаштагони мо офарандагони фарҳанги баландпояи ҷаҳонӣ дар Осиёи Марказӣ мебошанд ва мо имрӯз бо ин фарҳанг фахр менамоем.

Шумо бори аввал таърихи мухтасари бостонии халқи тоҷикро меҳонед ва огоҳ мешавед, ки дар қадим ватани гузаштагони мо-ориёӣҳо хеле бузург буд, вай аз шимол, аз хавзаи рӯди Ранха (Волга) сар шуда, ба ҷануб то Ҳиндустони Марказӣ ва аз шарқ, аз марзи Чину Муғулистон то рӯди Дунайю Осиёи Хурд тӯл мекашид. Дар ҳамаи ин заминҳои паҳновар гузаштагони мо-ориёӣҳо мезистанд. Ориёӣҳо халқи бузурги он замон буданд. Бинобар ин, шумо таърихи гузаштагони худро бодикқат хонед ва сабабҳои кам шудани ҳудуди мамлакат ва аҳолии ориёӣҳоро дарк намоед. Шумо кӯшиш кунед, ки дигар ватанатонро пора нақунанд. Ба муқобили маҳалгароӣ ва ҷудоиандозони миллат мубориза баред, чунки бузургии миллат дар ваҳдат ва ягонагист.

Пароканда лашқар наёяд ба қор,
Дусад марди ҷанги бех аз сад ҳазор-

мегӯяд Фирдавсии бузург.

Чанд суҳан дар бораи тарзи аз бар намудани фанни таърих. Таърих вожаи арабӣ буда, маънояш муайян намудани вақти рӯй додани ҳодисаҳои муҳим мебошад. Бо ибораи дигар, таърих илмест, ки ҷамъи ҳодисаҳои муҳимми дар рӯи замин, дар ҳаёти инсонҳо рӯйдодаро меомӯзад.

Дар таърих ҳар ҳодиса сабаб ва оқибат дорад. Вазифаи инсон он аст, ки сабаби рӯй додани ин ва ё он ҳодисаро омӯзад ва оқибатҳои бади онро пешгирӣ намояд. Дар фанни таърих донишмандони сабабҳои ҳодиса, ҷой, рӯз, моҳ ва соли он шарт аст. Ҳодисаҳо, воқеаҳо дар таърих гуногунанд ва онҳоро муҳит ва дарҳости инсонҳо ба вуҷуд меоранд. Дар таърих подшоҳони алоҳида нақши бузург мебозанд. Ҳамин хел шоҳон дар таърихи халқи ориёӣ-тоҷик Ҷамшед, Фаридун, Кайқубод, Кайковус, Кайхусрав, Гуштосп, Куруш, Дориюш, Аршак, Ардашери Бобакон, Ануширван, Кадфиз, Канишка буданд. Дар замони подшоҳии онҳо дар Ориёзамин мардум хубу ором зиндагӣ доштанд. Роҳбарони нодону ҷохил ҳама вақт ба сари халқу ватан кулфатҳо меоранд.

Дар таърихи халқи тоҷик саҳифаҳои муҳим, ки аҳамияти ҷаҳонӣ доранд, хеле зиёданд. Масалан, аввалин пайгамбари соҳибқитоб дар ҷаҳон аз миллати мо Зардушт буд. Ӯ одамонро ба сулҳу салоҳ, ваҳдати миллӣ, доштани давлати бузурги тавоно ва меҳнати ҳалол даъват кардааст. Китоби ӯ Авасто бузургтарин китоби динӣ, таърихӣ, фалсафӣ, тиббӣ ва забонию адабӣ дар ҷаҳон мебошад. Дигар китобҳои динӣ аз ӯ сабақ гирифтаанд. Аввалин бунёдкунандаи алифбо ва империяи бузурги ҷаҳонӣ Куруш ва Дориюши Кабир буданд. Подшоҳони тоҷику эронӣ гуломони зиёдро аз банд озод намуда, ғамхори ҳамаи халқҳои давлати худ буданд.

Гузаштагони мо дар тӯли ҳазорсолаҳо дар сарзамини Осиёи Марказӣ зиндагонӣ намуда, аз худ фарҳанги оламшумул дар шакли қабристонҳо, қалъаҳо, биноҳои меъморӣ ва осори хаттӣ зиёд боқӣ мондаанд, ки боиси ифтихори мо ҳастанд. Шумо онҳоро омӯzed, нигоҳ доред ва кӯшиш намоед, ки ба мисли гузаштагони худ эҷодкору бофарҳанг шавед ва мояи ифтихори миллату ватан гардед.

Акнун як чанд сухан дар бораи даврабандии таърихи ориёӣҳо-тоҷикон, вожаю ибораҳои таърихӣ, ҷугрофӣ, ки дар китоби истифода шудаанд.

1. Бояд тазаққур дод, ки бори аввал кӯшиш шудааст, ки таърихи Ориён дар шакли китоби дарсӣ бе тақсимоти марзҳои сиёсӣ, таърихи ҷун як халқ навишта шавад. Ҷӣ тавре ки маълум мебошад, гузаштагони мо худро ориёӣ гуфтаанд ва бо ин ном ҳазорҳо сол зиста, империяҳои ҷаҳонӣ сохтаанд. Дар ибтидои ҳазораи якуми милодӣ бо сабабҳои маълум ва номаълум номи ориёӣ аз байн меравад ва ба ивази ин вожаи тоҷик пайдо мешавад. Сабабҳои фаромӯш шудани номи ориёиро дар давоми дарсҳо мефаҳмед. Сабабҳои пайдо шудани номи тоҷик низ дар дарсҳои синфи 6-ум гуфта мешавад. Аз замони қадим то асрҳои III-IV м гузаштагони мо худро ориёӣ гуфтаанд ва аз ҳамин сабаб таърихи ин давраро таърихи қадими халқи тоҷик - замони ориёӣҳо номидаем.

2. Дар замони Шӯроҳо таърих ба форматсияҳои иҷтимоӣ: ҷомеаи ибтидоӣ, ғуломдорӣ, феодалӣ, капиталистӣ ва сотсиалистӣ тақсим мешуд. Баъди пошхӯрии сохтори сотсиалистӣ ин табақабандӣ низ аз байн рафт.

Ҷ табақабандию даврабандиҳо дар таърихи халқҳо гуногуноанд. Таърихи қадими халқи тоҷик замони ориёӣҳо ва ибтидоӣ асри миёна-замони ташаккули этнонимии тоҷик ва рағнақи сохтори деҳқонӣ дар асоси даврабандии сулолави қарор ёфтааст. Масалан, замони ҷомеаи ибтидоӣ, яъне асри санг давраи сулолаи шохонии асотирӣ Пешдодиён номида шудааст, зеро таърихи онҳо аз замони аввалин инсон Кайёмард ва аввалин ҳайвон Говмард шурӯъ мешавад. Таҳқиқоти таърихи Пешдодиён нишон медиҳад, ки замони онҳо аз асри санг то ҳазораҳои IV-III п.м. давом кардааст.

Замони мису санг ва биринчиро ба давраи пайдо шудани кишоварзон, аввалин қорводорон, шаҳру деҳот ва давлату синфҳо нисбат додан рағост. Дар ин давра дудмони Каёниён ҳукмронӣ кардаанд. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ, ҳукмронии Каёниён то ба тасарруфи Модҳо даромадани Бохтару Хоразм давом дошт.

✓ § 1. ҶАНҶОИ ЁРИРАСОНИ ТАЪРИХ

Таърихи инсоният миллионҳо солро дар бар гирад ҳам, мо аз он ба вижа аз қадимтарин давраҳои он, ки ҳоло инсон ба вучуд наомада буд, хеле кам оғох ҳастем, дар бораи нахустин инсонҳо, ки мисли маймун мезистанд, чизе наредонем, зеро онҳо ҳона сохтанро наредонистанд ва бе ягон сарпаноҳ монанди ҳайвонҳои ваҳшӣ зиндагонӣ мекарданд; либос наредоштанд, оташро наредонистанд ва ҳама чиз, аз ҷумла ғӯштро ҳам меҳӯрданд; асбобу олот сохта наредавонистанд; сурат намекашиданд ва ғайра. Ин аст, ки аз фаъолияти ғӯлонии инсонҳои қадим мо бояду шояд оғохӣ наредорем. Лекин дар бисёр илмҳои имрӯза-бостоншиносӣ, симошиносӣ, забоншиносӣ ва ғайра таърихи инсонии қадим баррасӣ шуда ва саҳифаҳои зиёди тираи ҳаёту фаъолияти ӯ рағшан мекарданд.

Бостоншиносӣ (археология) илмест, ки таърихи одамони қадимро меомӯзад. Калимаи археология аз забони юнонӣ буда, илм дар бораи омӯхтани таърихи қадими инсонҳост.

Бостоншиносон таҳминан дар кучо зистани одамони қадимро меонанд, бинобар он маконро мавриди тадқиқ қарор медиҳанд. Аксар ҷойҳои зисти одамони қадим дар натиҷаи ҳодисаҳои тасодуфӣ: кӯчидани теппа, сохтмон ва ғайра ошқор мешаванд. Бостоншиносон дар он ҷойҳо ҳафриёт меғузаронанд ва дар асоси бозёфтҳои худ дар қадом давраҳо зиндагӣ кардани одамонро муайян менамоянд. Омӯзиши таърихи инсоният нишон медиҳад,

ки одамон дар ҳар замон истгоҳи муайян, олот, асбоб, силоҳ, зебу зинат, сарулибос, хонаю дари ба он давра хос доштаанд. Бостоншиносон ин гуна чизҳоро омӯхта, таърихи ҳамон давраро барқарор месозанд. Аз ин ҷост, ки илми бостоншиносӣ дар боби омӯзиши ёдгориҳои қадим таҷрибаи зиёд ва роҳу усулҳои хосе ҳосил кардааст. Ёдгориҳо ба асрҳои санг, биринҷӣ ва оҳан тааллуқ доранд. Ёдгориҳои асри санг аз лангару калпҳо, расмҳои болои сангҳо, ёдгориҳои асри биринҷӣ аз қабристонҳо, бошишгоҳҳо - деҳаю шаҳрҳо ва низ расмҳои болои сангҳо иборатанд. Ёдгориҳои давраи қадим ва асри миёна - қабристонҳо, мақбараҳо, қалъаҳо, харобаи шаҳру деҳот хеле зиёданд. Ҳар яке аз ёдгориҳои номбурда вобаста ба даври замон услуби омӯзиши хосае доранд ва дар онҳо осори зиндагии соҳибонашон нақш ёфтааст.

Масалан, аз девори хона мо мефаҳмем, ки онҳо дар сохтмони манзилгоҳи худ кадом намуд масолеҳи сохтмониро истифода мебаранд. Дар кадом намуд хонаҳо мезистанд. Аз бозёфтҳои дигар маълум мешавад, ки дар рӯзгор кадом намуд олатҳои истеҳсоли истифода мешуданд. Аз ёфтаҳои ашёҳои сафолин, хунармандӣ, устухонҳои ҳайвонот дар бораи намуди ҳайвонҳои хонагӣ, зарфсозӣ, намуди онҳо, хунарҳои гуногуни оҳангарӣ, мисгарӣ, заргарӣ, савдо ва ғайраи он замон маълумот пайдо мекунем. Умуман бахшҳои қадимтарини таърихӣ то пайдо шудани хат дар асоси маводи бостоншиносӣ навишта мешаванд.

Антропология. Илми симошиносӣ. Симошиносӣ дар асоси боқимондаи устухонҳо, косахонаи сар, сутунмӯҳра, устухонҳои дасту по ва ғайра на танҳо шакли зоҳирӣ, балки таҳаввулоти бадани одамро давра ба давра муайян менамояд. Олимон дар асоси устухон ва косахонаҳои сар тағйироти ҷисмӣ ва фикрии одаммаймунҳо - аз аҳди қадимтарин то ба шакли инсон даромадани онҳоро таҳқиқ кардаанд. Симошиносон аз устухон сину сол, зану мард ва наҷоди одамро муайян менамоянд. Дар асоси сохти косахонаи сар дар бораи ҳаҷми мағзи он, ақл, хирад ва шуури одамони он давра маълумот пайдо мешавад. Мувофиқ ба ҳаёт ва фаъолияти меҳнати инсон майнаи сар тараққӣ меёбад ва олимон шуурнокӣ, равнақи забон, нутқ ва дигар омилҳои ба майна вобаста бударо барқарор мекунанд.

Палеонтология ва зоология. Олимони палеонтолог дар асоси устухонҳои ёфтшуда ошкор менамоянд, ки инсонҳои қадим кадом намуди ҳайвонҳоро шикор карда меҳӯрданд ва аввал кадоме аз онҳоро ром кардаанд. Масалан, исбот шудааст, ки инсонҳо аввалин бор сағро ва баъдан гову бузу гӯсфандро хонагӣ кардаанд. Зоологҳо намудҳои маймунҳоро омӯхта, сохти дарунӣ ва берунии онҳоро ба одамон ва дигар ҳайвонҳо муқоиса карда, умумияти олами инсониро ба ҳайвонӣ муайян кардаанд.

Ботаника. Олимони ботаник рустаниҳои аз бошишгоҳи одамони қадим ёфткардари дар лабораторияҳои махсус таҳқиқ намуда, маълум мекунад, ки инсонҳо дар ҳӯрок аз қадом навъи гиёҳҳои табиӣ истифода бурдаанд. Аввалин бор қадом намуди зироатҳо, сабзавот, мевачот пайдо шудаанд. Хелҳои чав, лӯбиё, зағир, биринҷ, гандум ва ғайраро олимони набототшинос муайян кардаанд.

Этнография - мардумшиносӣ. (Олимони ин соҳа дар асоси маълумотҳо халқҳоеро, ки ба сабабҳои гуногун дар қитъаҳои дунё дар сатҳи зиндагии ҷомеаи ибтидоӣ боқӣ мондаанд, омӯхта, ба барқарор сохтани таърихи қадим ёрӣ медиҳанд.) Масалан, дар Африқои Марказӣ ва Ҷанубӣ то нимаҳои асри XIX-то омадани урупоӣ ба ин диёр зану мард бе либос ва бехона дар ҷангалҳои гарм зиндагонӣ мекарданд. (Кӯдакони аз рӯи модар мешинохтанд, яъне оила яктоникоя набуд.) Сохтори модаршоян ҳукмрон буд. Чунин ҳаёт дар ҷангалҳои соҳили рӯди Амазонка, Австралиё ва дигар ноҳияҳои олам мушоҳида мешуд. Қабилҳои африқоӣ, австралиёӣ дар сатҳҳои гуногуни ҷомеа бо хулқ аҷиб ба худ хос боқӣ мондаанд. Онҳо маъданро намедонанд, яъне асбобу олатҳои онҳо аз санг, ҷӯб ва устухон мебошанд. Зиндагонияшон ба зиндагонии одамони асри санг ҳамроҳ аст. Олимон дар асоси омӯختани ҳаёт ва рӯзгори чунин қабилҳо таърихи замони қадимтарини инсонро барқарор менамоянд.

Забоншиносӣ. Забоншиносон дар асоси омӯзиши катибаҳо тағйиротҳои забонӣ ва умумияти забонҳои ҷаҳонро ошкор месозанд. Ҳамаи забонҳои имрӯза мутобиқ ба таракқиёти ҷомеа раванҷ ёфтаанд, бинобар ин дар онҳо ибораҳои ҳастанд, ки марҳалаҳои таърихро нишон медиҳанд.) Масалан, вожаи тир ба замони ихтироӣ тир аз қамон тааллуқ дорад, яъне қамаш 14-13 ҳазор сол пеш пайдо шудааст.

Вожаи модар дар тамоми забонҳои ҳиндуурупоӣ як мебошад. Масалан, русҳо модарро мать, англисҳо мазе, немисҳо мутер мегӯянд. Дар натиҷаи омӯзиши забонҳо олимон ба хулоса омадаанд, ки як вақтҳо ҳамаи мардуми урупоӣ як ҷо буданд ва як забон доштанд.

Ба мурури аз якдигар ҷудо шудан ва дур рафтани таракқиёти ҷомеа фарқиятҳои забонӣ пайдо шудаанд.

Геология. Геологҳо на танҳо пайдоиши замин, об, кӯҳ ва хокро меомӯзанд, балки замони тағйирёбии табиат, хок, обро муайян карда, таъсири дигаргуниҳои ба инсон расонидани олами ҳастиро ошкор месозанд.

Барои таърих фанҳои кимиё, тиб, ҷуғрофия ва физикаю математика низ кӯмак мерасонанд.

БАХШИ АВВАЛ ЗАМОНИ ПЕШДОДИЁН /ЧАМЪИЯТИ ИБТИДОЙ/

БОБИ I

§ 2. 1. АСРИ САНГИ ҚАДИМТАРИН - ПАЛЕОЛИТ

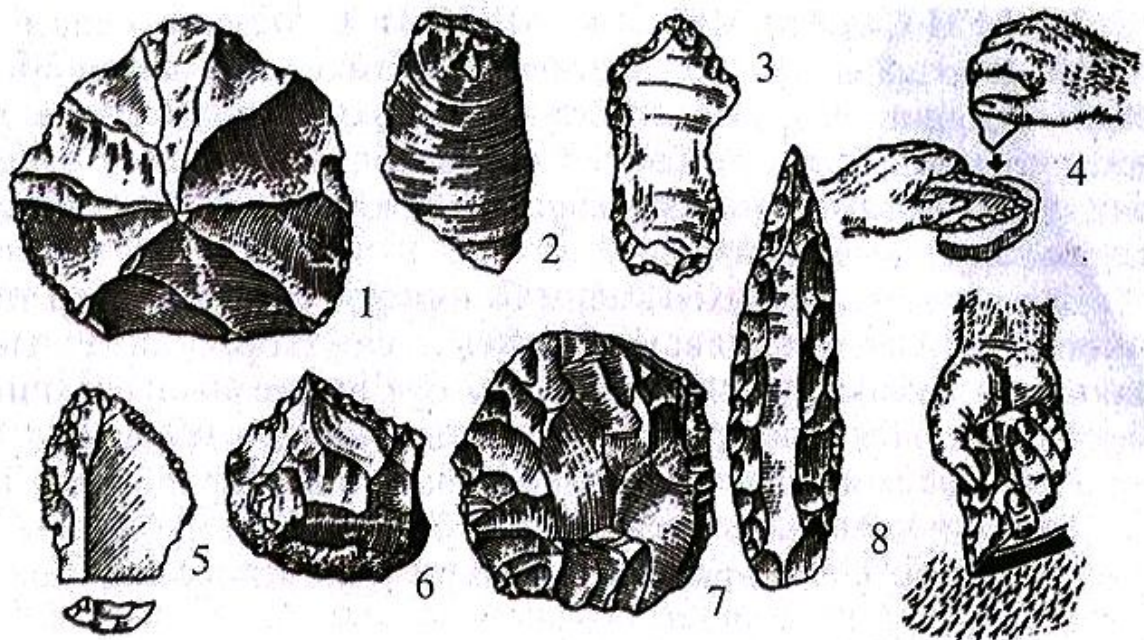
Асри санг давраи дарозтарини таърихи инсоният ба шумор меравад. Метавон гуфт, ки инсони имрӯза 99 фоизи умри худро дар асри санг сипарӣ кардааст. Асри санг пеш аз чудо шудани одаммаймун аз ҳайвонмаймун сар шуда, то ҳазораҳои 9-7-уми пеш аз милод, то пайдо шудани маъдан идома меёбад. Барои он асри санг мегӯянд, ки дар он давра ҳамаи асбобу олатҳо аз санг сохта шудаанд. Асри санг ба се давра: палеолит, мезолит ва неолит чудо мешавад. Палеолит - асри санги қадим дар навбати худ ба се давра тақсим мешавад: қадим, миёна ва нав.

Давраи якум қадимтарин буда 5,5 миллион сол пеш сар шуда, то 1,5 миллион сол давом мекунад. Дар ин аср одаммаймунҳои Австралопитек зистаанд, ки онҳо ба монанди одамони кунунӣ бо ду по ҳаракат мекарданд ва олот намесоختанд. (Австралопитекҳо 1 миллион сол пеш тамоман аз байн рафтаанд)

Дар давраи дуюм 1,6 миллион сол пеш, Гомоэректусҳо пайдо мешаванд, ки онҳо ҷисман нисбат ба австралопитекҳо мутараққитар буданд ва 1 миллион сол пеш ба қитъаҳои Урупо ва Осиё паҳн мешаванд. Насли имрӯзаи инсон аз Гомоэректусҳо ибтидо мегирад.

Дар Осиёи Миёна бошишгоҳи қадимтарин дар Тоҷикистон, дар наздикии Балҷувон, дар Кӯлдара ном ҷой пайдо шудааст, ки он ба ҳазораи 800-ум нисбат дорад. Ин бошишгоҳро бостоншиноси номии Тоҷикистон *В. А. Ранов* кашф кардааст. Дар ин ҷо, дар чуқурии 120 м, устухонҳои фил, каркадан, уштур, юз, кафтор ва дигар ҳайвоноти қадимро пайдо намудаанд. Ҳамин тавр, хоки тоҷикон яке аз қадимтарин макони гомоэректусҳо будааст. Гомоэректусҳо аз обисангҳо асбоби шикананда ва бурандаи турбмонандро сохтаанд, ки бо он асбобҳои бурандаи тунукдамро тайёр мекарданд. Ин асбобҳо хеле оддианд, вале дар онҳо осори даст ё ҳунари инсони қадим хуб ба назар мерасад. (Расми 1) Одамони қадим барои соختани асбобу олатҳо аз шишасанг, обисанг, тахтасанг ва каме аз оташсанг (чахмоқсанг) истифода мебарданд.

Ҷои дигари одамони қадим дар Фарғона, дар назди деҳаи Ҳайдаркан, дар баландии 2 ҳазор метр аз сатҳи баҳр кашф шудааст. Ин бошишгоҳ бо номи Селенгур маъруф мебошад. Дар ин ҷо дар калп бостоншиносон муайян соختанд, ки одамони қадим аз ҳазораҳои 700-600-ум то ҳазораҳои 40-ум бетанаффус зиндагӣ намудаанд.

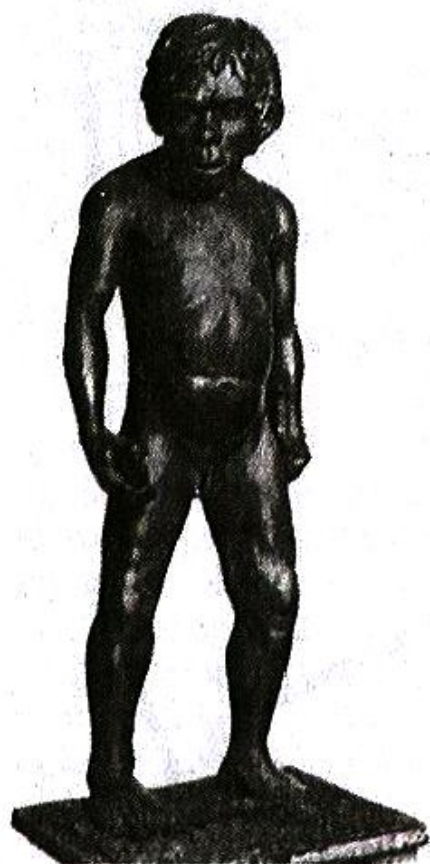

Расми 1. Олотҳои замони асри санг. 1-7. Буранда ва пӯсткан, 8. Зананда ва кананда.

Дар натиҷаи ҳафриёт устухонҳои хирс, бузҳои кӯҳӣ, каркадан, дандон ва устухони ду панҷаи дасти одами гомоэректусро ёфтаанд. Ин устухон ва дандонҳо ба зану марди 35-40-сола ва кӯдаки 10-сола тааллуқ доранд. Дандонҳо хеле соида шуда, аз хӯрдани хӯроки дурушт шаҳодат медиҳанд.

Неандертал аҷдоди бевоситаи одами ҳозира буда, мағзи сари вай нисбат ба пешгузаштагони худ хело калон (1330-1600 см³) мебошад. Симои неандертал ба симои одами ҳозиразамон хеле наздик аст.

Колбади писарчаи 10-солаи неандерталиро бостоншиносон бо сардории академик *А. П. Окладников* дар гори Тешиктоши Бойсуни Сурхондарё ёфтанд. Дар асоси устухонҳои сари он симошинос *М. М. Герасимов* киёфаи ӯро барқарор кард. Аз ин бозёфт маълум мешавад, ки Осиёи Марказӣ - замини тоҷикон яке аз маконҳои пайдоиши одами нав мебошад. Писарбачаи неандерталиро дар назди оташдоне гӯронида, атрофаҷро бо сангҳо девор кардаанд. Дар атрофи қабр ду шохи бузи кӯҳӣ гузоштаанд. Ин шохҳо далели онанд, ки одамони неандерталӣ ба бузи кӯҳӣ эҳтироми махсус доштаанд ва ин расм то кунун дар байни тоҷикон побарҷост (расми 2).

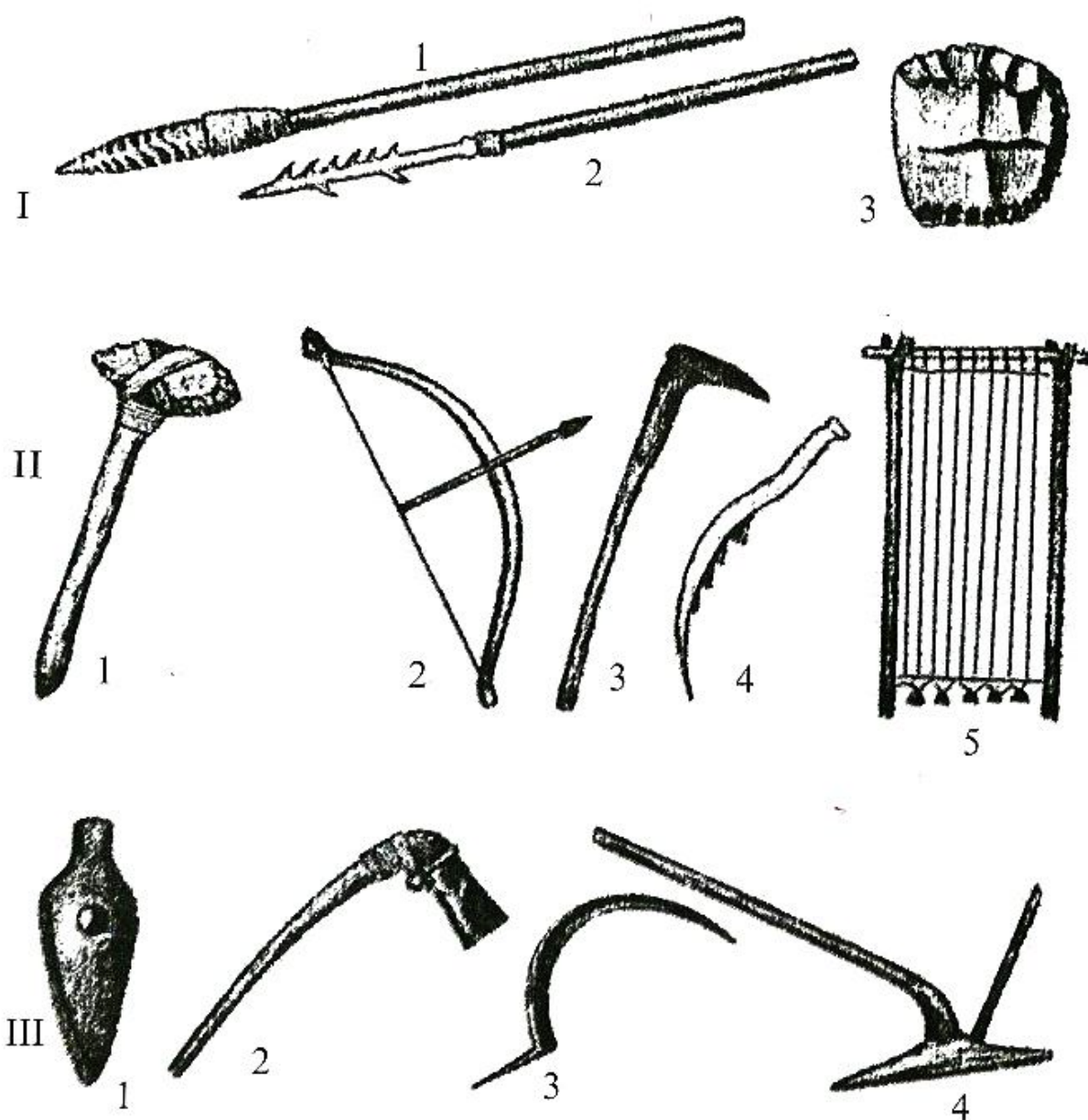

Расми 2. Писари неандертал аз гори Тешиктош

2. АСРИ САНГИ МИЁНА - МЕЗОЛИТ. Мезолит аз ҳазораи 10-ум то ҳазораи 6 давом мекунад, ки дар ҳаёти одамон нақши бузург бозидааст. Дар ин давра одамон усули олотсозиро такмил дода, дар истеҳсолот муваффақиятҳо ба даст овардаанд. То ин замон одамон барои худ хӯрок захира намекарданд, дар мезолит онҳо ба чорводорӣ ва зироат шугл меварзанд.

Дар ин давра инсонҳои қадим ба ихтирои гӯлаккамон ва тири пайкон муваффақ мешаванд ва баъзе сайдхоро, ки аз тири гӯлаккамон захмӣ шудаанд, аз ҷумла буз ва гӯсфанди ваҳширо намекуштанд, балки онҳоро ба хона оварда, табобат мекарданд. Ин амал оқибат ба пайдо шудани чорвои хонагӣ омил гардид (расми 3).

Аввалин ҳайвони хонагӣ сағ буд. Сағ дар шикор ба соҳибаш ёрӣ мерасонид. Сағ чорпоёни майдаро медошт ва соҳибонаш

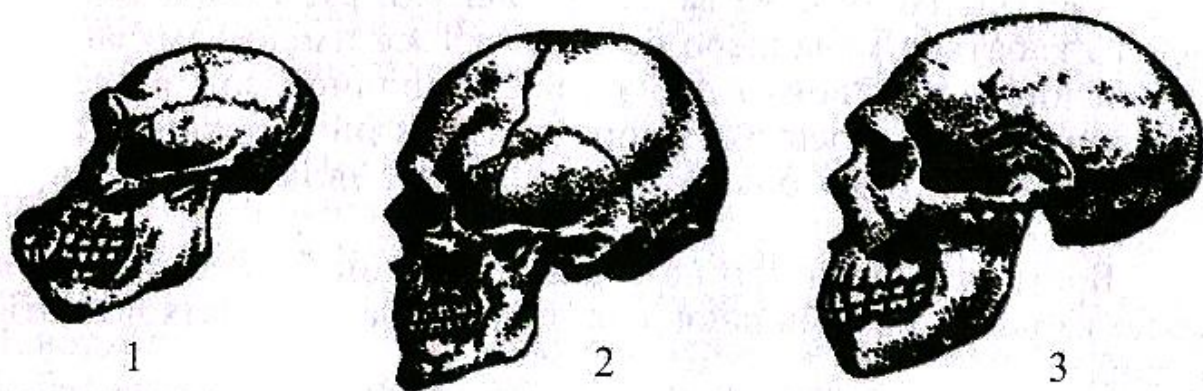

Расми 3. Олотҳои асри санг замонҳои: I. Мусте. 1) Найза, 2) Чангаки моҳигирӣ, 3) Пӯсткан. II. Мезолит. 1) Зананда, 2) Гӯлаккамон, 3) Кананда, 4) Дос, 5) Бофанда. III. Неолит. 1) Меитӣ, 2) Теша, 3) Дос, 4) Сипор.

мегирифтанд. Дар дарваи мезолит бештар аз чахмоқсанг олот месохтанд, ки онҳо зебою нафис буданд. Бошишгоҳҳои мезолит хеле зиёданд. Дар ин давра, ки геологҳо онро голосен меноманд, гармиҳои шадид ва ба биёбону саҳро табдил ёфтани ҷангалзорҳо хос мебошад. Дар Осиёи Марказӣ давраи гармо хеле тӯлонӣ будааст. Бошишгоҳҳои мезолитӣ дар Чилучорчашмаи ноҳияи Шахритус, Тутқавулу Сайёди Норак, Мазоришарифи Панҷакент, Ошхонаи Помир ва ғайра вучуд доранд. Як идда зистгоҳҳо дар соҳилҳои Баҳри Каспӣ бо номи Дамдамчашма, Обишир дар Фарғона ва даҳҳо ёдгориҳои дигар тадқиқ шудаанд.

Олотҳои аз чахмоқсанг сохташуда зиёданд, дар байни онҳо асбобҳои зебои буранда, аз қабилӣ кордҳо хеле маъруфанд.

Дар замони мезолит шикорчиён ва неъматчамъкунандагон, яъне одамоне, ки мева ва донаҳои дарахтони хурдӯйро захира намуда, аз он ҳисоб мезистанд, лангар доштанд. Донаҳои зироатҳои кишоварзӣ ёфт нашудаанд. Ба тахмини баъзе олимон дар охири мезолит ҷав ва гандум кишт мешуданд (расми 4).

Расми 4. Каполҳо: 1. Маймуни шимпанзе, 2. Одами кунунӣ. 3. Неандертал.

§ 3. ПАЙДОИШИ ОДАМ АЗ ДИДИ НАВ

Дар адабиёти илмии марксистӣ, аз ҷумла биологӣ ақидае вучуд дорад, ки гӯё одам аз маймунҳои намуди шимпанзе пайдо шуда бошад. Ин ақидаро олими англис Ч. Дарвин соли 1871 дар китоби худ “Одам аз маймунҳои чорпои пашмдори думдароз пайдо шудааст” пешниҳод карда буд. Ф. Энгелс ба ин фикр илова намуд, ки “Инсонро меҳнат ба намуди имрӯза даровардааст”. Аммо имрӯз тадқиқотҳои илмӣ дар ин бахш гуфтаҳои Ч. Дарвинро рад менамоянд. Ҳанӯз соли 1856 дар Неандертал ном ҷои Олмон боқимондаи одамро ёфтанд, ки онро олимон намунаи аҷдоди одами гузашта номиданд. Аммо андомшиносон (анатомҳо) гуфтанд, ки ин одами ҷинтабиат зодаи кадом яке аз занҳои ҷалаб мебошад, зеро андомҳои он зишт ва пойҳояш қачала буданд. Олимон дар ҷустуҷӯи гузаштагон ба қитъаи Осиё гузашта, дар ҷазираи Яваи Индонезия боқимондаи инсоншаклро ёфтанд ва номи онро

“Питекантроп”, яъне одаммаймун монданд) Аммо Питекантроп осори пайванди байни инсон ва маймунро нашошт)

Соли 1924 олим Р. Дарт дар Африқои Чанубӣ, дар назди Иёханесбург боқимондаи каполи (чамчамаи) инсони қадимро пайдо намуд ва ӯро Австралопитек “маймуни Чануб” ном гузошт. Бозёфт порчаҳои устухони сари кӯдак буданд ва дар ҳақиқат ба инсони қадим мутааллиқ, аммо олимон ба кашфи Р. Дарт бовар накарданд ва ӯро дар сахнаҳо масхара менамуданд.

Аз байн 35 сол гузашт; ки олим Л. Лик дар Африқои Шарқӣ дар Олдувай боқимондаи якчанд каполи гузаштагонро дарёфт намуд. Каполҳо мувофиқи вақти муайянкардаи изотопҳо 1750 ҳазор сол доштанд. Олимон ба ин кори Л. Лик низ бовар накарданд ва экспедитсияи махсус ташкил намуда, дар ҷои бозёфт ҳафриёт гузарониданд ва миқдори зиёди боқимондаи инсонҳои гузаштаро ёфтанд, ки ба 5-6 миллион сол пеш нисбат доштанд. Симои боқимондаи одамони ёфташуда ба маймунҳо монандӣ нашоштанд. Узвҳои онҳо аз одамони имрӯза фарқ намекарданд.

Чустучӯ давом кард ва дар резишгоҳи рӯди Омо, дар кӯли Рудолф қабатҳои маданияро бо ғафсии 1 км пайдо намуданд, ки дар он инсону ҳайвонҳо дар тӯли 2,4 миллион сол зиндагонӣ намудаанд. Дар асоси омӯзиши қабатҳои ин осорхонаи табиӣ олимон эволютсияи олами рустанӣ ва ҳайвонотро барқарор карданд.

Бостоншиносон дар натиҷаи ковишҳои бисёрсола каполе пайдо карданд, ки 3 миллион сол дошт ва бо вай олатҳои сангин буданд.

Солҳои 70-ум бостоншинос Д. Чахонсон дар шимоли Ҳабашистон колбади (скелет) занро пайдо намуд, ки 4 миллион сол пеш зиндагонӣ карда буд. Тадқиқоти ҳамаҷонибаи устухонҳои тан нишон доданд, ки вай ба монанди одамони ҳозира буд ва бо қомати рости ду по ҳаракат мекард ва каполи сараш ба монанди одами кунунӣ буд, аммо олоте истехсол намекард. Инсони қадим олоти сангӣ сохтанро 2600 ҳазор сол пеш сар кардааст. То ин давра олатҳоро аз ҷӯб месохтанд.

Соли 1976 Л. Лик ва занаш М. Ликӣ дар Летолил ном ҷой дар хокистари вулкани паи пойҳои гузаштагонро пайдо намуданд, ки аз одамони ҳозира фарқ намекунанд. Бозёфтҳо умри 4 миллион солро доштанд.

Ҳамин тавр, дар Африқо олимон осорҳои зиёди марбут ба гузаштагони инсонро пайдо намудаанд, ки 6 миллион сол пеш зиндагонӣ кардаанд ва ба одамони имрӯза монанд буданд. Бозёфтҳои бостоншиносон (археология, антропология, палеоантропология) нишон медиҳанд, ки инсон аз маймун пайдо нашудааст ва назарияи Ч. Дарвин хато мебошад. Одамони қадим

олоттайёркуниро тахминан 2—3 миллион сол пеш шурӯъ кардаанд. Аз ин рӯ назарияи Ф. Энгелс дар бораи ин, ки “меҳнат одамро ба сурати кунунӣ овардааст” то андозае хато аст. Саволе ба миён меояд, ки модоме меҳнат одамро ба намуди имрӯза табдил кардааст, пас чӣ гуна буда бошад? Дуруст аст, ки баъзе олимони чунин ақида доранд, ки олатҳои одами типӣ нав ҳомоэректусҳо, ки 1 миллион сол пеш дар Уруп-Осиё пайдошуда буданд, сохтаанд. Аммо Л. Лик ва Кимед Кимие соли 1986 дар Африқо, дар Норикотом ном ҷой қолбади бутуни эректусро пайдо карданд, ки 1650 ҳазор сол пеш зистааст. Ба ин тариқ имрӯз ватани инсонӣ қадим Африқо доништа мешавад.

Акнун меоем ба сари саволе, ки чӣ тавр “одаммаймунҳо” ба шакли имрӯза табдил ёфтаанд. Мувофиқи тадқиқоти олимони дар шарқи Африқо водие ҳаст, ки 10-12 ҳазор километр дарозӣ ва 70-100 км паҳно дорад. Ҳамаи биқимондаҳои инсонӣ қадим дар ин водӣ пайдо шудаанд. Дар ин ҷо нисбат ба дигар ноҳияҳои Африқо фалокати вулкани ва тектоникӣ (қишрӣ) хеле зиёд будааст. Дар ин ватани инсонӣ қадим захираҳои бузургтарини урани дунё ҷой дорад. Мувофиқи тадқиқот ва назарияи олимони дар ин ҳудуд антропоидҳо, яъне одаммаймунҳо мезистанд ва дар натиҷаи таъсири шӯъҳои урани онҳо 6 миллион сол пеш қиёфаи пешини худро тағйир дода, ба одамони бо ду по ҳаракат менамудагӣ ва саркалонии австролопитек табдил ёфтанд.

Чӣ тавре ки маълум аст, маймун 48 хромосом ва одам 46 хромосом дорад. Дар одам 2 хромосом камтар мебошад. Маводҳои Хиросиму Нагасаки ва Чернобыли нишон медиҳанд, ки баландшавии радиатсия ва часпиши хромосомҳо дар шакли инсон тағйирот ворид менамояд.

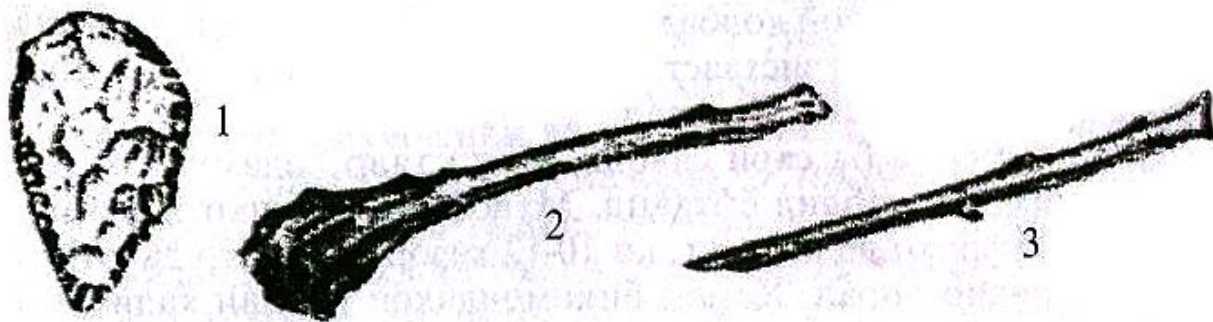
Аз афташ дар шаклгирии инсон таъсири коинот ва дигаршавии доираи магнитии замин кам нест. Олимони муқаррар кардаанд, ки дар муддати 70 миллион сол 171 бор доираи магнитии замин тағйир ёфтааст. Тадқиқотҳои биологии ирсӣ нишон медиҳанд, ки тағйироти доираи магнитии замин ба сохти организм таъсир расонида намуди онро дигар менамояд.

Саволе ба миён меояд, чӣ маҷбур кард, ки инсонӣ қадим ба сохтани олоти меҳнат сар намояд. Охир вай дар тӯли бисёр ҳазорсолаҳо баробари маймунҳо мезист ва олот намесоخت.

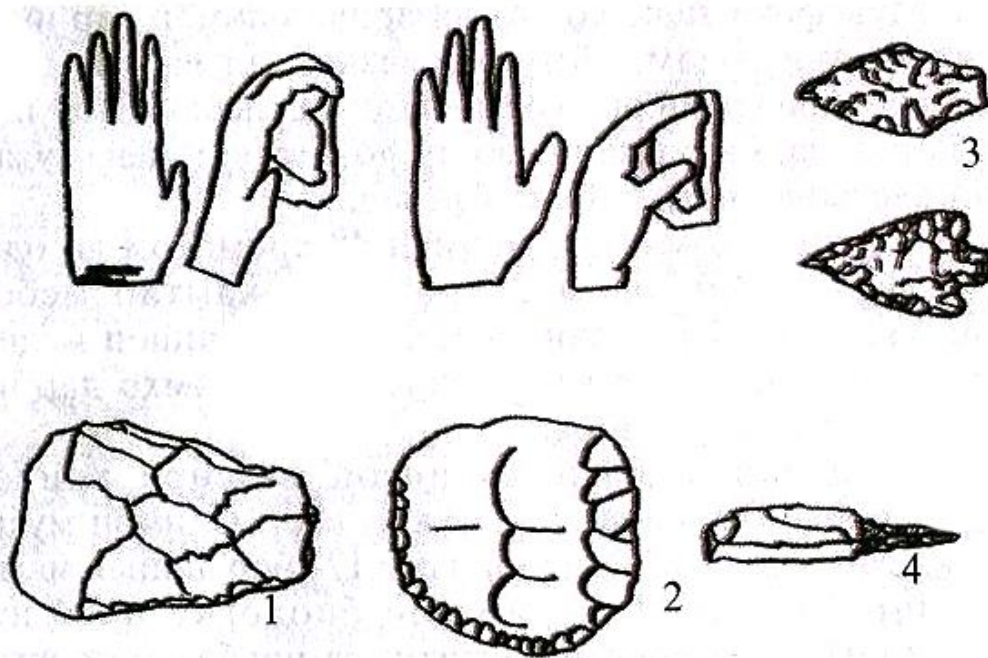
Муқоиса қаполи сари инсонӣ қадим бо маймунҳои имрӯза нишон дод, ки одамони он замонҳои дур дандони ашк надоштанд. Ашкҳо барои маймунҳо силоҳи асосии ҳӯрдан ва ҳимоя кардан ба ҳисоб мераванд. Ашкҳои онҳо дар тезӣ ва устуворӣ аз ашкҳои паланг камӣ надоранд, бинобар ин онҳо олоти меҳнат ва яроқ насохтаанд. Инсонӣ қадим бошад, баъди тағйиротҳои ҷисмонӣ ашкҳои худро аз даст дода, аз даранда ба чаранда табдил ёфта буд.

Ў маҷбур шуд, ки барои химоя яроқро истифода намояд. Дар тӯли асрҳо инсон қадим аз санги табиӣ барои буридан, аз калтак барои зарба задан ва аз нӯги чӯби тез барои кофтан истифода бурдааст.

Азбаски одаммаймун соҳибақл буд, вай ба сохтани асбобҳои хубтари сангин, чӯбин ва устухонӣ шурӯъ менамояд. Одаммаймунҳо дар тӯли миллионҳо сол чандон сифати баланд надоштани, асбоби сангинро пай бурда, кӯшидаанд, ки аз оташсанг-чахмоқсанг корд, дарафш ва ғайра барин асбобҳои бурротаре бисозанд (расми 5-6).

Расми 5. Олотҳои замони палеолит, ки 200 ҳазор сол пеш истифода мешуданд: 1. Зананд, 2. Калтақи чӯбин, 3. Чӯби кобанда

Расми 6. 1. Зананда, 2. Пӯсткан, 3. Найзасанг, 4. Дарафш.

§ 4. 1. БА ДАСТ ОВАРДАНИ ОТАШ

Одамони қадим қай оташро пайдо кардаанд, барои илм маълум нест. Ба ҳар ҳол мо гуфта метавонем, ки оташро инсон ихтироъ накардааст. Инсон вучуди оташро ба воситаи ҳодисаҳои табиат, вулканҳои оташфишон ва дар натиҷаи раъду барқ сташ гирифтани чангалҳо огоҳ шудааст.

Одамони қадим аз оташ метарсиданд ва аз оташ гирифтани чангал мегурехтанд. Аммо аз сӯхтор на танҳо одамони қадим, балки ҳайвонҳои ваҳшӣ ҳам метарсиданд ва дуртар мерафтанд.

Инсонни қадим тадричан ба моҳияти оташ сарфаҳм рафта, барои аз худ кардани он кӯшидааст аз хунукӣ ба гармӣ наздик шуда, худро аз сармо наҷот додааст.

Одамсон фаҳмиданд, ки даррандагон аз оташ метарсанд, онро барои муҳофизат истифода карданд. Онҳо, оташро барои хомро пухтан, торикиро равшану хунукиро гарм кардан шабу рӯз ва солу мох фурӯзон нигоҳ медоштанд. Дар гулхан пухтани гӯшти ҳайвонҳои дар сӯхтор монда ба инсонни қадим сабақ шуд, ки хомро дар оташ пухта, пас истеъмол намояд. Одамон шабу рӯз дар гирди оташ меистоданд, то ки он хомӯш нашавад. Охиста-охиста оташ дар назари одамони қадим мӯъҷиза намуд ва онро чун худо парастиданд.

Бостоншиносон дар бошишгоҳҳои одамони қадим чойхое пайдо намудаанд, ки садҳо сол оташ фурӯзон будааст. Агар одамон аз як ҷо ба ҷои дигар мекӯчиданд, оташро ҳамроҳашон мебарданд. Жомӯш шудани оташ барои онҳо бадбахтӣ ба шумор мерафт. Одамон баъд фаҳмиданд, ки аз соиши ду ҷӯби хушк оташ падида меояд, ва дар натиҷаи ду оташсангро бо якдигар задан низ зарраҳои оташ пайдо мешаванд. Ҳамин тавр, онҳо худашон даргирондани оташро ёд гирифтанд, ки ин амал инсонни қадимро боз аз олами ҳайвонот берунтар бурд.

Дар адабиёти авастӣ ва “Шохнома” афсонае ҳаст, ки ихтирои оташро ба шох Ҳушанг нисбат медиҳанд. Дар “Шохнома”-и Фирдавсӣ омада аст, ки шох Ҳушанг сангро ба сӯи мор мепартояд ва он ба санге зада, оташ пайдо мешавад:

Баромад ба санги гарон санги хурд,
Ҳам ону ҳам ин санг бишкаст хурд.
Фурӯге падида омад аз ҳар ду санг,
Дили санг гашт аз фурӯг озаранг.
Ҳар он кас, ки бар санг оҳан задӣ,
Аз ӯ рӯшноӣ падида омадӣ.
Ҷаҳондор пеши ҷаҳнофарин
Ниёни ҳамекарду хонд офарин,
Ки ӯро фурӯге чунин ҳада дод,
Ҳамон оташ он гоҳ қибла ниҳод.

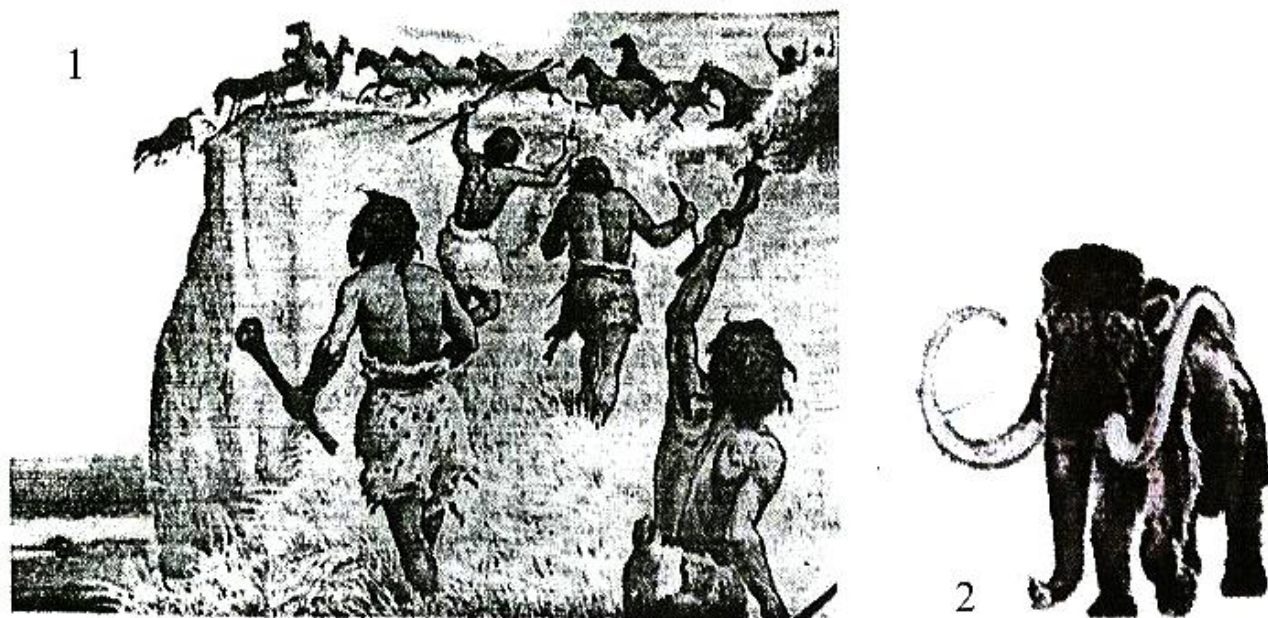
Шох ва ёронаш аз пайдо шудани оташ шодӣ карданд ва ин рӯзро ҷашн гирифтанд, ки он ба номи Сада машҳур аст.

2. ТУДАИ ИНСОНҲО Ё РАМАИНСОНҲО. Одамони қадим дар замоне мезистанд, ки иқлими дунё гарму нарму ҳамешабахор буд. Дарахтон, буттаҳо ҳамеша сабз ва бордор буданд. Одамони маймуншакл аз ҳисоби меваҳои худрӯй ба ҳузур зиндагонӣ менамуданд. Аммо дар он давраи дуродур ҳайвонҳои ваҳшии бузургҷусса: мамонт, каркадан, динозавр, шер, паланг, бабр, гург, аждаҳо, сусмор ва ғайра, ки ба одамон ҳучум меоварданд ва онҳоро меҳӯрданд, зиёд буданд. Одамон низ монанди ҳайвонҳо хонаю дар

ва чои панаҳ надоштанд ва луч дар ҳавои кушод мезистанд. Онҳо аз тарси ҳайвонҳои ваҳшӣ танҳо зиста наметавонистанд ва маҷбур буданд, ки рама-рама зиндагӣ ба сар баранд.

Агар мо хулқу атвори маймунҳоро ба назар гирем, гурӯҳҳо аз авлод иборатанд ва шояд ба гурӯҳҳо ҷудо шудани одамон низ авлодӣ буд. Гурӯҳҳо аз 30-40 нафар хурду калон иборат буданд. Гурӯҳ-гурӯҳ гаштан, ба муқобили ҳайвонҳо мубориза бурдан, муҳофизат кардан, шикор намудан осон буд.

Тӯдаи одамон ҳайвонҳои бузургро ба ҷарӣ ё кӯҳе ё ба хандақи маҳсус кандашудае бурда, бо доду фарёд маҷбур менамуданд, ки ба он ҷо паранд ва маъюб шаванд ё муранд. Баъд онҳо рафта мурда ё зиндаи он ҳайвонҳоро гирифта меҳурданд. Вақте ки одамон оташро соҳиб шуданд, ҳайвонҳои бузург, аз қабилӣ гов, асп, уштур, гавазн ва ғайраро бо маҷъалҳо ба ҷарӣ ё сари кӯҳ ё ғоре меронданд ва маҷбур менамуданд, ки аз он ҷо ба поён паранд ва маъюб шаванд. Ин намуди шикор хеле маълум буд. Одамони қадим бештар гов, хар, асп, уштур, гавазн, гӯрхар ва ғайраро сайд мекарданд. Чун тиру камон пайдо шуд, онҳо бузу гӯсфанди ваҳшӣ ва паррандагонро низ шикор менамуданд (расми 7).

Расми 7. 1. Шикори одамони қадим. 2. Фил дар замони қадим

Одамрамаҳои дунёи қадим аз ибтидо дар ноҳия ё маҳалле, ки хуб медонистанд, мезистанд ва он ҷоро ватан меҳисобиданд. Ба тахмини мо, ҳаёти одамрамаҳо ба хешу таборӣ асос ёфта буд ва ин анъана оқибат қабила ва оиларо ба вучуд овард.

Ҳатто рама-рама гаштани одамони қадим ба зиндагии ҳайвонҳо шабоҳат дошт. Мо намедонем, ки одам аз кӣ рама-рама гаштанро ёд гирифтааст. Шояд тарсу харос аз якдигар одамонро, ҳайвонотро ба он водоштааст, ки рама-рама гарданд ва бад-ин васила аз ҳамдигар эмин бошанд.

3. ЯХБАНДИҲО ВА ИНСОНҲО. Нахустин одаммаймунҳо дар замини ҳамешабахор ва гарму нарм бо меваҳои фаровон ва паррандагони зиёд гӯё дар бихишт мезистанд. Аммо баъдтар дар табиат зимистони тӯлонӣ ҳукмфармо гардид. Аз Қутби Шимол ба Урупо ва Осиё пирияхҳои азиме ҳаракат карданд, ки баландии онҳо дар баъзе ҷойҳо то 2000 метр мерасид. Домони ях то ба ҳатти мувозинати Киев, Воронежи Русия расида, таъсири хунукӣ дар Осиёи Миёна хеле баланд гардид. Кӯҳҳои Ориёншаҳр, Олой пур аз барфу як буданд, ки ин боиси селобҳои азим мешуд. Дар таърих 4 яхбандии бузург маълум аст, ки аз 600 то 400 ҳазор сол пеш, 300 ҳазор сол пеш, 200 ҳазор сол пеш ва аз 100 то 12 ҳазор сол пеш аз милод ба вуқӯъ пайваستاанд. Дар байни яхбандиҳо давраҳои гармо ҳам вучуд доштаанд. Дар давраҳои яхбандӣ бисёр одамон ва ҳайвонҳо нобуд шуда, ҳайвонҳои бузургҷуссаи камҳаракат ва кам пашм аз кабили мамонтҳо, филҳо, динозаврҳо мурдаанд. Ба ҷои онҳо ҳайвонҳои ба хунукӣ тобовар ва серпашм ба вучуд омадаанд.

Сармои тӯлонӣ шакли бисёр ҳайвону рустаниҳоро дигар сохтааст. Азбаски дар ибтидо яхбандӣ аз шимол ба ҷануб оҳиста паҳн мегардид, ҳайвонҳо ҳамроҳи одамон ба ҷануб мекӯчиданд.

Давраҳои яхбандӣ одамонро маҷбур сохт, ки дар бораи либос фикр намоянд ва аз борону барф паноҳ ҷӯянд. Онҳо пӯсти ҳайвонҳоро пора намуда, бо риштаҳои чармӣ медӯхтанд, ва мепӯшиданд. Одамон барои аз барфу борон ва хунукӣ эмин будан калп, камари кӯҳ, ғор ва ғайраро истиқоматгоҳ интихоб кардаанд. Дар ҳамин давра оташ як ҷузъи муҳимми ҳаёти инсон мегардад. Сардиҳои доимӣ инсонро маҷбур мекард, ки бештар кор кунад, барои зимистон хӯроку пӯшоку сӯзишвори захира намояд. Ин амал қиёфаи одамро тағйир дод ва ба одами ҳозира табдил намуд.

§ 5. 1. АФСОНАИ ЯХБАНДИ ДАР “АВАСТО”. Дар Авасто афсонае дар бораи фаъолияти подшоҳии Ҷамшед боқӣ мендааст, ки як нидое аз замони яхбандӣ мебошад.

Ҷамшед дар замони хеле ва хеле қадим подшоҳӣ кардааст ва яке аз саравлодони тоҷикон ба шумор меравад. Дар замони подшоҳии ӯ табиат хеле гарму нарм буда, мардумон зиндагонии ҷовидона доштаанд ва синни онҳо аз 15 боло намерафт.

Як рӯз худованди бузург Ахуромаздо анҷумани язадонро даъват мекунад ва ба Ҷам рӯ оварда мегӯяд: “ай Ҷами зебо писари Виюнгахон, ба ҷаҳони моддӣ зимистони саҳт хоҳад расид ва сармои шадиди табоҳкунанда аз паи он ояд, донаҳои барф аз баландии кӯҳҳои баланд чанд арш (оринҷ) биборад, аз сеяки ҷонварон (ҳайвонҳо) ҳалок шаванд. Аз фарози кӯҳҳо тарма биояд ва харобиҳо кунад. Вакте ки барфҳо об шаванд, об фаровон шавад ва ҷаҳон зери об ва ғайри қобили зист шавад. Аз барои пешомади ин ҳодиса Боғи Вара бисоз, ки аз ҳар ҷаҳор тараф ба баландии як майдони асп

(чартуаспрес) ва дар он тухмҳои чорпоёни хурд ва бузург, сағхо ва мурғон ва шӯълаҳои сурхи оташ чамъ кун. Ин Варо аз ҳар тараф ба баландии як майдони асп барои макон бисоз ва як тавила, ки аз ҳар тараф ба баландии як ҳосира (ҳазорҷой) бошад, барои сутурон бисоз, дар он чой об қорӣ намо, чарогоҳон (хӯрок) фароҳам кун. Дар хонаҳои Вар сардобаҳо ва айвон ва равоқҳо бино намо, тухмаҳои мардон ва заноне, ки дар рӯи замин беҳтарин ҳастанд, дар он ҷо чамъ кун. Ҳамчунин тухмҳои қонвароне, ки бузургтар, беҳтар ва зеботаранд, дар он ҷо гирд овар. Аз миёни гиёҳҳо он ҷӣ баландтар ва хушбӯйтар аст ва аз миёни ғизоҳо он ҷӣ лазизтар ва хушбӯйтар аст, тухмҳои онҳоро дар он ҷо нигоҳ дор ва ин тухмҳоро аз ҳар кирме, ки бошад, як ҷуфт дар он ҷо биёвар, то дар тамоми муддате, ки мардумон дар Вар зиндагӣ мекунанд, онҳо пӯсида ва ғасод нагарданд. Қасоне, ки ноқис ҳастанд, мисли кӯз, девона ва ё песӣ, ё қасе, ки дар ӯ яке аз офатҳо ва нохушиҳои умри бемаънӣ дидаанд, набояд дохили Вар шаванд. Дар бузургтарин маҳаллаи Варно гузаре бисоз. Дар маҳаллаи бузург шаш гузар ва маҳаллаи кӯчак се гузар, дар гузаргоҳҳои бузургтарини маҳалла тухми ҳазор марду зан ва миёна шашсад ва кӯчакӣ сесад чамъ намо. Гузарҳоро бо ниғини заррин аломат ва нишонӣ бигузор ва аз барои Вар даре бигузор, ки равшанӣ дохил шавад. Ҷам пурсид, ки ҷӣ гуна ин боғро бисозам. Ахуромаздо гуфт: “ай Ҷами зебо писари Виюнғаҳон, заминро бо пошнаи хеш бикӯб, пас аз он бимол ҳамон тавре, ки мардум гили нармро мемоланд”. Он гоҳ Ҷамшед ҳамон тавре ки Худованд фармуд, амал намуд.

Аз афсона ба хубӣ пайдост, ки суҳан дар бораи барфу борони тӯлонӣ ва яхбандиҳо ва нобуд шудани одаму ҳайвонот меравад. Ин афсона дар таърих бо номи тӯфони Нӯх машҳур аст. Тибқи маълумоти “Авасто” ориёӣҳо дар замони яхбандӣ дар сарзамине мезистанд, ки гирифтори барфу борон ва хунуқиҳои шадид шудааст ва Ҷам барои наҷоти онҳо хона сохта ва хӯрок захира кардааст.

Аз бозёфтҳои бостонӣ ва адабиёти асотирий дар бораи ориёӣҳо бар меояд, ки бахше аз онҳо дар ҳавзаи рӯди Ранха-Волга, Об, Енисей зиндагӣ мекарданд ва дар замони яхбандиҳо ба ҷануб, ба Осиёи Миёна омадаанд.

Дар ин бора дар Авесто бахши Вандидод фарғарди 2 нақл мешавад, ки Худованди бузург Ахуромаздо ба Ҷам гуфт: “Ҷаҳони маро бипарваронӣ ва ба гетӣ афзоиш ва кушоиш бахшӣ, пуштибон ва посбони ҷаҳон шавӣ”. Пас Ҷами зебо ба Худо гуфт: “пазируфтам, ки дунёи туро бипарварам ва ба гетӣ биафзоям, ҳамвора пуштибонаш бошам, ба шарте, ки дар ҳангоми подшоҳии ман сардӣ ва гармӣ зиёд набошад ва инсонҳо бемарг бошанд”. Ахуромаздо ин шартро қабул намуд. Ва ба Ҷам ду чиз дод: Яке

нигини тиллоӣ (суваро) ва дигаре асои зарин (аштаро). Чам дорои кудрат шуд ва 300 сол ҳукм ронд. Замин пур аз инсонҳо ва хайвонҳо шуд ва чой танг шуд ва Худованд ба Чам супориш дод, ки заминро васеъ намояд. Онгоҳ Чам дар ними рӯз ба сӯи фуруғ рӯ овард, ба роҳи хуршед даромад, бо нигини заррини хеш заминро бисуд ва асои зарнишони хеш ба он бимолид ва гуфт: Спандормузи маҳбуб, пеш рав хештан бикшой, то чорпоёни хурд ва бузург ва мардумонро дар бар тавонӣ гирифт. Пас замин доман бикшод ва сеяк бузург гардид. Чорпоёни хурд ва калон ва мардумон ба майл ва орзӯи хеш чойгир шуданд. Боз 300 соли дигар аз подшоҳии Чам гузашт, замин бори дигар аз чорпоёни хурду бузург ва мардум ва сағҳо, мургон ва шӯълаҳои сурхи оташ пур гашт. Чам боз ба мисли 300 сол пеш аз ин ними рӯз ба сӯи фуруғ рӯй оварда, ба ҳамон тартибе, ки гузашт, аз сеяки дигар замин биафзуд барои 300 соли дигар.

Земинро се бор баъди ҳар 300 сол Чам бузург намудааст. Аз овардаҳои боло мебарояд, ки ориёҳо дар ватани аслиашон нагунҷида, се бор ба ҳар тараф кӯч бастаанд. Дар тасаввуроти онҳо аз ҳудуди зисти худ баромадан ин ҷаҳони дигарро кашф кардан ба ҳисоб мерафт ва онҳо метарсиданд, ба чои ношинос раванд ва ба тарсу ларз чойҳои навро аз худ менамуданд. Онҳо гумон мекарданд, ки дунё аз чои зисти доимиашон иборат аст ва ба дигар чой рафтани онҳо ҳодисаи бисёр маҷбурӣ мебошад. Онҳо ба хайру худой ва гирия зорӣ аз чойҳои доимӣ мерафтанд. Олимони тахмин менамуданд, ки дар натиҷаи ҳуҷуми яхбандиҳо ориёҳо аз шимол ба ҷануб кӯч бастаанд.

2. АВВАЛИН ЛИБОСҲО ВА МАНЗИЛГОҲО. Дар замони яхбандӣ ба асари сармоҳои тӯлонӣ одамон барои наҷоти худ паноҳгоҳ меҷустанд. Аввал онҳо калп, камари кӯҳҳо ва баъд горҳоро макони интиҳоб карданд. Аммо аз таъсири сармоҳои шадид хайвонҳо низ дар гору калпҳо чо шуда буданд, бинобар ин барои калпу горҳо байни инсонҳо ва хайвонҳои ваҳшӣ муборизаи беамон мерафт ва аз ду тараф қурбониҳои зиёде ба амал меомад. Азбаски инсонмаймунҳо соҳибакл буданд, бар хайвонҳо голиб меомаданд ва горҳоро хонаи бисёрасраи худ қарор медоданд. Масалан, дар гори Обираҳмат одаммаймунҳо чандин асрҳо зистаанд ва осори ҳаёташон-пораҳои асбобу олот ва устунонҳои хайвонот ва ғайра боқи мондаанд, ки бостоншиносон дар ин замина таърихи зиндагонии онҳоро равшан сохтаанд. Ё гори Каппа дар Урали Ҷануби, ки дарозии он 1 500 м мебошад, макони бисёрасраи одамони асри санг будааст. Бояд гуфт, ки гузаштагони тоҷик-ориёҳо дар ин чо зистаанд ва калиман каппа тоҷикист. Одамони қадим дар деворҳои ин каппа расми филои, каркаданҳо, аспҳоро кашидаанд, ки ба замони палеолит нисбат дорад. Дар муборизаи барои горҳо оташ ба одамон ёрии калон мерасонид. Хайвонҳо аз машғал метарсиданд ва макони

худро ба инсонҳо медоданд. Одамон оҳиста-оҳиста дари калп ё горҳоро бо чӯб ва хасу хор пӯшонданро ёд гирифта, макони худро аз шамолу барфу борон эмин медоштанд. Оташ одамонро на танҳо аз ҳайвонҳои ваҳшӣ, балки аз сардиҳо низ ҳимоя менамуд. Аммо онҳо ҳамеша дар гор дар гирди оташ буда наметавонистанд, барои пайдо намудани ғизо аз гор - хона берун мерафтанд. Дар сардиҳо берун баромадан ва зери барфу борон будан инсонро маҷбур сохт, ки барои худ аз пӯсти ҳайвонҳои шикоршуда либос созанд. Дар аввал одамон либос дӯхтанро намедонистанд ва пӯстҳоро дар гирди бадани худ мебастанд, аммо он на ҳамеша тамоми танро аз сардӣ муҳофизат мекард. Тадричан одамон қисмҳои зиёдатии пӯстро бурида, ба ҷойҳои лозим пайваст карданро омӯхтанд. Риштаро аз пӯст тайёр мекарданд. Яъне онро маҳин бурида, бо дарафшсангҳо сӯроҳ намуда, либос медӯхтанд. Ин амал то ҳанӯз дар байни халқҳои қафомондаи Африқо ва ғайра ба назар мерасад. Риштаҳои пӯсти дар осори бостонӣ низ боқӣ мондаанд. Масалан, дар кӯҳҳои Алп дар тарма ҷасади шикорчии давраи неолитро ёфтанд. Либосу пойафзоли ӯ бо риштаи чармӣ дӯхта шудааст.

Ҳамин тавр, одамон либос дӯхтанро дар замонҳои хеле қадим ёд гирифта буданд.

Тибқи сарчашмаҳо аввалин касе, ки ба мардум либоси пӯстӣ дӯхтанро омӯхта, Ҳушанг буд. Ӯ оташро ихтироъ кард, оҳанро аз санг ҷудо сохт ва аз пӯсти ҳайвонот ба мардум либос дӯхтанро омӯзонд. Фирдавсӣ гӯяд:

Аз ин пеш, к-ин корҳо шуд басич,
Набуд хурданиҳо ҷуз аз мева хич,
Ҳама кори мардум набудӣ ба барг,
Ки пӯшиданишон хама буд барг.

Албатта, ҳамаи гуфтаҳои Авасто ва “Шохнома” дар бораи ихтирооти Ҳушанг рост нестанд. Аз ҷумла, инсон маъданро дар ҳазораҳои 7-уми пеш аз милод пайдо намуд, аммо либосдӯзиро хеле пештар ёд гирифта буд.

§ 6. ПАЙДО ШУДАНИ АВЛОД ВА ҚАБИЛА. Зарурати муҳофизати худ ва ҳамчунин шикори ҳайвонҳои бузургҷусса одамонро ба он вомедошт, ки гурӯҳ-гурӯҳ амал намоянд. Аз ҳамин ҷиҳат одамон аз ибтидо гурӯҳ-гурӯҳ мезистанд. Аммо бо мурури замон онҳо ба муҳити он давра мутобиқ шуда, роҳу усулҳои шикор ва муҳофизатро аз худ карда, ба гурӯҳҳои хурди авлодӣ тақсим шудаанд. Дар авлод модарон мавқеи асосӣ доштаанд. Мардон бо шикору моҳигирӣ ва занҳо бо нигоҳубини хона машғул буданд.

Дар бошишгоҳҳои қадим бостоншиносон ҳайкалҳои аз гили хому пухта ва устунҳои фил сохтаи занҳоро ёфтаанд, ки ин аз мавҷудияти модаршоҳӣ гувоҳӣ медиҳад. Азбаски занҳоро умумӣ меҳисобиданд, кӯдакон фақат моддаро медонистанд.

Дар авлод хамаи аҳли он якҷоя меҳнат мекарданд, якҷоя меҳӯрданд ва мезистанд. Сохтани олуту силоҳ, тақсимоти меҳнат ва ба даст овардани хӯрокро сардорони авлод ба ӯҳда доштанд. Саравлодҳо ба ҷавонҳо шикор, олуту силоҳсозӣ ва усули корро меомӯзанд. Саравлод шахси мӯътабар ба шумор мерафт ва ӯро хама хурмат менамуданд. Дар замони авлодӣ забони умумии авлод ба вучуд меояд.

Ҳамин тавр, сохти авлодӣ гуфта як гурӯҳи хешовандонро меномиданд, ки якҷоя зиндагонӣ ва меҳнат менамуданд. Молу мулкашон умумӣ буд. Авлодро аз тӯда дида, мустаҳкам ва муташаккилтар меҳисобанд. Аз рама зистан ба авлод гузаштан як зина боло, пештар дар тараққиёти ҷомеа ба шумор меравад. Аммо дар байни рама зистан ва авлодӣ зистан умумият он буд, ки мардумон якҷоя меҳнат менамуданд ва олоти меҳнатро умумӣ меҳисобиданд. Чунин тартиби зиндагонии одамони қадимтарин ҷомеаи умумии ибтидоӣ номида мешуд.

1. ГУЗАРИШ АЗ АВЛОД БА ҚАБИЛА. Дар натиҷаи тараққиёти авлод дар як ноҳия якчанд авлодҳои ба ҳам наздик ба вучуд меоянд, ки қабиларо ташкил менамуданд. Онҳо ба як забон харф мезаданд ва урфу одати умумӣ доштанд. Қабиларо дар бунёди сохтмонҳои ноҳия ва муҳофизати он якҷоя амал менамуд. Қабиларо шӯрои калонсолон дошт, ки роҳбариро ӯҳдадор буд. Ин шӯро заминҳои шикоргоҳ, кишт ва истиқоматро дар байни авлодҳо тақсим менамуд, масъалаҳои муҳофизатро ҳал мекард ва мардумро гуфтаи онҳоро сармашки амал қарор медод.

Дар мавридҳои зарурӣ маҷлиси қабиларо даъват мешуд. Дар байни қабиларо ҷангҳо рӯй медоданд, ки дар задухӯрд мардон иштирок ва манфиати қабиларо муҳофизат менамуданд. Аз тарафи қабиларо пурзӯр тобеъ намудани қабиларо ҳамсоия сабаби минбаъд пайдоиши давлат мегардад.

Дар ҳамин двара умумияти урфу одат ва дину ойин, сарулибос ва гайра сурат мегирад ва дертар ин умумият омили шакл гирифтани халқият мешавад. Дар қабиларо қонуни махсус амал мекард. Қасоне, ки ойинҳои авлод ва қабиларо риоя намекарданд, ҷазои сахт мегиританд ё аз қабиларо ронда шуда, дар ҳеч ҷой паноҳ намедиданд ва ниҳоят ба ҳалокат мерасиданд.

2. ПАЙДОИШИ ДИН. Дар бораи қай пайдо шудани дин ё ақоиди динӣ маълумоти кофӣ вучуд надорад. Аз назари баъзе олимон, дар ибтидо одамон диндор набурданд. Зеро дар бошишгоҳҳои одамони асри санг нишонаҳои диндорӣ пайдо

нашуданд. Бо вучуди ин метавон гуфт, ки тасаввуроти динӣ дар замонҳои хеле қадим пайдо шудааст. Одамони қадим сабаби яҳбандихо, селобҳои фалокатовар ва раъду барқҳо, сӯхтори ҷангалҳо, нобуд шудани дарахтону ҳайвонот ва марги одамонро намедонистанд.

Ба назари одами ибтидоӣ чунин менамуд, ки табиат пур аз қувваҳои ноаён аст. Маҳз ҳамин қувваҳо ба яке некӣ ва ба дигаре бадӣ меоранд. Ба гумони онҳо, ин ҳодисаҳо бо роҳбарии касе ба вуқӯъ мепайвастанд. Бинобар ин, ба ин қувваи ноаён қурбониҳо, таваллою зориҳо менамуданд, то ки онҳоро аз балою офатҳо дар амон дорад.

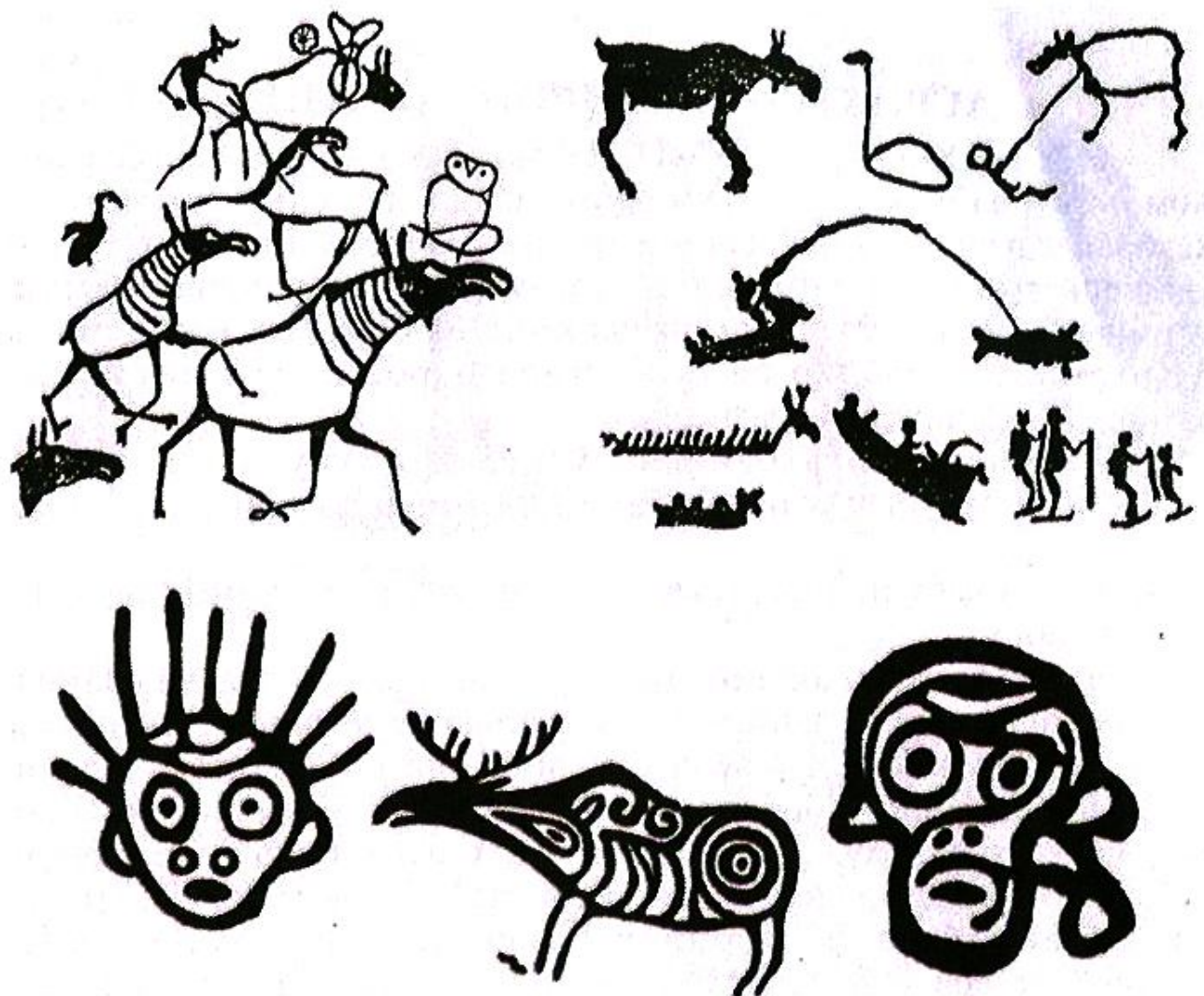
Мо дар мавриди писарбачаи неандерталии Тешиктош гуфтем, ки ӯ дар назди калп гӯронида шуда буд. То ин вақт чунин қабрҳо пайдо нашуда буданд. Бошандагони Тешиктош барои писарбача махсус дар назди оташдон гӯр қанда, онро бо шохҳои нахчир оро додаанд. Ба тахмини олимони одамони неандерталӣ ба нахчир эътиқоди хосае доштанд. Пас одами неандерталӣ соҳиби ақоиди динӣ будааст. Дар ойини зардуштӣ таққои нахчир рамзи бузургӣ ба ҳисоб мерафт.

Имрӯз ҳам тоҷикон дар сари гӯр оташ меафрӯзанд, дар сари қабр шоҳи нахчирро устувор менамоянд. Тибқи маълумоти турониён - гузаштагони тоҷик офтобпараст буданд. Аз бузургдошти офтоб бузургдошти оташ ба вучуд омадааст.

Нишонаҳои расму ойини одами неандерталӣ дар тоҷикони кунунӣ ба он гувоҳӣ медиҳанд, ки риштаи авлодии онҳо ба одамони замони неандерталӣ мерасад ва тоҷикон аз замонҳои асри санг дар ин диёр иқомат дошта, соҳиби ҷомеаи ибтидоиро дар ин ҷо аз сар гузаронидаанд.

3. ПАЙДО ШУДАНИ САНЪАТИ РАСМКАШӢ. Санъати расмкашӣ дар асри санг ба вучуд омадааст. Мавзӯи асосии ин шикори ҳайвонҳои гуногун, аз қабилҳои мамонт, фил, каркадан, бизон, хирс, гавазн ва гайра мебошад. Рассомон дар девори ғор ва калпаҳо расми ҳайвонҳои шикор мекардаганашонро кашиданд, дар атрофи он ҳар гуна маросимҳои афсунгариро сабт менамуданд, то ки шикори онҳо барор гирад. Қадимтарин расмҳо дар девори ғорҳои Мадлени Фаронса пайдо шудаанд, ки ба палеолити боло, замони Мусте нисбат доранд.

Рассомони асри санг расмҳои воқеӣ мекашиданд. Онҳо ҷаҳидани шер, тарсу хароси гавазн, давидани асп ва газаби бизони захириро акс намудаанд. Бостоншиносон дар кӯҳҳо, ғорҳо саҳнаи

Расми 8. Расмҳои сеҳровари шикорчиёни қадими Осиё.

шикорчиён қадимаро пайдо кардаанд. Онҳо пеш аз он ки ба шикори ҳайвони дилхоҳашон раванд, як нафари худро ба сурати он ҳайвон дароварда дигарон ҳангоми шикор чӣ тавр ба даст овардани онро бозӣ менамудаанд (расми 8).

АСРИ САНГИ ОХИРИН – НЕОЛИТ

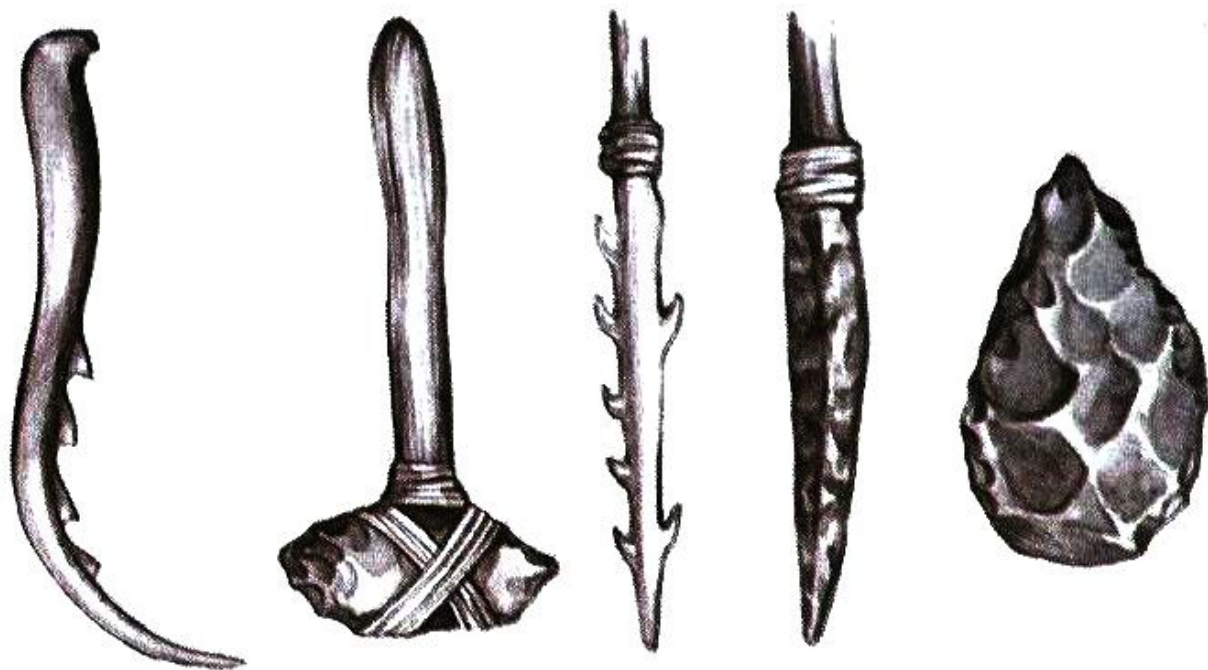
§ 7. 1. АХБОРИ УМУМӢ. Давраи охирини асри санг неолит ном дорад ва аз ҳазораи 8-ум шурӯъ шуда, дар баъзе ноҳияҳо то ҳазораи 3 пеш аз милод давом кардааст. Тахминан аз ҳазораи 13-ум пеш аз милод яхбандихо тамом шуда, дар кураи замин гармшавӣ оғоз меёбад. Замин пайваста аз барфу ях озод мешуд ва одамону ҳайвонҳо ба сӯи шимол барои аз худ намудани заминҳои озодшуда мерафтанд.

Дар натиҷаи яхбандии тӯлонӣ ва хунукиҳои шадид ҳайвонҳои бузургҷуссаи кампашм, ба монанди каркадан, фил, мамонт мурданд. Ба ҷои онҳо ҳайвонҳои ба хунукӣ тобовар ва серпашм, аз қабилҳои хирс, гавазн аз дунболи ях ба шимол ҳаракат менамуданд.

Яке аз хусусиятҳои неолит – асри санги нав он буд, ки одамон дар ин давра соҳиби дигаргунии **иктисодӣ ва иҷтимоӣ** гардиданд. Иҷтимоӣ тиру камон дар асри мезолит ба инсон имконият дод, ки ҷорпоёни захираи табиқат намуда, ром кунад. Аввалин ҳайвони ваҳшия, ки худ ба худ ром шуд, сағ буд. Сағони ваҳшӣ дар атрофи лангарҳои одамон истода, устухон ва боқимондаҳои хӯроки партофтаре хӯрда, бо одамон унс гирифта, дар шикор ба онҳо ҳамроҳӣ ва ёрӣ мекунанд. Сағи шикори одамонро осон кард, вай бачаҳои хурди бузу гӯсфандони ваҳширо сур карда мегирифт ва ба соҳибони худ меод, ҳайвонҳои захираи низ дошта, ба соҳибони худ меовард. Бузу гӯсфандони захираи ва баъд гову гӯсола аз ҷониби одамон ва ром карда шуданд. Ҳамин тавр, дар неолит ба одамон ром намудани буз, гӯсфанд хук, хар, асп, гов, мурғ ва ғайра муяссар шуд. Одамон баъд аз пайдо шудани ҷорҳои хонагӣ камтар гӯруснагӣ мекашиданд. Ҷорҳои хонагӣ ба онҳо гӯшт, раванг, шир, ва пашм ва ғайра меод. Инсонӣ нав пайваста олоти меҳнат ва аслиҳаи шикорро тақмил меод. Ӯ аз чаҳмоқсанг найза, тири пайкон, табар, дос ва ғайра месохт ва сифати онҳоро беҳтар менамуд. Санги чаҳмоқро тарошида, дамашро тез намуда, дар ҷӯб баста, онро ҳамчун асбоби бурандаву зананда истифода мекард. Аз чаҳмоқсанг дос, найза, корд ва дигар олоти истеҳсоли месохтанд. (Расми 9).

Пайдо шудани ҷорҳои хонагӣ одамони қадимиро ба сохтани хонаю дар, оғил ва захира намудани хӯроки ҷорво мачбур намуд, зеро дар фасли зимистон бо барра, бузғола, гӯсола ва дигар ҷорҳои хурд ба масофаи дур рафтан мумкин набуд. Ҳамин тавр, бошишгоҳи доимии одамон пайдо мешуданд.

Дар атрофи ин бошишгоҳҳо зану фарзандон ба корҳои хона ва чиндани меваю донаи зироатҳои хурӯӣ машғул буданд. Дар назди бошишгоҳҳо аз донаҳои хурӯӣ сабзидани дарахтони мева

Расми 9.

ва зироатҳои донадор нишон дод, ки ҳосил дар замини нарм, порудор ва обӣ хеле меафзояд. Ин сабаби пайдо шудани зироаткорӣ ва боғдорӣ дар назди бошишгоҳҳо гардид. Ҳамин тавр, дар ҳазораҳои 7-6-уми пеш аз милод зироаткорӣ пайдо мешавад. Аввалин зироатҳои хурдӣ: гандум, чав, наск, лӯбиё, мебошанд. Умуман зироаткорӣ дар қитъаҳои Урупо ва Осиё аввалин бор дар Осиёи Наздик дар ҳазораи 10-ум пайдо мешавад ва аз он ҷо ба дигар ноҳияҳо паҳн мегардад. Дар сарзамини Осиёи Марказӣ қадимтарин бошишгоҳи зироаткорон дар Ҷануби Туркманистон бо номи Ҷайтун кашф шудааст, ки ба ҳазораи 6-ум пеш аз милод тааллуқ дорад.

2. КИШОВАРЗОНИ ОРИЁНОИ ҒАРБӢ. Дар ҳудуди Эрони кунунӣ ҷойҳои барои зиндагони мардуми қадим – аввалин кишоварзони мусоид хеле зиёд мебошанд. Махсусан, дар доманкӯҳҳои Загроси қисмҳои Ироқ ва Эрон бештари ёдгориҳои қадимтарини кишоварзон ва чорводорон ҷой гирифтаанд. Дар ин ҷо зироаткорӣ ва чорводорӣ баробари ноҳияҳои Фаластин ва Сурия тараққӣ менамояд. Гандуму чави хурдӣ дар доманкӯҳҳои Курдистон, Лауристон ханӯз дар ҳазораҳои 10-9 паҳн шуда, одамон аз онҳо истифода кардаанд. Дар хӯроки мардумон ин давра шулаи гандум ва чав ва гӯшти бузу гӯсфанд вучуд дошт. Мардумон дар хонаҳои нимзеризаминӣ мезистанд. Чунин бошишгоҳҳо бо номи Осиёб дар Кирмон, Теппаи Абдулло Ҳусайн дар Лауристон ба он шаҳодат медиҳанд, ки дар ҳазораҳои 8 – 7 пеш аз милод дар ин ноҳияҳо одамони зироаткор – чорводорон зиндагонӣ мекардаанд. Дар ҳазораҳои 6 – 7 бошишгоҳҳои зироаткорон ба ғайр аз Лауристону Курдистон боз дар Систон, Хуросон пайдо шудаанд.

Микдори деҳаҳои дар ҳазораҳои 6–5 хеле меафзояд. Масалан, дар вилояти Порс микдори онҳо аз 6 то 139 мерасад. Микдори чорвои шохдори калон зиёд мешавад. Ҳунармандӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ раванқ меёбад. Дар ин давра кӯраҳои кулолпазӣ пайдо мешаванд, ки бо ҳарорати хеле баланд зарфҳоро мепӯхтанд.

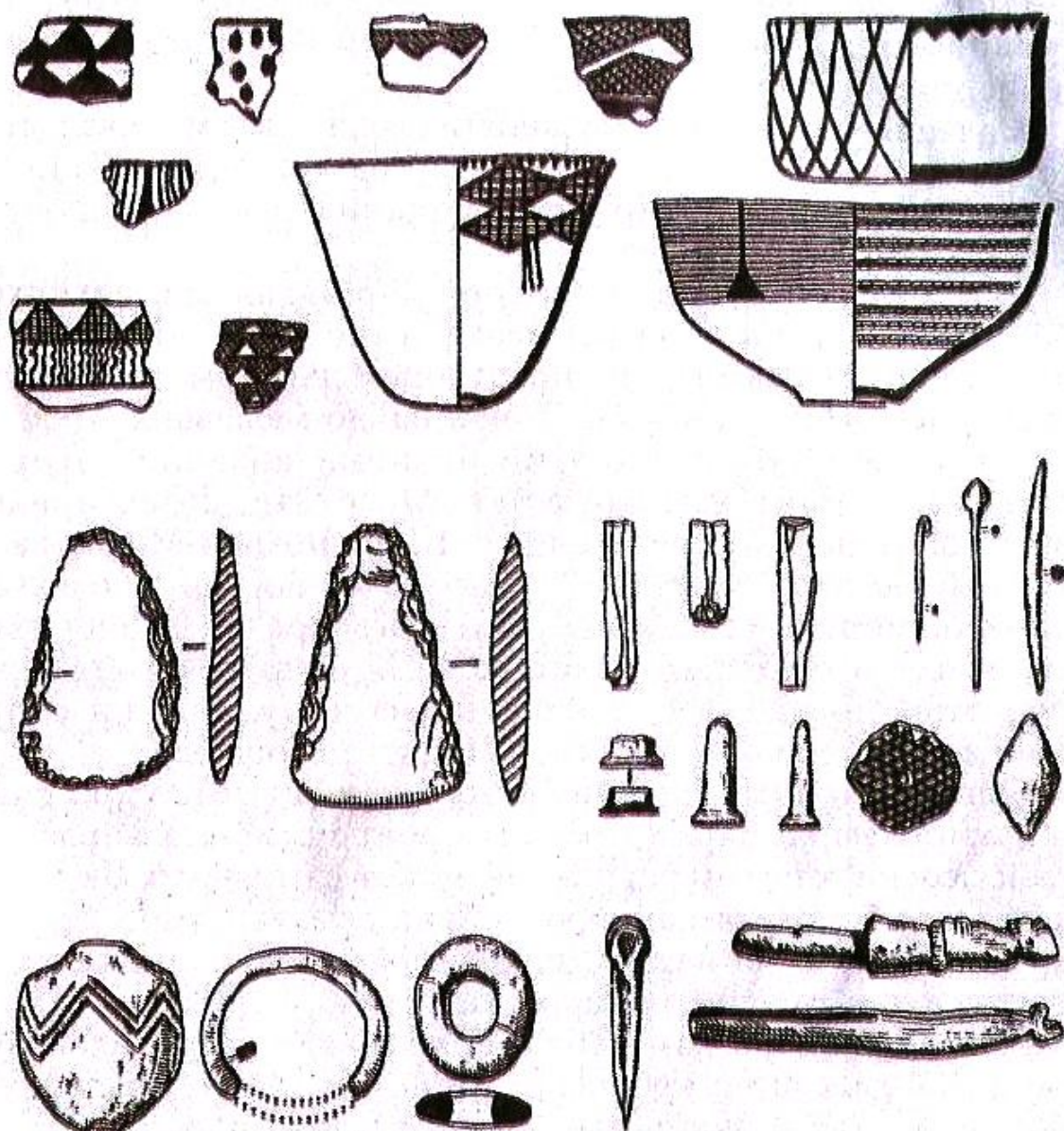
Дар ин давра зироаткорон ва чорводорон маданияти хоси худро доранд ва аз онҳо гурӯҳҳои майдаи қабилавӣ ба атрофи паҳн мешаванд. Шохроҳи тараққиёти маданияи ин давра худафзоиш буд.

Зироаткорони ҳазораи 6 дар Ҷануби Ғарбии Эрон дар водии Деҳи Лурон дар ёдгории Алиқуша ва Муҳаммад Ҷаъфар мебошад. Хонаҳои деҳаи Муҳаммад Ҷаъфар аз поҳса сохта шуда, деворҳои дохилӣ бо ранги сурх оро ёфтаанд. Ба мурдагони худ, ки дингак (якпахлӯ) хобидаанд, низ ранги сурх пошидаанд.

Зарфҳо ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: зард, нақшу нигорадор, сурх буда, дар анъанаи мардуми Загрос сохта шудаанд.

Тараққиёти зироаткорон ва чорводорон дар миёнаи ҳазораи шашум дар ёдгории Сабзи водии Ҳузистон ба чашм мерасад. Дар ин давра зироаткорон ва чорводорон бисёр заминҳои ин диёрро аз худ карда, аз обёрӣ истифода кардаанд. Кишоварзон ба кишти гандум, ҷав, наск, ва мош машғул буданд ва ёдгории Селак яке аз онҳо мебошад.

3. МАДАНИЯТИ СЕЛАК ДАР ОРИЁНОИ МАРКАЗӢ. Дар худуди Ориёнои Ғарбӣ ёдгориҳои зиёди аввалин кишоварзон дар Роғ, Кирмон, Порс ва дигар ноҳияҳо пайдо шуданд, аммо онҳо дуруст омӯхта нашудаанд ва теппаи Селак дар ноҳияи Кошон ягона ёдгориест, ки дар солҳои 30-юм аз тарафи бостоншиносони Фаронса таҳқиқ шудааст. Дар бошишгоҳи Селак одамони давраҳои тӯлонӣ зиндагӣ намудаанд, ки қабатҳои маданияи он 72 м гафсӣ масоҳати 3 га заминро дарбар мегирад. Одамон дар хонаҳои гили мезистанд. Маводи бадастомада ба он шаҳодат медиҳанд, ки бошандагони Селак аз чайтуниёни Ориёнои Шарқӣ мутараққитар буданд. Бозёфти чархи ресандагӣ гувоҳӣ он аст, ки дар он ҷо матоъ бофтавро медонистанд. Зарфҳо нақши мураккабтар доранд. Дар қабатҳои Селак дарафш ва сӯзанҳои мисӣ, табарҳои сангин, дастпона ва ҳалқаҳои сангин, ҳайкали устухонӣ ва ғайра пайдо намуданд, ки далели маданияти кишоварзӣ ва чорводорӣ мебошанд. Яке аз хусусиятҳои зарфсозии Селак ва чайтуниён ба лой ҳамроҳ намудани коҳмайда мебошад. Зарфҳо дастсохт буда, бо рангу бор оро ёфтаанд. Гулҳои тӯморча, мавҷӣ, тӯрии бо ранги сиёдуқи чигарӣ ё сиёҳ дар замини сурх ё шаффоф кашида шудаанд. Зарфҳои сурхи якранг низ вомеранд. Фарҳанги селакиён аз як тараф, ба чайтуниён ва аз тарафи дигар, ба бошишгоҳҳои Ироқ шабоҳат дорад. Онҳо мурдахоро дар худуди деҳа мегӯронданд. Мурдаро дар гӯр якпахлу дингак (ҳалқавор) хобонда, ба болояш ранг мепошидаанд (Расми 10).

Расми 10.

Дар миёни бозёфтҳо сангҳои чуфтронӣ (сипор), рандасанг, сари гурз, дарафши устухонӣ ва мисӣ мавҷуданд, ки аз сукунати доимӣ ва касби кишоварзии одамони бошишгоҳ гувоҳӣ медиҳанд. Маданияти Селак 1 – 2 ба ҳазорҳои 6 – 5 п.м. нисбат дорад, яъне ҳамзамони ҷайтунӣ мебошад. Мо барои намуна аз марказ танҳо ёдгории Селакро овардем, аммо ёдгориҳои амсоли он дар баҳши Хуросон, Теппаи Ҳисор ва ғайра низ ҳастанд.

§ 8-9. БОШИШГОҲҲОИ КИШОВАРЗОН ДАР ОРИЁНОИ ШАРҚӢ

1. МАДАНИЯТИ ҶАЙТУН ДАР НОҲИЯИ МАРҒУШИ АВАСТОӢ. Дар охири асри санги (мезолит) ҷорводорӣ пайдо мешавад, Қабилаҳои ҷорводор дар ҷанубии баҳри Гургон гори

Камарбанд ва Хотун дар Хуросон, Дамдамчашма дар Туркменистон, Ҳочигор дар Ўзбекистон ва Қаракамар дар Афғонистон зиндагонӣ доштанд.

Маданияти мезолит ба маданияти неолит иваз мешавад, яъне шикорчиён ба чорводорон ва баъдтар ба кишоварзон табдил меёбанд. Ба ибораи дигар гӯем, маданияти неолит давоми маданияти мезолит мебошад.

Дар Хуросон осори чорводорӣ дар аввал дар сохилҳои ҷанубӣ баҳри Гургон ба вучуд меояд, аммо аз сабаби камобии сохилҳои ҷанубӣ тамаддуни зироаткорон дар доманаи кӯҳҳои Копедуг, яъне поёнобҳои рӯди Тачон пайдо мешаванд. Иқлими ин ҷо нарм буд. Ин тамаддуни бо номи аввалин ёдгории тадқиқшуда – Ҷайтун маъруф аст. Масоҳате, ки ёдгориҳои кишоварзон онро фаро мегиранд, аз Шарқ ноҳияи Миёна ва аз Ғарб Тачонро дар бар мегирад. Дар ин ҷо бостоншиносон як силсила бошишгоҳҳои тамаддуни Ҷайтунро дар ёдгориҳои Ҷӯпонтелпа, Геоксартеппа, Калот, деҳаи Бомӣ ва ғайра дар гирду атрофи Ашкониобод (Ашқобод) кашф намуданд, ки осори аввалин зироаткорон дар Ориёнои Шарқӣ мебошанд.

Бошандагони маданияти Ҷайтун ду навъ гандумро кишт карда, аз обхезихо барои обёрии зироат истифода кардаанд. Асбоби асосии кишт ҷӯбдастаҳои нӯгтез ва нӯгчанг ба ҳисоб мерафт. Онҳо бо ҷӯбҳои заминро нарм намуда, гандумро зери хок мекарданд. Агарчи ин намуди зироаткорӣ хеле оддӣ бошад ҳам, ҷамоаи авлодии то 250 – нафарро меҳуронд.

Роли чорводорӣ кам набуд, боқимондаи устухонҳои буз, гӯсфанд, гов далели он мебошанд, ки ин ҳайвонҳо ҳонагӣ шуда буданд ва дар ҳаёти онрӯза мавқеи бузург доштанд.

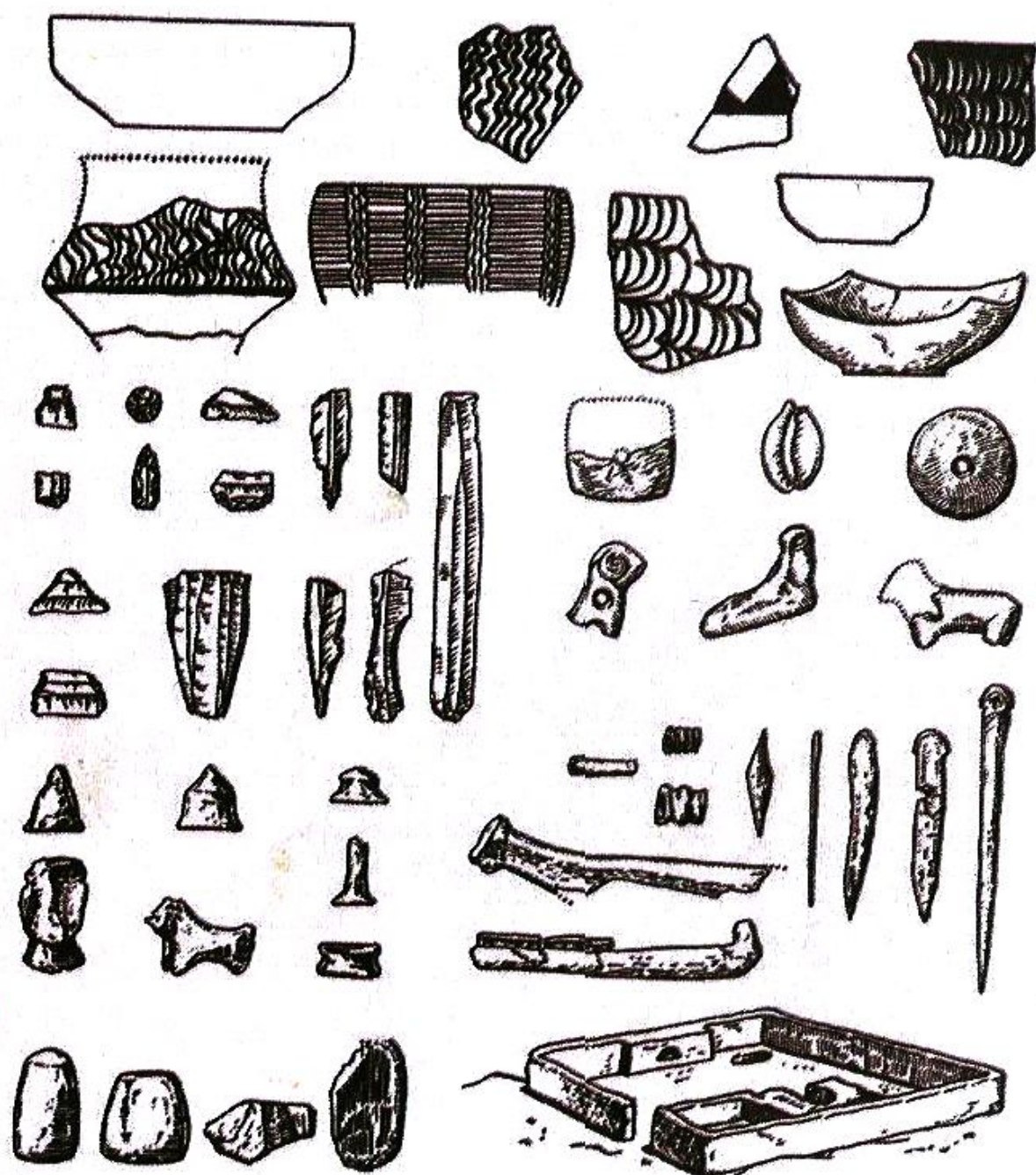
Бошандагони Ҷайтун дар хонаҳои поҳсагӣ мезистанд. Хонаҳо ҳаҷман калон набуданд, онҳо ҳамагӣ аз 24 то 40 метри мураббаро дарбар мегирифтанд. Дар ҳар хона танӯр ва ҳамба барои нигоҳ доштани хӯроқворӣ ва дар назди хона ҳавлии хурдакак вучуд дошт. Деҳаҳои замони Ҷайтун аз 20 то 40 хона иборат буда, як авлодро ташкил менамуданд.

Асбоби рӯзгори ҷайтуниён аз чаҳмоқсанг сохта шудаанд ва аз корд, табар, дарафш, дос иборатанд. Яке аз ихтироъҳои бузурги неолит ин сохтани зарфҳо буд. Пайдоиши хӯроқҳои обдор умри инсонро дароз намуд. Одамон дар зарфҳо шир равған ва дигар хӯроқҳои зиёдатири нигоҳ медоштанд.

Одамон барои зарфсозӣ чуқурӣ меканданд ва деворҳои онро андова намуда, баъд онро хушк мекарданд. Баъди аз чуқурӣ гирифтани зарф боз даруну беруни онро бо гил андова намуда, болои онро сайқал медоданд.

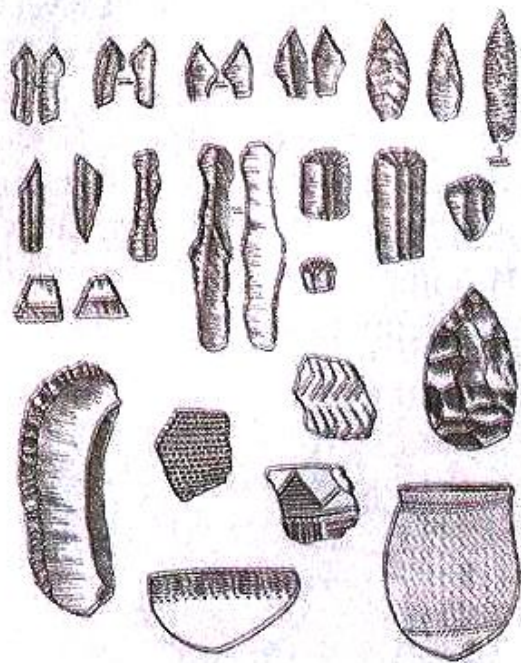
Ё дар матое рег ё хок пур карда, атрофи онро бо лой андова менамуданд ва баъдт хушк шудан хокро аз даруни матоъ

мегирифтанд ва атрофи онро боз ба тартиб медароварданд ва дар гулхан мепухтанд. Таги аввалин зарфҳо тухмшакл буд. Баъдҳо дар болои миз ё замин сохтани зарфро аз парча – парча гил ёд гирифтанд. Умуман, зарфсозӣ таърихи дуру дароз дорад. Инсон аз он рӯзе, ки зарфсозиро ёд гирифт, намуди зохирии онро оро меод, бар он нақшо мекашид, то ҳар чӣ зеботар шавад. Бинобар ин, зарфҳо бо ранги сурх мунаққаш шудаанд. Нақшаҳо ба шакли мавҷҳои амудӣ, камонӣ, тӯморча ғайра кашида мешуданд (расми 11).

Расми 11.

Дар ҳаёти бошандагони Чайтун дигаргуниҳои маънавӣ, ба монанди сохтани ҳайкалчаҳои модарон ва ҳайвонҳо пайдо мешаванд, ки аз бузургдошти модар ва модаршоҳӣ, эътиқод ба

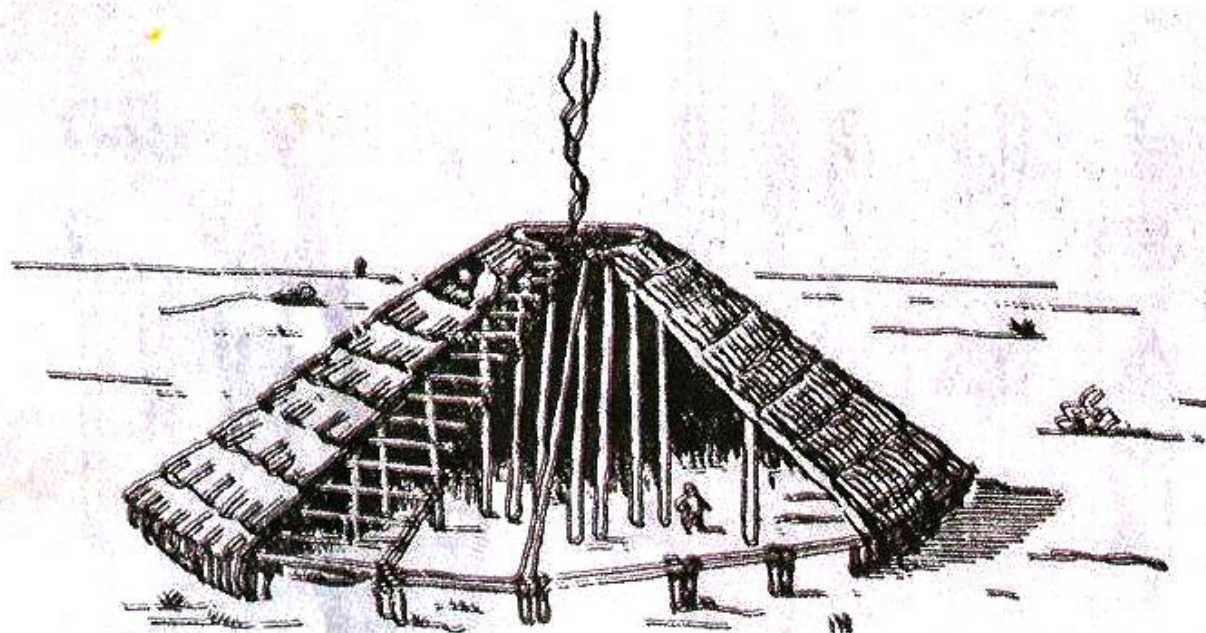

Расми 12. Маданияти калтаманори Хоразм.

онҳо 100-120 нафар одамон мезистанд. Бошишгоҳҳои намуди калтаманорӣ дар атрофи баҳрҳои Хоразм (Арал) ва Гургон (Каспӣ) вомехӯрданд (расми 12).

хайвонҳои манфиатовар, аз қабилҳои гову асп мушоҳида мешавад.

2. МАДАНИЯТИ КАЛТА-МАНОРИ ХОРАЗМ. Бошишгоҳи дар Хоразм ёфташуда бо номи Калтаманор машҳур аст. Лангари калтаманораи дар ёдгории Ҷамбосқалъаи 4 дуруст омӯхта шудааст. Мардуми ин ҷо, ки дар поёноби рӯди Ому мезистанд, ба моҳигирӣ ва шикор машғул буда, авлод ба авлод мезистанд. Хонаҳои калтаманорӣ аз қамиш ба монанди хайма сохта шуда буданд ва дар

Расми 12а. Хонаи калтаманорӣ.

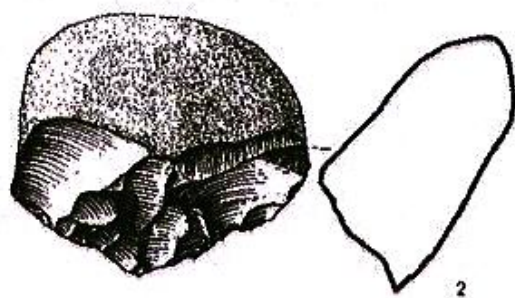
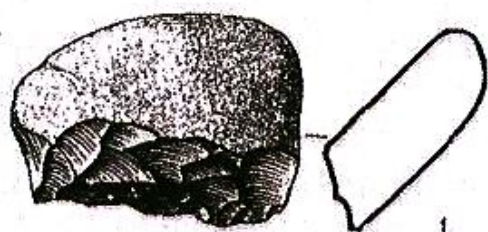
Зарфҳои одамони калтаманорӣ тағашон тухмшакл буда, нақши мавҷ доранд. Нақшҳо бо нӯги ҷӯбча дар вақти сохтани зарфҳо канда шудаанд. Маданияти калтаманор ба ҳазораҳои 4-3 п.м. нисбат дорад. Калтаманораҳои назди Урганҷ мурдаҳоро дар қабр рост карда хобондаанд ва баъзан аз болояшон ранг пошидаанд.

3. МАДАНИЯТИ ҲИСОР. Дар ҳазораҳои 6 – 3 п.м. дар ноҳияҳои кӯҳистони Тоҷикистон, махсусан водии Ҳисор, одамон

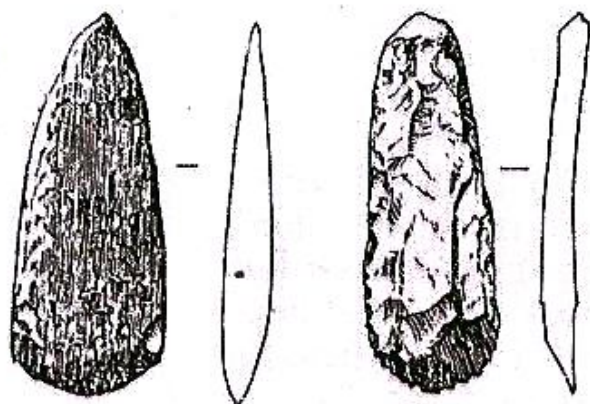
мезистанд, ки осори боқимондаи онҳо бо номи маданияти Ҳисор машҳур аст. Бошишгоҳҳои ин маданият дар доманкӯҳҳои рӯдхонаи Кумчиён (Кофарниҳон), Бахшу (Яхсу), Сурхоб ва Вахш вучуд доштанд. Бошишгоҳҳо номи маданияти Ҳисорро барои он гирифтаанд, ки бори аввал лангар ва асбобҳои ба худ хоси он аз ноҳияи Ҳисор пайдо шудаанд. Олатҳои маданияти Ҳисор дар баландиҳои аз 500 то 1 500 м аз сатҳи баҳр дар қабатҳои ҳокӣ ҷойгиранд. Осори одамони ҳисорӣ дар атрофи кӯли Искандар, водии Ҷуст ва Кӯкчаи Афғонистон пайдо шудаанд. Аммо бошишгоҳҳои ҳисорӣ ҳама тарафа танҳо дар Тоҷикистон дар Тутқавул, Сайёд ва Дараи Шӯри ноҳияи Данғара омӯхта шудаанд. Маданияти Ҳисор давоми маданияти одамони мезолит мебошад ва аз ҳазораи 6-уми п.м. сар мешавад ва дар баъзе ҷойҳо то ҳазораҳои 3 – 2-юм давом мекунад.

Тадқиқотҳои бостонӣ дар бошишгоҳи Тутқавул нишон доданд, ки одамон дар хонаҳои каппагини аз ҷӯб ва шохҳо сохта мезистанд. Дар хонаҳо оташдонҳои сангин мавҷуданд. Хонаҳо 40 метри мураббаъ ҳаҷм доштанд ва ба монанди хонаҳои калта-манорӣ буданд.

Дар Тутқавул қабри як одами калон ва ду кӯдакро пайдо намуданд, ки ҳалқавор, ҷӣ тавре кӣ кӯдак дар шиками модар мехобад ҳамон тавр гӯронида шуда буданд. Одамони бошиш-гоҳҳои Ҳисор ҳамин ҳел тасаввурот доштанд, ки замин модари дуҷум аст ва одам баъди мурдан бояд дар қабр ҳамон тавр хоб равад, ки дар шиками модар будааст. Симои ҳисорӣ урупой буд. Ҳисорӣ аслан ба чорводорӣ ва шикор машғул буданд. Асбобҳои ҳисорӣ хеле гуногун аст. Онҳо аз сангҳои обӣ, сангҳои омехта бо чаҳмоқ-санг, омехтаи чаҳмоқсанг бо оҳаксанг, варақсанг (сланетс) ва чаҳмоқсанги тоза сохта шудаанд. Олатҳои аз чаҳмоқсанг сохташуда аз корд, болға,

Олатҳои сангӣ

Расми 13. Табарҳои сайқалёфта аз кӯҳи Булён.

пӯсткан, табар иборатанд. Аз обисангҳо бештар чопер ва чолингҳои сайқалдода, табар, пӯсткан ва ҳатто кордҳои хуб сохтаанд (расми 13).

Дар бошишгоҳҳои сои Сайёд, ба ғайр аз асбобҳои чахлоқӣ, обисангӣ боз устухонӣ вомерхӯранд. Тутқавулиён аз рӯдаи Вахш моҳӣ мегирифтанд. Дар байни бозёфтҳои устухонӣ: дарафш, марҷон, дасмонаи аз шохи гавазн сохта вомерхӯрданд.

Бошандагони маданияти Ҳисор зарфсозиро медонистанд, аммо онҳо онро ба монанди чайтуниён ривоч надодаанд.

Ҳамин тавр, одамони маданияти Ҳисор аз зироаткорӣ, чорводорӣ ва шикору чамъоварии меваҳои худрӯй истифода мекарданд ва аз чихати фарҳанг аз чайтуниҳо кафо буданд.

Аз овардҳои боло чунин хулоса мешавад, ки дар сарзамини тоҷикон дар асри неолит се намуди бошишгоҳҳо: кишоварзон (маданияти Чайтун), шикорчиён ва моҳидорон (маданияти Хоразм – Калтаманор) ва чорводорон (маданияти Ҳисор) вучуд доштанд, ки мувофиқи табиати рустоқҳои истиқоматии худ зиндагонӣ кардаанд. Одамони неолит гузаштагони тоҷикон ориёӣҳо буданд.

Дар бораи маданияти Чайтун ҳаминро гуфтан зарур аст, ки вай яке аз ноҳияҳои пайдоиши аввалин кишоварзон мебошад. Чунин марказҳо дар Сугд, Фарғона ва Бохтар низ буданд, аммо бошишгоҳҳои ин минтақаҳо дар натиҷаи зиндагонии бардавоми одамони асрҳои баъдина аз байн рафтаанд ва аз онҳо нишоне намондааст. Дар ҳазораҳои 6-4 п.м. осори тамаддуни ориёӣҳо ҷудо мешаванд.

БОБИ III

АСРИ ПАЙДО ШУДАНИ МАЪДАН

§ 10. АЗ БАЙН РАФТАНИ СОХТИ ЧОМЕАИ ИБТИДОЙ

1. АСРИ МИСУ САНГ ЭНОЛИД. Инсон аввалин бор бо миси табиӣ дар асри санг шинос мешавад. Дар неолит одамон кӯшиш кардаанд, ки сифати олоти истехсолӣ ҳарчӣ бехтар шавад. Бинобар ин, дар давоми ҷустуҷӯи сангҳои хуби буранда ба мис дучор мешаванд, аммо вақте ки аз он асбоб сохтани шуданд, аз нарми он огоҳӣ ёфтанд. Диданд, вай барои олоти буранда ба кор намеравад, барои сохтани сӯзан, зебу зинати занона: гӯшвор, дасмона ва мӯҳра истифода бурданд. Мис дар табиат дар болои замин вучуд дорад ва одам онро ба осонӣ аз санги оддӣ фарқ менамояд.

Аммо дар болои замин ба миқдори зиёд мис вучуд надорад ва он талаботи инсонро каноатманд карда наметавонад. Шояд одамон тасодуфан аз об шудани мис дар оташ огоҳӣ пайдо карда бошанд. Онҳо вақте диданд, ки миссанг дар оташ об мешавад ва аз он миси тоза ҳосил мегардад, истехсоли ашёи зинатро равак доданд. Барои истехсоли мис дар болои конҳои мис оташ меафрӯхтанд ва миси обшударо канда мегирифтанд. Аз сабаби нарми мис олоти бурандаи аз он сохта нисбат ба чахмоксанг сифатан хеле паст буд. Инсон дар фикри асбобҳои мисинро саҳту бурандатар намудан афтод. Зеро ба вучуди нарми мис ихтирои маъдан дар таърихи инсонҳо ахамияти ғавқулодда дошт ва минбаъд роли бузург бозид.

2. АСРИ МИСУ САНГ ДАР ОРИЁНИ ҒАРБӢ. Дар Ориёни Ғарбӣ давраи мису санг нисбат ба Ориёни Шарқӣ барвақттар – аз ҳазораҳои 6 – 4 п.м. оғоз мегирад.

Дар ин ҷо якҷанд гурӯҳҳои чорводорону зироаткорон пайдо мешаванд, ки ҳар гурӯҳ хусусиятҳои маҳаллии худро дошт. Яке аз ёдгориҳои қадимтарини неолит ва энолиду биринҷӣ Шуш мебошад, ки дар он тайи ҳазорсолаҳо гурӯҳҳои зироаткорон ва чорводорон зиндагӣ кардаанд. Онҳо бо парвариши буз, гӯсфанд ва ҷаву гандум шугл меварзиданд. Аз ҳазораи 6 – ум то нимаи ҳазораи 4 – ум 130 адад маҳалҳои истиқоматӣ пайдо шудаанд. Аксари ин деҳаҳо хурд буда, ҳаҷми онҳо аз 1 то 2 гектарро ташкил менамуданд.

Бошандагони Шуш аз оби рӯдҳо барои кишт истифода мекунанд. Хонаҳо бештар аз гил сохта шудаанд. Олотҳои истехсолини ҳузистониҳои ин давра бештар аз чахмоксанг буданд. Дар ҳазораи 4 дар байни деҳаҳои Шуш шаҳрчаи марказӣ пайдо мешавад, ки масоҳати 4 – 5 гектарро ишғол мекард, ки атрофшон бора (девори мудофиавӣ) доштанд.

Дар ҳазораи сеюм Шуш ба яке аз марказҳои сиёсӣ, маъмурӣ, ҳунармандӣ, тичоратӣ табдил меёбад, ки ба онҳо: Селак дар

марказ, Тепнаи Ҳисор дар Домгон, Ҳасанлу дар Озарбойҷон, Яҳё ва шаҳри Сӯхта дар Систон нисбат доранд.

Маданияти аввалин зироаткорони ҳазораи 6 ҷанубӣ Фарбии мамлакатро бошишгоҳҳои Деҳи Лурон ташкил медиҳанд. Онҳо давомдиҳандаи маданияти бошишгоҳи Алӣ Қуша мебошанд. Дар бошишгоҳи Муҳаммад Ҷаъфар бошандагони деҳа дар хонаҳои гили мезистанд, деворҳои даруни хонаҳо ба ранги сурх оро дода шудаанд. Ранги сурхро ба болои мурдагон низ пошидаанд. Зарфҳои гилин бо рангҳои зарду сурх оро ёфтаанд. Деҳаҳо чандон бузург набуданд, лекин шумораи онҳо хеле зиёд будааст. Онҳо ҷав, гандум, наск, мошро истифода бурдаанд ва эҳтимол баъзе заминро зироатҳои обӣ буданд. Зарфҳои сохтаи онҳо дағал буда, бо нақшҳои начандон мураккаби геометрӣ оро ёфтаанд. Ҳайкали занҳо шохиди ривочи модаршохӣ мебошад (расми 14).

Яке аз бошишгоҳҳои калон, ки дар он одамон асрҳои зиёд зиндагонӣ кардаанд, Селак 5 мебошад. Селакиён ханӯз дар ҳазораи 6-ум ҳудудҳои Қазвин, Техрон, Кошон ва ғайраҳо аз худ менамоянд. Селакиён дар хонаҳои гилин мезистанд. Зарфҳои онҳо дар замини сурх бо ранги сиёҳтоб мунаққаш шудаанд. Нақшҳои гуногунанд, нуқта-нуқта, тӯморчаҳои пайваस्त, нақши ғалберӣ ва ғайра мебошанд. Олотҳо (табар, корд) аз чаҳмоқсанг, сӯзанҳои мисин, ҳайкачаҳои устухонӣ ва ғайра иборатанд. Замони Селак – 5 ҳазораи 4-умро фаро мегирад ва олотҳои мисин зиёд мешаванд. Дар миёни онҳо сӯзан, тебана, сӯзанак, саринайза ва ғайра вохӯранд. Ҳамаи ашёҳо ба воситаи кӯфтани маъдани гармкарда сохта шудаанд. Сифати зарфсозӣ, нақшбандӣ хубтар шудааст. Дар болои зарфҳо расми бузҳои кӯҳӣ пайдо мешаванд, ки аз бузургдашти он гувоҳӣ медиҳанд. Қабатҳои Селак – III ба асри биринҷ тааллуқ доранд (расми 15).

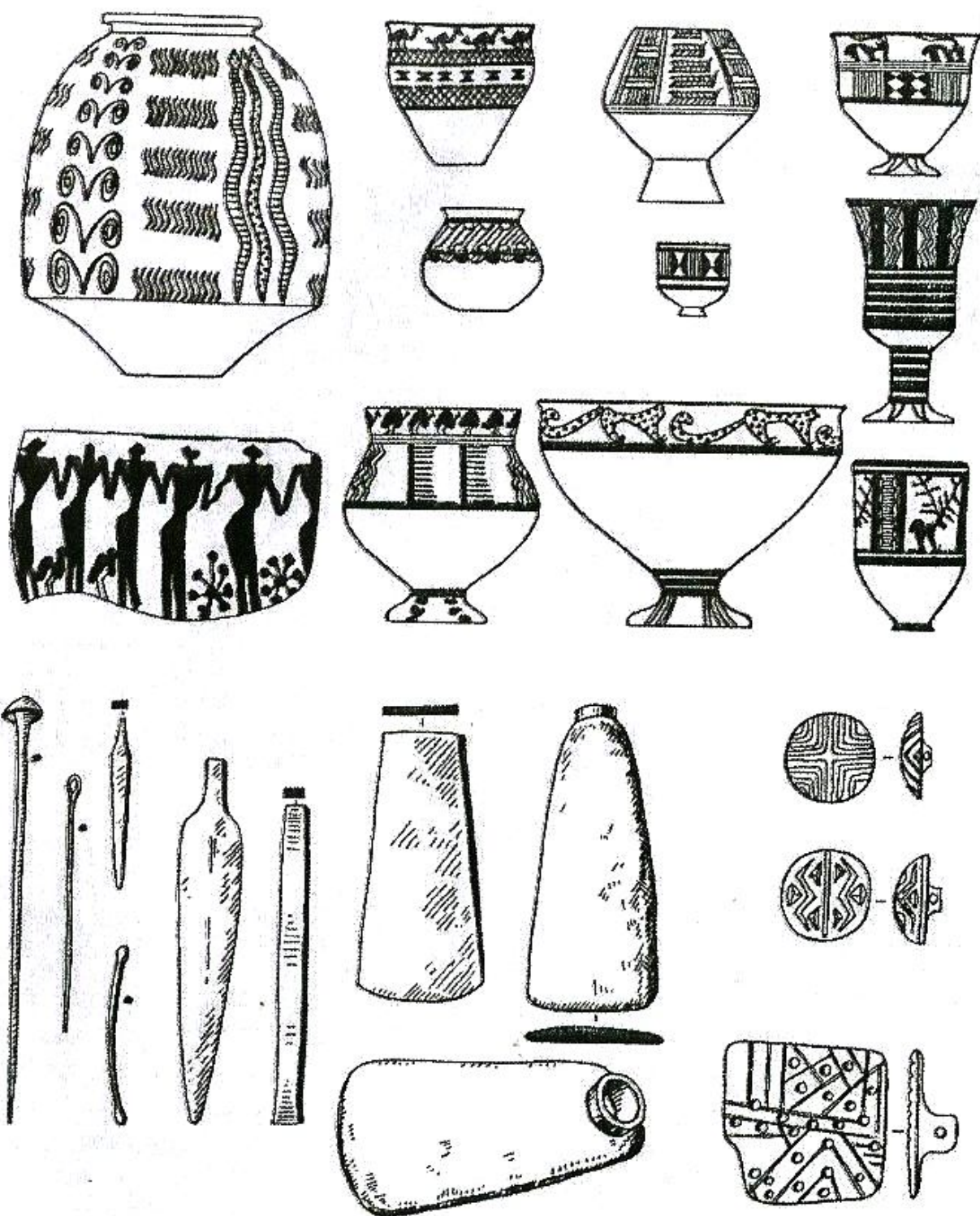
Дар ҳазораи 5-ум дар Тали Яҳё аз санги нарм ҳар гуна олатҳо сохта, ба вилоятҳои дур, аз ҷумлаи Байнаннаҳрайну Ҳинд мефурухтанд.

Дар ҷомеаи қадим мисгарӣ касби авлодӣ буд ва онҳо таҷрибаи худро аз насл ба насл медоданд ва технологияи онро аз дигарон пинҳон медоштанд.

Мис дар он замон аз ҳама чиз қиматтар буд. Онро ҳамчун ченаки пулӣ истифода мебуданд.

§ 11. АСРИ МИСУ САНГ ДАР ОРИЁНИ ШАРҚӢ

Конҳои истехсоли мису биринҷ дар Ориёни Шарқӣ дар Марғуш, Бохтари Шимолӣ, кӯҳҳои Суғд, Фарғона хеле зиёд буда, одамони истехсоли онҳоро аз ҳазораи 6 шурӯъ карда, дар истихроҷи онҳо ба муваффақиятҳо ноил омадаанд.

Расми 15. Осори Селак III.

Олимони бостоншинос мувофиқи тамаддунҳои ёфташуда сарзамини ориёнишинро ба ноҳияҳо тақсим намудаанд, ва мо вобаста ба он дар бораашон нақл менамоем.

Олимон чунин ақида доранд, ки урупоиён, аз ҷумла хиндуориёиён аз Ховари Наздик ба Осиёи Марказӣ омадаанд. Аз ҳамин сабаб ба маданияти Хуросон маданияти Загреб ва Хуросон бошад ба Ҷайтуну Намозгоҳ ва Саразм таъсир расонидаанд.

Бошишгоҳи қадимтарини мису санг бо номи Намозгоҳ I-II-IV маъруф мебошад. Чи тавре ки аз дарсҳои гузашта маълум аст, дар

ин диёр ёдгориҳои маданияти Чайтуни замони неолитро тадқиқ кардаанд. Ёдгориҳои замони мису сангро дар теппаи Қаратеппа пайдо кардаанд. Зироаткорони водии Мурғоб охишта-охишта дар вилоятҳои зиндагибоби Осиёи Марказӣ паҳн мешавад. Тадқиқотҳои нишон медиҳанд, ки маданияти мису санги Ориёни Шарқӣ ин давоми маданияти Чайтун мебошад, ки дар ноҳияҳои гуногун бо хусусиятҳои хоси худ тараққӣ кардааст. Масалан, маданияти замони мису санги Анов аз маданияти Чайтун вазо гирифта, минбаъд бо хусусиятҳои хоси маҳаллии худ ривож ёфтааст. Махсусан, санъати хоси ин ёдгориҳо дар зарфҳои гилини он мушоҳида кардан осон аст. Маданияти Анов ҳазораҳои 4–3-ро дар бар дорад.

Амсоли Анов дар Миёнҷоч кашф шудаанд. Хонаҳои Миёнҷоч аз як ҳучраи оташдондор иборат мебошанд. Хонаҳои дар ду тарафи кӯчаҳои қаче қилеб сохта шудаанд. Дар маркази деҳа иморати начандон қалони маъбад қарор дорад. Девоҳҳои даруни маъбад бо ранги сурх оро ёфтаанд. :

Зарфҳои деҳаи Миёнҷоч бо шакли маҳрутӣ, ниммаҳрутӣ ва мудаввар сохта шуда, замини сурх ё зард доранд. Нақшҳо аз болои рангҳои сурх ва зард бо ранги сийёху чигарӣ кашида шудаанд.

Нақшҳо аз аломатҳои геометрӣ иборат мебошанд. Ҳайкалчаҳо низ дар анъанаи маданияти чайтуни офарида шудаанд. Бошандагони Миёнҷоч дар мисгарӣ баъзе навигариҳо низ дохил кардаанд. Яке аз он навигариҳо ин буд, ки онҳо олотро дар қолаби рӯйкушод мерехтанд.

Қолиби диққат аст, ки мардумон мунтазам водихоро аз худ менамуданд. Дар ҳамин давра дар водии рӯди Тачон ёдгориҳои Намозгоҳ ба вучуд меояд. Яке аз хусусиятҳои санъати зарфсозон Намозгоҳ он аст, ки дар гили зарфсозӣ қоҳмайда ҳамроҳ мекарданд. Зарфҳо якранг буда, бо нақшҳои секунҷа оро ёфтаанд. Ҳайкалчаҳои занон бар қад, сӯзанақҳо лӯндасар сохта шудаанд. Дар ин давра ҳуку гӯсфандпарварӣ тараққӣ карда буд. Деҳаҳо хурд-хурд будаанд. Намозгоҳ бузургтарини онҳо буда, даҳ га заминро ишғол мекард. Ҳамаи хонаҳо оташдон доранд. Дар маркази деҳа ибодатгоҳи ҷой дошт, ки аз бузургдошти оташ огоҳӣ медиҳад (расми 16).

Дар замони Намозгоҳ II дар ноҳияҳои хусусиятҳои маҳаллӣ пайдо мешавад. Зироатҳо бештар гандуми нарм ва ҷави ҷуфта буд. Дар бошишгоҳи Олтинтеппа низ гандуми нарм, ҷави ҷуфта, қалҷав пайдо мешаванд. Дар ин давра обёрӣ вучуд дошт. Дар замони Намозгоҳ II хонаҳои бисёрҳучайра пайдо мешаванд. Зарфсозии бо рангу бор раванқ меёбад. Олотҳои миси зиёд мешаванд. Ашёи зинатии тилло ва нуқра низ пайдо мешаванд. Ороишову марҷонҳои гардани мурдагон аз лочвард, ақиқ, оҳаксанг ва ғайра сохта шудаанд. Намозгоҳ II ба ҳазораи 4 рост меояд. Зироаткорон техникаи обёриро медонистанд ва ҳосили хуб мегирифтанд. Санъати қулолу

мекарданд, ки аз санъати баланди маъдангудозии гузаштагони мо гувоҳӣ медиҳад. Истеҳсоли мис дар ҳазораи 4 п.м. дар Марв, Бохтар, Сугд ва Фарғонаю Ҳафтрӯд густариш меёбад. Аммо як чизро бояд қайд намоем, ки мис аз сабаби он ки маъдани нарм буд, олотҳои сангӣ, махсусан аз шишасанг ва чахмоқсанг сохтаро аз истеҳсолот танг карда бароварда натавонист. Одамон дар ҷустуҷӯи роҳҳои саҳт намудани асбобҳои мисин афтада, билохир ба он ноил омаданд. Устоҳо ба мис маъдани қалъагӣ ҳамроҳ намуда, онро гудохта, маъдани тамоман нав-биринчиро ба даст оварданд.

§ 12. КАЁНИЁН. АСРИ БИРИНЧ.

1. ГУЗАРИШ АЗ МОДАРШОҲӢ ВА ПАДАРШОҲӢ.

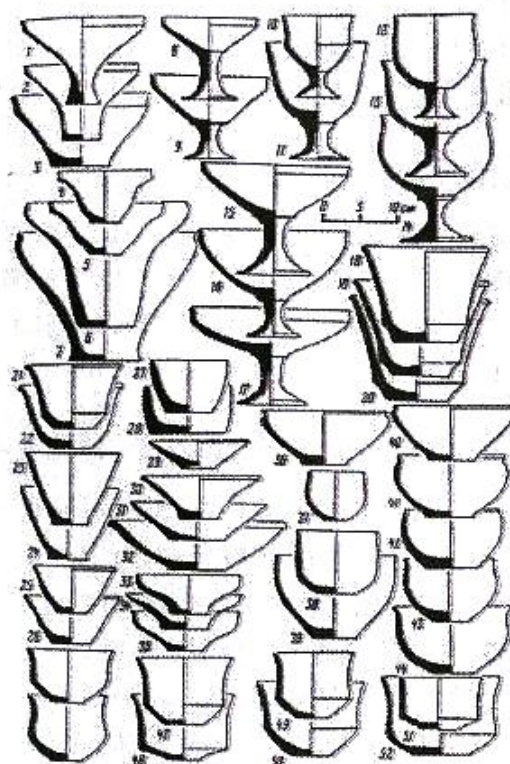
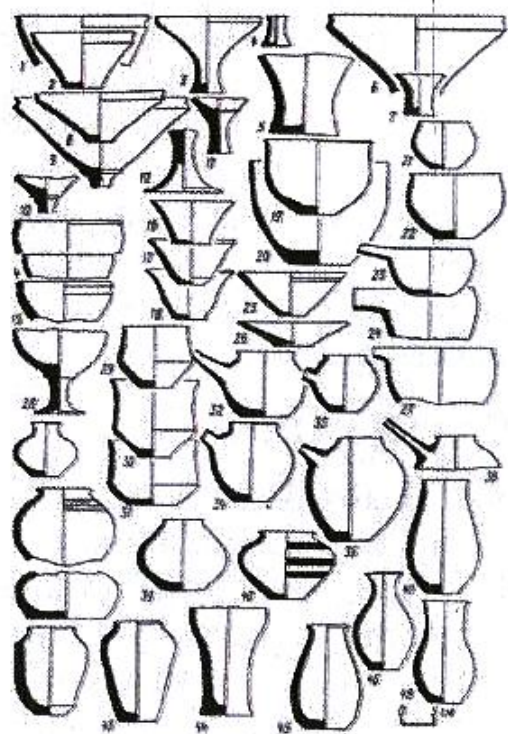
Пайдо шудани биринч бо асбобу олатҳои дар таърихи инсонҳои қадим дигаргунҳои кулӣ ба вучуд овард. Олатҳои биринҷӣ сангиро, ки ҳазорсолаҳо дар истифода буданд, аз истеҳсолот танг карда баровард. Олатҳои истеҳсолӣ: дос, табар, корд, теша, охани ҷуфти аз маъдани биринч сохташуда нисбат ба асбобҳои сангин маҳсулнокии меҳнатро даҳчанд афзуд. Дар ҳазинаи деҳқон гандум, ҷав ва дигар зироатҳо миқдори зиёд боқӣ мемонад ва онро ба бозор бароварда мефурӯхтанд. Кишоварзӣ тараққӣ ёфт ва мардумони зиёд ба сукунати доимӣ ва сохтани хонаю бошишгоҳҳои доимӣ шурӯъ намуданд. Ин ба пайдо шудани деҳаҳо ва шаҳрҳо – марказҳои маъмурӣ оварда расонд.

То пайдоиши кишоварзӣ хӯрду хӯрок ва дороии асосии одамони қадим чорводорӣ буд. Баъди пайдоиши кишоварзӣ низ раммаю галаҳои зиёд дар дасти авлодҳо вучуд дошт ва чорводорӣ дар ибтидо нисбат ба зираткорӣ сердаромадтар ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, авлодҳо ба ду қисм: кишоварзон ва чорводорон ҷудо шуданд.

Дар баъзе ноҳияҳо зироаткорон аз шикорчиён, дар баъзе ҷойҳо зироаткорон аз моҳигирон ҷудо мешаванд. Яъне тақсмоти вобаста ба муҳит ва сарвати ин ва ё он ҷои дунё гуногун буд.

Дар асри биринч инсон, махсусан гузаштагони мо, ҷарҳи кулолгарӣ ихтироъ карданд, ки ба ҷои зарфҳои дастсози пастсифат ва кам зарфҳои нафис ва миқдоран зиёдро пешкаш карданд. Ихтирои ҷарҳи кулолгарӣ ба пайдоиши соҳаи нави ҳунармандӣ – кулолгарӣ ибтидо гузошт. Кӯзагарон акнун ба мардум зарфҳои гуногун ва хушсифатро пешниҳод менамуданд, ки аз зарфҳои дастсози арзон ва зебо буданд (расми 17-18).

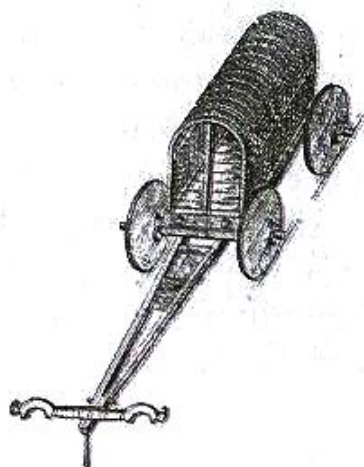
Дар асри биринч дигар маъданҳо, аз ҷумла тиллою нуқраро кашф намуд, акнун чизҳои зебу зинат аз тилло ва нуқра сохта мешуданд, ки сабаби пайдо шудани соҳаи дигари ҳунармандӣ – заргарӣ гардид.

Расми 17-18. Зарфҳои асри биринҷ аз хонаҳои ёдгории Тоголок-21.

Дар ин аср гузаштагони мо аз чорвои калон: аспу говро ром намуда, соҳибони галаю рамаҳои зиёд шуданд, ки дар саҳроҳои Сибир ва Чануби Русия ҳаёти кӯчӣ доштанд. Онҳо дар асри мису биринҷ аробаро ихтироъ намуданд, ки акнун дар болои он натаанҳо бор, балки хонаю ҷой сохта, аз як ҷо ба ҷои дигар ҳаракат менамуданд. Қашфи ароба ба пайдо шудани ғойтун ва дастаҳои ҷанговарони ғойтунсавор оварда расонид (расми 19).

Асри биринҷ боз як хусусияти дигар ҳам дошт. Ин давраи ҳаракати халқҳо буд. Чорводорон барои ниғаҳдории галаю рамаҳояшон, ки дар ҳудуди аҷдодиашон намеғунҷиданд, ба

Расми 19. Яке аз намудҳои ғойтунҳои скифӣ

Расми 19а. Говмад дар мубориза бо девҳо.

тасарруфи ҷойҳои нав даромаданд. Пайдо шудани аспи саворӣ ва ғойтун ба мардум имконият дод, ки ба масофаҳои дур ҳаракат намоянд.

Асри биринҷ асри пайдо шудани табақаҳои аҳолии нобаробариҳои молумулкӣ ва давлатҳои бузург ба шумор меравад. Аз тарафи давлатҳои бузург забт намудани давлатҳои хурд ва ба ғуломӣ табдил додани аҳолии он ба қори маъмулӣ табдил меёбад.

Ҳамин тавр, асри биринҷ асри дигаргуниҳои бузург дар ҳаёти одамони қадим буд.

Асри биринҷ дар Ориёшаҳр давраҳои гуногунро дар бар мегирад. Дар Ориёни Ғарбӣ барвақтар ва дар Шарқӣ дертар ба вучуд омадааст. Асри биринҷ дар Ориёни Шарқӣ то ҳазораи дуюм ва дар баъзе мавзеоҳо то ҳазораи якум давом мекунад.

Асри биринҷ дар Ориёни Ғарбӣ ҳазорсолаи 4-2-юмро фаро мегирад, ва ба 3 давра тақсим мешавад. Давраи якум ҳазораи 3-2, давраи дуюм ҳазораи 2-1-ро ташкил менамояд. Давраи сеюм аз ҳазораи 1-ум то ташаккули давлати Модҳо давом мекунад. Дар ҳазораи 4-3 дар Туронтеппа биноҳои истиқоматӣ, динӣ, қабристонҳо ёфт шуданд, ки аз онҳо ашёҳои тилло, нуқра ва сангҳои қимматбаҳо ба даст омаданд ва аз пайдоиши аввалин шаҳрҳо, давлатмандон, тараққиёти ҳунармандӣ ва робитаҳои тичоратӣ бо Шумш ва ғайра гувоҳӣ медиҳанд.

Бошандагони Ҳисор ва дигар ёдгориҳои ин давра дорони маданияти баланди қулогарӣ, заргарӣ, мисгарӣ (биринҷӣ) буданд. Ҷомеа ба табақаҳо ҷудо шуда буд. Занҳои давлатманд бо сарулибоси қимат ғурунда мешуданд.

Дар Систон ба монанди Ҳисор маркази аввалин маданияти шаҳрӣ дар водии Ҳилманд пайдо мешавад. Инро мо аз қовишҳои харобаи шаҳри Сӯхта мушоҳида мекунем. Дар атрофи шаҳри Сӯхта деҳачаҳои зиёд пайдо шуда буданд. Қабатҳои поёни шаҳри Сӯхта ба ҳазораи 4-3 п.м. нисбат дошта аз ҳаёти мураккаби қабिलाҳо далолат мекунад. Дар ин ҷо як қисми зарфҳои расмдор ба маданияти Балучистон ва як қисм ба қануби Туркманистон шабоҳат доранд. Дар аз бар намудани резишгоҳи Ҳилманд қабिलाҳои шимол ва водии Мурғоб ва қануби Балучистон ва шояд пеш аз эламииён иштирок намудаанд. Шаҳри Сӯхта масоҳати 80 га-ро дар бар дошт. Хонаҳо аз 6-10 ҳуҷра иборатанд, деҳа ба кӯчаҳо тақсим мешавад. Маданияти шаҳри Сӯхта ба монанди Ҳисор мебошад. Дар ҳазораи дуюм давлати Миттан – Миҳан ба вучуд меояд, ки ба эҳтимоли зиёд аввалин давлати ниёгони мо, ориёӣҳо буд, ки дар кӯхистони имрӯзаи Курдистон арзи вучуд кардааст. Ҳамин тавр, дар ҳазорсолаи 3-юм дар ҳудуди Эрон тамаддуни зироаткорон хеле тараққӣ карда буд. Бостоншиносон дар ноҳияҳои гуногун қабристонҳо одамони

давлатмандро тадқиқ кардаанд. Яке аз ҳамин гуна қабристонҳо дар ноҳияи Хурвин, дар масофаи 70 – 80 км аз Техрон, воқеъ аст. Дар ин ҷо одамон дар гӯри атрофҳояш санг чиндашуда якпахлу дингак (скорченный) хоб рафтаанд. Дар қабр ҳамроҳи мурда зарфҳои хокистарранг ва сурхи якранг ва бо лабҳои обрезадоштаи монанди нӯли парранда, дар болои сепоя косаҳо, ханҷарҳои биринҷӣ, ойна, ҳайкалчаҳои сарбозонро гузоштаанд.

Қабристони Гелон – Марлик аз тахтасангҳо сохта шудааст. Қабрҳо 3x5м, 3x3м қаду бар дошта аз тахтасангҳо сохта шудаанд. Ҳамроҳи мурда зарфҳои зиёд ба анъанаи Ҳисор, баъзеи онҳо шакли барзагов ва чумакашро фуқи он ташкил мекунад. Дар қабристонҳо ханҷар, найза, зарфҳои нукра, тилло, зинатҳо, мӯҳр ва ғайра гузоштаанд, ки аз санъати баланди хунармандӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Дар Лауристон олот, асбоб, асо, ҳайкалчаҳо ва ғайраи биринҷӣ ёфт шуданд.

§ 13. АСРИ БИРИНҶӢ ДАР ОРИЁНИ ҒАРБӢ

1. Ба давраи биринҷ қабатҳои Селаки III дохил мешаванд. Маданияти бошандагони Селаки III ба ҳазораи IV нисбат дошта, давоми зиндагии Селаки III мебошад, аммо хусусиятҳои хоси худро дорад. Якум, зарфҳо дар ҷарҳи қулолӣ сохта шуда, бо акси ҳайвонҳо, аз чумла, паланги холдор, гавазн, бузи кӯҳӣ, мор, одамон бо шутурмурғҳо, ҷарҳи оббарорӣ, нақшҳои мавҷ, тӯморча ва ғайра санъаткорона оро ёфтаанд. Ханҷарҳои дар қолаб рехта, ранда, искана, каланд, мӯҳрҳои сангин ва ғайра низ пайдо шуданд.

Бошишгоҳи Селак дар ноҳияҳои маркази майдони 3,5 гектарро дар бар дошт. Ҳонаҳои Селак бисёрхуҷайра буда, аз хишти хом сохта шудаанд. Ҳонаҳоро аз якдигар кӯчаҳои танг ҷудо месозад. Деворҳои даруни баъзе ҳонаҳо бо ранги сурх ранг карда шудаанд. Дар баъзе ҳонаҳо занон бо кӯдакону мардон аз зарби девор мурда ёфт шуданд, ки шояд дар натиҷаи заминҷубӣ ҳалок шуда бошанд.

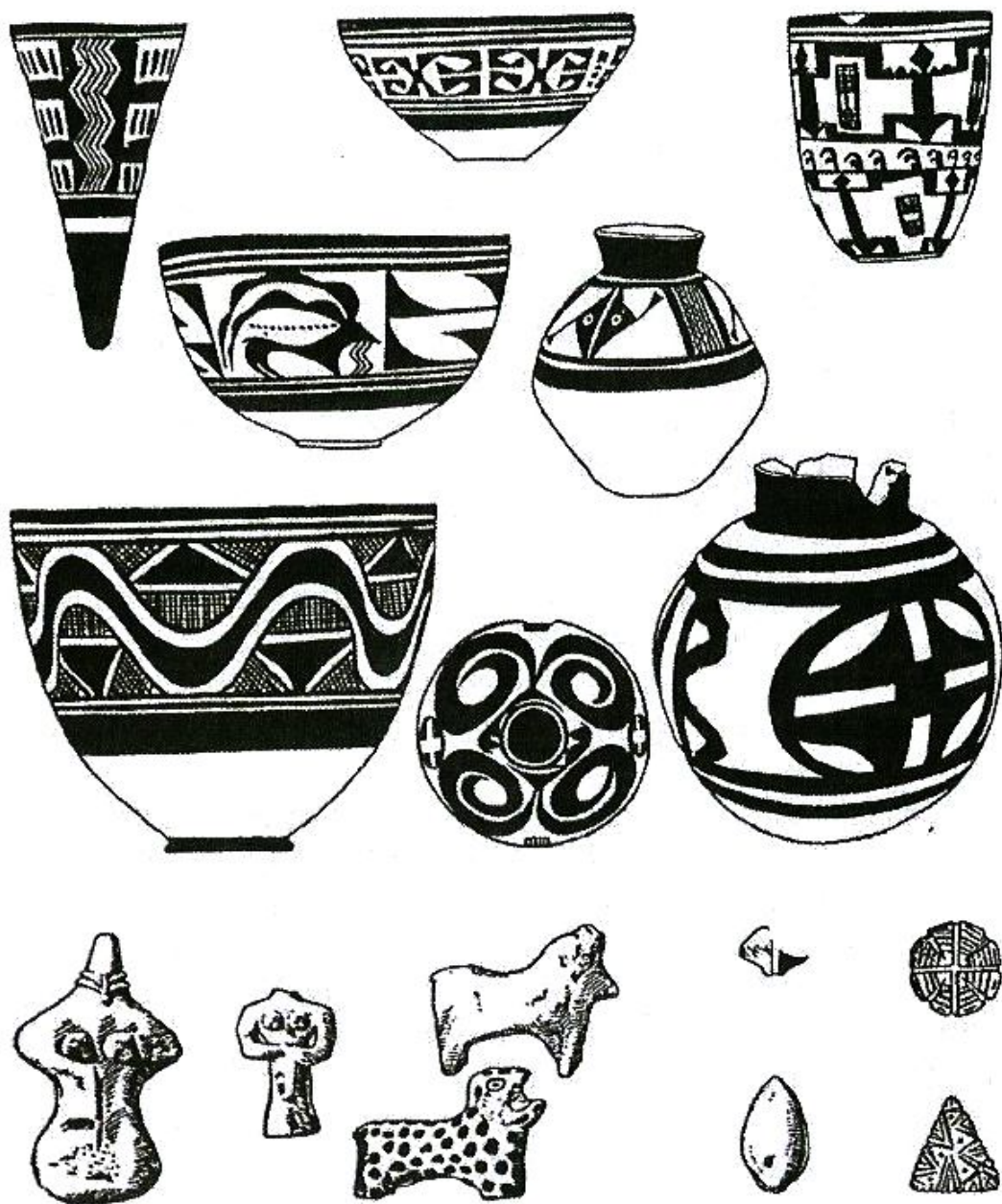
Селакчиён мурдаҳои худро ба паҳлу дингак мехобонданд. Дар сари баъзе мурдаҳо осори ранг боқист.

Селакиён зарфҳои гуногун, аз чумла чом, коса ва қадаҳои баландпояро бо санъати баланд сохтаанд. Дар соҳаи мисгарӣ низ сайқали хунари косибон мушоҳида мешавад. Агар дар давраи мису санг олатҳо дар натиҷаи кӯфтани усто сохта мешуданд, дар ин давра онҳо дар қолабҳо рехта шудаанд. Хунармандӣ ба касби асосӣ табдил меёбад.

Пайдо шудани мӯҳрҳо нишонаи истеҳсоли зиёди ғалла ва ба бозор баровардани он ва дигар маҳсулот мебошад. Яке аз мӯҳраҳо дар қабри одаме ёфт шуд, ки нишони моликияти шахсӣ ва дорандагӣ мебошад.

2. ЁДГОРИИ ТАЛИ БАКУН. Ёдгории дигари ҳазораи IV Тали Бакун А дар ноҳияҳои Шероз мебошад. Масоҳати он 2 га-ро ташкил мекунад. Биноҳои вай низ аз хонаҳои бисёрхуҷайра иборат мебошанд, ки аз хишти хом сохта шуданд. Дар баъзе хонаҳо утоқи калон бо оташдони чоркунҷа вомехӯрад, ки шояд ба бузргдошти оташ бахшида шуда бошад.

Зарфҳои Тали Балкун бо нақшу нигорашон ва махсусан бо бузҳои дарозшохи худ аз санъати баланди кулолӣ ва тасвирии ин мардум гувоҳӣ медиҳанд (расми 20).

Расми 20. Осори асри мису санги Ориёи Ғарбӣ Тали Бакун.

Аз бозёфтҳои дигар ҳовандаста, осёби дастӣ, чархи ресандагӣ, санги бофандагӣ ва ғайра хеле маъмуланд. Бозёфтҳои мисин хеле каманд, зеро дар ин ҷо кони мис набуд.

Кишоварзии обӣ дар водии рӯдҳои Қорун ва Карх тараққӣ карда буд ва ба ин бозёфтҳои Шуш шаҳодат медиҳанд. Дар ин ҷо зиёда аз 100 деҳа кашф шуданд. Бузургтаринашон Аподон ва Акропол мебошанд, ки масоҳати онҳо якҷанд *га* заминро ташкил менамуд. Як қисми деҳа дар болои таҳкурсии баландиаш 9 метр сохта шудааст. Маркази таҳкурсӣ тепаи табиӣ буда, атрофи онро девор намуда, майдон сохта, дар болои он биноро барафрохтаанд, ки шояд иқоматгоҳи пешво будааст.

Қабристон дар гӯшаи деҳа ҷой дошт. Мурдаи одамони бойро бо зарфҳо ва ашёи маъданӣ гӯронидаанд, ки аз мавҷудияти нобаробарии иҷтимоӣ гувоҳи медиҳад. Тадқиқи ёдгориҳои Хузистон нишон медиҳад, ки бошандагони онҳо бо ҳамсоягони худ шумериҳо ва урукҳо робитаи маданӣ доштаанд ва баъзе чизҳоро аз онҳо қабул кардаанд.

Дар он вақт дар 52 деҳа 20 ҳазор аҳоли зиндагӣ менамуданд. Баъзе деҳаҳо дар арафаи ба шаҳр табдил шудан буданд. Дар баъзе мӯҳрҳо акси сохтмони биноҳои боҳашамати сеқабата, задухӯрд дар назди қаср кашида шудаанд, ки аз санъати баланди меъморӣ ва пайдо шудани нобаробариҳои иҷтимоӣ ва саравлодҳо, аввалин шоҳон-кайҳо ва давлатҳо шаҳодаи медиҳанд. Дар аксҳо баъзе одамон луч, баъзеҳо бо либос ва дар миёнашон бо ҳачми калон тасвир шудани коҳин бо найза ва арғамчин аз пайдо шудани гуломон шаҳодат медиҳад.

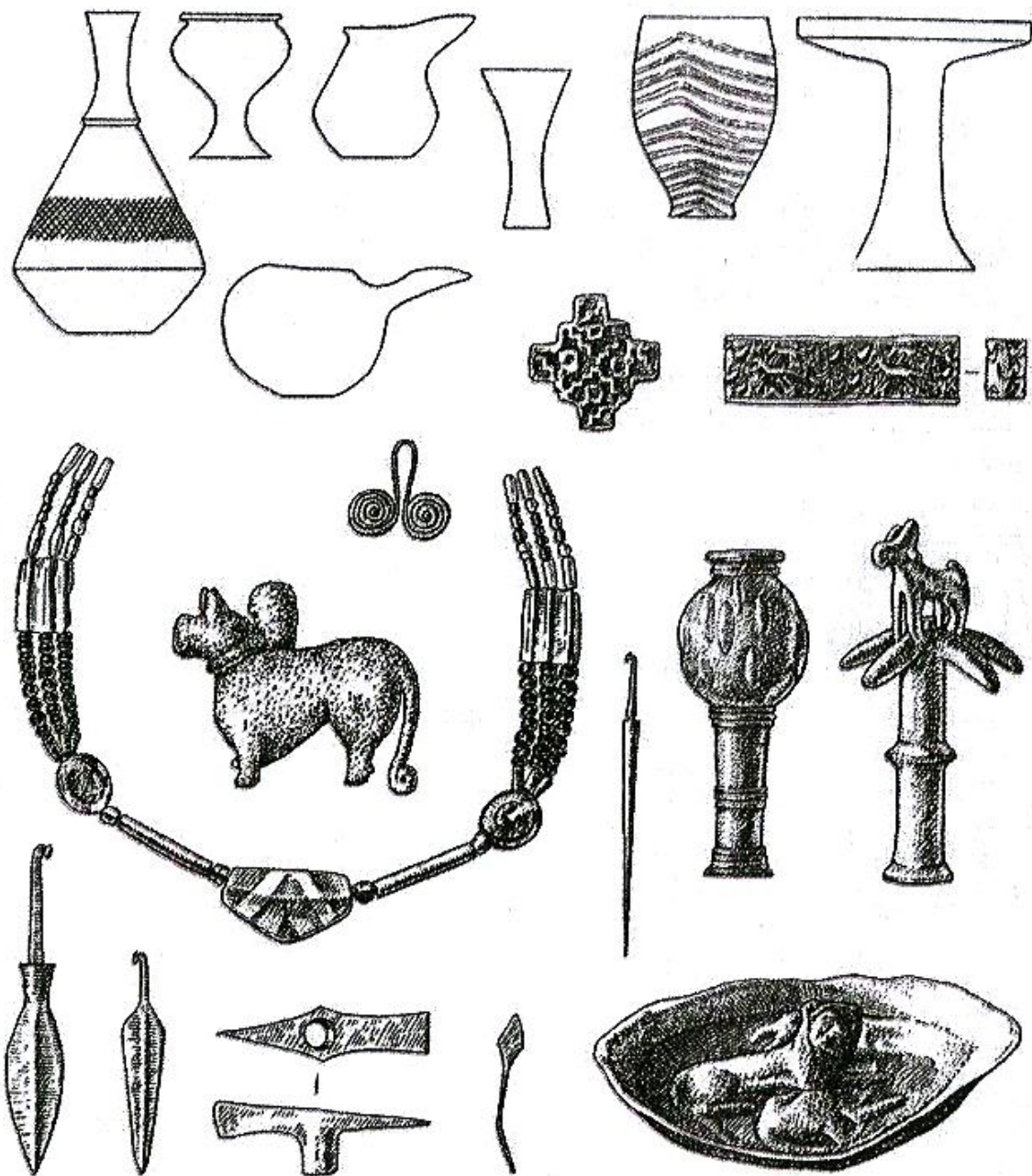
Баъзе мӯҳрҳо аз пайдо шудани аломатҳои ҳисоб ва пайдоиши хат гувоҳӣ медиҳанд.

Дар ҳазораи III, дар бисёр ноҳияҳои кишоварзии Хузистон дар асоси анъанаҳои маҳаллӣ раванди ташаккулиҳои шаҳрҳо мушоҳида мешавад.

3. ТЕПАИ ҲИСОР. Деҳаи Ҳисор истиқоматгоҳи як қавми давомдиҳандаи осори маданияти Селак буд ва ин дар нақшу нигори зарфҳо хуб ба мушоҳида мерасад. Аммо дар давраи минбаъда дар қабати Ҳисор II аз он анъана дур мешаванд ва ба ҷои зарфҳои нақшини сабки Селак зарфҳои хокистарранг ва бенақши намуди Селакро танг карда мебароранд ва маданияти зарфҳои хокистарранг раванқ меёбад. Баъзе олимони пайдо шудани зарфҳои хокистаррангро ба омадани одамони нав вобаста медонанд, ки нодуруст аст, зеро дар шакли зарфҳо анъанаи Ҳисор I хуб мушоҳида мешавад ва танҳо ранги онҳо дигар шудааст. Ҳатто дар ибтидо дар қабрҳо ҳар ду намуди зарфҳо гузошта шудаанд. Аммо кулолон технологияи зарфсозиро раванқ дода, зарфҳои намуди нав, ба монанди шоҳкосаҳои баландпошна месозанд.

Дар давраи зарфҳои хокистарранг осори биринҷӣ, аз қабилҳои зебу зинати занона: шаддаҳо, марҷон бо садафҳои нуқрагин пайдо мешаванд, ки аз пайдо шудани сармоядорон гувоҳӣ медиҳанд.

Қабатҳои Ҳисори III-ро маданияти алоҳида ҳисобидан ҷоиз аст, дар осори Ҳисори III дар зарфҳои хокистаранг нақшу ниғори лағжон пайдо мешавад. Зарфҳои гуногуншакли чумакдор, гӯшаи лабаш нова ва амсоли инҳо ба вучуд меоянд ва ин, бешубҳа, аз тараққиёти кулолӣ ва пайдо шудани ҷарҳи кулолӣ ва кулолӣ ҳамчун касб шаҳодат медиҳад (расми 20а).

Расми 20а. Тамадуни Ҳисори III-асри биринҷ дар Хуросон

Мардумони маданияти Ҳисор III дар ноҳияҳои Гургон ва Хуросон паҳн намешавад. Сохти деҳаи Ҳисор дуруст омӯхта нашудааст. Тадқиқоти баъзе хонаҳо нишон медиҳад, ки хонаҳо аз ҳуҷраҳои зиёд иборат буданд. Деҳа дар натиҷаи сӯхтор нобуд шудааст.

Аз қабристонҳо осори заргарӣ, марҷон, мӯҳра ва дигар зинатҳои нукра, фирӯза, лочвард ва ғайра ба даст омаданд. Дар сори зинатӣ сари гов, бузҳои кӯхӣ дар сари асоҳо ва ғайра вомехӯранд, ки ба эътиқоди одамон вобастаанд.

§ 14. АСРИ БИРИНЧ ДАР ОРИЁНОИ ШАРҚӢ. ʼАз боби Неолит – асри санги нав шумо огоҳи доред, ки аввалин барзгарон дар Ориёнои Шарқӣ дар ҳазораи 6-уми пеш аз милод пайдо шуда буданд. Онҳо дар ин муддат ҷойҳои зиндагибоби водихои рӯдхонаи Ому, Зарафшон, Сир, Мурғоб, Тачон ва Хилмандро аз худ намуда,

Расми 21. Осори ибтидои асри биринчи Олтинтеппа.

деха ва шаҳрчаҳо бунёд карда буданд. Бинобар ин, асри мису биринч давоми зиндагӣ ва ободонии асри неолит, аммо дар сатҳи баландтар мебошад. Мувофиқи чехраҳои фарахангиву чуғрофӣ Ориёнои Шарқӣ ба вилоятҳои Марғиён, Сугд, Хоразм, Бохтар, Систон, Зобул, Кобул, Фарғона, Кошғару Хутан ва Турон тақсим мешуд. —

Марғиён ё Марғуш поёноби рӯдҳои Мурғоб ва Тачонро фаро мегирифт. Ҳоло бахше аз ин вилояти қадим ба Афғонистон ва бахше Туркменистон дохил мешаванд. Дар ин ҷо дар асри мису биринч дар доманаи кӯҳҳои Копидуг, дар он ҷойҳое: ки рӯдҳо барои нӯшидан ва обёрии заминҳои қорам кифоя менамуданд, деҳаҳои кишоварзон пайдо мешаванд ва равак меёбанд. Бостоншиносон дар харобаҳои ёдгориҳои он давра кофтуков бурда, шеваҳои зиндагии он замонро барқарор сохтанд (расми 21).

Азбаски ёдгориҳои Марғиён хеле хуб омӯхта шудаанд, асоси даврабандии таърихи қадими Ориёнои Шарқиро ташкил менамоянд. Даврабанди дар асоси қабатҳои маданияи ёдгории Намозгоҳ тартиб дода шудааст.

Мувофиқи даврабандии қабатҳои маданияи Намозгоҳ, Анав I ва Намозгоҳ I ба давраи мису санг, Намозгоҳ II ва Намозгоҳ III ба замони охири мису санг нисбат доранд. Қабатҳои Намозгоҳ IV ба давраи аввали биринч, Намозгоҳ V ба давраи биринчи миёна ва Намозгоҳ VI ба замони охири асри биринч мутааллиқ мебошанд (расми 22).

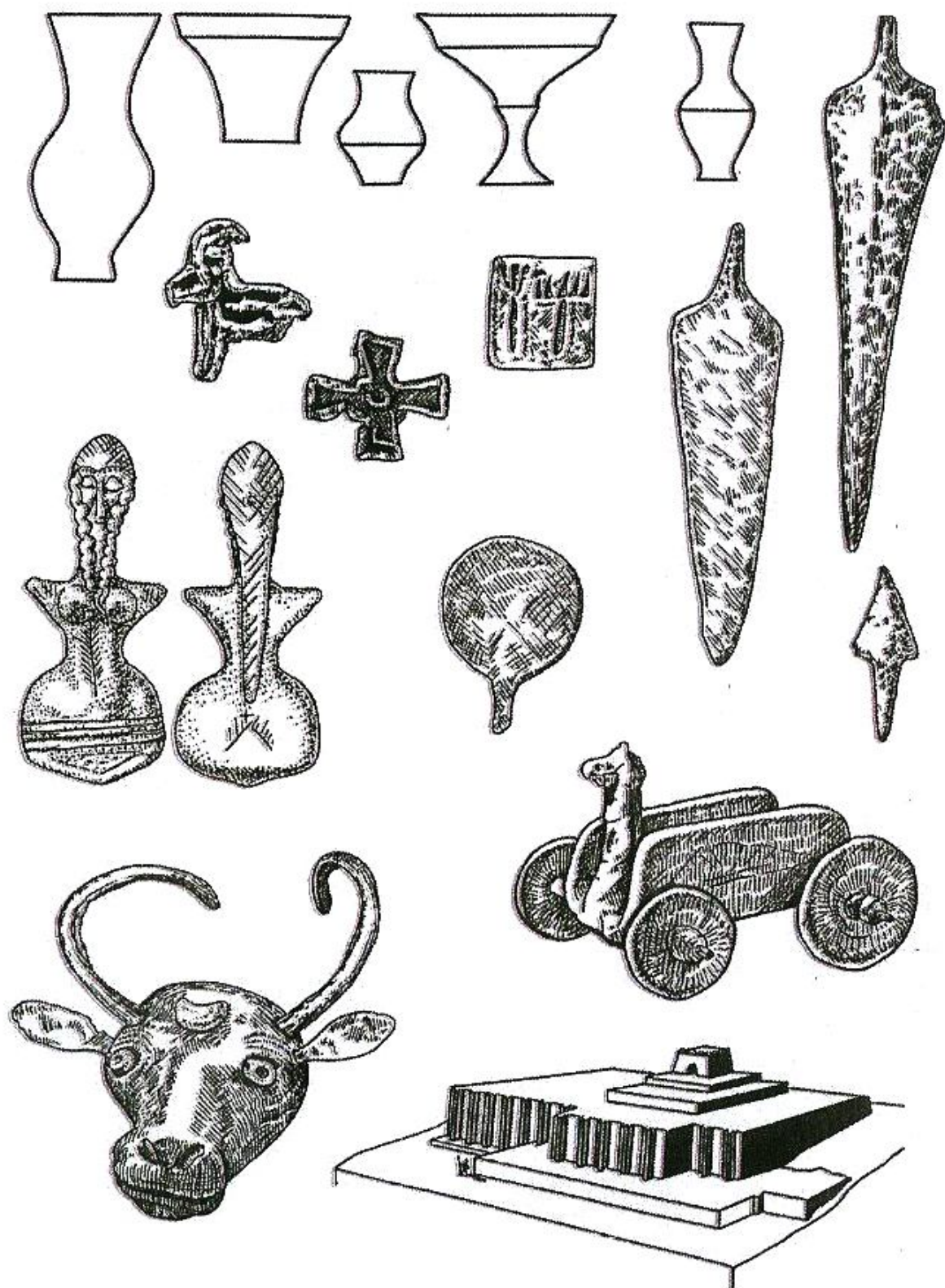
Ҳамин тавр, тамоми ёдгориҳои давраҳои мису санг ва биринчи Ориёнои Шарқӣ ва ҳатто Ориёнои Фарбӣ ба даврабандии Намозгоҳ мутобиқ карда шудаанд.

Дар аввали асри биринч ҷарҳи кулолӣ пайдо мешавад, ки нисбат ба зарфҳои дастӣ зеботар, нафистар ва арзонтар буданд, нақшо ва рангубори зарфҳо беҳтар шуда, шакл ва сохти онҳо такмил меёбад. Дар ин давра коса, табак, ҷом, пиёлаҳои гуногунҳаҷм ва шакл пайдо мешаванд. Ба ҷои кӯраҳои якҷабата дуҷабата пайдо шудаанд, ки аз зиёд шудани зарфсозӣ гувоҳӣ медиҳанд. Маҳаллаҳои алоҳидаи кулолон пайдо мешаванд ва кулолӣ касби домии як гурӯҳи мардон мешавад.

Зироаткорӣ дар асоси заминҳои обӣ раванқ ёфта, азхуд намудани заминҳои обӣ зиёд мегардад. Заминҳои обӣ ҳосили дучанд ва сечанд дода, кишоварзони ғаниро ба вучуд меорад.

Дар ин давра ҷорводорӣ хеле раванқ ёфта, ҷорводорон аз зироаткорон ҷудо мешаванд. Махсусан, ҷорвои калони шохдор, хукпарварӣ меафзояд.

Яке аз ихтироъҳои асри биринч аробаи дучарха буд. Одамон дар ароба гов, хар ва баъдҳо аспонро баста, аз як ҷо ба ҷои дигар ҳаракат менамуданд. Баъдҳо аробаи дучарха дар ҷангҳо истифода мешавад ва онро яке аз қувваҳои мағлубнашаванда меҳисо-

Расми 22.

биданд. Хучуми фойтунсаворон барои одамони қадим бисёр дахшатовар буд. Онҳо душманро тез дарёб намуда, бо тир ҳалок месохтанд. Дигар хусусияти асри биринҷ он буд, ки мӯҳрҳои бо тамғаҳои чиликгул, чорчилик, салибӣ ва бо акси ҳайвонҳои асотирий пайдо мешаванд. Ин мӯҳрҳо аз гил ва санг ва баъдан мису нуқра сохта шудаанд. Пайдо шудани мӯҳрҳо бар он далолат мекунад, ки мардум доратар шудаанд, моли зиёдати ба даст овардаанд, ки

онро фурӯхта ва ё қарз дода метавонистанд (расми 23). Дар ин бора ва умуман дар бораи дахлу харчи рӯзгори худ хуччатҳо тартиб медоданд. Мо метавонем, бигӯем, ки дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод дар Ориёншаҳр давлатҳо пайдо шудаанд.

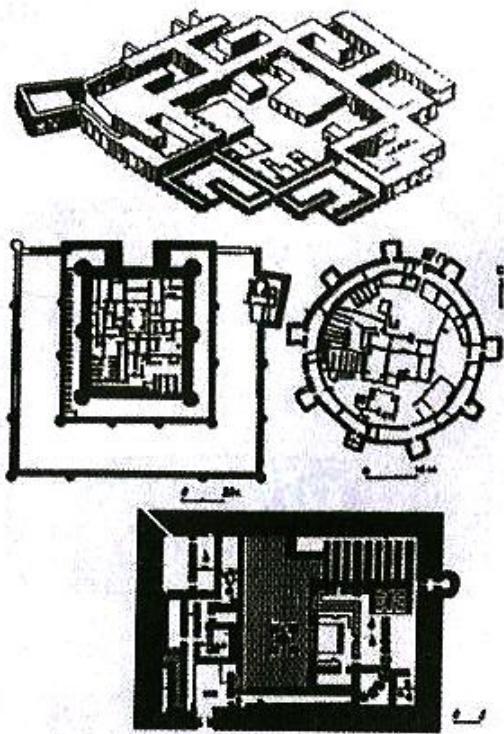
Расми 23. Мӯҳрҳо аз Марғиён.

Яке аз ёдгориҳои ҳазораи дуҷум Тағолок I дар водии Мурғоб мебошад, ки ба дараҷаи шаҳр расида буд. Ёдгорӣ масоҳати 12 га-ро ташкил намуда, дар самти ҷануби диз ба андоза 200x100 м ҷой гирифтааст. Дар атрофаш боз боқимондаи 30 деҳаи дигар вуҷуд дорад.

Ёдгории Тағолок 21 аз се бахш иборат аст. Девори чоркунҷае бо бурҷҳо ва ду ҷои васеи маросимӣ дар самти шимол дорад. Ибодатгоҳ дар дохили девори сеюми химоявӣ ҷой дорад. Байни деворҳо утокҳои гуногун сохта шудаанд (расми 24.2).

Маъбад, бешубҳа, ба оини зардуштӣ тааллуқ дорад ва дар Марғуш ибодатгоҳи бузург ба ҳисоб мерафт.

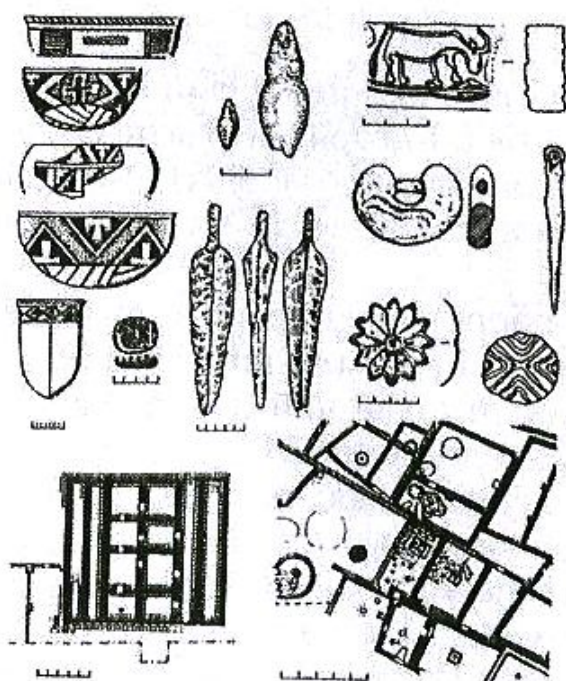
Дигар ёдгории ҳазораи дуҷуми пеш аз милод дар Бохтари Шимолӣ бо номи Ҷаркутан маълум аст. Ин ёдгорӣ дар назди Шеробод вилояти Сурхандарё воқеъ аст. Шаҳр аз калъае, ки дар он шох мезист, хонаҳои истиқоматӣ, маркази динӣ – ибодатгоҳи

Расми 24. Меъмории Бохтар ва Маргиён. 1) Кохи шохи Даштӣ-3, 2) Маъбади Тоголок-21. 3) Маъбади Даштӣ-3, 4) Маъбади Чаркӯтан.

ки дар асоси қоида ва қонунҳои ойни Маздаясно сохта шудааст ва қадимтарин маъбад дар ҷаҳони Ориёно мебошад (расми 24,4),

Дар Суғд саразмиён дар хонаҳои хишти мезистанд. Хонаҳо аз ду то 4 – 5 хуҷра иборат буданд. Дар Саразм бинои ибодатӣ – маъбад бо унсурони бузургдошти оташ пайдо мешавад. Меҳробҳои оташ мудаввар мебошад.

Расми 25. Бозёфтҳо аз Саразм.

зардуштӣ ва қабристон иборат мебошад. Бостоншиносон кохи шох, маъбад ва якчанд маҳалларо кофтанд. Шаҳр нақши чоркунҷа дошт ва атрофашро девори Ҳимоявӣ ихота менамуд. Масоҳати шаҳр 100 га заминро ишғол мекард. Яке аз биноҳои истиқоматӣ кушода шуд, ки дар болои бунёди хишти сохта шудааст, ки хонаи давлатманде будааст. Аз ҷама муҳимаш ин кашфи маъбади оташ мебошад, ки 60 бар 45 метр қаду бар дорад ва атрофашро бо девори ғафсиаш 4,5 метри ихота шудааст. Маъбад ба се бахш тақсим мешавад. Дар марказ бунёди хиштини 1,5 м баландӣ дошта сохта шуда, дар маркази он чортоқеро бо меҳробҳои мудаввар фароз кардаанд. Дар меҳроб оташи муқаддас месӯхт. Ин аввалин маъбади оташ мебошад,

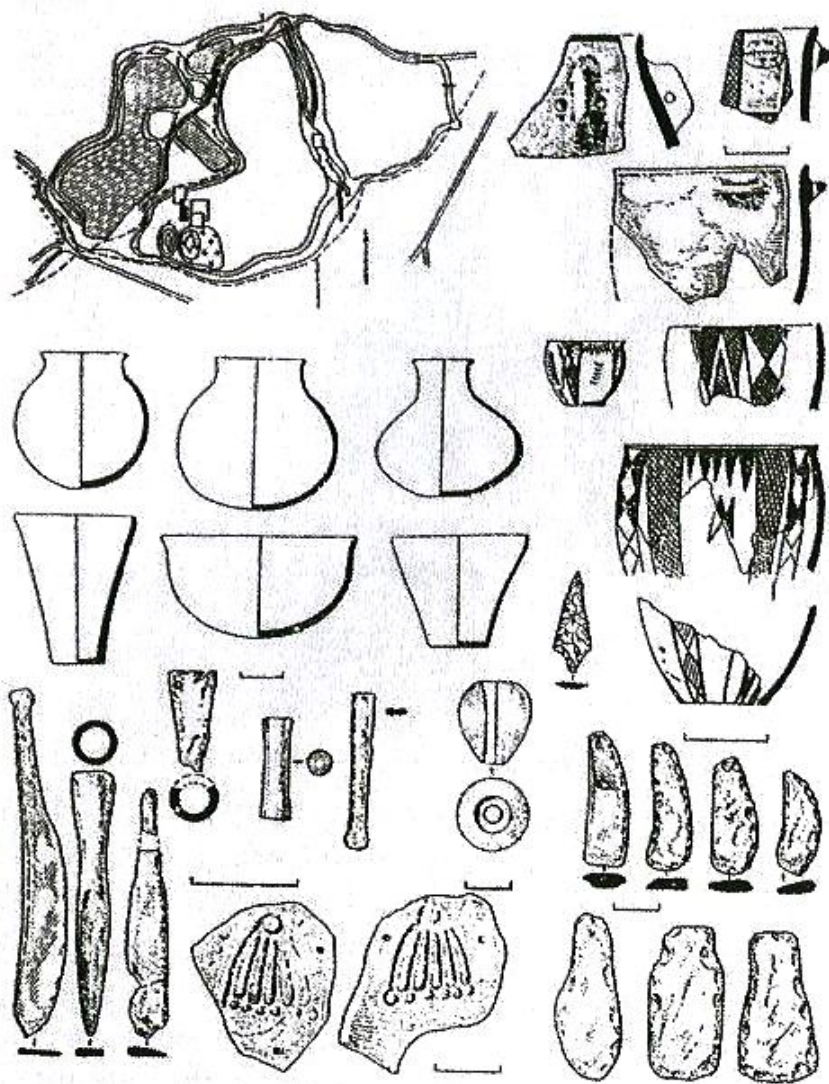
Дар фарши яке аз хонаҳои қабри қадбонуро ёфтанд, ки дар гарданаш марҷонҳои тилло ва дар либосаш ороиш аз сангҳои қиматбаҳо буд. Ин зан яке аз бузургони деҳа ба шумор мерафтааст. Саразмиён технологияи хуби мисгариро медонистанд. Дар миёни бозёфтҳо табар, дос, найза, корд, дарафш, сӯзан, чангак, меҳ, табарҳои чангӣ, табарзоғнул хеле зиёд мебошад. Дар Саразм коркардаи маъданиҳои тилло, нукра, сангҳои қиматбаҳо, ҳунарҳои қуллоӣ ва бофандагӣ таракқӣ карда буд. (расми 25-26).

Расми 26. 1) Зарфи биринҷӣ аз деҳаи Фатмев. 2) Табари биринчи аз Саразм.

Дар водии Фарғона бошишгоҳҳои кишоварзонро дар Чуст ва Дилварзин тадқиқ намуданд. Деҳаи Чуст масоҳати 8 га заминро ташкил мекунад. Атрофаш бо девори ғимояви ихота шудааст. Хонаҳо аз хишт сохта шудаанд, дар онҳо оташдон ва ҳамбаҳои нигоҳдории ғалла вучуд доранд. Хонаҳо барои оилаи калон сохта шудаанд. Зарфҳо бо ранги сурх сайқал дода шуда, бештар дастисохт мебошанд. Олатҳои бофандагӣ хеле зиёданд. Чустӣён технологияи истеҳсоли асбобҳои биринҷиро хуб аз худ намуда буданд. Касби асосӣ кишоварзӣ буд. Дар бошишгоҳ дос, чармасанг, ҳован ва ҳовандаста мавҷуданд. Аз чорвои хонагӣ гов, гӯсфанду буз, хар, асп, хукро мепарвариданд. Чорводорӣ яке аз соҳаҳои муҳимми хоҷагии фарғонагӣёни ҳазораҳои II-I п.м. буд. (расми 27).

Дар водии Синд (Кандаҳор) деҳаи Мундагакро кишоварзон дар ҳазораи 4 пеш аз милод обод намуда, қабатҳои қадимтарини он ба замони мису санг ва минбаъд ба биринҷ тааллуқ доранд. Дар ҳазораи сеюм ва аввали дуюм дар ин ҷо шаҳр пайдо мешавад. Хонаҳо аз хишт сохта шудаанд. Дар марказ қасри шохнишин ҳафриёт шудааст, ки хеле боҳашамат аст. Дар яке аз биноҳо боқимондаи маъбад кашф шуд. Зарфҳо дар чархи кулолӣ сохта шудаанд. Бозёфти мӯҳрҳои биринҷӣ ва сангӣ аз давлатмандӣ ва вусъати муомилот огоҳӣ медиҳанд. Ҳайкалчаҳои занон мӯйҳои занҷирӣ ва кулоҳҳои боҳашамат нишони мақоми волои зан дар ҷомеа мебошанд. Ҳайкали мардон низ ҳастанд. Сарулибоси мундигакиён ба бошандагони Харапи Ҳинд шабоҳат доранд.

Расми 27. Осори асри биринч. Фарғона (Чуст).
1. Накшаи Дилбарзин. 2-14. зарфҳо, 15-20. Олотҳои биринҷӣ. 21-22. Қолаби ғушвор, 23. Пайкони сангин, 24. Гурзи сангин, 25-31. Табарҳои сангин.

мекунанд ва расму ойни худро ҷорӣ менамоянд. Ин қабилаҳои ҷорводор дар адабиёти таърихӣ бо ду ном: Андроновҳо ва Срубҳо маъруф мебошанд.

1. МАДАНИЯТИ МАРДУМИ СРУБ. Ин мардум дар бахши сахроҳои шимолӣ баҳри Охшиён (Сиёх), шимолӣ Қафқоз ва поёноби рӯдҳои Ранха (Волга), Дану (Дон) ва Данука (Урал) зиндагонӣ мекарданд. Дар ин ҷойҳо қабристонҳои зиёд боқӣ мондаанд, ки онҳо ба ҳазораҳои 3 – 2 п.м. нисбат доранд.

Барои он онҳоро чунин ном ниҳодаанд, ки мурдаҳои худро дар қабрҳои аз ғӯлаҷӯб (“сруб” – и русӣ) сохта ғӯр мекарданд. Онҳо аз рӯди Дану то Урал ва аз дарёи Охшиён то соҳилҳои рӯди Кама паҳн мешавад. Срубҳои баъзан дар болои турбат пӯшиши ҷӯбиро истифода менамуданд.

Срубҳои ба ҷорводорӣ ва зироат машғул буданд. Дехаҳои онҳо дар соҳили рӯдҳои начандон бузургу хурд ҷой доранд. Хонаҳо

Ҳамин тавр, дар ҳазораҳои 3 – 2 п.м. дар ҳамаи ҷойҳои зиндагонии Ориёни Ғарбӣ ва Шарқӣ дехаҳо ва дар маркази вилоятҳои шахро пайдо шуда буданд.

§ 15. ОРИЁНИ-ҲОИ САҲРОНА-ВАРД (Турҳо). Дар адабиёти таърихӣ ақидае ҳаст, ки Ҷриёҳо дар асл саҳронавард буданд ва дар Олтой, Сибири Ғарбӣ ва ҳавзаҳои рӯди Урал мезистанд ва дар ҳазораи II п.м. ба Осиёи Миёна: Бохтар, Суғд, Фарғона ва Эрону Ҳиндустон меоянд ва мардуми маҳаллиро тобеи худ

ним зерзаминӣ мебошанд. Баъзе хонаҳо 15-20 м дарозӣ ва 3 м паҳно доранд. Хонаҳои хурд низ ҳастанд. Дар маркази хона оташдон вучуд дорад. Давродаври деворҳо сутунҳо монда шудаанд. Манзилгоҳ ба ду бахш: ҷои истиқомати одамон бо пӯшиши махрутӣ ва ҳайвонҳо бо пӯшиши ҳамвор ҷӯбу тахтагин иборат буд.

Расми 28. Осори тамадунҳои срубӣ ва гӯрхонаҳои ширдондор (катакомбӣ). 1. Табари сангин, 2. Табари биринҷӣ, 3. Зарф аз қабристонҳои ширдондор, 4-7. осори маданияти срубӣ.

Срубихо ду намуди зарф месохтанд: яке аз шакли бонка ва дигаре пасттару шикамбадор буд. Истехсоли биринҷро хуб ба роҳ монда буданд ва аз он ханҷар, корд, дос, табар, охани ҷуфт ва ғайра месохтанд. Дар онҳо зироат, ҷоводорӣ ва ҳунармандӣ, кулолӣ, мисгарӣ, бофандагӣ, чармгарӣ тараққӣ карда буд (расми 28).

Дар охири замони срубихо нобаробариҳои иҷтимоӣ пайдо мешавад ва ба ин яке аз қабрҳои бузург дар назди шаҳри Стено ёфта шаҳодат медиҳад. Қабр қабри себародар ном дошта, 15 м баландӣ дорад, ки дар сохтани он меҳнати зиёд сарф шудааст. Бошандагони деҳаҳои срубӣ мардуми ориёӣ ва минбаъд бо номи турҳо (скифҳо) машҳур мешаванд.

2. МАДАНИЯТИ АНДРОНОВҲО. Ин маданияти дар Сибири Ғарбӣ, болооби рӯди Об, Енисей, Урали Ҷанубӣ Олтойю Қазоқистон ва баъдҳо ба водии Осиёи Миёна паҳн мешавад. Аввалин қабрҳо ин маданиятро дар Сибири Ғарбӣ дар назди деҳаи Андронов кашф кардаанд ва он ба ин ном машҳур гаштааст. Аз Андроновҳо бошишгоҳҳо ва қабристонҳои зиёд боқӣ мондаанд, ки аз ҷониби бостоншиносон ҳамачониба тадқиқ ёфтаанд.

Қабристонҳои онҳо ба намуди Ширдон ва Шомӣ чуқурӣ чоркунҷаи дарозрӯя сохта шудаанд ва қабрҳои шомӣ деворҳои сангӣ ё ҷӯбӣ доранд.

Онҳо ба кишоварзӣ, ҷоводорӣ ва коркарди маъдан машғул буданд. Дар бошишгоҳ, қабрҳои онҳо тири пайкони биринҷӣ, найза, табар, зогнӯл, теша, охани ҷуфт, дос ва ғайра пайдо мешаванд.

Кулолии дастӣ раванқ дошт ва зарфҳои гуногуни нақшин ва бенақш месохтанд (расми 29).

Онҳо ҷорвои шохдори калон ва майда, гӯспанд ва аз зироатҳо ҷаву гандум мепарвариданд.

Расми 29. Маданияти андроновӣ сахроҳои Осиё. 1. Симои тахминии зани андроновӣ, 2-3. Зарфи андроновӣ. 4-5. Кордҳо ва табари осори Қарасу.

Хонаҳо нимзеризаминӣ буда, аз чӯб сохта шудаанд. Дар яке аз бошишгоҳҳо хонаи дорои 216 м дарозӣ ва 9 – 11 м пахно кушода шуд. Андроновҳо ба наҷоди урупой нисбат доштанд.

Дар Осиёи Миёна бошишгоҳ ва қабристонҳои Андроновҳо дар Қайроққум, водии Зарафшон, Хоразм, Фарғона, водии Ҳисор, Кулоб, Вахш, Бадахшон ёфт шудаанд. Андроновҳо бо кишоварзони водӣҳо ҳам вақт робитаҳои маданӣ доштанд.

Дар баъзе маҳалҳо онҳо зиндагии бумӣ доштанд ва зимистон молу говро дар оғил нигоҳ медоштанд. Мурдаҳои худро якпахлу ба монанди сурбӣҳо ва дар қабрҳои ширдондор мегӯрониданд. Умуман, тадқиқотҳои ёдгориҳои замони энолит ва биринҷ гувоҳӣ медиҳанд, ки аз ҳавзаи рӯди Амур сар карда то рӯди Дунай ва аз ҳавзаи рӯди Ранха то Осиёи Марказӣ қабिलाҳои ба ҳам монанду наздики наҷодӣ ва дорои маданияти моддӣ зиндагонӣ доштанд. Осори онҳоро имрӯз бостоншиносон бо номҳо ва маданияти гуногун муаррифӣ кардаанд, аммо дар амал як халқу як наҷод бо урфиятҳои ба ҳам наздик мезистанд. Онҳо мардумони ориёнаҷод буданд. Ба ин осори боқимондаи онҳо, мусаввараҳои болои харсангҳо ва махсусан расми гӯронидани якхела шаҳодат медиҳад.

§ 16. МАРОСИМИ ГҶҶРОНИДАН ДАР АСРИ БИРИНЧ

Ахбори умумӣ.

‘Марг дар ҳаёти одамони қадим як ҳодисаи нофаҳмо буд. Онҳо ҳеч дарк карда наметавонистанд, ки одами зинда, роҳ меравад, гап мезанад, механдад, мехӯрд, аз рафтору гуфтор боз мемонд ва сард гашта, мисли чӯб ҳоб меравад ва аз ҷояш

барнамехезад. Мо ханӯз дар бораи рафтори зиндагон нисбат ба мурдаҳои худ маълумот надорем. Бо вучуди ин одамон 50 – 40 ҳазор сол боз мурдаҳои худро дар замин мегӯрониданд ва нисбат ба қабри онҳо эхтиром мегузоштанд. Қадимтарин қабрҳои ёфташуда ба замони неолит (7 – 6 ҳазор сол пеш) тааллуқ доранд. На ҳамаи қабрҳои замони неолит, энолит ва асри биринҷ то замони мо расидаанд. Танҳо қабрҳои ҷойҳои хушк ва камбориш то замони мо расидаанд.

1. МАРОСИМИ ГҶРОНИДАН ДАР ОРИЁНОИ ҒАРБӢ.
АХБОРИ УМУМӢ. Дар водии Деҳи Лаурони Хузистон одамон дар тӯли 4 ҳазор сол зистанд ва мӯрдаҳои худро гӯрондаанд. Дар ёдгори Алиқуша даври I мурдаҳо якҷоя дар зери фарши хона гӯронида шудаанд, ки ба ҳазораҳои 8–7 п.м. мансубанд. Мувофиқи тахмини олимон устухонҳои мурдаро аз гӯшташон ҷудо карда гӯронидаанд. Дар ҳазораҳои 7–6 баъзе ҷасадхоро дар бурё печонда, зери фарш гӯрондаанд.

Дар охири ҳазораи 7 одамонро берун аз хона гӯронидаанд. Онҳо дар қабр ба паҳлӯ сар ба сӯи ҷануб ва рӯй ба ғарб дингак хобидаанд.

Дар қабристони Ҳисори Хуросон одамон бо паҳлу, як даст дар зери сар ва дасти дигар дар болои рӯй дингак хобиданд. Ҳамроҳи мурдагон косаву табақ ва дар қабрҳои занон марҷон ва чизҳои ороишӣ вучуд доранд. Ҳисориҳо кӯшидаанд, ки рӯяшон ба сӯи офтоб бошад, ки ин яке аз урфиятҳои қадими ориёӣ аст. Қабристонҳои замони неолит ва энолит дар Ориёнои Ғарбӣ кам тадқиқ шудаанд.

2. МАРОСИМИ ГҶРОНИДАН ДАР ОРИЁНОИ ШАРҚӢ.
АХБОРИ УМУМӢ. Маросими гӯронидан дар вилоятҳои Ориёнои Шарқӣ хуб омӯхта шудааст. Дар ин давра одамон бо сарулибос, косаю табақ, асбобҳои шахсии онҳо: корд, табар, камон, найза, занҳо бо сарулибос ва чизҳои зебу зинатияшон гӯронида шудаанд. Дар он давра одамони гумон доштанд, ки сарулибос, зарфҳо ва дигар асбобу анҷоми ин дунёӣ дар он дунё низ лозим мешаванд. Аз ҳамин сабаб вақте давлатманде мемурад, аспони саворӣ, канизон ва гуломони ӯро кушта, ҳамроҳаш мегӯрониданд.

Маросими гӯронидан дар замони неолит, энолит ва ҳатто биринҷ, дар тамоми Ориёно ба ҳам монанд аст. Масалан, дар Марғуш (деҳаҳои замони Ҷайтун, ҳазораи 6-ум) қабрҳо дар ҳавлию дар назди девори хона ҷой дошта, мурдаҳо якпаҳлу дингак хобидаанд. Сари мурдагон ба шимол, шарқ ва ғарб гузошта шудааст, яъне то он вақт ба тарафи муайян гузоштани мурдаҳо ба ҳукми одат надаромада буд.

Дар Анав мурдаҳои кӯдаконро дар зери фарш ва калонсолонро дар деҳаҳои харобшуда дар сағонаҳои хиштӣ

гӯронида, гоҳе тани мурдаҳоро бо бурё печондаанд. Аз рӯи чизҳои дохили қабр камбағалӣ, миёнҳолӣ ва ё давлатмандии мурдаро муайян кардан мумкин аст.

Дар баъзе қабрҳо асбобу анҷом ҳаст, аммо қолбад нест. Чунин қабрҳо қабрҳои ёдбудӣ ном доранд, яъне соҳибони онҳо шояд дар ҷанг ё ягон ҳодисае дур аз ватан мурдаанд ё ғарқ шуда бошанд, ки ҷасадро ёфтаи ё овардан натавонистаанд. Барои чунинҳо қабри ёдбуд меканданд ва дар он ашёи шахсии ўро аз қабилӣ кӯса, пиёла, қорд ва ғайра мегузоштанд, то ки рӯҳаш омада ба манзили охирин дарояд, аз он ашё истифода намояд. Қабрҳои ёдбуд одатан дар қабристонҳои қадим вомерхӯранд. Танҳо дар қабристони Теғакӣ ноҳияи Данғара қабрҳои бечасад пайдо шуданд. Дар қабрҳо зарфҳои зиёд гузошта шудаанд, лекин устухони одамон вучуд надорад. Шояд ҷасадро дар вақти дар дахма гузоштан устухонҳояшро низ уқобон бурда бошанд. Ин урфият ба ориёӣҳо нисбат дорад.

Дар баъзе қабрҳо ба ҷои одамон ҳайкалчаҳо гузоштаанд. Ҳайкал рами фариштаи хоми одами гумшуда мебошад.

Дар баъзе қабрҳо гӯспанд ё сағ гӯронидаанд. Чӣ тавре ки маълум аст, ориёӣҳо сағ ва гӯспандро бузург медонистанд ва шояд ҳамчун фариштаи нигоҳбони мурда ва нишонаи зиндагии арвоҳи ў гузошта шуда бошанд. Баъдҳо гӯронидан дар ҷои алоҳидаи маҳалла расм мешавад. Баъди зуҳури дини зардуштӣ мурдаҳоро дар дахма ва ё харобаҳои шаҳру деҳот мегӯрониданд.

Азабски дар қабрҳои одамони давлатманд чизҳои қиматбаҳо мегузоштанд, бисёр қабрҳо аз тарафи дуздон ғорат шудаанд. Аз ҳамин сабаб қабрҳоро хеле чуқур меканданд ва даромадгоҳи онҳоро бо сангҳои вазнин пур мекарданд, то ки қандану дузидани ашёи онҳо мушкилу номумкин гардад.

Дар асри биринҷ ва давраҳои минбаъд ҳам қабристонҳо дар дохили деҳа, шаҳр вучуд доштанд.

Дар ҷойҳои сердарахт болои қабрҳоро бо гӯлаҷӯб мепӯшонданд. Дар сари қабр санги қалон мемонданд. Дар атрофи қабрҳо ба ёдбуди мурда оташ меафрӯхтанд.

Дар яке аз қабристонҳои Қубодиёни Тоҷикистон, ки бо номи Тулуҳар машҳур аст, мурдаҳоро сӯзонда, боқимондаи устухонҳоро дар як чуқурии қабр ҷой додаанд. Ҳамроҳи устухонҳо лаҳҷаву ҳокистар боқӣ мондаанд.

БАХШИ II

БОБИ IV

§ 17. ПАЙДО ШУДАНИ АВВАЛИН ДАВЛАТҲО ДАР ОРИЁНО. ПЕШДОДИЁН – СИЛСИЛАИ ШОҲОНИ АСОТИРӢ

Таърихи пайдоиши аввалин давлатҳои ориёӣ маълум нест. Мувофиқи гуфтаи сарчашмаҳои қадим, аз ҷумла Авасто, аввалин подшоҳони ориёӣ Пешдодиён будаанд, ки дар Осиёи Марказӣ ҳукм рондаанд ва бештари ривоятҳо ва афсонаҳои асотирии дар бахши шоҳони пешдодӣ ва офариниш дар ҳамин диёр пайдо шудаанд. Мувофиқи ривоятҳои авастӣ, Худованд – Ахуромаздо дунёро дар муддати як сол дар шаш бахш офарид. Ӯ осмонро дар 43 рӯз, обро дар 60 рӯз, заминро дар 75 рӯз, олами набототро дар 30 рӯз, аввалин ҳайвон – говмард ва аввалин инсон – кайёмардро дар 80 рӯз ва баъди 75 рӯз падару модари инсонро - Машиён ва Мошиёнаро ба вучуд овард.

Ривояти дигар ҳам ҳаст, ки мувофиқи он Худованд дар давоми 3 ҳазор сол аввал осмонро бо 12 бурҷаш, олами рӯҳ, баъд дар 3 ҳазор соли дигар бо ӯ шакли ҷисмонӣ, яъне дунёи имрӯза – кураи заминро бо тамоми мавҷудоташ ба сурати кунунӣ даровард. Аввалин инсон Кайёмард (Каюмарс) ва нахустин гови нар – Говмардро дар Ориён Вайҷ дар соҳили рӯди муқаддаси Ванагӯх Тойтиё чон бахшид.

Мувофиқи ривоятҳои авастӣ, Ахриман – худованди бадӣ аз ин офариниш огоҳ ёфт ва ба Говмард ва Кайёмард қувваҳои бадиро воғузошт ва онҳо баъди ҷиҳил сол аввалин инсон ва ҳайвонро ҳалок сохтанд. Ахуромаздо тухмаи Кайёмардро ба осмон мебарад, бо нури илоҳӣ (офтоб) пок мекунад ва ба сӯи замин бо фариштаи он – Исфандормӯз ва фариштаи Нирусанг ҳавола намуд ва баъди 40 сол аввалин марду зан – Машиён ва Машиёна аз хок, аз тухми кайёмард пайдо шуданд, аммо рӯҳ надоштанд. Худованд ба онҳо рӯҳ бахшиду гуфт: ман шуморо офаридам ва одам ном додам, шумо соҳибаклед ва қодирӣ суҳан гуфтанд, дунёи худро соҳибӣ намоед. Онҳо бо ҳам наздикӣ ҷустанд ва аз онҳо инсонҳо пайдо шудаанд.

1. КИШВАРҲОИ ОФАРИДАИ АХУРОМАЗДО БАРОИ ИНСОНҲО (Афсона).

Аз адабиёти авастӣ ба хуби бармеояд, ки дар қадим дар бораи офариниши дунё, аз ҷумла кишварҳо, кӯҳҳо, баҳрҳо, дарёҳо, уқёнусҳо ва ғайра китобе мавҷуд буд, ки то рӯзгори мо нарасидааст. Порчаҳо ё гуфторҳои аз он дар китобҳои Бундаҳишн, Вандидод, ва Яштҳо боқӣ мондаанд. Дар боби дуёми Вандидод суҳан аз офариниш

17 кишвари офаридаи Ахуромаздо меравад, ки бештари онҳо дар сарзамини тоҷикон мебошанд. Аввалин замин, ки худованд офаридааст, Ориён Вайҷ буд, дуҷумин – Гава Суғда (гӯё худованд Говмардро дар ин ҷо офарида буд), сеҷумин Маргуш (Марв), чорумин – Хоразм, панҷумин – Бохтар, шашумин – Хирот, ҳафтумин – Даҳӣ (Деҳистон), ҳаштумин – Ҳорагон (Гургон) нӯҳумин – Рог, даҳумин – Хайтуман (Систон) ва ғайра.

Ба ривояти китоби “Шахристонҳои Ориён”, Чам, Заҳҳок, Фаридун, Кайхусрав ва Кайсиёвуш дар Суғд подшоҳӣ кардаанд. Ин ривоят то андозае ба мо ҳақ медиҳад, ки гӯем: ватани Пешдодиён Бохтар ва Суғд, будааст.

Замони ҳукмронии Ҳушанг маълум нест, аммо мувофиқи тахмини олимони инсон 400 ҳазор сол пеш аз оташ истифода кардааст. Шояд афсонаи ихтирои оташ дар замони Ҳушанг низ хеле қадим бошад.

Мувофиқи тахмини мо, ривояти Ҳушанг – ин сардори қабилаи Ориёӣҳо шояд ба замони палеолити миёна нисбат дошта бошад.

2. ПОДШОҲИИ ЧАМ-ЧАМШЕД (Афсона).

Яке аз подшоҳони қадимтарини ориёӣҳо Чам будааст. Вай гӯё 1000 сол умр дида, зиёда аз 900 сол подшоҳӣ кардааст.

Дар боби дуҷуми китоби Ванидод Зардушт – пайгамбари Ориёӣҳо аз Ҳудованди бузург Ахуромаздо мепурсад, ки “Ай офарандаи ҷаҳони бемаргӣ, дар миёни навӣи башар ба ғайр аз ман дигар бо ки нахустин бор муколама намудӣ, дини ахурриро ба кӣ супурдӣ? Он гоҳ Ахуромаздо гуфт: Ай Зардушти пок, ман... ғайри ту нахустин бор бо Чамӣ нурчехраи дорандаи рамаи хуб нахустин касе, ки аз мардумон буд, ки пеш аз ту (Зардушт) ман (Ахромаздо) бо ӯ ҳампарсанг кардам ва он гоҳ дини Ахуро ва Зардуштро ӯ фароз намудам.

Ай зардушт! Пас ман, Ахуромаздоям, ӯро гуфтам: Ҳон ай Чамӣ Нурчехра, писари Вайюнгаҳонг, ман дини худро ба ту месупорам. Пас Чамӣ нурчехра дар посух гуфт: Ман дар бораи ин вазифа омода ва озмуда нестам, ойнпарварӣ ва дингустарӣ аз ман наёяд. Он гоҳ ман ба ӯ гуфтам: агар ту ба ин омода нестӣ, он гоҳ ҷаҳони маро фарохӣ бахш: пас ҷаҳони маро биболон ва ба ниғаҳдории солору ниғаҳбон бош. Пас, Чамӣ нурчехра ба ман гуфт: Пазируфтам, ки ҷаҳони туро бипарварам ва ба гетӣ бияҷфзоям, ҳамвора пуштибон ва посбони он бошам. Ба шахриёрии ман на боди сард бошад, на гарм, на беморӣ, на марг.

Бинобар ин, мувофиқи ривоятҳои таърихӣ, афсонаи Чам ба замони хеле қадим – замони яхбандӣ нисбат дорад. Ориёӣҳо дар замони хунуқиҳои шадида марговар бо сарвари Чам сохтани хонда, ром кардани ҳайвонҳо, дӯхтани либос аз пӯсти ҳайвонҳо, захира намудани хӯрок барои зимистон ва ғайраро ёд гирифтанд.

Дар ин афсона Чам саравлоди ориёиҳо ба ҳисоб меравад. Дар ривоят гуфта мешавад, ки дар ҳукмронии 900 – солаи Чам мардумон дар замони ҳамешабахор, яъне бихишт зиндагии хуш гузаронидаанд, на маргу буду на гармою сармо. Ин ривоят ба замони пеш аз яхбандиҳо нисбат дорад. Аммо марг дар дунё ҳама вақт буд.

Ривояти он ки Чам 1000 сол подшоҳӣ кардааст, дуруст нест, зеро дар давраҳои қадим одамон умри зиёд намедиданд. Ҳақиқаташ он бошад, ки авлоди Чам 1000 сол ҳукмронӣ кардааст.

§ 18. ПОДШОҲИИ ФАРИДУН

1. Яке аз шоҳони машҳури Пешдодиён баъди Чамшед Фаридун аст, ки муқобили Заҳҳок мубориза бурд ва ўро сарнагун сохт ва дар сарзамини Ориёно адолатро барқарор намуд. Мувофиқи ривоятҳо таърихӣ, вай 600 сол дар мамлақати мо ҳукмронӣ кардааст. Ривоят мекунад, ки гӯё Заҳҳок баъди Чам 1000 сол подшоҳӣ кард ва дар охири умри худ хоб дид, ки се паҳлавон меоянд ва яке аз онҳо ўро баста, дар чоҳи бетаге мепартояд ва болои онро бо кӯҳи азиме пӯшонида, қиррезӣ мекунад. Баъди бедор шудан аз муначҷимон таъбири хобро мепурсад ва онҳо ба ў меғоянд, ки аз насли Чам марде бо номи Фаридун ба дунё меояд ва баъди бузург шудан тахту тоҷро аз ту меситонад.

Заҳҳок фармон медиҳад, ки падару модари Фаридунро ёбанду нобуд созанд. Одамони Заҳҳок падари Фаридунро мекушанд, аммо модараш Фаронак гурехта, пинҳон мешавад ва баъди таваллуди писари худро ба чўпоне медиҳад ва аз ў илтимос менамояд, ки ўро ба тарбия гирад. Худованд барои Фаридун модагове бо номи Бармоя ато мекунад, то ки аз шири ў Фаридун бузург шавад. Фаридун то синни 18 – солагӣ дар чойҳои гуногун – дар кӯҳҳои Албурз пинҳон мешавад ва сипас пеши модар омада, наҷоди худро мепурсад. Модар аз наҷоди Чамшед будани ўро ошкор месозад ва дар бораи ситамҳои Заҳҳок ба мардум накл менамояд. Фаридун баъди ин ба ҷанги Заҳҳок тайёри мебинад. Фаридун паҳлавони бузург: қадаш 27 м, паҳнаи синааш 12 м, даври миёнаш 6 м ва дарозии суруни пояш 9 м буд. Фаридун ҷавони хеле зебоманзар, фозил, олим ва бохирад буд. Ў аввалин касест, ки дар илмҳои тиб, фалсафа, нучум дасти тамом дошт.

Фаридун пеши Коваи оҳангар омада, барои худ гурзи говсаре месозад ва дар букқае савор шуда, ҳамроҳи дастаҳои Кова ба ҷанги Заҳҳок меравад. Дар ин ҷанг ба Фаридун бародаронаш Каёнуш ва Пурмон ёрӣ медоданд. Лашкари Фаридун ҳама букқасавор ва филсавор буданд. Дастаҳои Заҳҳок аз девҳо ва унсурҳои бадӣ иборат буд. Дар ин зудухӯрд Фаридун голиб меояд ва Заҳҳокро дар чоҳи беохире мепартояд ва болояшро бо санги бузург пӯшонида қиррезӣ

менамояд. Мардумон Фаридунро шоҳи 7 кишвар интиҳоб мекунанд. Ӯ баъди ба тахт ништастан мамлакатро аз унсурҳои бадӣ тоза мекунад ва адолатро дар саросари ҷаҳон ҷорӣ менамояд.

Фаридун ба хоҳарони Ҷашмед, ки дар асорати Заҳҳок буданд, хонадор мешавад ва аз Шаҳрноз ду писар: Салму Тур ва аз Арнавоз Эрач ба дунё меоянд. Ба муносибати ғалаба бар Заҳҳок иде меороянд, ки имрӯз бо номи Михргон машҳур аст.

2. БАҲШ КАРДАНИ ФАРИДУН ҶАҲОНРО БА ПИСАРОНИ ХУД.

Дар таърихномаҳо гуфта мешавад, ки Фаридун пеш аз марг ҷаҳонро ба фарзандонаш тақсим кард. Ин тақсимот дар таърихи Табарӣ – Балғамӣ чунин аст Турк, Хазар, Чин ва Машриқро ба Тур дод ва ӯро фағфур лақаб ниҳод. Заминҳои Рус, Олон, Рум ва Ғарбро ба Салм дода, ӯро қайсар гуфт. Иқлими миёнаро аз дарёи Миёназамин то марзи Турон ба Эрач дод ва ӯро шоҳаншоҳ унвон дод. Ковишҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки дар таърих чунин тақсимот набуд. Дар замони хеле қадим шояд ҳазораҳои 6 – 5 п.м., ориёӣҳо ба ду гурӯҳ: кишоварзони бумӣ ва кӯчиёни чорводор тақсим мешаванд. Кишоварзон ба худ номи этникии ориёиро нигоҳ медоранд ва чорводорон бо номи тотемаи авлодияшон, яъне гови тур машҳур мешаванд. Тадқиқотҳои илмӣ дар ин бахш гузаронидаи мо ба он далелат мекунад, ки вожаи тур лақаби чорводории хамаи ориёӣҳо буд.

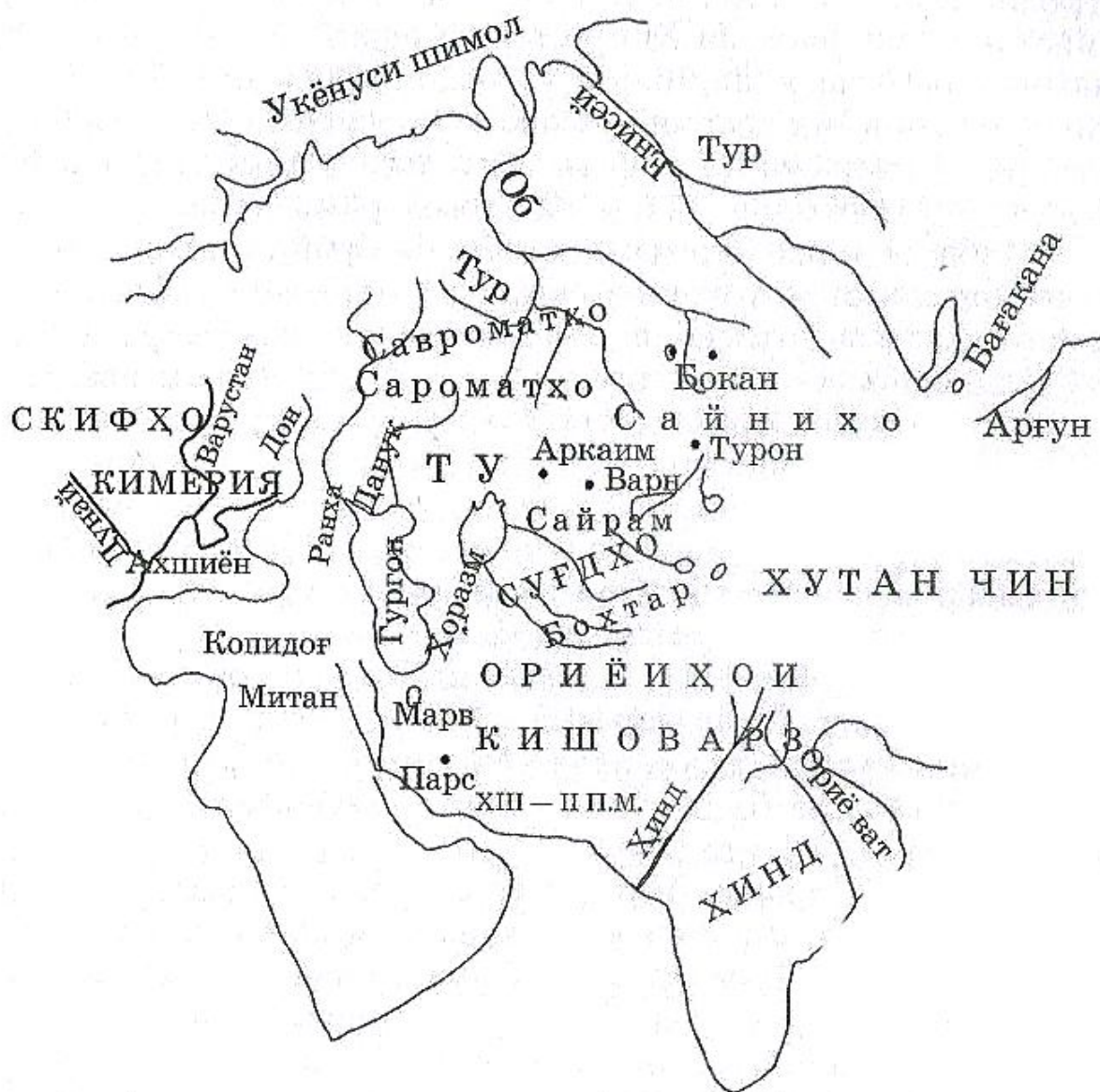
Дар Авасто дар Фарвардиняшт, ки шояд ба замони Фаридун наздик бошад, дар бораи панҷ мамалакати ориёӣҳо: Ориёно, Туроно, Сайрам, Даҳӣ ва Сайнӣ сухан меравад. Аз матн ба хуби бармеояд, ки дар вақти навиштани достон зиддияте байни бошандагони сарзаминҳои мавҷуда вучуд надошт. Мо метавонем бигӯем, ки сарзамини Сайрам ба савроматҳо – скифҳо тааллуқ дошт, ки аз Урал то соҳилҳои Дунай истиқомат доштанд. Сайнӣҳо аз замони неолит то асрҳои III-IV милод дар Олтой, Сибири Ғарбӣ, ҳавзаҳои болооби рӯдҳои Об, Енисей, Лена ва Амур мезистанд. Осорҳои таърихӣ ва топонимикии онҳо то рӯзгори мо боқӣ мондаанд.

Даҳӣҳо дар соҳилҳои ҷанубии дарёи Гургон (Каспӣ) мезистанд ва портҳо аз онҳо буданд. Ҷамаи ин халқҳо худро тур – чорводор ва ориёӣ меномиданд.

Дар бораи ривояти Ориёно ва Туроно муфассалтар нақл менамоем, зеро таърихномаҳои давраҳои баъдина ин ду халқ ба муқобили якдигар ҷангҳои тӯлонӣ доштаанд.

3. ОРИЁНО. ОРИЁНО ВАЙЧ. Номи ватани аввалини мардумони ориёӣ буд, ки масоҳати бузургро дар бар мегирифт. Мувофиқи бозёфтҳои археологӣ, марзи шарқии он бо Чин, ғарбияш то Болкону Осиёи Хурд, шимолиаш аз ҳавзаҳои рӯдҳои Волгаю

Урал, дар Чануб то шимолии Хиндустон мерасид. Ориёно маънои мамлакати халқи ориёиро дорад. Дар он давраҳои гузаштаи дур мардумони ориёӣ давлати умумӣ надоштанд ва онҳо авлод-авлод қабила-қабила дар ҳудудҳои гуногуни ҷуғрофи мезистанд, ҳамаи онҳо ҷорводор буданд ва зиндагии кӯчи доштанд (расми 30).

Расми 30. Харитаи зисти ориёӣҳо дар ҳазораи III-II п.м.. Нақша дар асоси бозёфтҳои бостонӣ тартиб дода шудааст.

Дар ҳазораҳои 6 – 5 п.м. як қисми қалони онҳо ба кишоварзӣ машғул гаштанд, ба сохтани шаҳру деҳаҳо ва қорам кардани водӣҳои Осиёи Марказӣ шурӯъ намуданд. Ориёӣҳои кишоварз худро ориёӣ ва сарзаминашонро Ориёно меғуфтанд.

Дар ҳазораҳои 4 – 3 п.м. дар бисёр ноҳияҳои Ориёнишин шаҳрҳо, давлатшаҳрҳо, рустоиҳои наздишаҳрӣ пайдо мешаванд.

4. ТУРОНО (Турон). Мо дар дарсҳои гузашта ёдовар шудем, ки дар ҳазораҳои 6-5 п.м. ориёӣҳо ба ду бахш тақсим шуданд: бахши

якум ба кишоварзӣ ва бумӣ ва бахши дуом дар касби аждодияшон– чорводорӣ барҷой монданд.

Калимаи Тур маънои зур, баҳодурро дорад. Заминҳое, ки чорводорони тур ишғол менамуданд, аз заминҳои ориёӣҳо бумӣ на камтар, балки бештар буд. Онҳо тамоми саҳроҳои ҷанубии Русия кунунӣ (аз вилояти Хабаровск то рӯди Дунай) ва заминҳои атрофи дарёчаи Хоразм (Арал), Қазоқистон, Қирғизистон, Синсиани Чин, шимоли Ҳиндустон ва водии Зобул то Систонро ишғол менамуданд. Дар баъзе ноҳияҳои кишоварзи боби Турон шаҳру деҳаҳо вучуд доштанд, бахше аз аҳолии онҳо ба хунармандӣ, мисгарӣ, кулогарӣ ва ғайра шуғл меварзиданд, аммо аксари аҳолии Турон дар ҳазораҳои 6 – 2 п.м. ба чорводорӣ машғул буданд.

Азбаски турҳо дар марзи ориёӣҳои бумӣ мезистанд, баъзан ба вилоятҳои онҳо тохтутоз карда, харобиҳо меоварданд ва аз ҳамин лиҳоз зиддияти байни ориёӣён ва турониён ба вучуд меояд. Ин зиддият баъди зуҳури пайғамбар Зардушт авҷ мегирад, зеро он вақт дар миёни ориёӣҳо бисёрхудоӣ ҳукмрон буд. Ҳар маҳал ва авлод худои худро дошт.

Вақте ки Зардушт ба шинохтани худованди ягона даъват мекунад, турҳо аз ин даъват рӯй мегардонанд ва ба муқобили пайғамбар ҷанг мекунанд. Ориёӣҳои бумӣ онҳоро душмани ғайри дин ва ҳатто ғайримиллат меҳисобанд.

Чунонки гуфтем, гӯё Фаридун мамлакатро ба се писари худ тақсим кардааст, аммо дар амал чунин тақсимоат набуд. Худи ориёӣҳо ба мурури замон аввал ба ду гурӯҳ: ориёӣҳо ва турҳо ҷудо мешаванд ва баъд ҷудои табиӣ ва мувофиқ ба мавзӯҳои ҷуғрофӣ ҷараён мегирад.

Замони подшоҳии Фаридун маълум нест. Азбаски дар Готҳо Зардушт аз худованд дархост мекунад, ки Фаридуни туронӣ ва авлодашро дар ин дунё ва он дунё пуштибонӣ намояд, мо гуфта метавонем, ки дар замони Фаридун зиддияте байни ориёӣҳо ва турҳо вучуд надошт, яъне Фаридун пеш аз замони Зардушт гузашта буд. Мо тахмин мекунем, ки дар замони саравлод будани дудмони Фаридун турҳо ба мавзӯҳои ҷуғрофӣ тақсим шуда, ҳар гурӯҳ ватани худро дошт.

ОҒОЗИ ТАМАДДУНИ ШАҲРСОЗӢ

§ 19. ПАЙДО ШУДАНИ ШАҲР – ДАВЛАТҲО

1. Шаҳр чист. Пайдо шудани шаҳр ин зарурати таърихӣ маҳсули фаъолияти дуру дарози инсоният дар роҳи такомули ҷомеа мебошад. Шаҳр давоми тараққиёти деҳаҳои кишварзон бошад ҳам, шарту шароити худро дорад. Пайдо шудани шаҳрҳо дар ҳазораҳои сеюм ва дуом яке аз воқеаҳои муҳими фарҳангӣ

дар ҳаёти инсонҳо ба шумор меравад. Тамаддуни инсоният аз пайдо шудани шахрҳо оғоз меёбад. Он деҳаҳое, ки дар ҷойҳои муҳимми кишоварзӣ, тиҷоратӣ, ҳунармандӣ ва маъмурӣ воқеъ гашта буданд, вусъат гирифта, ба шахр табдил ёфтанд. Аҳолии шахр урфу одат, кондаву қонунҳо, ҳулку атвори ба худ хос дорад. Дар шахр ҳар кас ба касбу кори худ устод аст. Шаҳрӣ бо дониш, ақлу хирад, русуму одоб аз бошандагони деҳот фарқ мекунад.

Шаҳр маркази ҳунармандони гуногун, савдогарони гуногун, донишмандони гуногуниҳтисос мебошад. Шаҳр маркази муомилоти молӣ ва пулӣ буда, дар он ҳама аз ҳисоби музди меҳнати худ рӯз мегузаронанд. Шаҳр дорои биноҳои маъмурӣ, давлатӣ ва истиқоматгоҳи шаҳриён мебошад. Албатта, шахрҳо ба марказҳои русто, вилоят ва давлат чудо мешуданд ва мувофиқи мавқеи иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ ва маъмурии худ раванк меёфтанд. Шаҳр маркази чамъ шудани сарват ва давлатмандони табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ буд. Дар он ҳар кас мувофиқи молу пулаш барои худ қасрҳо, кушкҳо ва боргоҳо даргоҳ обод мекард.

Ғайр аз ин, дар шахр идораҳои роҳбарӣ, вазоратҳо, раиси шахр, ҷои истиқомати сарбозон, мактабҳо ва маркази дин, бозор ва ғайра вучуд доштанд.

Шаҳр маркази ихтироъҳои илмӣ, аз ҷумла хат, мебошад. Аввалин давлатмандон дар шахр пайдо шуданд ва онҳо барои муайян кардани миқдори моли худ ба ихтирои хату ҳисоб ноил омаданд. Албатта, одамон пеш аз ҳама ҳисоби солу моҳ ва рӯзу ҳафтаҳоро тартиб доданд ва баъд ба ҳисоби молу мулки шахсӣ ва давлатӣ пардохтанд.

Шаҳр маркази таҷаммуъ ва раванку ривочи санъатҳои гуногун гардид. Мо дар дарсҳои гузашта борҳо дар бораи расми ҳайвонҳои шикоркардаи одамони қадим, нақшу нигори болои зарфҳо сухан гуфтем. Баробари ташаккули шахрҳо гурӯҳҳои рассомон пайдо шуданд, ки аз ҳисоби касби худ рӯз мегузарониданд.

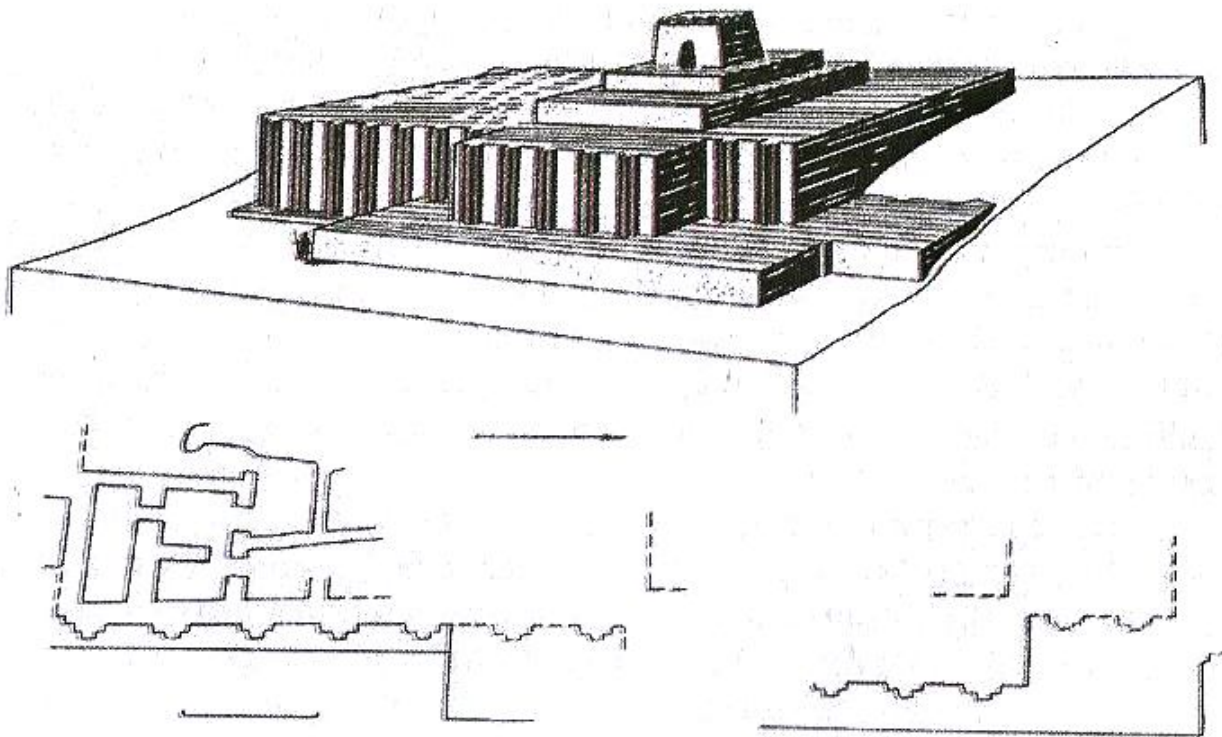
Рассомон дар навбати худ ба ихтисосҳои гуногун тақсим мешуданд.

Як гурӯҳи онҳо бо қулолн ҳамкорӣ намуда, дар зарфҳо расм мекашиданд, гурӯҳи дуюм дар девори қасрҳо, хонаҳо оид ба мавзӯҳои гуногун рассомӣ мекарданд. Гурӯҳи сеюм ҳайкалтарошӣ ва ғайра менамуданд.

Шаҳр маркази тиҷорат буд. Савдогарон моли шаҳри худро ба шахрҳову мамлакатҳои ҳамсоя ва дур мебурданд ва аз он ҷойҳо чизҳои талаботи мардуми маҳалро меоварданд. Ҳанӯз дар асри биринҷ савдои байналхалқӣ пайдо мешавад. Мо лочварди Бадахшонро дар ороиши қасрҳои Байнаннаҳрайн ва фиръавнҳои Миср мебинем.

Ҳамин тавр, роҳҳои бузурги савдои байни шаҳрҳо ва мамлақтҳо дар замони қадим ба вуҷуд омада буданд ва шаҳрҳои, ки дар сари роҳи савдои байналхалқӣ ҷой доштанд, умри дароз дида, раванҷу ривож ёфтаанд.

Дар шаҳрҳои қадим бинҳои боҳашаматтаринро маъбадҳо ташкил медоданд. Тадқиқотҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки аввалин шохҳо сарварони дин буданд. Аз ин лиҳоз биноҳои динӣ бо ҳашамату бузургӣ дар байни меъморӣ шаҳр ҷудо шуда меистоданд. Масалан, маъбади динии бошандағони Олтинтеппа дар ноҳияи Марғуш бузургтарин бино дар шаҳр буд. Вай дар сабки биноҳои динии Байаннаҳрайн сохта шуда, нақши сезинадор дошт. Маркази биноро зинаи сеюм ташкил менамуд, ки 12 м баландӣ дошт. Ибодатгоҳ дорои даҳҳо утокҳои зиндагӣ, хоҷагӣ, маросимӣ, мақбара, хазина ва меҳроб буд. Дар зери девор устухони одамони бузург гузошта шудаанд (расми 31).

Расми 31. Ибодатгоҳи Олтинтеппа.

Дар маъбад ҳар гуна маросимҳои динӣ ва давлатӣ иҷро мешуданд. Маъбад ба маросимҳои марбут ба бузургдошти оташ бахшида шудааст. Меҳроби оташ дар болои курсии махсус сохта шудааст. Дар назди меҳроб зарфҳои барои маросим, сунҷаҳои аз санг сиёҳ сохта, зинатворӣ, сари гург ва гови тилло пайдо шудаанд.

Яке аз омилҳои шинохтани шаҳр девори атрофи он ба ҳисоб меравад. Шаҳрҳои ин давра ҳама дарвозаҳои устувори Ҳимоявӣ бо бурҷҳои тирандозӣ доранд. Ғайр аз ин, даврдаври девор роҳрави тирандозӣ ва дар деворҳо якчанд қабат тиркашҳо сохта мешуданд, ки дар вақтҳои муҳосира шаҳрвандон дар болои девор истода, ба воситаи ин тиркашҳо ба душман тир мепарониданд.

Шаҳрҳои марказӣ аз ду қисм - диж (ҷои шоҳнишин) ва шаҳристон (ҷои зисти шаҳрвандон) иборат буданд.

Дар шаҳрҳои қадим масоҳат аҳамият надошт. Шаҳрҳои ҳастанд, ки масоҳати онҳо аз 5 га зиёд нест. Нишонаи асосии шаҳр ин қасбу қори шаҳрвандон, яъне маркази истехсолӣ, ҳунармандӣ, маъмури, тичоратӣ, қувваҳои низомиву динии як ноҳияи бузург ҳисоб мешавад. Миқдори аҳоли низ ба эътибор гирифта мешавад. Шаҳр бояд аз 5-10 ҳазор беш аҳоли дошта бошад.

Дар ҳазораҳои сеюм ва дуюми п.м. дар Ориёнои Шарқӣ даҳҳо шаҳрҳо ба монанди Олтинтеппа, Тоголок дар Марғуш, Чарқутан, Сапалитеппа, Даштӣ дар Бохтар, Далварзин дар Фарғона, Саразм дар Суғд ва шаҳри Сӯхта дар Систон, Теппаи Ҳисор дар Гургон пайдо мешаванд ва ба марказҳои давлат-шаҳрҳо табдил меёбанд.

§ 20. I. МЕЪМОРИ ВА СОҲТОРИ ШАҲРҲО

Биноҳои шаҳрҳои он давра аз гил ва хишти хом сохта шудаанд. Яке аз шаҳрҳои қадим, ки бостоншиносон хеле хуб омӯхтаанд, Олтинтеппа дар водии Мурғоби Туркменистон мебошад. Номи аслии шаҳр Олтинтеппа нест. Мардум аз харобаҳои он чизҳои тиллоӣ ёфта, Олтинтеппа (олтин-тилло) ном ниҳоданд. Дар қадим номи шаҳр дигар будааст. Вақте ки шаҳр рӯ ба харобӣ мениҳад ва мардум онро тарк мекунанд, ба мурури замон номи аслиаш фаромӯш мешавад. Шаҳр аз якҷанд биноҳои истиқоматӣ оҳиста-оҳиста вусъат ёфтааст. Атрофи баъзе маҳаллаҳо девор дорад. Ин нишонаи он аст, ки дар ибтидо он маҳаллаҳо аз якдигар дур ва ҳатто деҳаи алоҳида будаанд. Вақте ки шаҳр қалон мешавад, деҳаҳо бо ҳам мепайванданд ва бахше аз шаҳрро ташкил медиҳанд. Чунин ҳодисаҳо дар таърихи шаҳрҳои тоҷик хеле зиёданд. Шаҳри бостонии Панҷакатро мисол мегирем. Номи Панҷакат аз ду бахш: “панҷ” ва “кат” иборат аст. Вожаи “панҷ” ба шумо маълум аст ва қалмаи “кат” дар замони пеш маънои хона, деҳаро дошт, яъне шаҳри Панҷакат дар ибтидо, аз панҷ деҳа ё хона иборат буда, ба мурури замон деҳаҳо қалон шуда, ба якдигар пайвастаанд ва номи панҷакатро гирифтаанд. Вақте ки Олтинтеппа ба маркази бузурги маъмурии давлат табдил меёбад, дар он маҳаллаҳои давлатмандон, рӯхониён (дар атрофи маъбад), ҳунармандон, заргарон, қуллон, мисгарон, чармгарон, савдогарон, миёнаҳолон ва қамбағалон пайдо мешаванд, ки аз тақсмоти иҷтимоии ҷомеа оғоҳӣ медиҳанд. Маҳаллаҳои ҳунармандон ва қамбағалон бо утокҳои танг, кӯчаҳои қачу қилеб ва бозёфтҳои ночиз аз маҳаллаи давлатмандон фарқ мекунанд. Давлатмандон дар биноҳои бохашамат ва дуқабта мезистанд, ки меҳмонхонаи алоҳида, ошхона, анбор ва даҳҳо хонаҳои хочагӣ ва зиндагиро ташкил медиҳанд. Аз хона ва гӯрхонаи одамони давлатманд чизҳои қиматбаҳои тилло, нуқра, мис, ва

гайра ёфт шуданд, ки дараҷаи зиндагии онҳо аз дигар табақоти иҷтимоӣ хеле фарқ менамуд.

Шаҳрҳои ин давра дар асоси нақшаи пешакӣ сохта шудаанд. Баъзеи онҳо аз рӯи нақшаи чоркунҷаи баробарпахлу ба ҷаҳор самт: Шимолу Ҷануб ва Шарқу Ғарб тараққӣ ёфтаанд. Атрофи шаҳрҳо бо девори Ҳимоявӣ, бурҷҳо ва тиркашҳо ихота шудаанд. Баъзе шаҳрҳо ду девори Ҳимоявӣ доранд. Миқдори ками шаҳрҳо бо нақшаи чоркунҷаи дарозрӯя бино ёфтаанд.

Шаҳри Даштиро дар Бохтари Шимолӣ мувофиқи нақшаи мудаввар сохтаанд. Дар маркази шаҳр маъбади бузургдошти оташ сохта шудааст, ки арзи он 40 метрро ташкил медиҳад. Маъбад даҳҳо хонаҳои маросимӣ, хоҷагӣ, хазина, истиқоматӣ дорад. Вайро ду девори Ҳимоявӣ ихота мекунанд. Масофаи байни деворҳои Ҳимоявӣ чандон дур нест. Дар девори берунӣ 9 бурҷи тирандозӣ бо тиркашҳо сохта шудаанд. Маъбад ду дарвоза дошт, ки яке аз онҳо - барои фиреби бегонагон ба дохили маъбад роҳ надошт. Вай одамро ба бинои печ дар печ мебард, ки агар шахс бо нияти бад вориди ибодатгоҳ шуда бошад, аз ҷониби нигоҳбонҳо ба қатл мерасид.

Маҳаллаҳои шаҳрро низ ду девори мудаввар ихота кардаанд. Гирдогирди шаҳрро боз як девори чоркунҷаи бузург печондааст. Деворҳои зиёди муҳофизатӣ нишон медиҳанд, ки хатарҳои беруна зиёд буданд ва одамоне онҳоро барои амнияти худ сохтаанд ва кӯшидаанд, ки душманро бо ҳар восита дар роҳравҳои деворҳои Ҳимоявӣ роҳгум андозанд ва онро нест кунанд. Бояд гуфт, ки сохтори деворҳои муҳофизатии шаҳрҳои қадим бо дониши баланди ҳарбӣ сохта шудаанд.

Дар шаҳри Даштӣ 3 қасри шохӣ таҷкиқ шудааст. Қаср дар паҳлуи маъбади оташ ҷой гирифта, 88 метр дарозӣ ва 84 метр паҳно дорад. Дар миёнаҳои қаср ҳавлии дорои 40 метр дарозӣ ва паҳно мавҷуд аст. Қаср зиёда аз 70 утоқи гуногунҳаҷм дорад. Баъзе толорҳо бо гулҳои барҷаста, расми говҳо ва гайра ороиш ёфтаанд. Баъзе утоқҳо бо рангҳо нигориш шудаанд. Қасрро ду девори Ҳимоявӣ ихота менамояд.

Масолеҳи сохтмонӣ асосан хишти хом буд. Ҷамаи деворҳо аз хишт бо лой девор шудаанд. Берун ва даруни деворҳо, фарш бо коҳгил андова шудаанд. Хонаҳои истиқоматӣ оташдони дар деворҳо сохта шуда (камин) доранд. Дуд аз равшан мебаромад. Дар ошхона танӯру дегдони вучуд дошт ва дар онҳо нон ва хӯрок мепухтанд. Бештари шаҳриён дар биноҳои дуутоқаву сеутоқа мезистанд. Хонаҳо аксаран ҳавлӣ доранд. Хонаҳои якутоқӣ калон низ зиёданд. Пӯшиши хонаҳо аз ҷӯб ва бомашон ҳамвор буд. Олтинтеппа ва Даштӣ маркази давлат буданд.

2. ҲУНАРМАНДӢ. Зарфҳо дар шаҳрҳо дар ҷарҳи қуллоӣ

бо санъати баланди хунармандӣ сохта шуда ва дар кӯраҳои дуқабата хеле моҳирона пухта шудаанд. Дар ин давра сохти зарфҳо натавонанд нафису нозук мешавад, балки намудҳои гуногуни коса, нимкоса, косача, аз ҷумла шохкоса, ҷомҳои баландпошнаи гуногунҳаҷм, кӯза ва кӯзачаҳои гуногунҳаҷм, хурма, нимхурма ва хурмачаҳои ҷумакдору бечумак, хум, нимхум, хумча ва ғайра пайдо шуда раванқ меёбанд. Яке аз хусусиятҳои зарфҳои асри биринҷ ин даста надоштани онҳост. Бештари зарфҳо ранги сафеду хокистарӣ доранд.

Кулолӣ касби асосии мардон буд ва аз насл ба насл мегузашт. Дар ин давра танҳо зарфҳои барои хӯрокпазӣ аз қабилӣ дег, тағора ва таштакҳо бо даст сохта мешуданд.

Мисгарӣ. Дар ин давра одамон аз мис ва кӯрғошим маъдани биринҷро ихтироъ мекунанд ва аксари асбобҳои рӯзгор: корд, сӯзан, дарафш, дос, табар, силоҳҳо: найза, пайкон, ханҷар, табарҳои гуногуншакли чангӣ, гурз, теша, метин, зоғул, коса, мӯҳрҳо, асбобҳои зинатӣ: марҷон, садаф, тугма, сурмадон, гӯшвор, дасмона ва помона, ойна, чароғдон, ҳайкалчаҳои харгуна ҳайвонҳои муқаддасро аз он месозанд.

Заргарӣ. Аз худ намудани маъданҳои тилло, нукра ва сангҳои қиматбаҳо заргариро раванқ медиҳад. Дар асри биринҷ одамони давлатманд чизҳои зинатии хуб: гӯшвор, дасмона, бозубанд, гарданбанд, пешонибанд ва ғайраро аз тилло ва нукра месохтанд ва бо сангҳои фирӯза, лочвард, ақиқ оро медоданд. Заргарӣ хеле раванқ меёбад.

БОБИ V

КАЁНИЁН. ПАЙДО ШУДАНИ ДАВЛАТИ БУЗУРГ ДАР ОРИЁНИ ШАРҚӢ ДАР АСРҲОИ XVII - XV П. М.

§ 21. 1. КАЙҚУБОД. Мо дар дарси гузашта дар бораи пайдо шудани аввалин давлат-шахрҳо нақл карда будем, ки он маълумот аз сарчашмаҳои археологӣ гирифта шудаанд. Ривояти авастой дар бораи ковиҳо тахминан ба замони шахр-давлатҳо рост меояд. Афсонаи Эрачро куштани бародаронаш Тур ва Салм ин як садое аз ҷангҳои ориёӣҳои чорводору кишоварз мебошад. Аз ҷониби Манучеҳр лашкар кашидан ва Салму Турро куштан ин ҳуҷуми ҷавобии кишоварзон ба муқобили сахронавардон буд. Ҳуҷумҳои сахронавардони тур ориёӣҳои кишоварзро маҷбур сохт, ки муттаҳид шаванд ва сарвари умумии ориёӣҳои бумиро интихоб намоянд. Манучеҳр аввалин подшоҳи ориёӣҳои бумӣ ва Афросиёб аввалин сарвари иттиҳоди турониёни чорводор буданд. Мувофиқи ривояти авастой, дар ҳуҷуми ҷавобӣ Афросиёб бар подшоҳи ориёӣҳои бумӣ Манучеҳр ғолиб меояд. Манучеҳр бо сипоҳаш асир меафтад ва Афросиёб муддате подшоҳии Ориёно ва Туронро ба даст мегирад. Баъди ҷандин сол Афросиёб Манучеҳрро озод менамояд ва аз ӯ меपुरсад, ки чӣ хоҳиш дорад. Манучеҳр аз Афросиёб замини Ориёнро ба андозаи парвози тири Ораш боз меҷаҳад. Бо ризоияти Афросиёб Ораши камонкашро даъват мекунад ва мефармояд, ки ба болои кӯҳи Иршоҳт баромада, ба сӯи шарқ тир андозад. Ораш - тирандози машҳури ориёӣ - пеши шохон баданашро луч карда меғӯяд, ки бубинед, ки бадани ман солим аст, аммо баъди тир андохтан ман пора-пора мешавам. Вай ба болои кӯҳ баромада, ба сӯи Шарқ тирро парвоз меҷаҳад. Худованд ба фариштаи замин Исфандормуз ва бод - Вою мефармояд, ки тирро ҳар чӣ дуртар ба шарқ баранд. Тир се шабу се рӯз парвоз мекунад ва ниҳоят дар Паракана (Фарғона) дар беҳи чормағзи бузурге меафтад. Ҷои афтодани тир марзи Ориён ва Турон муайян мешавад. Мувофиқи ин афсона, ҳамаи вилоятҳои кишоварзии Осиёи Марказӣ ба Ориён ва ҳамаи вилоятҳои боби чорводорӣ ба Турон меғузаранд. Афсонаи камонкаши бузурги ориёӣ-Ораш ва пора шудани Ориён оғози ҷангу ҷидолҳои бародаркушии байни ориёӣҳо будааст. Хонадони Манучеҳр 120 сол дар Ориёно ҳукм ронд. Дар замони охирин подшоҳони ин сулола тохту тозҳои туронӣ рӯ ба афзунӣ ниҳод. Баъди вафоти охирин подшоҳи сулолаи Пешдодиё-Гаршосп-Ориён бе подшоҳ монд. Шохони вилоятҳо байни худ меҷағиданд ва мамлакатро хароб месохтанд. Аз нооромӣҳо ва набудани сарвари умумӣ дар Ориёншаҳр Афросиёб боз ба тохтутоз ва ғорати ориёӣҳои бумӣ

пардохт. Бинобар ин, шоҳони дахӯпатҳо (вилоятҳо) бо сарвариин дахӯпати Зобулистон Зол баъди маслиҳат ба хулоса омаданд, ки шоҳи Бохтар (Балх) Кубодро ба сарвариин умумии Ориёно даъват намоянд. Кубод аз авлоди Манучеҳр ва каи Бохтар буд. Мувофиқи ривояти авастой, ӯ аз кайҳои Ориёно лашкаре гирд меорад, ки ба дастаи Зобулистон Зол, ба дастаи Кобул Меҳроб, ба дастҳои дигар Густаҳам, Кашвод, Қоран ва ғайра сарварӣ менамуданд. Лашкари Кубод ба муқобили Афросиёб меҷангад ва голиб меояд. Дар ин ҷанг бори аввал Рустам бо Рахшаш далерӣ нишон медиҳад ва дар дили турониён ва подшоҳашон Афросиёб ларза меафканад. Мухориба бо ғалабаи лашкари Кубод ба анҷом мерасад ва турониён сулҳ мепоҳанд. Дар сулҳнома гуфта мешуд, ки мо, турониён ва ориёҳо, ҳама аз як наҷоду авлод ҳастем ва дубора ба ҷангҳои бародаркушӣ даст намезанем. Баъди ин Кайкубод ва авлоди ӯ дар тӯли сад соли подшоҳияшон ҷанг намекунанд, дар Ориёнои Шарқӣ оромиву амонӣ ҳукм меронад ва шаҳру дехот раванқ меёбанд.

2. КАЙКОВУС. Яке аз подшоҳони машҳури силсилаи Каёниён аст, ки гӯё 150 сол ҳукмронӣ карда бошад. Ҳақиқат ин аст, ки авлоди ӯ 150 сол ҳукм рондаанд, лекин дар таърих ҳамаи подшоҳии онҳо бо номи саравлодашон Кайковус мансуб шудааст. Падар ба Ковус хазина ва дафина ва моли фаровон мерос гузошт. Ковус ба айшу ишрат дода шуд ва дар вилоятҳои Ориёно нооромӣ сар заданд. Ковус ба Мозандарон ба муқобили девҳо лашкард кашид ва дар ҷанг асир афтод. Ӯро Рустам озод кард. Ковус сипас ба водии Синду Мукрон лашкар мекашад, ки кайҳои онҷоро, ки шӯрида буданд, гӯшмол медиҳад ва аз он ҷо ба Балх бармегардад. Баъд ба сӯи Хомоварон, яъне водии Ҳисор кунунӣ меояд, ба духтари шоҳи ин ҷо Судоба ошиқ мешавад. Судоба зеботарин духтари Ориёно буд.

Фирдавсӣ гӯяд:

Бичунбид Ковусро дил зи ҷой,
Чунин дод посух, ки нек аст рой.
Ман ӯро кунам аз падар хостгор,
Ки зебад ба мушкуи мо он нигор.

Ковус Судобаро ба расму оини замон ба занӣ мегирад. Дар замони подшоҳии Ковус Афросиёб боз ба Ориёншаҳр ҳучумҳо мекунад ва харобиҳо меоварад. Дар ин ҷангҳо ҳама вақт Рустам ориёҳоро ба пирӯзӣ мерасонад.

Дар бораи Ковус дар адабиёти авастой нақлу ривоятҳои афсонавӣ бисёранд. Яке аз онҳо чунин аст, ки Худованд Ковусро подшоҳи ҳафт кишвар кард ва ҳамаи инсонҳо ва ҳатто деуу парӣ дар итоати ӯ буданд.

Шайтон пеши Ковус омад ва гуфт: Ба девҳо фармон дех, то тахти туро ба осмон баранд ва ту ҷои Худовандро ишғол намо. Ковус аз ин гуфтаи шайтон хурсанд шуд, ба девон фармуд, ки

тахти ўро ба осмон баранд, то вай ҷои худоро гирад. Девҳо тахтро ба осмон бурданд ва фарри илоҳӣ аз Ковус дур шуд ва тахт дар Омул ба замин афтод. Баъди осӣ шудани Ковус фарри язди (бахт) аз ў дур шуд ва фарҳу зафар аз вай рӯй гардонид.

Дар дафтари авастой “Судгар наск” гуфта мешавад, ки Кайковус аввалин касест, ки подшоҳи ҳафт кишвар дунё мешавад, ҳукмронӣ бар девҳоро ба даст меорад ва бо қувваи девҳо дар болои кӯҳи Албурз ҳафт кох барпо мекунад: Яке зарин, ду симин, ду рӯйин ва ду обгин (булурин). Ривоят мекунад, ки касе, ки ба кохҳои сохтаи Кайковус ворид мешуд, ба ҷавони 15-сола табдил меёфт. Пас девҳо касди ҳалоки Кайковус карданд ва деви Хашм аз пайи табоҳӣ ба назди ў омад ва назорайи ў подшоҳияшро дар рӯи ҳафт кишвар хор намуд ва ўро ба шаҳриёрии осмон ва нишемангоҳи амшосипандон (шаш фариштаи назди ки Хурмуз) бифиристонд. Кайковус бо фиреби деви Хашм ва девҳои дигар бинои ситезагӣ бо Яздон гузошт ва Кайковус бо гурӯҳи девҳо ба торикиибеохир (дӯзах) афтиданд ва аз сипоҳаш чудо мешавад, аммо аз роҳи осигӣ барнамегардад. Дар вақти сайри осмони Кайковус язади Нирӯсанг (фариштаи ойини Зардуштӣ, ки ба монанди Ҷабраил пайғомбарӣ Худо ҳисобида мешуд) аз дунболи ў буд ва метавонист ўро ҳалок созад, аммо ба хотири он ки аз пушти Кайковус Кайсиёвахш ва аз Кайсиёвахш Кайхусрав ба дунё меоянд ва ориёшахро пуштибонӣ мекунад, Кайковус зинда ба замин меояд.

Кайковус ба духтари Ағайрис (дар Шохнома: Ағрирас) бародари Афросиёб хонадор мешавад ва аз ў писаре бо номи Сиёвуш ба дунё меояд. Ағайрис тарафдори сулҳу салоҳи байни Ориён ва Турон буд. Ў барои озод намудани асирони ориёӣ аз ҷониби бародари худ Афросиёб кушта мешавад.

Замони ҳукмронии Каёниён ба ҳазораҳои III-I п. м. рост меояд.

§ 22. 1. ПОДШОҲИИ КАЙХУСРАВ. Яке аз подшоҳони машҳури Каёниён Кайхусрав писари Сиёвуш аз Фарангис духтари Афросиёб буд. Ў 600 сол ҳукмрони карда ва бештари умри худро дар ҷангҳои дохилӣ ва хориҷии Ориёно гузаронидааст. Кайхусрав дар шиками модар ёбуд, ки падарашро куштанд. Вақте ки Афросиёб аз ҳомиладории Фарангис огоҳ шуд, ба вазираш Пирон фармуд, ки баробари ба дунё омадан ўро кушанд. Аммо Пирон ўро накушт ва Афросиёб аз зинда монданаҳ огоҳӣ ёфт ва фармуд, ки ўро ба ҷӯпонон диҳанд, то хулқи ҷӯпонӣ гирад ва аслу насаби худро фаромӯш намояд. Баъди 7 сол Афросиёб Пиронро ҷеғ зад ва гуфт: “имшаб фикри Кайхусравро доштам, ки ҷӣ тавр шоҳзода дар миёни ҷӯпонон зиста бошад. Рафта ўро биёред”. Пирон дар роҳ ба Кайхусрав омӯхт, ки дар пеши бобоят худатро нодон нишон деҳ, зеро ман метарсам, ки ба ту осебе нарасад. Кайхусрав ба саволҳои Афросиёб ҷавобҳои аблаҳона дод ва Афросиёб гумон

кард, ки кӯдак хеле нодон аст, аз вай ҳеч гоҳ касе нахоҳад шуд. Кайхусравро ба модараш доданд. Вақте Ковус мурд, вориси ӯ Сиёвуш низ кушта шуда буд. Бинобар ин, Рустам ва ориёҳо ба чустучӯи Хусрав афтода, ба Турон лашкар кашиданд. Афросиёб бошад ба Пирон мефармояд, ки Хусравро кушад, аммо ӯ ваю модарашро ба Гангдижи Сиёвуш - ба Хутан мефиристад ва Рустам ӯро пайдо карда наметавонад. Ориёно бе шоҳ монд. Бехокимияти мамлакатро табоҳ мекард ва шабе фариштаи Суруш дар хоби сарлашқари Ориён Гударз мегӯяд, ки Хусрав ва модараш дар кӯчоянд ва писарат Гев рафта онҳоро биёрад. Гев рафта Хусрав ва модарашро ба Ориёно меорад, аммо дигар сарлашқарон зидди подшоҳ шудани Кайхусрав мебароянд ва мегӯянд, ки аввал барои Ватан хизмат нишон бидиҳад ва баъд тахтро соҳиб шавад. Дар ин вақт як қалъае буд бо номи Баҳман дар дасти душман (дэвоҳо), ки паҳлавонони Ориён аз ӯҳдаи озод кардани он набаромада буданд. Кайхусрав бо Гударзу сипоҳ ба он ҷо меравад ва голиб бармегардад ва тахти Ориёно соҳиб мешавад.

Кайхусрав барои хуни падарашро аз Афросиёб гирифтанд бо сарвари сипоҳбад Тус ба Турон лашкар мефиристад. Дар ин ҷанг писари Сиёвуш Фаруд (аз духтари Пирон - Чарира) кушта мешавад ва ориёҳо аз турониён шикаст меёбанд.

Мувофиқи гуфтаи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, Кайхусрав аз тамоми Ориёншаҳри Шарқӣ лашкар гирд меорад ва бо сардории Рустам ба ёрии Гударз мефиристад.

Турониён дар Вашгирд (Висагирд - Файзободи имрӯзаи Тоҷикистон) буданд ва хабари омадани лашқари Ориёно шунида, ғамгин шуданд. Пирон ба Афросиёб нома навишт ва ёрӣ пурсид. Афросиёб ба ёрии Пирон лашқари бузурге фиристод ба микдори 100 ҳазор нафар. Ҳар ду сипоҳ дар даште рӯ ба рӯ шуданд ва се рӯз ба якдигар назорат намуданд. Лашқари Ориёно Гударз ва Туронро Пирон фармондеҳ буданд. Ҳеч кас аз лашқариён ба майдони ҷанг баромадан ва мурдан намехост. Ниҳоят, аз лашқари Турон Ҳамон ба майдон омад ва аз сипоҳи Ориёно рақиб талабид. Аз лашқари Ориёно Бижан вориди майдон шуд ва ҳар ду мубориз шамшерзанӣ карданд. Агарчи Ҳумон аз Бижан пурзӯртар буд, санъати ҷангии Бижан имкон дод, ки Ҳумонро шамшер занад ва ба замин афтонад.

Турониён қарор доданд, ки бо сарвари Настеҳам бо 10 ҳазор нафар ба лашқари Ориёно шабехун зананд. Вақте ки дастаи Настеҳам ба лашқари Ориёно наздик омад, субҳ дамид ва дидбон огоҳӣ ёфт. Шабехун барбод рафт. Турониён шикаст хӯрданд ва худӣ Настеҳам аз дасти Бижан кушта шуд. Талафот аз ҳар ду тараф зиёд буд.

Сарони лашқар Гударз ва Пирон маслиҳат карданд, ки аскарони бегуноҳро ба куштан надиханду аз ҳар тараф 11-нафарӣ қувваозмоӣ кунанд, касе голиб ояд, дигарон бе ҷанг таслим шаванд.

Дар муборизаи тан ба тан II паҳлавони ориёӣ бар II паҳлавони туронӣ дастболо шуданд, аммо Гударз Пиронро дошта натавонист ва ӯ гурехта ба камари кӯҳ баромад. Гударз ӯро бо жӯпин бизад ва афтонд. Ҳамин тавр ин ҷанг ба пирӯзии ориёӣҳо анҷомид.

2. ҶАНГИ БУЗУРГИ КАЙХУСРАВ БО АФРОСИЁБ

Зи Яздон бар он шох бод офарин,
Ки нозад бар ӯ тахту тоҷу нигин

(Фирдавсӣ)

Баъд кушат шудани Пирон ва даҳ тан номварони дигари туронӣ ва асирони зиёд Кайхусрав муносиб донист, ки ба Гангдижи Афросиёб лашкар кашад ва Туронро ба Ориёно ҳамроҳ намояд. Аз ин рӯ, ба сарони даҳюпатҳо нома навишт ва онҳоро бо дастҳояшон ба ҷанги Афросиёб даъват намуд. Афросиёб низ дар қасди хуни Пирон ва дигар паҳлавононаш лашкари бузург гирд овард. Вай Болғанро сипахбад таъин кард ва дар маъбад оташ ба Занду Авастои ораста бо зару ҷавохир сачда намуда ва пирӯзӣ талабиданд.

Ҳар ду сипоҳ дар дашти Омул бо ҳам вохӯрданд. Кайхусрав бо писари Афросиёб Шеда вориди майдон шудан даъват кард ва ба Шедаро ба ӯро бо ханҷар кушт. Баъди кушта шудани Шеда ду лашкар бо ҳам овехтанд ва аз куштаҳо пуштаҳо сохтанд ва ниҳоят туронӣён шикаст хӯрданд ва Афросиёб ба Гангдижи худ гурехт. Кайхусрав аз дунболи ӯ равон шуд ва аз Ому убура кард ба Суғд омад ва мардум ӯро бо меҳрубонӣ пешвоз гирифтанд. Вай баъди як моҳ ба сӯи Чоч равон шуд ва то рӯдӣ Гулзарриён расид. Чун хабар ба Афросиёб расид, бо лашкар ба истиқбол баромад. Аскарони Кайхусрав ба лашкари Афросиёб шабехун заданд ва қисми зиёди онро куштанд. Афросиёб дар Гангдиж паноҳ ёфт.

Кайхусрав бо сипоҳон роҳи Гангдижро пеш гирифт. Гангдиж шаҳри бисёр зебо ва устувор буд. Як тарафи онро кӯҳ ва тарафи дигарро рӯд муҳофизат мекард. Кайхусрав шаҳрро муҳосира карда ва дар гирдаш хиргоҳҳо зад. Дар паҳлуи рост сарпардаи Рустам бо лашкараш, дар чап сарлашкарони Фарибурзи Ковусу Тус, аз сӯм Гударз лангар устувор карданд. Ҳамин тавр, роҳҳои баромаду даромади қалъа ихота шуда буданд. Рӯзи дигар намояндаи Афросиёб Чаҳн бо даҳ савор биёмад ва ба Кайхусрав салом овард, сулҳ талабид ва гуфт: Афросиёб барои шумо бегона нест, аз падар бо Кайкубод ва аз модар бо Тур пайваста аст:

Зи роҳи падар шох то Кайкубод,
Зи модар сӯи Тур дорад наҷод.

(Фирдавсӣ)

Аз дасти ман Сиёвуш бегуноҳ кушта шуд. Ҳар чи буд, гузашт. Биёед, тахту тоҷи Туронро гиред ва маро бахшед. Кайхусрав ин пешниҳодро рад карда, бо манҷаниқҳо девори Гангдигро тирборон намуданд ва зери он хандақҳо канданд ва бо чӯбу нафти деворро тарконданд. Лашкар ворида шаҳр шуд ва ҷанги сахте ба амал омад:

Ҳама шаҳри Турон гурезон чу бод,
Наёмад касеро бару бум ёд.

(Фирдавсӣ)

Афросиёб бо роҳи зери замин аз Гангдиг гурехт ва ҳама молу мулк бигузошт. Кайхусрав хешони Афросиёбро озор надод ва барҷой монд. Ба лашкари худ фармуд, ки мулки мост, харобаш накунед ва онро ватани худ хонед.

Афросиёб аз Хутан ёрӣ гирифт ва ба ҷанг омад, аммо шикаст ёфт ва ба кӯҳи Шопирӯз гурехт. Ӯ дар горе пинҳон шуд ва Хум ном марде ӯро шинохт ва гирифт, аммо боз гурехт ва дубора вайро бо бародараш Гарсеваз асир намуда кушатанд. Лашкари Ориёно аз Хутан ба воситаи Мукрон ва Синду Кобул ба Балх баргашт. Кайхусрав подшоҳии Туронро ба Ҷаҳн супорид.

Ба ин тариқ, душмани асосии ориёни бумӣ – Афросиёб нобуд гардид ва дар Эрону Турон сулҳу салоҳ доман паҳн кард.

§ 23. ТАШАККУЛИ ДАВЛАТИ БУЗУРГИ ОРИЁИҲО. ПОДШОҲИИ ГУШТОСП

Дар замони подшоҳии Луҳросп — падари Гуштосп Ориёшаҳри Шарқӣ ором буд ва ҷангҳои беруна набуданд. Дар маркази Ориёно Балх ба бузургдошти оташ маъбаде бунёд намуданд бо номи Миҳрбарзин. Ориёшаҳр раванқ гирифт: шаҳрҳо васеъ ва деҳаҳо обод мешуданд, кишоварзӣ ва ҳунармандӣ рӯ ба таракқӣ мениҳад. Муносибатҳои тичоратӣ бо мамлакатҳои Ҳинду Чин ва Фарб вусъат ёфт.

Луҳросп хангоми зинда будан Гуштосп ба ҷои худ ба тахт нишонд ва барои тоату ибодат ба маъбад рафт. Гуштосп яке аз шоҳони машҳури Ориёно аст, ки номаш ва хонаводааш дар Авасто хеле зиёд вомехӯрад.

Дар сиюмин соли салтанат ва панҷоҳумин соли умри Гуштосп Зардушт омад ва дини худро ба ӯ ошкор сохт:

Ба Гуштосп гуфт: Эй ҷаҳонқадхудой,
Расулам ба наздики ту аз худой.

Дар Авасто зани Гуштосп Хутосп ва худи ӯ аз хонадони шоҳ Нузаранд. Дар Авасто Гуштоспро Виштосп навиштаанд, ки маънояш дорандаи аспӣ чамуш (ноором, ёсов) мебошад. Зардушт аз худованди бузург Ахурамаздо илтиҷо менамояд, ки Гуштоспро дар ин дунё ниғаҳбон бошад ва дар он дунё дар бихишт ҷой диҳад. Гуштосп дар ҳама ҷои Авасто, ки зикраш меравад, чун дӯсти пайгамбар ва ҳомии ӯ ба қалам омадааст.

Дар бораи Гуштосп ва ҷангҳои ӯ бо тӯрониён ва кайҳое, ки дини яктопарастиро намепазирuftанд, Яшти махсусе дар Авасто ҷой дошт, аммо вай то замони мо нарасидааст.

Биобар ин, дар бораи фаъолияти Гуштосп ва ҷангҳои ӯ бо кайҳои замони худ фақат ишораҳое дар Яштҳо ҳаст, ки Гуштосп ба фариштаи чорпоён Дуворосп, фариштаи об Ардувисур курбонӣ намуда, аз онҳо металабад, то ӯро бар душманонаш Тасриёвант, Пишна, Ашт, Аюрвант, Даршиника, Спинчаруррушак пирӯз гардонанд.

Аз ривоятҳои авастои бармеояд, ки вақте Зардушт ба дарбори Гуштосп меояд, аввал хонадони шоҳ ва вазири ӯ Ҷомосп ба ӯ мегараванд, аммо мубадон – рӯҳониён ва дигарон муқобил мебароянд. Шоҳ дар дарбор мубоҳиса ташкил медиҳад ва Зардушт дар ин имтиҳон ғолиб меояд ва ҳама пайғомбарии ӯро эътироф мекунанд. Бисёр вилоятҳои Ориёншаҳр аз қабули дини Зардушт сар печиданд ва ба Гуштосп ҷанг эълон намуданд. Дар ин вақт Ориён ба Турон боҷ меод ва шоҳи он Арҷосп ба Гуштосп нома навишта, ӯро даъват мекунад, ки дини Зардуштро напазирад ва вайро аз дарбор биронад. Ба ивази ин Арҷосп ваъда дод, ки боҷи Ориёншаҳрро ба Гуштосп мебахшад. Агар Гуштосп ин суханро нагирад, Арҷосп бо лашкари гарон ба Ориёншаҳр ҳучум оварда, онро хароб ва мардумашро куштаву ғулом мекунад. Зардушт ба муқобили боҷ додани Ориён ба Турон мебарояд ва ба Гуштосп мегӯяд, ки айб аст, ки мо ба сахронавардон боҷ диҳем. Бигузор, онҳо ба ҷанг оянд, мо ғолиб мешавем.

Ба шоҳи ҷаҳон гуфт Зардушти пир,
Ки дар дини мо ин набошад ҳучир,
Ки ту боҷ бидҳӣ ба солори Чин (Турон)
На андар хур ояд ба ойину дин.

Гуфтаҳои пайғомбар Гуштоспро водор месозанд, ки аз Арҷомп талаб кунад, ки ӯ дини беҳиро бипазирад, дар акси ҳол нобуд хоҳад шуд.

Арҷосп баъди номаи ҷавобӣ гирифтанд ба бародаронаш Кухрам ва Андирамон фармон дод, ки лашкарро омода созанд ва Гурсорро испаҳбад таъин кард ва садҳазор пиёда ва савораро ба сӯи Ориён фиристод. Хабарӣ омадани лашкари Турон ба гӯши Гуштосп расид ва ӯ ба гӯшаву канори Ориён нома навишт ва сарбозонро ба муқобили лашкари Арҷосп даъват кард. Сарлашқари ориёҳо Гуразм писари Гуштосп буд. Дар ҷанг Гуштосп Ардашер, Шер, Шедасп ва писарони Ҷомосп Гиромӣ ва Невзор сарварии дастаҳоро ба ӯҳда доштанд.

Ҳар ду сипоҳ рӯ ба рӯ саф ороистанд ва сӯи якдигар тир андохтанд ва баъд ба ҳам омехтанд. Аз гурӯҳи ориёиён писарони

Гуштосп: Ардашер, Шеру ва Шедасп кушта шуданд. Сарлашқари туронӣ Кӯхрам низ кушта шуд.

Рӯзи дигар писари вазир Гиromӣ ба майдон омад ва ҳариф талабид, аммо ҷанги умумӣ шуруъ шуд ва дар қатори дигарон аз сарварони Ориён Гиromӣ – писари Ҷомосп ва Невзор ҳалок шуданд. Ҷанг ду ҳафта давом дошт ва турониён бештар талафот доданд.

Дар рӯзи якуми ҳафтаи сеюм сипахбад паҳлавон Зарир – писари Луҳросп – бародари Гуштосп ба майдон баромада, ҳарифонро як-як мекушт. Турониён ҳама тарсида, ба ҷанги Зарир намерафтанд. Шох Арҷосп фарёд мекард, ки касе ба ҷанги Зарир равад ва сари ӯро биёрад, духтарашро ба ӯ медиҳад. Паҳлавон Бедирафш ба майдон баромад ва пинҳонӣ ба сӯи Зарир биёмад ва жӯпинро ба паҳлӯи ӯ зад. Азбаски жӯпин захролуд буд, ба Зарир таъсир кард ва аз асп афтида ҳалок шуд.

Бедирафш сарулибоси шоҳзода Зариро бо дирафш Ковиён гирифта, назди Арҷосп бурд ва турониён аз ин голибият тӯй оростанд. Ориёҳо бо мотами сипахбади худ нишастанд.

Гуштосп писари худ Исфандиёрро даъват намуд ва ба ҷанги Арҷосп фиристод. Худованд Исфандиёрро чунон офарида буд, ки дар вақти ҷанг танаш ба пӯлод табдил меёфт ва ҳеҷ силоҳе ба ӯ кора намекард. Аз ин сабаб, ӯро Рӯинтан (Исфандиёр) мегуфтанд. Ӯ ҳамроҳи писари Зарир - Настур ба лашқари Турон ҳучум оварданд ва бисёр бикӯштанд ва Бедирафшро ёфтанд ва ӯро сар заданд, ва аспи Зарир, ки Накӯранг ном дошт, бо дирафш Ковиён боз гирифтанд. Арҷосп аз ҷанги Исфандиёр ҳаросида, пинҳонӣ роҳи гурезро пеш мегирад. Исфандиёр аскарӣ худро ба се бахш тақсим мекунад. Сарлашқари бахши якум Настурро таъин намуд ва бахши дуюмро ба бародараш Пашутан дод ва бахши сеюмро худ роҳнамоӣ кард. Онҳо аз се тарафи турониён ҳамла оварданд ва ба лашқари душман талафоти калон доданд. Сипоҳи турониён аз гурехтани шоҳи худ огоҳӣ ёфта, таслим шуданд. Исфандиёр фармон медиҳад, ки шумораи куштагонро муайян намоянд. Аз ориёҳо дар ин ҷанг 30 ҳазор кушта буд ва дар миёни онҳо 1166 нафар паҳлавонони номдор буданд. 1040-ро захмиён ташкил менамуданд. Аз турониён 100 ҳазор кушта буд, ки 800 нафари онҳо аз паҳлавонони номовар буданд. 3 200 нафарро захмиён ташкил менамуданд.

Исфандиёр дар ин ҷанг хеле машҳур мешавад, ӯ асирони турониро озод менамояд. Дар ин ҷанг пайғомбарӣ ориёҳо ба сифати табиб ширкат дошт.

Шоҳаншоҳ Гуштосп аз кӯҳ поён меояд ва ғалабаи лашқари худро қайд менамояд. Ӯ ба дастур фармон медиҳад, ки табли шодӣ зананд ва оҳанги ба пойтахт баргаштан кунанд.

Гуштосп вақте ки ба Балх омад ва бар тахт нишаст, Настурро сипахбад таъин намуда, ба ӯ 10 ҳазор лашқар дода, барои хуни падарашро гирифтанд ба сӯи Турон равон мекунад.

§ 24. 1. ФИРИСТОДАНИ ГУШТОСП ИСФАНДИЁРРО БА КИШВАРҲОИ ОРИЁНО ВА ПАҲН НАМУДАНИ ДИНИ ЗАРДУШТ

То замони Гуштосп Ориёно дар байни кайҳои алоҳида тақсим буд. Онҳо бо якдигар мечангиданд ва мамлакатро хароб мекарданд. Агар чи аз замони Манучехр сар карда, шоҳи умумироиёӣ вучуд дошт, шоҳони вилоятҳо мустақил буданд ва ба ҳукумати марказӣ итоат надоштанд.

Танҳо дар вақти ҳучуми турониён баъзе аз онҳо бо дастаҳои худ меомаданд ва ба шоҳаншоҳ ёрӣ медоданд. Ҳамин ки ҷанг хотима меёфт, онҳо боз ба вилояти худ бармегаштанд. Аз ҳамин сабаб турониён бештар ғалаба ба даст меоварданд ва ориёӣҳо бумӣ ба онҳо боҷ медоданд. Аз адабиёти авасто бармеоёд, ки Арҷосп Ҷаҳн – бародарзодаи Афросиёб-шоҳи таъиннамудаи Кайхусравро мекушад ва худаш подшоҳи Турон мешавад ва ба Ориёно меояд ва онро ба тасарруф дароварда, ба боҷ додан маҷбур месозад. Вақте ки Зардушти ба назди Гуштосп омад, Ориёно ба Турон боҷ медод.

Мамлакат дар ҳолати парокандагӣ буд ва баъди омадани Зардушт баъзе кайҳои марказгурез бо баҳонаи мо аз дину ойини аҷдодиамон даст намекашем, ба муқобили ҳукумати марказӣ ҷанг эълон намуданд. Дар боло мо номҳои баъзе аз душманони Гуштосп оварда будем. Гуштосп баъди ба ақидаҳои динии Зардушт шинос шудан фаҳмид, ки барои давлати бузургро сохтан ғояи бузург, дини умумироиёӣ лозим аст, ки мардумро муттаҳид созад. Ин нақшо дини Зардушт бозид.

Аз Готҳои Зардушт ба хубӣ пайдост, ки дар ибтидо Зардушт худаш танҳо ба ташвиқу тарғиби ғояҳои умумироиёӣ машғул будааст, аммо мушикилиҳо, таъқибҳо мебинанд. Чун пай мебарад, ки ин корро бе қувваи бузург қардан мумкин нест, пеши шоҳ Гуштосп меояд ва зарурати дини умумироиёӣ ва ташаккули давлати бузургро мефаҳмонад. Танҳо ғояи умумироиёӣ ва мардумро муттаҳид намояд ва давлати бузургро ба вучуд орад. Давлати бузург гарави тинҷӣ, амонӣ ва рушду камоли миллат мебошад.

Гуштосп ва вазираш Ҷомосп инро хуб фаҳмиданд ва Исфандиёрро ба кишварҳои Ориёно фиристоданд. Исфандиёр бутқадаҳоро месӯзонд ва ба ҷои онҳо оташқадаҳо месозонд ва дини зардуштиро тарғиб мекард:

Ҳама нома қарданд зӣ шаҳриёр,
Ки мо дин гирифтем аз Исфандиёр.
Ки мо рост гаштему ҳам динпараст,
Кунун Занду Зардушт зӣ мо фираст.

Ориёншаҳр ҳама пайравони оини яктопарастӣ шуданд ва ба Зардушт ва худованди яккаю ягона эмон оварданд. Дар мамлакат тинҷӣ ва амонӣ ҳукмфармо шуд ва он рушду камол ёфт.

Касеро ба чиз аз касе бим нест,
Ба гети касе бе зару сим нест.
Фурузанда гетӣ ба сони бихишт,
Чаҳон гашта ободу хар чой кишт.
Саворон чаҳонро ҳамедоштанд,
Ва варзигарон варз мекоштанд.

(Фирдавсӣ)

Аз ғалабаҳои Исфандиёр бародараш Гуразм ва падараш Гуштосп ба хотири тоҷу тахт ҳасад мебурданд ва ўро вақти бозгашт дар Балх ба дижи Гумбадон маҳбус намуда, занҷирпеч нигоҳ медоштанд. Гуштосп барои дидани Систон рафт ва Балх бесипоҳу сарвар монд.

2. ХУЧУМИ АРҶОСП БА ОРИЁНО.

Арҷосп аз ин ҳодиса огоҳ шуда, ба Ориёно лашкар кашид ва Балхро ба муҳосира гирифт. Лухроспи пир, ки дар маъбад ба тоат машғул буд, берун омад, силоҳ пӯшид ва ҷанг кард, аммо ўро ихота карда куштанду вориди маъбад шуданд. Авасто ва Зандро сӯзонданд ва оташи муқаддасро хомӯш сохтанд. Мувофиқи ривояте, Зардушт дар байни мубадон буд ва ўро низ ба қатл расонданд. Кушандаи Зардушт як мубади туронӣ бо номи Баротрукреш будааст. Ин ҳодиса дар рӯзи Хурдод ва моҳи Урдибихишт рух медиҳад. Дар ин вақт Зардушт 77-сола буд.

В-аз он ҷо ба Нӯшозар андар шуданд,
Раду хирбадро ҳама сар заанд¹.

Пас дастаи Арҷосп ба қасри шоҳ омад ва онро оташ зад ва авлоди шоҳро кушт. Хутасп дар либоси ношинос бо роҳи пинҳонӣ аз шаҳр берун рафт ва роҳи Систон пеш гирифт ва ба назди Гуштосп расид ва ҳодисаро нақл кард. Вай бо лашкар ба сӯи Балх омад ва сипаҳсолориро ба писараш Фаршедвар ва писари Зарир – Настур дод ва худ дар қалбгоҳ чой гирифт. Ҷанг се шабонарӯз давом кард. Фардшедвар бо 38 нафар бародарони худ ҳалок шуд. Гуштосп дар қалъаи дар кӯҳ буда пинҳон мешавад. Арҷосп роҳи қалъаро намеёбад ва онро муҳосира мекунад. Гуштосп аз вазир Ҷомосп чора мепурсад ва Ҷомосп халосиро дар омадани Исфандиёр мебинад. Ҷомосп бо либоси туронӣ ба назди Исфандиёр меравад ва ўро аз банд озод намуда, ба майдони ҷанг меорад. Исфандиёр ба турониён шикаст медиҳад ва барои озод намудани хоҳарони худ ба Рӯиндижи Арҷосп раҳсипор мешавад.

Ў дар либоси тоҷирӣ ба Рӯиндиж ворид мегардад. Дар он ҷо маросими ҷашни оташро ташкил мекунад, ки ин мувофиқи маслиҳати пешакӣ бо лашкараш нишони дари Рӯиндижро кушодан буд. Лашкари Исфандиёр вориди шаҳр шуд ва ҷанги саҳт рӯй дод. Арҷосп бо сарлашкаронаш кушта шуданд. Исфандиёр хоҳаронаш Хумой ва Офаридаро начот дод.

¹ Рад – пешво.

§ 25. ЗУҲУРИ ЗАРДУШТ

Ба вучуд омадани шахсиятҳои бузурги маънавӣ дар таърихи инсоният зарурати замон будааст. Онҳо дар замонҳои пайдо мешаванд, ки дар ҷомеа беадолатӣ, ҷангу хунрезии тулонӣ, ҷаҳолат ҳукмфармост.

Дар китоби Авасто бахши Ясно 29 гуфта мешавад: равони ҷаҳони зинда ба фариштаи пиндори нек Ваҳумана шикоят намуда, барои халосӣ аз бедогарии дунё мадад мепурсад. Ваҳумана мегӯяд: ин мададро аз худованди холиқ талаб намояд. “равони Офариниш” ба арш – ба даргоҳи худованд меравад ва аз ӯ ёрӣ мепурсад. Аҳуромаздо ба рӯҳи Зардушт ишора карда мегӯяд: вай ба дунё меравад ва пуштибони шумо хоҳад шуд.

Ин вохурӣ гӯё 6000 сол пеш аз таваллуди Зардушт ба вуқӯъ пайваста будааст.

Дар бораи ба дунё омадани Зардушт дар байни олимони се ақида вучуд дорад. Тарафдорони ақидаи якӯм мегӯянд, ки Зардушт дар асрҳои IX-VI п.м. зиндагонӣ кардааст. Гурӯҳи дуюм мегӯянд, ки Зардушт дар асрҳои XVII-XI п.м. умр ба сар бурдааст. Гурӯҳи сеюм тарафдори онанд, ки Зардушт дар ҳазораи 6-уми п.м. ба дунё омада буд. Муқоисаи сарчашмаҳои хаттӣ бо археологӣ нишон медиҳад, ки Зардуши дар асрҳои XVI-XV п.м. зистааст.

Падари Зардушт Прушасп писари Спитамон ва модари Дуғдуға (дӯғкаш) ном доштанд. Модараш аз мулки Роғи тоҷикони Афғонистони кунунӣ буд. Падараш аз ноҳияи Дорич (ҳоло Дуроч дар Дарвози Бадахшон) дар Ориён Ваиҷ ба дунё омадааст. Дар ривоятҳои зардуштӣ оварданд, ки чун ба раҳми модар омадани Зардушт амри худовандӣ буд ва ӯ ба дунё барои даъвати яктопарастӣ ва тартибу интизومي инсонҳо меомад, қувваҳои бадӣ кӯшиш менамуданд, ки ба таваллуди ӯ зараре расонанд. Аммо фариштагон бо сарвари Ваҳумана атрофи хона ва модари Зардуштро муҳофизат мекарданд ва ӯ сикат зоида шуд. Чун по ба дунё гузошт, мисли одами бузург хандид. Ва ин нишонаи шахсияти бузурги ӯ буд.

Девҳо дар атрофи хонаи Зардушт интизорӣ мекашиданд, то ӯро ҳалок созанд. Шабона ӯро дуздида, дар роҳи говон партофтанд. Аммо вақте подаи говон ба Зардушт наздик шуд, сарвари онҳо омада, болои он истод ва пода гузашт ва ба ӯ зараре нарасид. Дуюминбора девҳо ӯро дуздида, зери пой галаи аспон ниҳоданд, аммо аспон ӯро чун соҳиби худ шинохта, зарар нарасониданд. Сеюмин бор девҳо ӯро ба гулҳои оташи бузург партофтанд, аммо диданд, ки вай дар оташ бозӣ ва ханда дорад. Қувваҳои бадӣ бовар карданд, ки ин шахс фиристодаи худованд аст ва қудрати ба ӯ зарар овардан надоранд. Дар Таврот ва Инҷил

ин ходиса ба Иброҳим нисбат дода шудааст, ки таъсири ойини Зардушт ба динҳои дигар мебошад.

Зардушт дар синни 8-солагӣ ба дабистон меравад ва 8-сол хонда, мубад мешавад. Падари Зардушт низ аз мубадон буд. Дар ҳамин вақт ҷанги турониён бо ориёӣҳо сар мешавад ва Зардушт ҳамчун табиб дар ин ҷанг иштирок намуда, фоҷиаи бародаркуширо мебинад. Баъди ба хона омадан ба Хутосп ном духтар хонадор мешавад ва ҷун мубад кор мекунад. Азбаски ҷангҳои бародаркушӣ байни ориёӣён турониён давом доштанд ва харобихои зиёд меоварданд, Зардушт дар фикри хотима додани онҳо меафтад ва ниҳоят комёб мешавад. Ӯ роҳи халосиро дар худшиносӣ ва ваҳдати ҳамаи ориёӣҳо ва ягонагии онҳо мебинад. Барои ҳамаи ориёӣҳоро муттаҳид намудан қувваҳои бузурги ғоявӣ лозим буд, ки ба хушӣ ва ё зурӣ қайҳо ҷанговарро бо ҳам пайвандад ва ваҳдатро таъмин намояд.

То зуҳури Зардушт дар байни ориёӣҳо бисёрхудоӣ, бутпарастӣ, ниёпарастӣ равнақ дошт. Ҳар маҳал худо ва пешвои худо дошт ва худо ва маҳалли дигарро душман меҳисобид. Азбаски дар ин давра дар соҳаҳои кишоварзӣ, ҳунармандӣ, савдо пешравиҳо ба вучуд омада буд, деҳа ва шаҳрҳои зиёд пайдо шуда буданд. Дар ноҳия шаҳр-давлат арзи вучуд мекард ва каён барои пурзур ва ҳар чӣ бештару бузургтар шудани ҳудуди худ бо ҳамсояҳо мубориза мебарданд ва бесарусомонӣ ва харобию беадолатиро нисбат ба мардуми осоишта ба вучуд меоварданд. Айнан чунин вазъиятҳо ҳангоми зуҳури пайғамбарони Худо-Мӯсо ва Муҳаммад мушоҳида мешавад.

Зардушт Аҳуромаздоро барои ҳамаи пайрвонаш худои ягона эълон кард.

Ӯ дар баромадгоҳи худ дар миёни мардум мегуфт, ки худованд барои ҳамаи инсонҳо як аст ва он холик, ҳалққунанда, офаридгор мебошад. Худованд дар синни сисолагӣ ба у нишони пайғамбарӣ ато ва ба наздаш даъват намуд. Баъди омадан ба кӯҳи Саблон баромад ва дар муддати даҳ сол ба тоату ибодат ва қабули паёмҳои Худованд машғул шуд. Зардушт аз паёмҳои илоҳӣ китобе мураттаб месозад бо номи “Готҳо” ва дар синни 40-солагӣ ба даъвати мардум барои қабули худованди ягона мепардозад ва ба мушкилиҳо дучор мешавад. Дар он замон шаҳриёрон на танҳо сарвари маъмурӣ, балки динӣ ҳам ба ҳисоб мерафтанд ва мардумро аз қабули динӣ нав боз медоштанд. Пайғамбарро таъкиб мекарданд, дар ин бора дар Готҳо мегӯяд: “Эй Маздо, пешвоён ва каёни дурӯғпеша бо хоставу доришон мардумонро мефиребанд ва бо нируву тавонашон ононро метарсонанд. Эй Маздо, ба ту паноҳ мечӯям, хостам он аст, то чунин дӯсте, ки дӯстери пуштибонӣ

ва ёрї кунад, моро пуштибониву ёрї кун, то ки ҳама дарёбанд роҳи ростин кадом аст ва ба покиву некманишї бигараванд”.

Зардушт ба мардум рӯй оварда мегӯяд: “Инак, мехоҳам аз он беҳтарин омӯзиши дини беҳї огоҳатон созам. Маздост, ки он ҷаҳони сармадро биофарид ва ин замини бороварро, ки чунон духтари нексиришти ӯст. Маздост, ки барзагаронро ҳамчун падаре меҳрубон аст, Маздост ки аз ҳама чиз огоҳ аст ва ӯро натавон фириёфтанд”.

Баъди даъвати миёни мардум ба дарбори шоҳи Балх (Бохтар) меояд ва ӯро ба дини худ даъват мекунад. Ривоят мекунад, ки Гуштосп аспи хуби саворї дошт, ки фалаҷ шуда буд ва бар он гиря менамуд. Ӯ ба Зардушт мегӯяд: Агар шумо мӯъҷиза карда тавонед, аспи маро сихат кунед ва баъд бо ман гап занед” Зардушт аспро сихат мекунад ва эътиқоди шоҳ ба ӯ меафзояд. Фирдавсї овардааст:

Чу якчанд гоҳе баромад бар ин,
Дарахте падид омад андар замин.
Аз айвони Гуштосп то пеши кох,
Дарахти гашанбеҳу бисёршоҳ.
Ҳама барги ӯ панду бораш хирад,
Касе к-ӯ чунон бархӯрад, кай мирад,
Хучастапаю номи ӯ Зардухушт,
Ки Оҳармани бадкунишро бидушт.
Ба шоҳи ҷаҳон гуфт: пайгамбарам,
Ту ро сӯи яздон ҳаме раҳбарам.
Яке мичмар оташ биёвард боз,
Бигуфт: аз бихишт оваридам фароз.

Рӯҳониён маҳаллаҳо ва дарбор диданд, ки шоҳ ба дини Зардушт даромадаст, ба муҳолифат пардохтанд ва мувоҳида ташкил карданд. Баҳс се рӯз давом кард. Зардушт бо суҳанҳои мӯъҷизавии худ голиб омад ва фиристодаи худованд шинохта шуд.

Шоҳ Гуштосп бо тамоми дарбориён ойини Зардуштиро пазируфтанд ва ба паҳн намудани он дар Ориёно пардохтанд. Аммо на ҳама ба дини Зардушт гаравиданд. Баъзеҳо ба муқобили ӯ ҷанг эълон намуданд. Ин ҷангҳои мазҳабӣ бо номи ҷангҳои Ориён ва Турон маъруфанд. Зардушт ҳамроҳи Гуштосп ва Исфандиёр 17 сол дар ин ҷангҳо иштирок ва мардумро ба якҷаҳудовандӣ даъват намуд. Чӣ хеле ки дар дарси гузашта гуфта шуд, Зардушт дар ҷанги дуҷуми турониён бо ориёиҳо дар синни 77-солагӣ дар вақти ибодат дар маъбад кушат мешавад.

Зардушт нахустин диновари ҷаҳон аст, ки мардумро ба яктопарастӣ даъват намуд. Бисёр назарияҳои дини ӯ ба монанди панҷ намоз, дӯзах, бихишт, пули сирот, растохез, рӯҳ, ҷон, фвариштағони динҳои ҳафтгона, накиру мункар, олами рӯҳӣ, иблис (Аҳриман), тӯфони ҷаҳонӣ ва ғайра ба буддӣ ибронӣ, масеҳӣ ва аз онҳо ба ислом ворид шудаанд.

§ 26. АВАСТО. Авасто боқимондаи сурудҳо, дostonҳо, ривоятҳо ва гуфтаҳои бузургони гузаштаи мо мебошад, ки таърихи

Портхо ба гирд овардани Авасто пардохтанд ва ин кор ба анҷом расида буд ё не, мо намедонем. Ба ҳар ҳол Авасто дар замони Сосониён аз нав мураттаб мешавад. Аммо ба Сосониён аз 1200 боб 347 бобро барқарор кардан муяссар гардид. Азбаски Авасто бо лаҳҷаи мардуми Бохтар навишта буда буд, барои фаҳмидани вай луғати тафсирие тартиб дода шуд, ки он “Занд” ном дошт. Дар замони Сосониён мубадон Авасторо мувофиқи шарҳи Занд мефаҳмиданд. Тафсири паҳлавии Занд аз 2094200 вожа иборат буд.

Авасторо дубора арабҳо сӯзондиданд. Дар асрҳои VII-IX арабҳо тоҷиконро ба бепарҳангӣ таъна мезаданд ва ба иззати нафси онҳо мерасиданд. Дар мӯқобил ғурруи миллии онҳо бедор шуд ва номи миллати худро тоҷик-тоҷидор аз наҷоди пок муаррифӣ сохтанд ва ба тарҷимаи осори хаттӣ худ ба арабӣ шурӯъ намуданд. Дар замони халифа Маъмун, ки модараш аз тоҷикони Балх буд, мубоҳисае байни диндорони мусулмон, насрониён ва иброниён ташкил карда шуд, ки дар он мубади зардуштӣ бо номи Озарфаранбағ ширкат дошт. Дар ин мубоҳиса Озарфаранбағ нисбат ба ҳамаи намояндагони динҳои дигар дастболо шуд ва халифа ба ӯ иҷозат дод, ки дар бораи Авасто ва ойини Зардушт китобе мураттаб кунад. Озарфаранбағ ба навиштани китобе ба номи “Динкард” сар мекунад, лекин онро тамои карда наметавонад, зеро ӯро диндорони исломӣ куштанд. Навиштани “Динкард”-ро мубад Озарбод давом дода, ба охир мерасонад. “Динкард” мухтасаран дарбораи бахшҳои Авасто, аз ҷумлаи 21 китоби замони Сосониён, маълумот медиҳад.

Дар ҳамин давра якчанд китобҳои дигар ба монандии “Ардовирафнома”, “Минуи хирад”, “Бундаҳишн” ва дигар адабиёти зардуштӣ навишта шуданд, ки мо аз онҳо дар бораи ойини Маздаясно маълумот мегирем.

Асрҳои VIII-X давраи бедории халқҳои ориёнаҷод буд. Мубадон, донишмандони тоҷик, ханӯз забони паҳлавиро медонистанд ва кӯшиши зиёд намуданд, ки асарҳои хаттии гузаштагонро аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума кунанд ва бартарии фарҳангии Аҷамро бар араб исбот намоянд. Аммо ин кӯшишҳо баъди аз байн рафтани давлати Сомониён боз хомӯш шуданд ва таасуби исломӣ дастболо шуд ва китобҳои ойини зардуштӣ боз нобуд шуданд ва соҳибонашон таъқиб диданд.

Ҳатто Низомулмулк барин донишманд ва сиёсатмадори тоҷик-вазири Салҷуқиён зардуштиёнро таъқиб мекард ва баъзеи онҳо маҷбур шуданд ба Ҳиндустон кӯч кунанд.

Ҳамин тавр, зардуштиён ва китоби муқаддаси онҳо-Авасто лақаби таҳқиромези маҷусиро мегиранд ва оҳиста-оҳиста аз истифода дур мешаванд.

Асрҳои XVI-XVIII барои халқи тоҷик давраи пастравии фарҳанг ва иқтисодиёт буд. Ҷангҳои хонҳои муғулнаҷод бо

якдигар мамлакатро рӯз ба рӯз хароб ва илму фарҳангро ба нестӣ мебурданд.

Дар Урупо дар ин давраҳо илму маданият ва иқтисодиёт рӯ ба рушду камол ниҳода буд. Ҳаррӯза ихтироъҳои илмӣ, техникӣ мешуданд ва олимоне пайдо шуданд, ки рӯ ба омӯзиши фарҳанги мо ниҳоданд. Аз соли 1500 то 1700 дар Порис, Берлин ва Лондон якчанд асарҳо дар бораи оӣини ориёӣҳо қадим ҷоп мешаванд. Соли 1754 як савдогарӣ урупой аз Ҳиндустон якчанд саҳифаи хаттии Авасторо меорад.

Олими фарансавӣ ин дастхатҳоро дида соли 1759 ба Ҳиндустон ба назди зардуштиёне, ки дар замони истилои араб ба онҷо фирорӣ шуда буданд, меравад. Ин олим Дюперрон ном дошт ва бо забони тоҷикӣ-форсӣ шинос буд. Дюперрон дар муддати ду сол дар байни зардуштиён Ҳинд зиста, бо русуми онҳо шинос мешавад. Зардуштиёни Ҳиндустонро порс меноманд, зеро дар вақте ки онҳо ба Ҳиндустон гурехтанд, сарзамини Эрони кунунӣ Порс ном дошт ва онҳо худро бошандаи сарзамини Порс номидаанд.

Соли 1761 Дюперрон ба Порис меояд ва китобе бо номи “Занд Авасто (дар ду ҷилд) интишор медиҳад. Дар муддати 100 сол “Занд Авасто”-и Дюперрон дар Урупо ягона китоб дар бораи Авасто буд. Аммо китоби Дюперрон ба Авастон асосӣ муносибате надошт, зеро устои Дюперрон мубад Дороб ба ӯ дарс аз “Занд Авасто” дода буд. Бинобар ин гузоришҳои Дюперрон аз “Занд Авасто” буданд. Бо вучуди ин асри Дюперрон таваҷҷуҳи олимонро ба Авасто ҷалб намуд ва аз асри XIX авастошиносии ҳақиқӣ шурӯъ мешавад. Соли 1852 авастошинос Н. Вестергорд дар Копенгаген Авасторо тарҷума намуда ба таъб мерасонад. Солҳои 1859-1863 Ф. Шпигел дар Вена Авасторо дар се ҷилд тарҷума карда, ҷоп менамояд. Солҳои 1885-1889 авастошинос К. Гелднер Авасторо ба забони олмони тарҷума ва ҷоп менамояд. Ҳамин тавр, дар охири асри XIX Авасто ба забонҳои асосии урупой: олмонӣ, фарансавӣ ва англиси ҷоп шуд ва дастраси оммаи васеи ховаршиносони бахшҳои забон, адабиёт, таърих ва ҷуғрофияи тоҷику эронӣ гардид.

Дар Эрони кунунӣ як зумра авастошиносон ба вучуд омаданд, ки онҳо Авасторо ба хати арабӣ ва забони тоҷикӣ-форсӣ тарҷума намуданд. Машҳуртарини онҳо Пури Довуд, Меҳрдоди Меҳрин, Ҳошими Разӣ, Муҳаммад Муин, М. Навободӣ, К. Ҷомоспӣ, Ф. Ҷунайдӣ, Ҷ. Дӯстхоҳ, А. Ҷаъфарӣ ва ғайра мебошанд.

Ба шарофати ин мардони донишманд мо имрӯз имконият пайдо намудем, ки Авасторо ба забони модаринамон хонем. Авасто бо хатти диндабира, ки дорои 44 ҳуруф мебошад, навишта шудааст. Олимон чунин ақида доранд, ки алифбои авастои комилтарин алифбо дар ҷаҳон мебошад ва дар вай ифодаи ҳамаи ғозҳои забон мавҷуданд.

Мо дар боло ишора кардем, ки Авасто аз 21 наск (китоб) иборат буд. Номи китобҳо ва бахшҳо дар китоби “Динкард” овора шудаанд. Аммо аз Авасто то ба замони мо хамагӣ 5 китоб мондааст. Аз ин 5 китоб танҳо яктои он “Вадидод” қомдаст, боқимондаи онҳо: “Ясно”, “Яштҳо” “Хурд Авасто” ва “Виспарад” пурра ба дасти мо нарасиданд. Авасто дар замони истилои арабҳо махсус сӯзонида мешавад.

Ҳамин тавр панҷ китоб аз Авастои бузург то ба замони мо расидааст ва дар бораи ҳар яки он маълумот меорем ва шумо, хонандагони мӯхтарам, маълумоти ин китобҳоро гиромӣ доред, ҳифз намоед, зеро онҳо аз ниёғони мо ба ёдгор мондаанд.

§ 27. ГОТҲО-ЯСНО. Маънои вожаи “Ясно” ниёиш ва ситоиш мебошад ва он аз маҷмӯаи ниёишҳо ва ситоишҳо дар бораи офаридгор ва оаридахояш аст. Китоби Ясно аз 72 боб иборат буда, 17 бахши онро боқимондаи асари Зардушт Готҳо ташкил мекунад. Сурудҳои Зардушт қадимтарин бахши Авасторо ташкил медиҳанд.

Зардушт дар ин сурудҳои дилангез бо забони шеър мардумонро ба яктопарестӣ даъват менамояд.

“Манам он кас, ки сурудгӯёнам Ахуромаздоро; Ахуроро бо сурудҳои ончунон меситоям, ки бад-инсон то кунун кас нашунида ва насуруда, инак гурӯҳе ин сурудҳоро ба чон шунидаанд ва Ахуроӣ безаволу якоро ситоишгаранд. Бошад, ай нируҳойи хайру некӣ, ки то беҳтарин мароҳили омӯзиш роҳбарияшон кунам”.

Дар сураи Ашам ваху – дар роҳи ростӣ омадааст: “Ростӣ беҳтарин некист, хурсандист. Хурсандӣ барои касест, ки ростиро барои беҳтарин ростӣ бихоҳад” (Зардушт). Дар ҷои дигар мегӯяд: “хурсандӣ аз онӣ ӯст (худост), ки ба дигарон хурсандӣ мебахшад”.

Пас, хурсандии ростинро ҳангоме мебинем, ки худхоҳиро қанор бигзорем ва пирумони офаригор ва офаридагонаш нек биандешам, нек бингарем ва нек анҷом бидиҳем ва ҳамаро хурсанд сохта, худ низ аз он хурсандии худодод баҳраманд бишавем”.

Дини Зардушт Маздоясно ном дорад. Ин вожаи авастоист ва аз забони ҳуди Зардушт баромадааст ва аз ду бахш: “Маздо” ба маънои доно, ҳамадон, ҳудои ягона, “Ясно” ситоишро ифода мекунад, яъне ситоиши Ҳудои ягона мебошад.

Зардушт дини худро дини ростӣ номида, мардумро ба худшиносии оқилонаву хирадмандона ва интиҳоби озодона даъват мекунад. Дар ҳоти 45 мегӯяд: “Ҳама аз рӯи андеша ва хирад роҳи худро баргузинед ва нагузоред омӯзгорони бад зиндагониятонро табоҳ созанд. Дар ҷаҳон ду роҳ “ду гавҳар ва ду маниш вучуд доранд: яке Нек (Худо) ва дигаре Бад (Аҳриман), ки ҳеч гоҳ бо ҳам созиш надоранд. Ононе, ки роҳи бадро гузидаанд, бисёр зиён хоҳанд дид ва ба инсонҳо зиён меоранд ва бо онҳо мубориза бояд бурд”.

Готҳои Зардушт аз тарафи олимони машхури ҷаҳон баҳои баланд гирифтааст. Зардуштро аввалин шоири баландтабъу нуктасанҷ, файласуф ва ҳаким номидаанд.

Авестошинос Гелднер менависад: “Дар Готҳо Зардушт ба тарзи махсус ва бо ҳаёли амиқ сӯхбат медорад. Ҳар яке аз китъаоташ дорои фикре аст ва асоси як матлабро таъкиб мекунад. Ҳамаи суҳанҳои аз рӯи андоза мебошад. Гуфтораш пур аз рӯх ва қувват аст”.

Авестошиноси дигар Хертел мегӯяд: “Дар Готҳо як марди боҳушу боғайрат, ки аз барои некӣ ва хубӣ металошад, касест, ки дилсӯзона барои ахлоқи ҳамида мубориза бурдааст”.

Гегер навишта: “Мартабаи ахлоқи Зардушт, ҷанба, ҷиддият ва дараҷаи фалсафии ӯро ба хуби аз Готҳо метавон фаҳмид, ки бо ҷуръат ва истехком ба баландтарин ва муҳимтарин масъала пардохт. Ӯ мардест, ки басо аз доираи истедоди замони худ пой берун ниҳода, аз барои миллати худ роҳи расмияти оӣини яктопарастиро пешниҳод намуд. Ӯ аз барои зоти парвардигор ва нисбати ӯ бо офаридагори ва бархостани қувваи шарр баёноти фалсафавӣ овард. Ӯсули мазҳабии ӯ дар фидокорӣ ва қурбонии русуми зоҳирӣ нест, балки ҳаёли порсо ва пок ва бар тибқи асоси он зиндагонӣ ба сар бурдан таълимоти ӯст”.

Сураи Ято аҳу, ки ба интиҳоби роҳбар бахшида шудааст, аз ҷониби авестошинос Алиакбар Ҷаъфарӣ таҳлил шудааст, ки дорои ҷунин маъно мебошад:

“Ҷаҳони зиндаи мо дорои мардумон, ҷонварон ва рустаниҳост. Барои пешбурди он ба сӯи ободӣ ва шодӣ, расоӣ ва ҷовидонӣ ду қор мебояд: яке он ки бадиҳо аз миён бардошта шаванд ва дигар он ки бо пайрезии барномаи дуруст қорҳои ободонӣ оғоз гарданд ва барои он ки ин ду қор ба дурустӣ ва бо қомебӣ анҷом гиранд, бояд қасонери барғузид ва бар сари қор овард, ки ҳар оӣина сазовори ҷойгоҳи баланди худ бошанд. Ростқор бошанду дурустқор, боҳинҷор бошанду бооӣин, қордон бошанду қоршинос, худопараст бошанду мардумдӯст. Ба сарварӣ қасонери писанданд, ки дорои ҷунин ҳислатҳо бошанд”.

Мо дар болои зикр қардем, ки Зардушт дар шароити бисёр тезу тунди муборизаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, авлодӣ, динӣ ва ғоявӣ ба майдон зиндагӣ омада буд. Ва ҳамчун пешвои дину оӣини умумиорӣёи ақоиди ӯ ба шинохтани худои якҷаву яғона равона шуда буд. Аз мундариҷаи Готҳо ба хубӣ бармеояд, ки Зардушт таблиғгари фаъоли ҷомеаи яғонаи ориёӣҳои кишоварз, шаҳриён, яъне давлати яғонаи пурзӯр ва муборизи зидди ҳама гуна харобиҳо ва беадолатиҳо будааст. Танҳо давлати пуриқтидор метавонад оромиро дар Ориёно қорӣ ва рушду қомоли ҷомеа ва сатҳи баланди зиндагиро таъмин намояд. Аз ҳамин лиҳоз Зардушт

натанҳо асосгузори аввалин дини яктопарастӣ дар ҷаҳон, балки асосгузори ғояҳои давлати бузурги ориёӣҳо низ будааст. Дар асоси ғояҳои ӯ давлати бузурги Ориёно ба вучуд омад, ки асосгузори он Гуштосп шуд. Зардушт дар ташкили давлати бузурги ориёӣҳо бевосита иштирок кард. Дар асоси ақоиди давлатдории Зардушт дар Ориёшаҳр як силсилаи давлатҳои бузург, ба монанди Каёниён, Модҳо, аввалин империяи ҷаҳонии Ҳахоманишиён, баъд Портҳо, Кушонӣён, Сосониён арзи вучуд карданд. То он даме ки мардуми тоҷик аз маънавияти давлатдории Зардушт гизоманд буданд, бар душманон голиб меомаданд.

§ 28. ЯШТҲО. Китоби дуёми аз Авасто боқимондаи Яштҳо ном дорад. Яштҳо боқимондаи дostonҳои дар бораи худованд ва фариштагон, подшоҳон, паҳлавонон, порсоён ва дигар унсурони муқаддаси гузаштагони мо – ориёӣҳо мебошанд, ки ба ҳазораҳои IV-II п.м. мансуб аст. Суруду дostonҳои Яштҳо ёдгори таърихӣ гузаштагони боору номуси ватанпарвару поксиришти мо мебошанд. Вакте мо онҳоро мехонем, мебодем, мефаҳрем, ва дар дил меғуем: эй кош, тоҷикон мардонагӣю покию ватанпарастӣю миллатдӯстдории ориёнҳоро ҳамеша дар хотир медошанд ва аз он пайравӣ мекарданд!

Калимаи “Яшт” маънои ситоиш ва ниёншро дорад. Агар дар Ясно ситоиш ба тарзи умумӣ сурат гирад, дар Яштҳо ба тарзи мушаххас дар бораи фариштае ё худованди бузург суруда мешавад.

Яштҳо бештар сурудҳои фолклории халқӣ мебошанд, ки дар давраҳои хеле ва хеле қадим дар ҳаққи бузургон сароида шуда, давр ба давр аз замон ба замон, аз даҳон ба даҳон гузашта, сайқал ёфтаанд. Ин сурудҳоро Зардушт нагуфтааст, валекин онҳоро медонист ва фариштагони ин сурудҳо бузургони ойини Мазадасно ҳастанд. Яштҳо дар қадим хеле зиёд буданд, аммо онҳо то ба замони мо омада нарасидаанд. Ҳоло 21 дoston аз Яштҳо ба мо мерос омадааст, аммо на ҳамаи онҳо пурраанд.

Яштҳо бори аввал аз ҷониби авестошиноси олмонӣ И. Гелднер дар охири асри XIX тарҷима шуда буданд. Мо дарси худро аз рӯи тарҷимаи устод Пури Довуд тартиб додаем. Яштҳо ба Бузург ва Кӯчак тақсим мешаванд. Ҳар Яшт дар навбати худ ба фаслҳо ва қардҳо тақсим мешавад. Калимаи “қард” аз калимаи қард гирифта шуда, маънояш буридаҳо (қитъаҳо) мебошад.

Яштҳо сарчашмаҳои тақвимианд, чунки дар солшумории тоҷикӣ-эронӣ ҳар рӯзи ҳафта ва моҳ ба як фаришта муваққат будааст. Бинобар ин номи рӯз ё ҳафта номи фариштаи муваққат он мебошад. Масалан, дар Яштҳо ва дар замони пеш аз ислом номҳои рӯзҳои ҳафта ин тавр буданд.

Номи рӯзҳои ҳафта мувофиқи Авасто:

1. Маҳзамон – Душанбе

2. Баҳромзамон – Сешанбе
3. Тирзамон – Чоршанбе
4. Хурмуздзамон – Панҷшанбе
5. Анохидзамон -- Ҷумъа
6. Кайвонзамон – Шанбе
7. Михрзамон – Якшанбе

Рӯзи истироҳат ба фариштаи бузургтарин ойини Маздаясно Михр баҳшида мешудааст. Михр худованди соҳиби сулҳу салоҳ ва аҳду паймонҳо ба шумор мерафт. Дар ин рӯз ҳамаи шартномаҳои расмӣ, аз ҷумла ақди занӯшахварӣ баста мешуд.

Дар Авасто на танҳо рӯзҳои ҳафта, балки рӯзҳои моҳ низ номи фариштагонро доштанд, ки иборатанд аз:

1. Хурмузрӯз, 2. Баҳманрӯз. 3. Урдибиҳиштрӯз. 4. Шаҳриваррӯз. 5. Спандормузрӯз. 6. Хурдодрӯз. 7. Мурдодрӯз. 8. Дай ба оташрӯз. 9. Оташрӯз (Озар). 10. Обонрӯз. 11. Хуршедрӯз. 12. Моҳрӯз. 13. Тиррӯз. 14. Гуштрӯз. 15. Дай ба Михрӯз. 16. Михрӯз. 17. Сурушрӯз. 18. Равшанрӯз. 19. Фарвандинрӯз. 20. Баҳромрӯз. 21. Ромрӯз. 22. Бодрӯз. 23. Дай ба динрӯз. 24. Динрӯз. 25. Артрӯз. 26. Аштодрӯз. 27. Осмонрӯз. 28. Зомиедрӯз. 29. Меҳроспандрӯз. 30. Аниронрӯз. Дар охири сол ориёӣҳо панҷ рӯзи иловагӣ ҳамроҳ намуда, солро ба 365 рӯз мерасониданд.

Дар гузашти ҳар як Яшт барои худ тафсир дошт, ки ба ин тафсири боқимондаи Баҳманяшт гувоҳи медиҳад. Танҳо тафсири баъзе Яштҳо то ба замони мо омада расидааст. Тафсири аз ҳама бузург Хурмузьяшт аст, ки 2 ҳазор вожа дорад. Худи Хурмузьяшт низ хуб боқӣ мондааст. Хурмузд ё Ахуромаздо номи парваридигори бузург мебошад.

Хурмуз ба монанди Аллоҳ дар дини ислом холиқ офаридгори ҳамаи мавҷудот мебошад. Ӯ ҳамеша буд ва мебошад, аз ҳама чиз огоҳӣ дорад. Масалан, дар Хурмузьяшт банди аввал Зардушт аз Ахуромаздо пурсид: “Ай Ахуромазdoi муқадастарини Хирад, офарандаи ҷаҳонӣ моддӣ, Ай Пок дар каломи муқададас, чи чиз қодиртар, чи чиз пирӯзмандтар, чи чиз баландтарин барои рӯзи вопасин, чи чиз вичдонро пок намояд? Он гоҳ Ахуромаздо гуфт: “Ай Спитамони Зардушт, исми мо ва амшосипандон дар каломи муқададас қодиртарин барои рӯзи вопасин аст”. Боз Зардушт мепурсад, то Ахуромаздо ӯро бо номҳои худ шинос намояд. Ахуромаздо дар ҷавоб мегӯяд: Ай Зардушт, нахуст номи ман Ҳастист, дувумин Гирдоваранда, сеюм Фазоянда, Офарандаи ҳамаи покиҳо, некиҳо, Хирад, Хирадманд, Дониш, Донишманд, Афзоанда, Доно, Пок, Ростӣ, Шикастнопазир, Подошдиҳанда, Додгар, Ҳастибахш, Ҳамабин ва Сарвари ин дунё ва он дунё ва зиёда аз сад номҳоро мегӯяд. Ҳамин тавр, номҳои Хурмузд ба монанди номҳои Аллоҳ дар ислом ҳазоранд ва ҳамаи онҳо аз холиқии он шаҳодат медиҳанд.

Яштҳо сарчаи шмаи таърихи низ мебошанд. Масалн, дар Обоняшт дар бораи подшоҳони силсилаи Пешдодиён: Хушанг, Чамшед, Заххок, Фаридун, Гаршосп ва Афросиёб сухан меравад. Дар ҳамин Яшт дар бораи Каёниён: Каёковус, Тус, Оранг, Чомосп ва Кайхусраву рӯди Оранг маълумот пайдо кардан мумкин аст. Дар бахшҳои чудогонаи яштҳо мо дар бораи Турон ва турониён, чангҳои онҳо бо ориёҳо, Кайёмарс, бузургон, паёмбарон, некон, доноён, Гуштосп ва писарони ӯ, аз шумла пахлаванони ориёӣ маълумот дарёб менамоем.

Яке аз Яштҳои муҳим барои таърихи ҷуғрофиёи тоҷикон ин Замиедешт мебошад.

Чӣ тавре ки шумо медонед, дар урфияти тоҷикон-эрониён қадим чор унсурҳои табиат: об, хок, оташ ва хаворо муқаддас меҳисобиданд ва дар Авасто ҷаҳор фариштаи муътабар бо ин номҳо тараннум мешаванд.

Дар ҳафт фикраи аввали Зомиедешт аз 53 кӯх ёд мешавад ва баъди ин дар бораи фарри Каёниён сухан меравад. Мутассифона, муаллифи Зомиедешт дар бораи ин ё он кӯх ва дар кучо будани он нақл намекунад. Ӯ фақат номи онҳоро меоварад. Аз ин рӯ, дар бораи дар қадом ноҳияи Ориёно ҷой доштани ин кӯхҳо дар байни олимон мубохисаҳои зиёд ба вучуд омадаанд.

Бояд тазаккур дод, ки Зомиедешт яке аз қадимтарин яштҳо мебошад ва муайян сохтани ному кӯхҳои дар Авасто буда ин муайян сохтани ҳудуди онвақтаи Ориёно ба шумор меравад. Бинобар ин шинохтан ва муайян кардани кӯхҳо, рӯдҳо, дарёчаҳои дар Авасто зикршуда аҳамияти бузурге барои таърихи мо дорад.

Дар Зомиедешт омадааст, ки Худованд нахустин кӯхе, ки офарид ва аз замин қомат афрохт ва мамолики Шарку Фарбро ихота кардааст, Хараити баланд аст, ки худоён болои он ва бихишту дӯзах он ҷо қарор доранд. Олимон ин кӯхро бо кӯҳи Албурз як доништаанд. Калимаи бурз маънои баланди аст. Кӯхҳои Албурз ҳоло ҳам бо ин ном Ҷаҳши Хирот ва Эронро бо Қафқоз мепайванданд.

Кӯҳи дуҷум Зиризара ном дошт, ки онро дар муқобили кӯхҳои Албурз ҷой медиҳанд. Маънои Зиризара ё Зередаза дилмонд аст. Барои ин кӯхҳоро ёфтани ҷуғрофиёи Тоҷикзаминро хуб доништан лозим, шояд баъзе номҳо дар маҳалҳо боқӣ монда бошанд.

Дар ин боб рӯдҳо ва дарёчаи Консӣ (ҳоло Хомун дар Систон), ки дар он рӯди Хайтумани (Ҳилманд) мерезад, рӯди Ванахгу Тойтиё (Ому) ва ғайра ёд мешаванд.

§ 29. 1. ВАНДИДОД. Вандидод китоби сеюми боқимонда аз Авасто мебошад, ки дар бештар пораҳои он аз дастурҳо ва қонунҳои зиндагии фардӣ ва ҳамагонӣ ва подошу кирдори мардумон гуфтугӯ мешавад. Ба тариқи дигар, Вандидод кӯтоҳшудаи Авастост ва ҳонандаро бо аҳкоми фараҳи ойини

Зар
Мат, ки дар киндорҳои рӯзона ба кор меояд, ошно месозад.
и вожаи "Вандидод" худ гӯё ҳамин амр аст.
Ванаслҳои Вандидодро фарғард меноманд, яъне фаробурида.
аз ҷод аз 22 фарғард иборат аст. Дар фарғардҳо гайра аз қонун
дарои дигар ниёзҳои сухан меравад. Масалан, дар фарғарди якум
меъраи бахши кишварҳои офаридаи Ахуромаздо сӯхбат
ва ид. Бояд гуфт, ки ин бахши Вандидод хеле қадим мебошад
муҷиб баъзе аз вилоятҳои имрӯз дигар шудааст, аммо як чиз
дарам аст, ки ҳамаи ноҳияҳои зикршуда дар Осиёи Марказӣ

гани асли онҳо рӯиёҳои ҷой доранд.
ӯ, дар фарғарди дувум аз рӯзгори Ҷамшед ва ҳодисаҳои замони
барони ҷаҳонӣ, хунукиҳои тулонӣ ва ҷорабиниҳои Ҷамшед
начоти инсонҳо ва ҳайвонҳо сухан меравад.
замин дар фарғарди сеюм дар бораи кишоварзон ва шодмон шудани
ва два киштукор, дар фарғарди 18-ум дар бораи мубадони ростин
намӯгин, хурӯс - ёрдамчиҳои Суруш ва бедор сохтани мардум барои
бо овози худ ва гайра сӯхбат мешавад.

На2. ВИСПАРАД китоби ҷоруми боқимондаи Авасто мебошад.
дарномаи кӯҳаҳои Аасторо Виспарад номидаанд. Ин бахши кӯтоҳ
суреваи ниғориши ба Ясно монандии бисёре дорад ва шомили
неқҳои кӯтоҳ дар ситоиши покгон ва порсоён ва ҳама падидаҳои
- "сутудаи офариниш аст. Вожаи Виспарад аз ду калимаи авастой
аст" ва "рату" сохта шуда, маънояш ҳама радон ё ҳама сарон
неқ дар Виспарад бештар сухан дар бораи ситоиш ва офариниши
бо Ахуромаздо аст. Дар ин ҷо осмон бо ҳар чӣ дар он аст ва замин

р чӣ дар он аст аз неқӣ ва хубӣ, ёд мегарданд.
оф: Дар Виспарад шаш ҷашни "Ғохонбор", ки ба шаш бор
рӯзи ниш бахшида шудаанд, тараннум мешаванд. Ҳар ҷашн панҷ
шаст, ки ҳар рӯз бояд яке аз бахшҳои панҷгонаи Ғотҳо хонда
д. Виспарад 24 пора ё боб дорад ва онҳо фарғард ном доранд.

ни 3. ХУРДА АВАСТО. Хурда Авасто баргузидааст аз
бахшҳо, сароинишҳо, гуфтаҳои ҷаҳор бахши пешин ва дигар
муҷибҳои Авастойи то замони мо нарасида. Ин ниёишҳо гирдовардаи

идони замони и сосонӣ ва давраҳои минбаъд мебошанд.
дус аз ин сабаб он ки Авасто барои ҳамагон нофаҳмо буд, ба
нақои он шарҳу тафсире бо номи "Занд" ва баъдҳо "Позанд"
қаршта, бо маънафни асосӣ пайваस्ताанд ва ҳаҷми онро зиёд
додаанд. Азбаски Хурда Авасто барои намозҳои ҳаррӯза тартиб

а шуда буд, ҳаҷми аслии он хурд буд.
суғ Хурда Авасто аз панҷ бахш иборат аст. Дар бахши аввал 7
дуҷ ва гуфтаҳои Зардушт ва ёронаш оварда шудаанд. Ин бахш бо
бази "Ашам Ваху" "Рости бехтарин некист, хурсандист. Хурсандӣ
меои қасе, ки ростиро барои бехтарин ростӣ бихоҳад" хонда
шавад.

Дар бахши дуум дар бораи ниёиши Суруш боч, одоби куштӣ бастан, тандурустӣ, паймони дин, ситоиши яктохудовандӣ, номҳои худо сухан меравад.

Намози якум Ушаҳингоҳ ном дорад ва он субҳдам баргузор мегардад ва он ба фаровонӣ, баракату фурӯғи хона бахшида мешавад. Намози дуум – Ҳовангоҳ пеш аз ними рӯз барои суду ободонии русто бахшида мешавад. Намози сеюм – Рапитвингоҳ дар ними рӯз барои суду ободонии кишвар бахшида мешавад. Намози чаҳорум – Азирингоҳ ном дошта, баъди нисфи рӯз хонда мешавад ва онро барои фаровонии мардумони неку далер мебахшанд. Намози панҷум Амиуясрутарингоҳро шаб (шом) мехонанд ва он барои фаровонии ҳамаи чизҳои хуб, зиндагонии хуб ва пешрафти корҳои роҳбари динии ҷаҳон бахшида мешавад.

4. ЗАНД. Занд – тафсири Авастост ба забони паҳлавист. Ин вожа аз паҳлавӣ зантӣ – ба маънии шарҳ ё баён, гузориш мебошад. Бояд тазаққур дод, ки шарҳи Авасто дар замони хеле қадим навишта шуда буд. Аммо вай боқӣ намондааст. Аз Занди ҳамзамон матни аслий порчаҳо дар дохили Авасто мондаанд ва махлут шудаанд. Аз ҳамин сабаб баъзе олимони тахмин менамоянд, ки Занд ҳамзамони Авастост. Шояд Зардушт барои Авастои худ шарҳе тартиб дода буд. Ба ақидаи мо, забони “Готҳо”, ки забони Зардушт аст, ба лаҳҷаи бохтариён буд ва на ҳама ориёӣҳо вилоҷҳои дигар онро мефаҳмиданд ва аз ҳамин сабаб ба он Занд – шарҳе навишта буд. Ба ҳар ҳол дар замони Ҳахоманишиҳо Авасто дорои Занд буд, ки дар замони истилои Искандарӣ Макдунӣ сӯхта шуд. Дар замони Ашкониён дар давраи шох Билош (с. 51-78 м.) Зандро ба забони портӣ тартиб доданд, аммо дар замони Сосониён вай ба лаҳҷаи порсҳо навишта шуд, ки дорои 209420 вожа аст. Ғайр аз ин Занди Вандидод вучуд дорад, ки мухтасар аз 39 ҳазор калима иборат мебошад.

5. ПОЗАНД. Позанд шарҳи забони занд мебошад ва он гоҳо ба хати авастой ва гоҳо ба хати арабӣ навишта шудааст. Он чи ба хати порсӣ навиштаанд, баъзе калимаҳои номафҳум мондаанд, аз сабаби он ки алифбои арабӣ ҳамаи овозҳои забони паҳлавиро ифода карда наметавонад. Гузашта аз ин асноди Позанд ганҷинаест аз вожаҳои беוליши забони миллии мо. Мо метавонем онро чун сарчашма барои покии забони тоҷикӣ истифода намоем.

Авасто яке аз бузургтарин қуллаҳои фикрии инсоният ва ҳақ ин бошад, ки роҳнамои навъи башар қарор гирад. Зеро дастурҳои он ҳаётӣ буда, барои рушду камоли зиндагии инсонҳо нигаронида шудаанд. Аз ин ҷост, ки олимони ҷаҳон ба ин сарчашмаи хулқу атвори неки инсонӣ баҳои баланд додаанд. Профессори Чексон мегӯяд: “Камтар китоби муқаддас чунин тасаввуроти ахлоқӣ ва “вазифа” дорад, ки дар китоби муқаддаси зардуштӣ зикр гардида,

камтар кеш вучуд дорад, ки ба ин кувват лузуми покӣ барои ҷисм ва рӯҳ талкин бинамояд”.

§ 30. ОИНИ МАЗДАЯСНО ВА РУСУМИ ОРИЁЙ

Зардушт дини худро Маздаясно, яъне парастандаи худои яккаю ягона Ахуромаздо номидааст. Вожаи Ахуромаздо аз ду бахш иборат буда, “ахуро” ба маънои ҳастӣ ва “маздо” ба маънои маниши нек, ростӣ, хирад, доно, дониш, худо, яъне худои ҳастибахш, сарвари доно ва довари ҳастӣ. Ахуромаздо дар сарчашмаҳои форсӣ – тоҷикӣ Хурмуз номида мешавад. Дар оини Маздаясно Ахуромаздо худованди офарандаи заминро замон ва тамоми ҳаёти рӯи замин мебошад.

Дар оини Маздаясно ду гавҳари азали ҳастанд, ки яке аз онҳо Ахуромаздо-худованди офаридагори заминро замон, некиҳо, судмандиҳо, ҳаёт, рӯшноӣ ва он чӣ барои инсон судманд аст, дигаре Аҳриман, ки ба офаридаҳои Ахуромаздо олудагиҳои зарароварро ҳамроҳ менамояд.

Мувофиқи ривояти китоби муқаддаси дини Маздаясно, Ахуромаздо дар давоми як сол, вале дар шаш бор осмон ва он чӣ дар болои ӯст: кӯҳ, об инсон, ҳайвон, наботот ва гайраро меофарад. Аҳриман аз ин кори Ахуромаздо беҳабар буд, зеро пешомадро намедонист. Вақте ки ӯ офаридаҳои Ахуромаздоро мебинанд, ба ғазаб омада, ҳамаи унсурҳои бадиравона месозад, ки офаридаҳои судмандро биёлояд, то ки фанопазир шаванд. Масалан, Аҳриман ба муқобили ҳаёт маргро, ба муқобили некӣ бадиравона, ба муқобили рӯз шабро – хулоса ба муқобили ҳамаи чизҳои судманд чизҳои зарарнокро ташкил мекунад. Аммо қувваи Аҳриман абадӣ нест, вай то рӯзи растохез аст. Рӯзи растохез Аҳриман фанно мешавад ва Ахуромаздо ҷаҳони бемаргӣ ва покиро аз нав фароҳам меорад. То рӯзи растохез бояд инсонҳо покдоман бошанд ва бо бадӣ мубориза баранд.

Ахуромаздоро шаш фариштаи бузург, ки ҳар кадом як хислати ӯро ифодагаранд: Вахмун – Баҳром фариштаи пиндори нек, Ашаваҳишта – Урдибиҳишт – ростӣ, Хушатравайра “Шаҳривар – давлату дорой, Спандормиз – замини афзоишгар, Хурват – Хурдод – покӣ ва Амрдат – Амрдод бемаргӣ, ёридиҳанда мебошанд.

Ҳамаи фариштагон барои беҳатарии рӯзҳо, инсонҳо ва табиат бо унсурҳои аҳриманӣ мубориза мебаранд.

Мувофиқи оини маздаясно худованди некӣ /Ахуромаздо/ ва фариштагонаш бо худованди Бадӣ /Аҳриман\ ва девонаш, ки рамзи дурӯғ ва ҷоду мебошанд, ҳама вақт дар муборизаанд. Ба муқобили девон, ҷодувон ва унсурони бадӣ ҳамаи офаринишҳои Ахуромаздо аз ҷумла одамон мубориза мебаранд. Мубориза бо роҳи покӣ, ростӣ, намоз, корҳои нек ва судманд сурат мегирад.

Девхо аз кори хуб, гапи рост, поккорӣ, судмандкорӣ мегурезанд ва фано мешаванд.

Инсон дар тӯли зиндагӣ бо фариштаҳои некӣ ва бадӣ ҳамнафас мебошад. Деви бадӣ /шайтон/ кӯшиш мекунад, ки одамро ба корҳои бад ҳамроҳ созад ва ӯро ба дӯзах барад. Фариштаи некӣ инсонро ба корҳои рост, судманд, меҳнати ҳалол, худшиносӣ ва поквичдонӣ ҳидоят менамояд. Фариштаи некӣ ҳаммаи корҳои некро ва фариштаи бадӣ корҳои бадро менависанд ва баъди марг дар сари пули Чинвод (сирот) онҳоро дар тарозуи аъмол мегузоранд. Агар бегуноҳ бошад, ба бихишт ва агар гунаҳгор бошад, ба дӯзах мебаранд.

Дар оини маздаясно намози панҷвақта вуҷуд дорад, ки хондани он ба ҳаммаи пайравон шарт аст. Тариқи гузаронидани намоз дар китоби “Хурди Авасто”, ки баргузидае аз Авастоии бузург барои намоз ва ниёиш мебошад, нигошта шудааст.

Мувофиқи одат, пайравони маздаясно пеш аз намоз худро мешӯянд ва куртае мепушанд, ки номаш садра аст ва аз болои он камарбанде мебанданд, ки кистӣ ном дорад. Калимаи кистӣ решаи ҳиндуориёӣ дошта, маънояш камарбанд аст. Вай аз 72 нахи пашми сафеди гӯсфанд ё уштур, ё бузи ангорӣ иборат аст, ки онро мубаде мерасаду мебофад. 72 ифодаи 72 баҳши китоби Ясно буда, ба 6 баҳш, ки маънои шаш бор офаринишро дорад ва ба 12 қисм чудо мешавад. Рақами 12 таҷассуми 12 моҳи сол аст. Костиро се давра гирди миён мебанданд ва ҳар давр маънои маниши нек, гуфтори некро дорад. Дар ду давра ду гирех дар пеш ва дар даври охири ду гирех аз пушт мезананд. Вақти гиреҳи аввалро бастан мегӯянд: гувоҳӣ медиҳам ба ҳастии худованди яккаи ягона, “дар гиреҳи дуоҷ мегӯянд: “гувоҳӣ медиҳам, ки дини Маздаясно бар ҳақ аст ва Зардушт фиристодаи худованд аст”, дар гиреҳи сеюм гуфта мешавад: “гувоҳӣ медиҳам ба пайғамбар Зардушти Спитамон”; дар гиреҳи чаҳорум мегӯянд: “гувоҳӣ медиҳам ба саволи Маздаясно: гуфтори нек, кирдори нек ва рафтори нек”.

Кистӣ басатан яке аз одатҳои кӯҳан аст ва гӯё онро Ҷашмед чорӣ карда бошад. Дар гузашта кистӣ бастан дар синни 15-солагӣ баргузор мешуд. Кистӣ бастан ва садра пӯшиданро яке аз ҷашнҳои бошукӯҳ меҳисобиданд ва то имрӯз қайд мекунанд. Ин ҷашни камолот ҳисоб мешуд ва баъд аз он духтар ба шахвар мебаромад ва писар зан мегирифт ва ҳамчун узви комилхуқуқи ҷомеаи ба шумор мерафт. Баъди ҷашни садрапӯшон ҷавонон бояд намоз хонанд ва русуми диниро ба ҷо биёранд. Қиблаи оини Маздаясно оташ аст. Дар намози нисфирӯӣ ба офтоб ва агар офтоб набошад, дар маъбад рӯӣ ба оташ оварда, ниёиш мекунанд. Оташ рамзи нури илоҳӣ, худовандӣ, зиндагӣ мебошад. Баъзе одамони бепарҳанг зардуштиёро оташпараст гуфта, таҳқир мекунанд, ки ин тӯхмат аст.

Фирдавиӣ бузург барҳақ мегӯяд:
Мапиндор к-оташпарастон буданд,
Парастандаи пок яздон буданд.

Гуноҳон дар оини Маздаясно инҳоянд: ҳасисӣ, худхоҳӣ – тамаъ, рибоҳорӣ – судӯрӣ, ҳасад – ноҳақшиносӣ, гурур – худбинӣ, дурӯғгӯӣ /шоҳи гуноҳон/, чодугарӣ, паймоншиканӣ, савганди дурӯғ, бадхоҳӣ, тӯҳмат, бутпарастӣ, бевафой, хиёнат, худкушӣ, нопокизагӣ, беҳаёӣ, суҳанчинӣ ва коҳилӣ.

Дар оини Маздаясно мубориза бо бадон барои адлу инсоф гуноҳи худро кам кардан аст. Зардушт ягона шахсест, ки ҳудаш асар офарида буд. Ӯ дар Готҳо ба худованд Ахуромаздо рӯй оварда мегӯяд: Ай худованд, ба тавассути ростӣ маро дар пахноии худ гир, то замири пок ва маиши нек ба сӯи рӯй мо оварад.

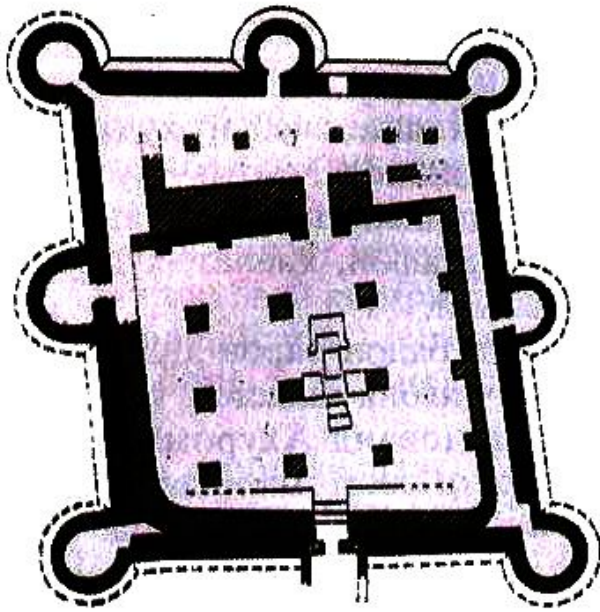
То маро тобу тавоноӣ ҳаст, таълим хоҳам дод, ки мардум ба сӯи ростӣ раванд. Кай, эй Маздо, сапедадам ба дар ояд ва навъи башар ба сӯи ростӣ рӯи кунад”.

§ 31.1. ИБОДАТГОҲО

Чӣ тавре ки аз дарсҳои гузашта медонем, дини тоҷикон пеш аз ислом маздаясноӣ буд ва маъбад /масҷид/ - ҳои худро дошт, ки мардум ҳар рӯз дар он ҷойҳо намоз меконданд. Аммо зардуштиён ба монанди мусулмонон ҳар рӯз дар масҷидҳо гирд омада, намоз намеконданд. Онҳо ҳафтае як бор барои сачда ба бузургдошти оташи муқаддас ба маъбад мерафтанд ва дигар ҳама вақт намозро дар хона меконданд.

Маъбадҳои маздаясноӣ одатан аз се дар хона иборат буд, дар маҳаллаҳо ҷой доштанд. Маъбади бузург дар маркази шаҳр, дар ҷои намоён сохта мешуд. Мувофиқи одати ӯйини маздаясно се намуд оташи муқаддас буд, ки онҳо вобаста ба мавқеи иҷтимоии мардумон дар маҳаллаҳо ва шаҳрҳо гузошта мешуданд. Маъбади оташи ҳамагон Михрбарзии ном дошт ва дар деҳа ва маҳаллаҳои кишоварзон, ҳунармандон, савдогарон ва ғайра сохта мешуд ва гурӯҳҳои номбурда зиёрат мерафтанд. Барои мубадон /рӯҳониён/ маъбади оташи Фаранбаг хизмат менамуд. Шохон маъбади худро доштанд, ки вай Вараҳран – Баҳром ном дошт. Оташи Баҳром аз дигар оташҳо мақоми баландтар дошт ва ҳамаи оташҳои дигар аз он ғизо мегирифтанд, яъне онҳоро дар он тоза менамуданд.

Нақши ҳамаи маъбадҳои оташ якхела буда, дар марказ хонаи аз ҳама бузург, бо тарҳи салибӣ ҷойгир аст ва дар миёнаи он мичмари оташи доимо фурузон меистод. Дар атрофи ин ҳама роҳрав ва панҷараҳо ҳастанд, ки ба воситаи онҳо намозхонон бо оташи муқаддас аз дур намоз ва дуруд мегӯянд. Ду хонаи дигар яке барои тайёр намудани хум, порхун ва дигаре барои тайёр кардани нигоҳ доштани оташ истифода мешаванд. Маъбадҳои оташ дар асоси

Расми 32. Маъбади оташ дар ёдгории Тиллотеппа ба ҳазораи II-I п.м. нисбат дорад (Бохтар).

накши суннати оини Маздаясно сохта мешуданд. Одамони давлатманд дар хонаҳои худ хучраи махсус бо меҳроби оташ доштанд ва онҳо намоз меҳонданд. Қиблаи зардуштиён оташ буд ва онҳо ба вай рӯ оварда, намоз меҳонданд (расми 32).

Дар Ориёнзамини шарқӣ: Суғд, Бохтар, Фарғона, Чоч ва ғайра ғайри ибодатгоҳҳои оташ боз хонаи худоён вучуд доштанд, ки дар он ҳайкалони худоён ва фариштагон меистоданд. Ҳайкалон аз тилло, нукра, мис, чӯб, санг ва гил сохта шуда,

ба монанди одамон бо сарулибоси қимат пӯшонидани шуда, бо зеварҳо оро дода мешуданд. Арабҳо соли 712 аз ҳайкалҳои хонаи худоёни Самарканд 50 ҳазор имсқол зару зевар канда гирифтанд. Ин ҳайкалон ҳайкалони фаришта ва язадҳои гуногуни авастой буданд, ки ба дини зардуштиёни Осиёи Марказӣ нисбат доштанд. Ибодатгоҳи хонаи худоёни суғдиён дар шаҳри қадими Панаҷакат ёфт шудааст. Ибодатгоҳҳои оташ ва хонаи худоён, ки дайвадан ном доштанд, аз тарафи бостоншиносон кофта ёфта шуданд.

2. ИДҲО. Ойини Маздаясно то андозае ойиши дунёшиносӣ, осмоншиносӣ, яъне дини астраномӣ мебошад. Замин, об, оташ ва ҳаво, ки асоси ҳастиро ташкил медиҳанд, бузургу муқаддас доништа мешуданд ва ҳар кадоми онҳо фариштае доранд.

3. НАВРҶЗ. Наврӯз яке аз қадимтарини идҳои ориёист. Ривоят аст, ки ин ҷашнро Ҷамшед асос гузоштааст. Ин ҷашн дар моҳи аввали баҳор, ки Фарвардин ном дорад, баргузор мешавад. Дар ин рӯз офтоб ба ҳатти устувор меояд ва шабу рӯз баробар мешаванд. Рӯзи якӯми Фарвардинро рӯзи якӯми баҳор – саршавии киштукор, бедоршавии табиат, олами наботот, такмили дунёи нав мебинанд. Аз ин лиҳоз, Наврӯз иди даромадани баҳор, саршавии киштукор мебошад. Тоҷикон дар ин рӯз хонаи худро сафед мекунанд, ҳамаи касифҳои соли гузаштаро берун мекунанд. Сарулибоси нав мепӯшанд ва орзуи то соли оянда беҳбудии худро зиндагиро менамоянд.

Дар қадим олимон аз донаҳои зироат сабзаҳо тайёр ва ба воситаи онҳо ҳосилнокии зироатҳои соли навро пешгӯӣ мекарданд. Дастархони наврӯӣ ғанитарин дастархони идҳо буд. Дар он гул,

ширинӣ, шарбат, май, нон, мевачот мугузоранд. Рақами 7 дар урфияти гузаштагон бузург буд ва ба ин хотир дастархони 7 син меоростанд, аз қабилӣ себ, санҷид, сирко, сим, сабза, сабзӣ, ки ишора ба ҳафт амшосипандон – фариштагони бузург аст.

Панҷ рӯзи аввали Наврӯз ба арвоҳи фраврҳо бахшида мешавад. Дар ин рӯзҳо қабристонҳо пок мекарданд, дар онҳо қурбониҳо менамуданд. Ривоят аст, ки дар ин рӯзҳо арвоҳи гузаштагон аз осмон ба замин меоянд, аз қору бори авлоди худ огоҳ мешаванд ва барои он, ки онҳоро фаромӯш накарданд, изҳори қаноат менамоянд ва ба авлоди худ кӯмак мекунанд.

Панҷ рӯзи дуюмро мардуми шаҳру деҳот бо тӯю тамошо ва мусобикаҳои гуногуни варзишӣ мебахшиданд. Панҷ рӯзи сеюмро мардум дар дарбори шоҳҳо бо тантана чашн мекарданд ва боқимонда 15 рӯзи дигарро дар саҳро ба сайри наврӯзӣ мебахшиданд.

4. МИХРҶОН. Баъди Наврӯз из дуюмин иди бузурги милли ориёӣ буд, ки ба бозгашти офтоб ва дуюминбора ба хатти устувор омадани он ва боз баробар шудани шабу рӯз бахшида шудааст. Мувофиқи солшумории қадим рӯзи аввали Наврӯзро якуми фарвардин чашн мегирифтанд, ки ба 16 март рост меояд.

Баъди санҷидани тарозуи офтоб ба 21 март оварданд ва рӯзи аввал фарвардин низ пеш бурда шуд. Аммо дар чашни МихрҶон ин ҳисоб бетаъсир монд, зеро рӯзи 16 моҳи МихрҶон рӯзи фариштаи Михр аст ва мутобиқ ба 16 сентябр. Дар гузашта ориёӣҳо даромадани Наврӯзро ба тобистон нисбат медоданд ва тобистон аз 6 моҳ иборат буд. Аз 16 – уми Михримоҳ саршавии зимистонро ҳисоб менамуданд ва вай низ 6 моҳ тул дошт, яъне сол ба ду бахш: тобистон, тيامоҳ ва зимистон чудо намуданд ва оғози солро баҳор номиданд. Таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ ба он далолат мекунад, ки Наврӯз саршавии баҳор аст. Чашни МихрҶон 6 рӯз – аз 16-ум шуруъ мешавад ва то рӯзи 21, ки Ром ном дорад, давом мекунад. Рӯзи оғозро МихрҶон омма ва рӯзи анҷомро МихрҶон хоса меноманд.

Муаррихони гузашта дар бораи чашни МихрҶон дар барбори Ҳахоманишиён навиштанд, ки вай хеле пуршукӯҳ ва пурсурур мегузашт. Шоҳони ҳахоманишӣ, ки аз мастӣ худдорӣ менамуданд, дар иди МихрҶон либоси арғувонӣ пӯшида, сархуш мешуданд. Дар ин рӯз ба подшоҳон тӯҳфаҳо ва андози давлатро меоварданд ва шоҳон низ ба аҳли илму дарбор хилъатҳо медоданд.

Ривоят аст, ки дар ин рӯз аз тухми Каюмарс Мошиёна ва Мошиён (Одам ва Ҳавво) ба дунё омаданд ва дар ин рӯз Фаридун бар Захҳок зафар ёфт ва онро дар ғори беохир андохт ва мардумро аз банди марг начот дода ва худаш ба тахт нишаст ва адолат қорӣ сохт.

Дар дастуроҳони Михргон ҳама неъматҳои мавҷуда аз қабилӣ 7 нон, кулчаҳо, себ, нок, ангури сафед, анҷир, асал, лиму, шакар, гули нилуфар фароҳам месозанд ва сурудҳо замзама мекунанд.

Подшоҳон дар ин рӯз тоҷи ба шакли хуршеди шӯълаафган бар сар мениҳанд. Худованд дар рӯзи Наврӯз ёқут ва дар Михргон забарҷадро барои зинат офарид.

5. ЧАШНИ САДА.

Чашни Сада, амиро, расми кибор бошад.

Ин ойини Каёмарсу Исфандиёр бошад.

Аслан чашни Сада ба монанди Наврӯз ва Михргон яке аз чашнҳои қадими ориёӣ буд. Ин чашн бо фарорасии зимистон ва боридани барф баргузор мешуд. Одамон гулханҳои бузург меафрӯхтанд ва бартарии инсонро бар сардҳои зимистон нишон медоданд. Мувофиқи ахбори сарчашмаҳои асрҳои миёна, ин чашни 50 рӯз пеш аз наврӯз дар 10-уми Баҳманок баргузор мешуд. Ба ҳар ҳол чашни Сада ба монанди Наврӯз Михргон ба гардиши офтоб ва дигаргунии фасли сол вобаста аст.

Дар “Шоҳнома” ва дигар китобҳои таърихӣ ривоят мешавад, ки шоҳ Ҳушанг дар саҳро ба аждаҳое вохӯрд ва хост бо санге ӯро сарқӯб намояд. Аммо санг на бар мор, балки ба санге зад ва аз он оташ пайдо шуд ва аждаҳо бигурехт. Ҳушанг шукронаи худоро ба ҷой овард, ки оташ онро аз аждаҳо раҳонид ва онро ба хона оварду нигоҳ дошт.

Сада чашни таваллуди оташ мебошад. Оташ дар қадим дар ҳаёти инсон роли бузург бозида, ӯро аз сармо наҷот дода, хоми ӯро пухта, аз дарандагон эмин доштааст. Ориёӣҳо оташро қиблаи худ сохта, нишонаи худовандӣ дар замин донистанд.

6. ЧАШНИ ТИРГОН. Ин чашни низ яке аз чашнҳои хеле қадим мебошад. Гӯё дар замони подшоҳӣ Манучеҳр лашкари турониён бо сарвари Афросиёб бар лашкари ориёӣҳо дастболо мешавад ва лашкари зиёди ориёӣҳо бо сарвари Манучеҳр асир меафтад. Баъди чанд соли Афросиёб Манучеҳрро бо асирон озод мекунад ва ба ӯ мегӯяд, ки ҷӣ хоҳиш дорад. Манучеҳр хоки ориёнро ба андозаи парвози тири Ораш талаб менамояд.

Дар ин бора мо дарси 22-ум нақл карда будем.

Аммо чашни Тиргон ба саршавии моҳи аввали тобистон рост меояд. Дар ин моҳ офтоб дар тири худ рост мешавад, Алафҳс месӯзанд ва табиат тира мешавад. Рӯзи ҷуфт шудани номи моҳ ва рӯз ид баргузор мешавад.

БОБИ VI

ҚАБИЛАҲОИ ОРИЁИИ ЧАНУБИ ШАРҚИИ УРУПО ВА УРАЛУ СИБИР – ШИБАР

§ 32. КИМЕРИҲО

Ковишҳои археологӣ дар ноҳияи Урупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки дар ин минтақаҳо ориёиҳо аз дарёи Байкал то рӯди Дунай, аз хавзаҳои Дону Ранха то Осиёи Сағир аз замони хеле қадим (ҳазораи IV п.м. то асрҳои миёнаи милод) зистаанд ва баъдҳо бо дигар халқҳо омезиш ёфтаанд.

Дар адабиёти авастӣ, аз ҷумла дар Фарвардин яшт, ки яке аз бобҳои қадимтарини Авасто мебошад, аз панҷ маҳалли ориёиҳо: Ориёнама Вайча, Турон, Даҳӣ, Сайрам ва Сайинӣ ёд шуда, ба мардон ва занони покдони ин кишварҳо дурӯди худовандӣ фиристода мешавад.

Мо дар дарсҳои пешин аз ин кишварҳо ёд карда будем, аммо дар бораи муайян сохтани ҷойҳои даҳӣҳо, сайрамиҳо ва сайниҳо чизе нагуфта, ҳавола ба мавзӯи скифҳо ва сарматҳо дода будем.

Ҳоло дар ин мавзӯ мухтасаран таваккуф мебоям кард, зеро дар таърихи халқи тоҷик дар ин бора маълумоте нест. Мақсади асосии мо он аст, ки насли имрӯзаи тоҷикон донанд, ки дар гузаштаҳои дур мо мамлакати махноварро дар даст доштем ва халқи бузург будем ва чаро ҳамаи онро аз даст додем?

Дар бораи баъзе қabilaҳои ориёӣ мо аз сарчашмаҳои юнонӣ маълумот мегирем. Масалан, дар адабиёти авастӣ дар бораи кимериҳо, сарматҳо ва скифҳо маълумот нест. Дар сарчашмаҳои авастӣ аслан дар бораи ориёиҳо ва рақиби онҳо турҳо ё турҳои хиёни сухан меравад.

Дар катибатҳои ҳахоманишӣ ҳамаи чорводорони ориёиро сақоӣ гуфтаанд ва олимони тахмин менамоянд, ки сақоӣҳо ҳамон турҳои авастӣ ҳастанд.

Номи кимериҳо танҳо дар сарчашмаҳои юнонӣ во меҳӯранд ва мо донишем, ки онҳо қавми ориёизабон будаанд ва дар ҳазораи якуми пеш аз милод дар саҳроҳои байни рӯдҳои Дунай ва Дану, соҳилҳои дарёи Охшиён (Сиёх) мезистаанд.

Кимериҳо аввалин ободкунандагони шаҳру деҳаҳо дар саҳроҳои ҷанубии Русияи кунунӣ буданд. Аз таҳлили асарҳои моддӣ – археологӣ бармеояд, ки кимериҳо давомдиҳандаи тамаддуни асри биринҷии ин диёр буда, аз асрҳои XV то VIII п.м. дар ин замин зиндагонӣ намудаанд.

Аз афсона ва ривотҳои юнонӣ ва ошурӣ бармеояд, ки кимериҳо халқи бузург ва ҷанговарони далеру фотех будаанд.

Чугрофидони юнонӣ Стробут навиштааст, ки кимерихо ба Эллада ва пеш аз рафтани Гомер ба Осиёи Сағир хучум оварда буданд. Гомер дар бораи саёхати Одиссея нақл намуда мегӯяд, ки онҳо ба соҳилҳои дарёи Охшиён омаданд ва шаҳро ва деҳаҳои дар уфуқ хобидаи кимерихоро диданд. Херодот, ки ба соҳилҳои Охшиён омада буд, ки то асрҳои VIII-VII п.м. дар шимоли дарёи Охшиён кимерихо мезистанд. Дар асри VII п.м. як қисми онҳо дар зери фишори скифҳо ба Осиёи Сағир рафтанд ва бахши дигар бо скифҳо омада омезиш ёфтанд.

Дар он замон ватани кимерихо Кимерия ном дошт ва аз он танҳо Қрим боқӣ мондааст, яъне калимаи Қрим шакли харобшудаи Кимерия мебошад.

Ба Кимерияи он давра хавзаи рӯдҳои Дунай, Тура (Днестр), Варустана (Днепр), Қрим, Кубан ва Дон дохил мешуданд. Кимерихо дар тӯли 1000 соли мавҷудияти худ осори зиёде аз худ боки мондаанд.

Қабристонҳои кимерихо аз скифҳо фарқ мекунанд: дар қабрҳои кимерӣ чизҳои оҳанӣ нестанд, зеро онҳо дар ибтидо оҳанро намедонистанд. Кимерихо ҳамроҳӣ мурдагон зарфҳо, чизҳои аз мис ва устухон сохташударо мемонданд. Кимерихо мурдагони худро дар қабр дингак меҳобониданд. Кимерихо авлоди қабрҳои срубии асри биринҷ мебошад. Онҳо дар асрҳои XV – XIII п.м. ба соҳилҳои дарёи Охшин омадаанд. Яке аз бостоншиносони машҳур таърихи халқҳои Ҳиндустон А.И. Тереножкин менависад, ки омӯхтани таърихи кимерихо ахамияти бузург Ҳиндурупои дорад. Онҳо дар тӯли 1000 сол ба халқҳои Осиёи Хурду Наздик алоқаҳои маданӣ доштанд ва паҳнкундаи фарҳанги пешқадами осийӣ дар Урупо буданд. Онҳо паҳнкундаи маъдан, аз ҷумла оҳан, дар Урупо мебошад. Кимерихо аввал қабрро чоркунча чуқур кофта, баъд чор тарафи онро бо ғӯлачӯбҳо девор менамуданд ва фаршашро низ тахтагӣ мекарданд ва болояшро бо ғӯлачӯбҳо мепӯшониданд. Дар қабрҳои давлатмандон, ки қаду барашон аз се метр зиёд буданд, барои пӯшишро нигоҳ доштан сутунҳо гузошта мешуданд. Масалан, пӯшиши як гӯрхонаи давлатмандро 10 сутун: чор сутуни пахлуҳо ва шаш сутуни тарафи дарозрӯяро нигоҳ медошт.

Баъзан қабрҳои мудаввар бо ширдону нимкалпи вомехӯранд. Бештар ширдонро дар тарафи борикии қабр меканданд. Болои турбатро бо санг мепӯшониданд. Гоҳо дар атрофи турбат санг мечиданд. Гӯрхонаҳои одамони давлатманд калон ба андозаи 3,5x3,5 м. буданд. Одамони бо сару либос гӯронида мешуданд. Дар қабри одамони давлатманд пешонибанди тилло, бозубандиҳо, нигинҳои тилло ва нукра ёфта шудаанд. Кимерихо одамони аспбоз буданд ва ҳамроҳи онҳо афзори асп, тирӯ камон, чизҳои зинатӣ мондаанд (расми 33).

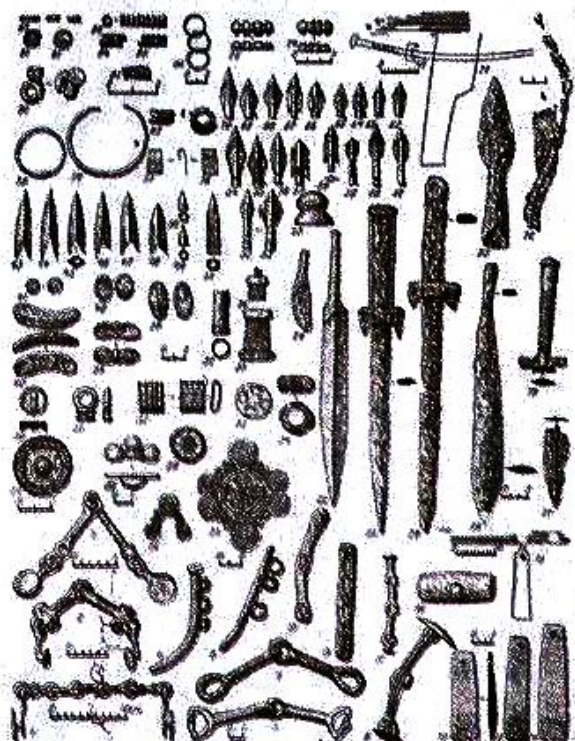
Расми 33. 1-11. Гӯрхонаҳои кимерихо. 12-13. Ҳайкалҳои сари гӯрӣ.

Дар сари қабр сангҳои ёдбуди мегузоштанд, баъзе сангҳои симои аслии одамро ифода мекунанд.

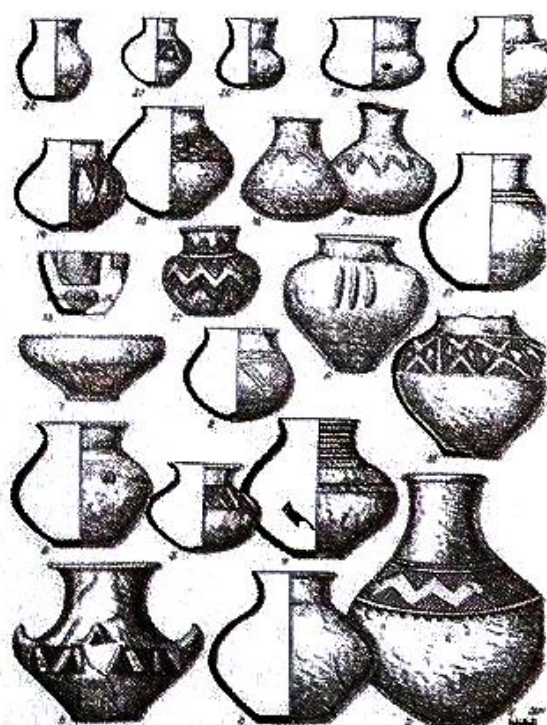
Кимерихо ба зироаткорӣ ва бахше аз онҳо бо чорводорӣ машғул буданд. Онҳо шаҳрҳо деҳаҳо доштанд. Маданияти кимерихо бумӣ нисбат ба чорводорони кӯчӣ баланд буд.

Силоҳи кимерихо аз шамшери дудамии нӯгтез, ханҷар ва найза иборат буд. Бештари пайконҳо аз биринҷ сохта шудаанд. Зарфҳои кимерихо аксар дастӣ сохта шудаанд ва дар китфашон нақшҳои тӯморӣ, яъне секунҷа доранд. Зарфҳо аз хурма, коса, кӯза

ва ғайра иборатанд. Аз афзори аспон, чизҳои зинатии биринҷӣ, тилло ва нукраи онҳо маълум мешавад, ки дорои санъати баланди ҳунармандӣ будаанд. Аз рӯи чизҳои аз қабристонҳо баровардаи бостоншиносон сохти ҷамъиятии кимерихо дар ноҳияҳои гуногун ҳархела буд. Дар бисёрии онҳо сохти демократияи ҳарбӣ мавҷуд буд, яъне саравлодҳои ҳарбӣ онҳоро идора менамуданд. Ҳар ноҳия сарвар дошт, ки мустақилона ҳукм меронд. Қувваҳои якҷояи кимерихо борҳо ба Осиёи Сағир ҳучум оварда, бо ғанимат баргаштаанд. Аммо онҳо якдилона ба муқобили скифҳо баромада натавонистанд ва мағлӯб шуданд (расми 34, 35).

Расми 34. Силоҳ ва дахонаю зинатҳои лачом аз ғӯрхонаҳои Кимерихо

Расми 35. Зарфҳои замони Кимерихо

Ҳеродот нақл менамояд, ки вақте скифҳо ба сарзамини кимерихо ҳучум оварданд, мардумон ғурехтанд, ба шохони худ итоат накарданд. Байни шохон низ якдили пайдо нашуд ва ба ҷои он ки муташаккилона ба муқобили скифҳо ҷанганд, худ ба худ ҷангиданд. Қабри шохони ба муқобили скифҳо ҷангида ва ҳалокшуда дар соҳили рӯди Тирас ҷой доранд.

Кимерихо дар асрҳои IX-VII дар Осиёи Сағир давлати худро доштанд. Лашкари онҳо се бор ба давлати ошуриҳо ҳучум овардааст. Бори аввал шоҳи кимерихо Тўғдам, дуҷумбора Теушпа ва сеҷумбора Шандокшатр буданд. Давлати онҳо дар ҷанубии дарёи Охшиён, дар ноҳияи Гамирра ҷой дошт. Ҳеродот нақл менамояд, ки ба Осиёи Хурд як қисми хеле ками кимерихо омада буд, аммо ба сабаби он ки онҳо мардуми далеру ҷангпеша буданду ғойтуноҳо доштанд,

ахволи давлатҳои пуриктидори Осиёи Хурд ва Наздикро хеле танг намуда буданд. Кимерихо бо хучумҳои худ қувваи давлати Ошурро суст карда, ниҳоят онро аз байн бурданд. Номи кимерихо то асри VII п.м. дар таърихномаҳо воমেҳӯрад.

Кимерихо аввалин чорводорон ва ободкунандагони дехоту шаҳрҳо дар ҷануби Урупои Шарқӣ буданд ва асосгузёрони тамаддуни шаҳрӣ дар Урупо мебошанд. Кимерихо бо скифҳо омезиш ёфта, баъдҳо ҳамчун скиф ёд мешаванд.

§ 33-34. СКИФҲО – САКОИҲО

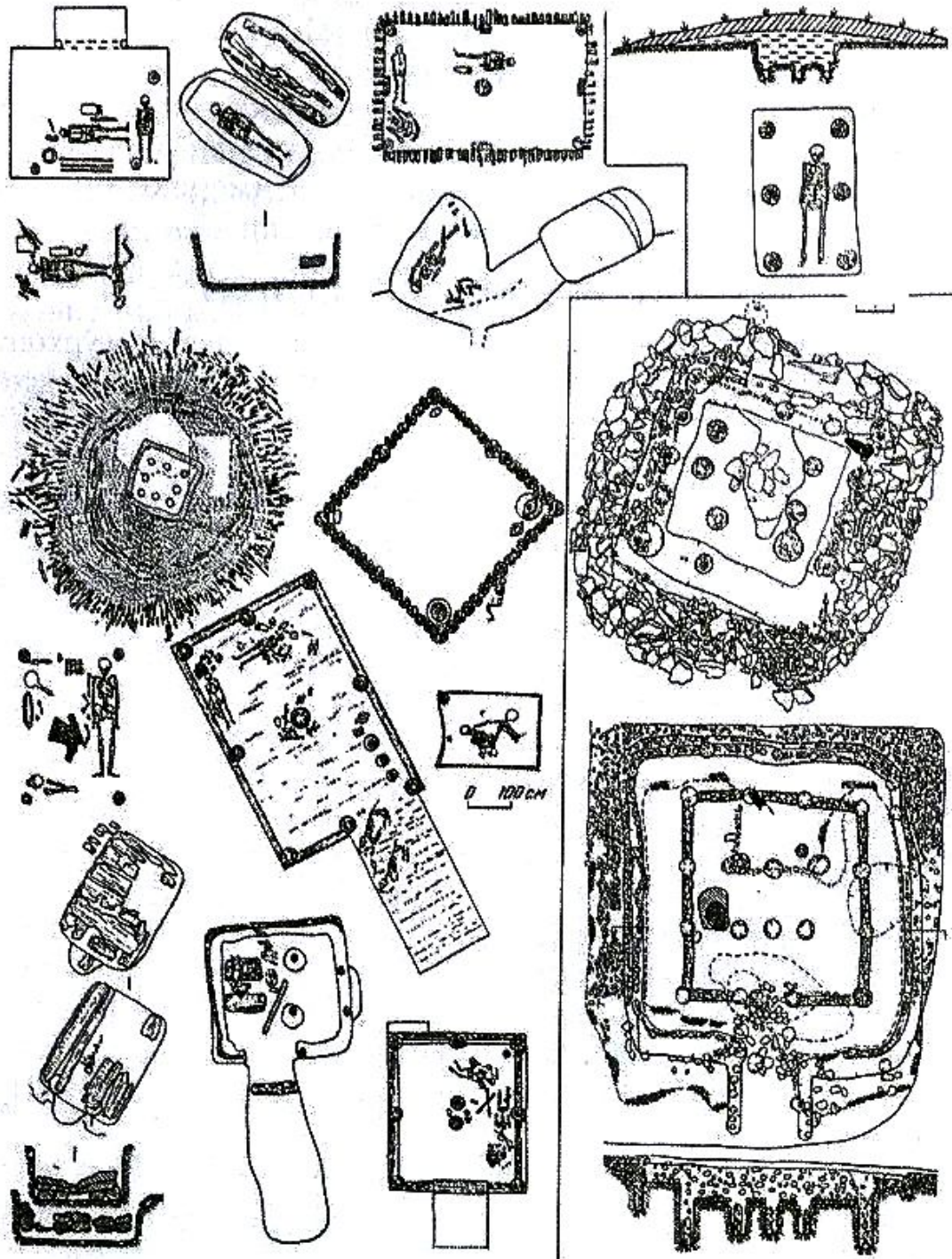
Номи скифҳо ба воситаи ашён тилло ва нуқраи аз ғӯрхонаҳои шохӣ ба даст омада машҳурӣ ҷаҳон мебошад. Чунин чизҳо бо санъати баланди тасвирӣ, заргарӣ ва мазмуну мунадаричаи боӣ худ ифтихори таърихи ҷаҳонист. Имрӯз дар дунё музейи бузурге нест, ки дар он осори скифҳо набошад. Бозёфтҳои скифӣ – сакоӣ асос ва фахри осорхонаҳои Украина, Молдова, Қазқоз ва Русия мебошанд.

Скифҳо – сакоӣҳои ориёнаҷод, ҳамзабон ва ҳамфарҳанги гузаштагони мо турҳо буданд. Онҳо дар Урупои Шарқӣ аз рӯди Дунай то Дану, сохилҳои дарёи Охсиён, Кимерия зиёда аз 1000 сол баъди кимерихо зиндагонӣ карда, аз худ осори гаронбаҳо мондаанд, ки ба ганҷинаи таърихи ҷаҳонӣ дохил мешаванд. Скифҳо бо мурури замону амри таърих ба халқҳои Қазқоз, Молдова, Украина, Русия ва ҳамчун турку муғулнаҷодҳо махлут шудаанд. Скифҳо баъди кимерихо пули паҳнқунандаи фарҳанги Шарқ, Осиёи Наздик ва Мсир дар Урупои Шарқӣ ва Марказӣ буданд. Азбаски скифҳо гузаштагони дури мо мебошанд, таърихи онҳо бахши таърихи қадими халқи тоҷик – эронӣён буда, донишмандон он шарт зарур аст. Осори скифҳо зиёда аз 200 сол аст, ки аз ҷониби археологҳо омӯхта мешавад.

Муаррихон – архелогҳо таърихи пайдо шудани скифҳоро дар ноҳияҳои ҷануби Русия ва Украина ба асрҳои VIII-III п.м. нисбат медиҳанд.

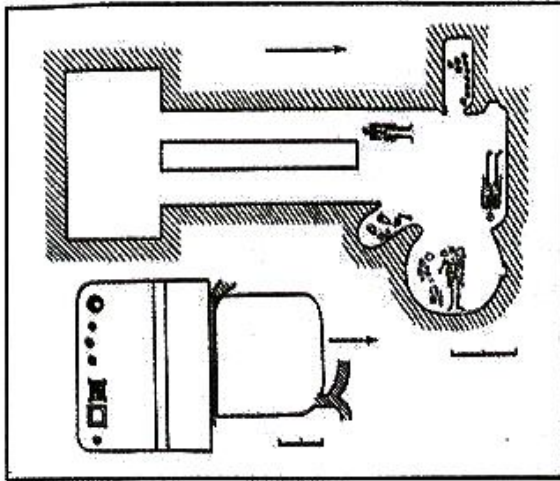
Олимони чунин ақида доранд, ки скифҳо ба Кимерия аз Осиёи Сағир ба воситаи Қазқоз омадаанд. Кимерихо баъди шикасти худ ба ҷои скифҳо ба Осиёи Сағир меоянд. Осиёи Сағир, ноҳияи Копедоғ аз қадим макони ориёӣ будааст, зеро дар ин ҷо хайкалони Митро, Индра ва дигар худоёни хиндуориёнии асрҳои XVII-XIV п.м. –ро ёфтаанд. Скифҳо дар ҳаёти давлати Хетҳо зиёд буданд. Скифҳо баъди омадани ба мамлақати кимерихо алоқаи худро бо ориёӣҳои ин сарзамини нақанда, дар тору мор кардани давлати Урарту ва Ошур мадагори модҳо буданд.

Осори тамаддуни скифӣ дар ноҳияҳои Черакс, Чечену Ингуш. Доғистон, Ғӯрҷистон, Оҷористон, Арману Озорбойҷон, Ботуму Сухумӣ ва ғайра кашф шудаанд ва таъсири осори скифҳо ба тамаддуни мардумони ин вилоятҳо назаррас мебошад.

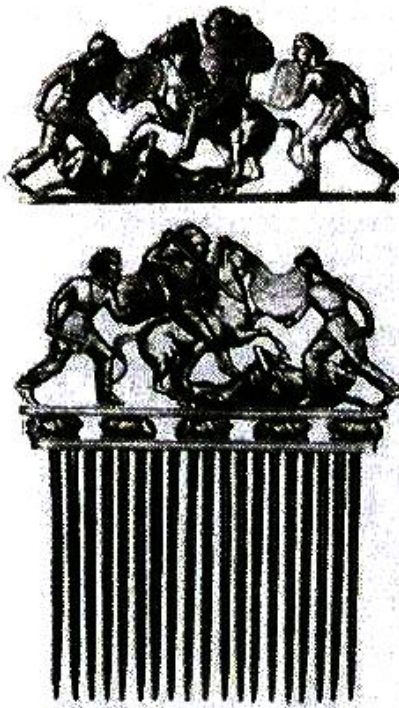

Расми 36. Намудҳои гӯрхонаҳои Скифҳо.

Тирҳои скифҳои асри VII п.м. дар Ошур, Бобул ва ҷойҳои гуногуни Эрон аз ҷумла Лауристон, ёфт шуданд, ки аз иштироки камонкашони скифӣ дар муҳорибаҳои Осиёи Наздик ё аз истифодаи пайконҳои онҳо дар ҷангҳо шаҳодат медиҳанд. Ногуфта намонад, ки тирҳои камони скифҳо хеле машҳур буд ва шояд дигар халқҳо аз онҳо истифода кардаанд. Қолабҳои тиррезии скифӣ имконият медиҳанд, ки дар як ҳафта 10 ҳазор тир тайёр кунанд.

Расми 37. Накшаи қабри Солоха.

Расми 38. Шонаи тилло бо сахнаи муборизаи скифҳо

шуда буд. Қабрро дуздон наёфтаанд ва устухончасад ва ашёи гузошта хама барҷо мондаанд. Дар каллапӯшаш ориши тилло ва пешонибанди тилло бо тӯморча ва мӯхраҳои тухмшакли бо зирех овезон, дар гардан гардбанди ғафсу васеи тиллоӣ, ки охири он ба расми сари шер анҷом мегирад, дар дасти чап се ва дар дасти рост ду дастмонаи тилло дошт. Дар ҷои пойчома баргҳои гули барҷастаи тилло ёфт шуданд. Дар паҳлуи рост шамшер бо ғилофи тиллоӣ, расмҳои барҷастаи ҳайвонҳо, шашпар, тоскулоҳ бо расмҳои барҷастаи ду скифи чанговар, чавшан ва силоҳҳои дигар буданд.

Бештар қабрҳои тадқиқшуда ба сарлашқарон бахшида шудаанд, дар қабр сарулибоси ҳарбӣ, тиру камон, ханҷар, шамшер ва сипар гузошта мешудаанд (расми 37).

Ёдгориҳои скифҳои асри IV п.м. Асрҳои V-IV п.м. давраи бузурги ва пурзурии скифҳои кӯчи ба ҳисоб меравад.

Дар бораи қабрҳои машҳури шоҳони скиф, ки аз тарафи бостоншиносон дар давраҳои гуногун тадқиқ ёфтаанд, мухтасар маълумот медиҳем.

1. ГҶРХОНАИ СОЛОХА.

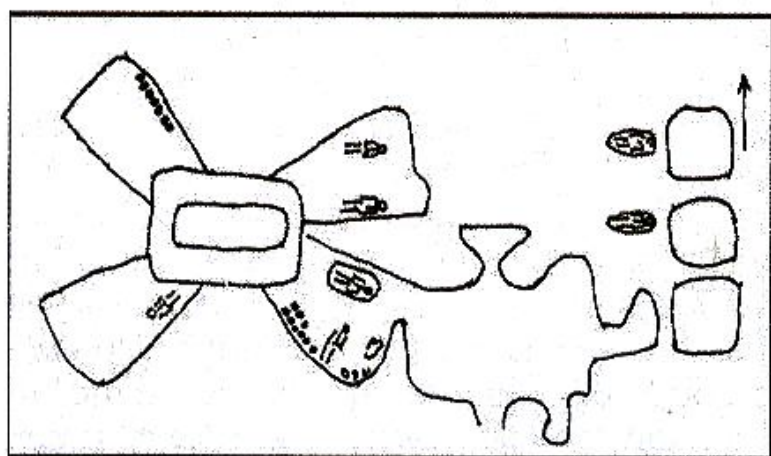
Ин гӯрхона аз соли 1912 то соли 1915 аз ҷониби археолог Н.П. Веселовский кофта шуда буд. Вай дар саҳрои назди Днепри Украина ҷой дорад. Роҳрав ба воситаи девори табиӣ ғафсиаш 1 м. Тақсим мешавад. Дар роҳрави ғарби ҷасади хизматгор бо сару либоси ҳарбӣ ва найзаю тирдон ва бучулҳо меҳобад (расми 38).

Қабрҳои асосӣ дар самти раҳрави рост, дар деворӣ шарқи ҷой доштанд. Қабри аввал дузида шуда, устухонҳо низ боқӣ намондаанд. Аз боқимондаи дуздҳо якчанд ороишҳои тилло, аз либос ва зарфҳои ҷӯби майдаста бо кафлес ва ғайра ёфт шуданд. Азбаски устухонҳои ҷасад боқӣ намондаанд, мард ё зан будани соҳиби гӯр маълум нест. Дар самти шимолу шарқи қабри калпмонанде пайдо шуд, ки вай бо девор аз қабри калон ҷудо карда

Дар ҳамин чо 6 зарфи нукрагин бо расмҳои шикори скифҳо, қадаҳҳо ва ғайра ёфт шуданд. Дар яке аз тоқҳо се деги пур аз гӯшти аспугов, ташти бузурги биринҷӣ, кафлес, ороиши полуг, 10 кӯза маю об ва дигар ашёю анҷом ба даст омаданд. Дар самти шарқии берун аз гӯри шоҳ устухончасадӣ одами ҳарбии пуштибони шоҳ меҳобид. Дар яке аз гӯшаҳои қолбади 5 аспӣ саворӣ низ ёфта шудаанд. Ҳамин тавр, аз гӯри шоҳи скифҳо дар Солоха сарвати бебаҳо ба даст омадааст, ки ҳоло дар музей Петербург – Эрмитаж нигоҳдорӣ мешавад.

2. ГҶРХОНАИ ЧЕРТОМЛИК. Қабри дуюм, ки мо дар бораи он нақл менамоем, Чертомлик ном дорад, ки дар соҳили рости Днепри деҳаи Чкалов воқеъ буд ва солҳои 1862 – 1863 аз ҷониби археолог И.Е. Забелин кофта шудааст.

Ҳоки болои қабри 20 м баландӣ дошта дар 4 давра онро баланду пур кардаанд. Дар ҳар давра дар болои турбат қурбонӣ карда ва ашёҳо аз анҷоми 250 асп, пайкон ва ғайра мондаанд. Дар зери турбат ду гӯри марказӣ ва як паҳлугӣ, се қабр барои II асп бо афзори асбобашон ва ду посбон ҷой доштанд (расми 39).

Расми 39. Нақшаи қабри Чертомлик. Кӯзаи машҳури аз нукраю тилло сохта, ки аз гӯрхона ёфт шудааст

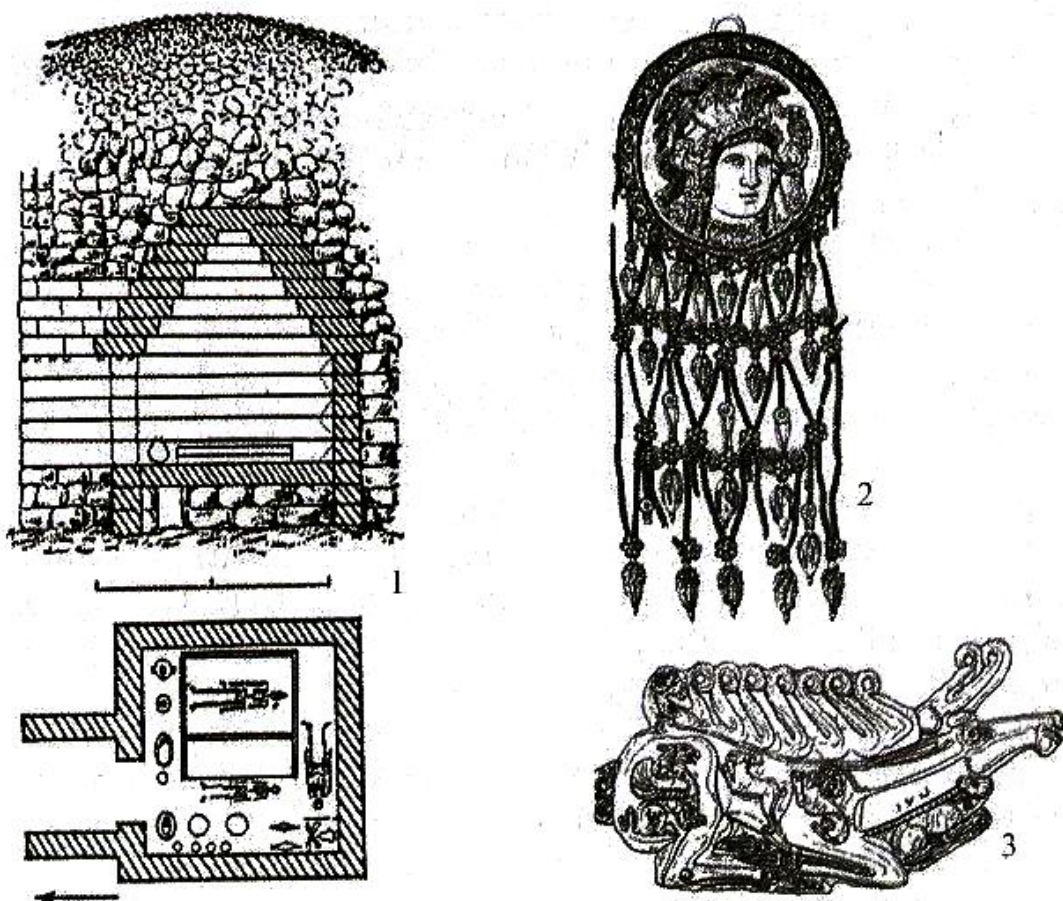
Гӯри марказӣ дар чуқурии 11 м канда шуда, шакли чоркунҷаро дорад. Аз кунҷҳо ба қабри зеризаминии андозааш 5x4 м қаду бар ва роҳрави 12,5 м дарозӣ дошта ворид мешуданд. Дар қабри марказӣ малика дар болои кати ҷӯбин меҳобид. Кат бо рангҳои қабуд, нилобӣ, сабз ва зард оро дошт. Дар пешонибандаш 49 гулбарги тиллоӣ духта шуда буданд. Қаллапушаш нӯғборик буд. Дар гӯшҳо гӯшвори зирадор ва дар гардан гардбанди яклухт, дар дастҳо дастмона ва дар ангуштон ангуштарҳои тиллоӣ дошт. Дар назди девори ғарбӣ кӯзаи дудасати машҳури нукра бо расми скифҳо, ки яке аспро кашан, дигар наъл мекунад ва боз 14 кӯза

(амфор) ёфт шуданд. Дар назди онҳо писари хизматгор меҳобид. Дар ду хона молу ашёи малика бо зеварҳо, пешонибанд, афсарҳои тиллояш ҷой доштанд. Яъне аз қабри шоҳзан панҷ пешонибанд, аз ҷумла дуто бо силсилаҳо, дуто бо зиреҳи майдабофӣ ва силсила, ду марҷони тилло, панҷ тор ҷавохир ва ғайра ёфт шуданд. Танҳо тиллобаргҳои гуногун 2500 доноро ташкил мекунанд.

Дар қабри ҷаҳорум ду марди давлатманд бо лавозими ҷарбӣ ва ашёву гарданбандҳои тилло меҳобиданд. Ин мардҳо шояд хешовандони малика бошанд.

Дар ғурхона ганҷурҳои пинҳонӣ ва фиребгоҳҳо барои дуздон сохта шуда буданд.

3. ГҶРХОНАИ КУЛОБА. Боз дар бораи як қабри давлатманди скиф, ки бо номи **Кулоба** машхур аст, нақл менамоем. Дар ноҳияи Босфор асрҳо давлати скифҳо вуҷуд дошт ва мардуми Босфор ва Кимерия бумии кишоварз, соҳиби деҳаю шаҳрҳо буданд. Ҷурхонаи Кулоба аз оҳаксангҳои ҷортарош сохта шуда, 4,3x4м қаду бар ва 10 м баландӣ дорад. Пӯшиши ғурхона равоки зинадор аст. Болои қабр теппае аз сангҳо мебошад. Соҳиби асосии ғур дар тобути ҷубин ба пушт, сар ба сӯи ҷануб меҳобад. Аз рӯи усутухонҷусса ва қапол ҷасади 35-50 сола буда, қалапӯши намадинн нӯгтези бо тиллобаргҳо ороёфта дошт. Дар гардан гарданбанди тиллоӣ бо ҳам тофта, ки ду сари он аз лочвард бо ороиши муҷассамаи тиллоӣ ду аспавори скифӣ хотима меёбад (расми 40).

Расми 40. 1. Нақшаи ғурхонаи Кулоба, 2. Садафи тиллогин, 3. Гавазни тиллогин

Дар дасту по ҳалқаҳои тилло дошт. Либоси вай бо тиллобаргҳо ороиш дода шуда буд. Дар камарбанди вай ханҷар ва шамшер бо дастаи тилло ва ғилофҳои тилло овезон буданд.

Дар пахлуяш занаш дар тобути чӯбин меҳобид. Тобут бо усухонҳо акси хайвонҳои афсонавӣ хотамкорӣ шуда буд. Вай тоҷи тилло ва либоси гулбаргҳои тилло дӯхта дошт. Сари синаи ӯро садафи тилло бо расми илоҳа Афина дастҳоро дастмонаҳои тилло оро меоданд.

Дар болои сари зан 6 корд, оинаи биринҷӣ, бо дастаи тилло, чархи аз устухони фил сохта, кадаҳои тилло бо расмҳо аз ҳаёти скифҳо ва дигар чизҳо ёфт шуданд.

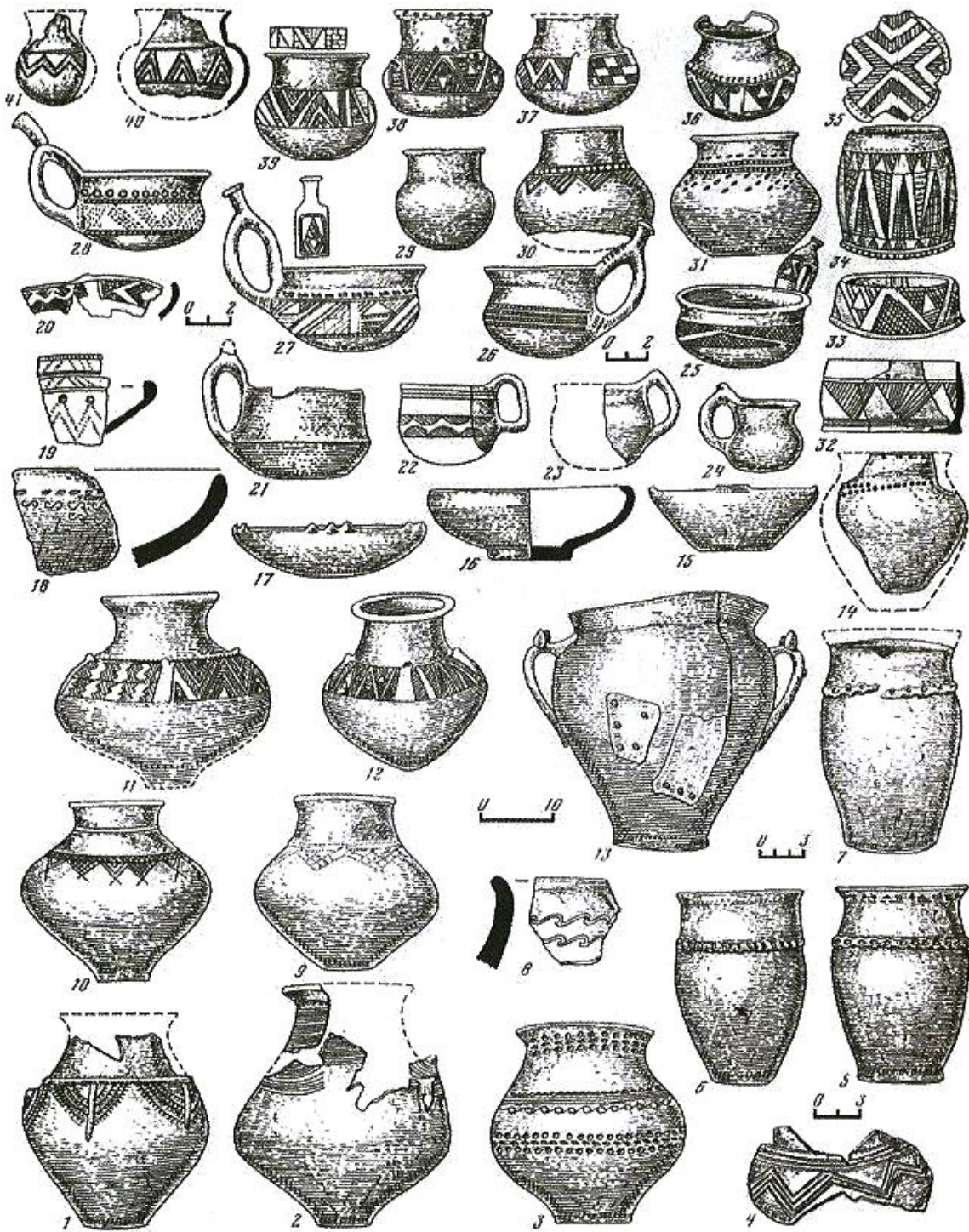
Дар яке аз шохбаргҳои тилло зане тасвир шудааст, ки аз ду китфи ӯ ду мори шохдор баромада, ба ҳуди вай таҳдид менамоянд. Ин образи аҳриманзан мебошад, ки дар асоси ривоятҳои асотирии миллии мо сохта шудааст.

Ҳамин тавр, аз гӯрхонаҳои скифҳои давлатманд ҳазорҳо ашёи зебу зинат пайдо шудаанд, ки баъзеи онҳо заргарони юнонӣ ва баъзеи скифҳо сохтаанд. Бештари ёдгориҳо аз рӯи мазмун ба ҳаёти харрӯзаи скифҳо бахшида шудаанд. Онҳо сарчашмаи бебаҳо барои омӯхтани симои скифҳо, сару либос, хулқу аҷибӣ ва касбу кори онҳо мебошанд. Албатта, на ҳамаи скифҳои давлатманд буданд. Дар миёни онҳо миёнаҳолон, камбизоатон ва ғуломон низ буданд ва қабрҳои онон низ кофта шудаанд.

Хонаҳои скифҳо ва умуман деҳаҳо боқӣ намондаанд, барои он ки онҳо чӯбӣ буданд ва аз ҳамин сабаб онҳо камёбанд. Ба ҳар ҳол, ба археологҳо муяссар шудааст, ки намуди хонаҳои скифҳои бумиро барқарор намоянд.

Як намуди хонаҳо аз ғӯлачӯбҳои ба ҳам пайваस्त сохат шудаанд. Чунин хонаҳо имрӯз ҳам дар рӯзгори русҳо зиёданд. Сохтори хонаи русҳо, ки аз ғӯлачӯбҳо сохта шуданд, ин тавр аст: деворҳо аз ду қабат ғӯлачӯб сохта шуда, байнашон бо хок пур карда мешавад. Чунин хонаҳо дар зимистон хеле гарм мебошанд. Намуди дуюми хонаи скифҳо аз ғӯлачӯбҳои рост ва бо ҳам зич шакли чоркунҷа сохта шудаанд. Деворҳо бо лой андова доштанд. Фарш хокӣ буда, дар хонаи зист оташдон ва ғайра мавҷуданд. Пӯшиши чунин хонаҳо гунбазӣ ва харпӯшт буд. Намуди сеюми хонаҳои скифҳо хаймамонанди мудаввар бо фарши хокӣ ва деворҳои бо лой андова шуда буданд.

Яке аз проблемаҳои мубоҳисавӣ дар таърихи скифшиносӣ ин аз қучо омадани онҳо ба соҳилҳои баҳри Охшиён мебошад. Чӣ тавре ки дар боло ёдовар шудем, олимони чунин ақида доранд, ки гӯё онҳо аз Осиёи Хурд ба ин ҷо омадаанд. Аммо Ҳеродот, ки дар замони скифҳо буд, менависад, ки онҳо пеш дар соҳилҳои Аракс – Ому мегузаранд ва бо массагетҳо ҷанг карда, ба Кимерия

Расми 41. Зарфҳои скифӣ

меоянд. Хамин тавр, Херодот ватани скифҳоро дар соҳили шарқии дарёи Гургон медонад. Массagetҳо бошанд, дар он тарафи Аракс, дар ҳамсоягии исседонҳо зиндагонӣ мекарданд.

Херодот дар асоси асари “Аримаспи” Аристо, ки марбут ба нимаи дуюми асри VII п.м. аст. Ривоятро меорад, ки мувофиқи он исседонҳо аз ватани аслиашон аз ҷониби аримаспҳо ронда ва онҳо омада скифҳоро пеш мекунанд ва скифҳо бошанд, ҷои кимериҳоро мегиранд.

Расми 42. Сару либоси занҳои скифҳо, ки аз рӯи бозёфтҳои гӯрхонаҳо барқарор карда шуданд.

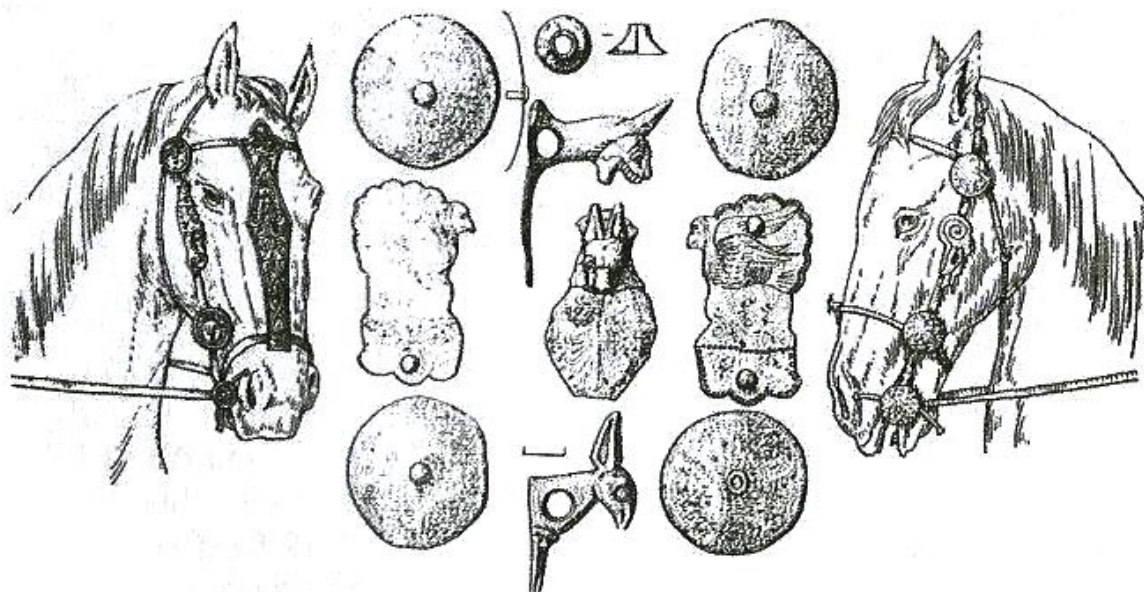
скифҳо якдилӣ нишон диҳанд, дар Урупо ва Осиё давлате нест, ки бар онҳо ғолиб ояд”.

Занҳои скиф аз занҳои совроматҳо бо он фарқ мекарданд,

Дар бораи скифҳо Херодот нақл мекунад, ки дар атрофи онҳо халқҳои дигар ҳам ҳастанд, аммо бо маданияти хеле қафомонда. Скифҳо дар назди баҳри Охшиён иттиҳоди сиёсии бузургро ташкил карда буданд ва бисёр қабилаҳои дағари ғайри худро ба тасарруф дароварда, аз онҳо андоз мегирифтанд. Ба гуфтаи Херодот, скифҳо сершумор буданд. Подшоҳи онҳо Ориёнат хостааст, ки деги бузургро дошта бошад. Ҷ аз ҳар скиф як дона пайкони биринҷӣ гирифта, онҳоро об намуда дег месозонад, ки аз ҷихати бузургӣ ҳамто надошт. Вай 600 амфор обро меғунҷонид ва ғафсиаш 6 панҷа буд. Амфор ба забони юнонӣ кӯзаи калони дудааста аст, ки дар он камаш 20 литр об ё май меғунҷад.

Муаррихи асри V п.м.

Фукидид менависад, ки “агар

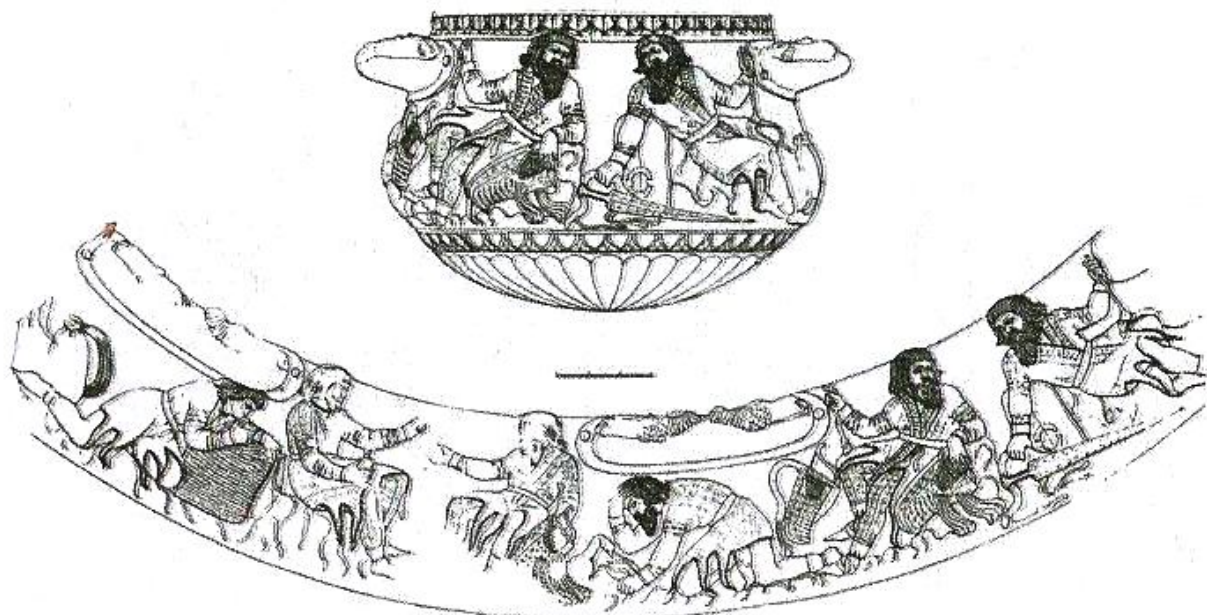

Расми 43. Ороиши лачом ва афзоҳои аспони скифҳо ва сарматҳо.

ки хонанишин буданд ва танҳо ба корубори хона, тарбияи кӯдакон машғул буданд. Ҳеродот мегӯяд, ки занҳои скифҳоро дидан мумкин нест. Онҳо кам мегарданд ва дар фойтунҳо ба қорҳои хонагӣ машғуланд. Аз ин ҷост, ки дар қабрҳои занҳо бештар чизҳои ороишӣ, хонагӣ воমেҳӯранд.

Оилаи скифи аз зан, мард ва якчанд фарзанд иборат буд. Оилаҳои сарватмандон бо шукӯҳу ҷалол ва дабдаба мезистанд ва худро аз наҷодӣ олии меҳисобиданд.

Скифҳо ба юнониҳо галла, пӯст ва ғайра мефурӯхтанд. Ҳунармандӣ махсусан мисгарӣ раванқ дошт. Мисгарон ва заргарони скифӣ аз биринҷ чизҳои зиёди қорӣ, зиннатӣ ва хоҷагӣ месохтанд. Оҳангарӣ низ раванқ дошт. Соҳти давлати онҳо ғуломдорӣ буд. Давлати скифҳо дар асри IV п.м. аз ҷониби сарматҳо забт карда мешавад ва минбаъд ба ҷои онҳо номи сарматҳо машҳур мегардад (Расмҳо аз осори скифҳо 42-44).

Расми 44. Мардони скиф -- дар либоси миллий.

Умумияти скифҳо бо дигар ориёӣҳо:

1) Скифҳо чун ҳамаи ориёӣҳо дар ибтидо офтобпараст буданд ва оташ, заминро обро бузург меномиданд.

Ҳеродот менависад, ки скифҳо-массагетҳо, яъне саконҳо офтобро худованди бузургу офаранда медонанд ва ба ӯ қурбонӣҳо меоранд ва ибодатгоҳҳо доранд.

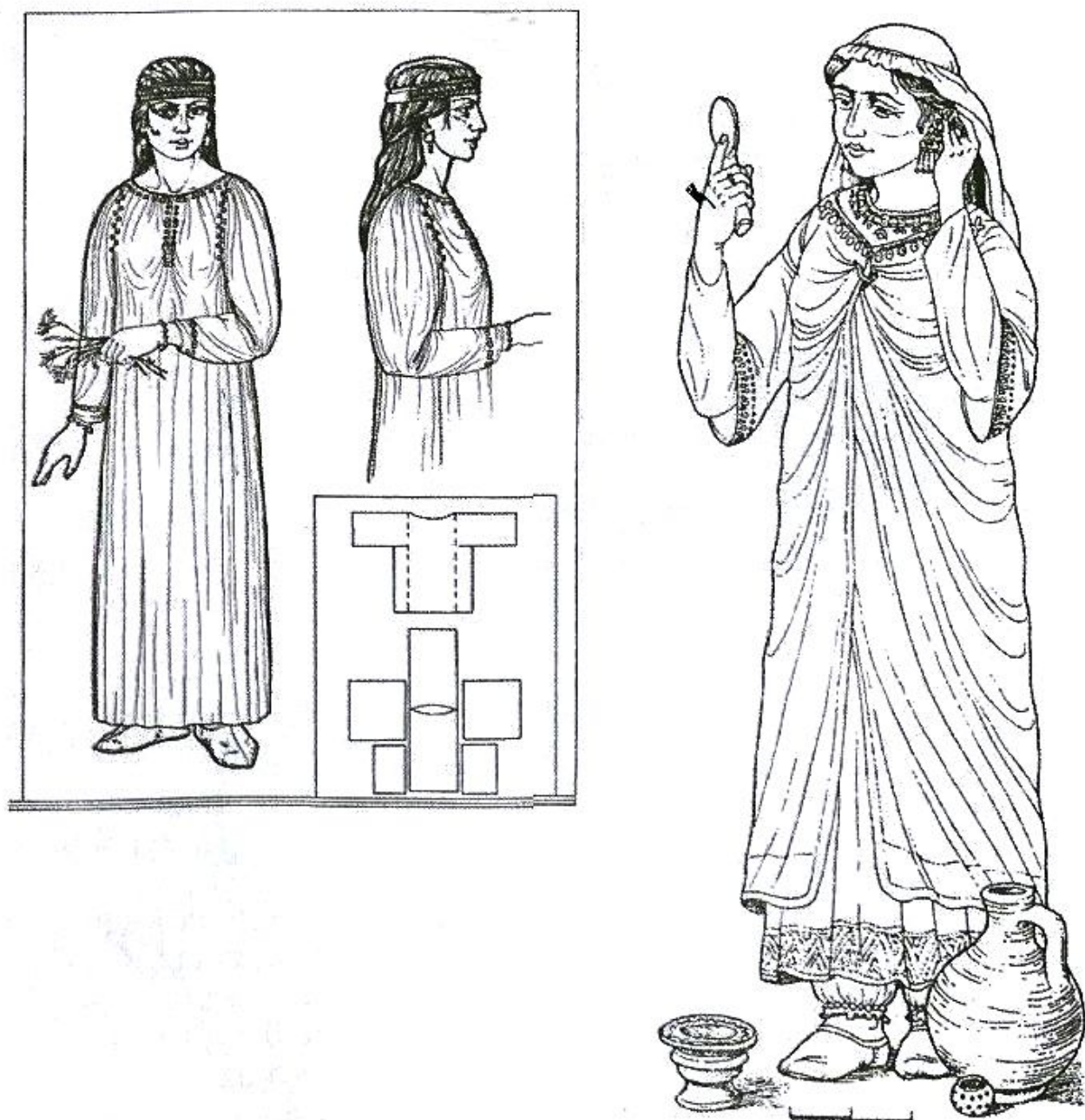
Мо гуфтем, ки ориёӣҳо – зардуштиҳо ҷасади одамонро дар замин намегӯронанд, зеро он заминро муродор мекунад. Скифҳо низ ин одатро доштанд ва бо ҳамаи ориёӣҳо як буд. Скифҳо ба монанди дигар ориёӣҳо сағ, гов, асп ва гӯсфандро бузург медонанд. Сару либоси скифҳо ба монанди ҳамаи ориёӣҳо аз курта, эзор, қалтача, қандиз, қамзул иборат буд. Олимон забони қимерӣҳо ва скифҳоро ориёӣ донистанд.

§ 35. 1. САЙРИМИҲО (Савромат, сарматҳо)

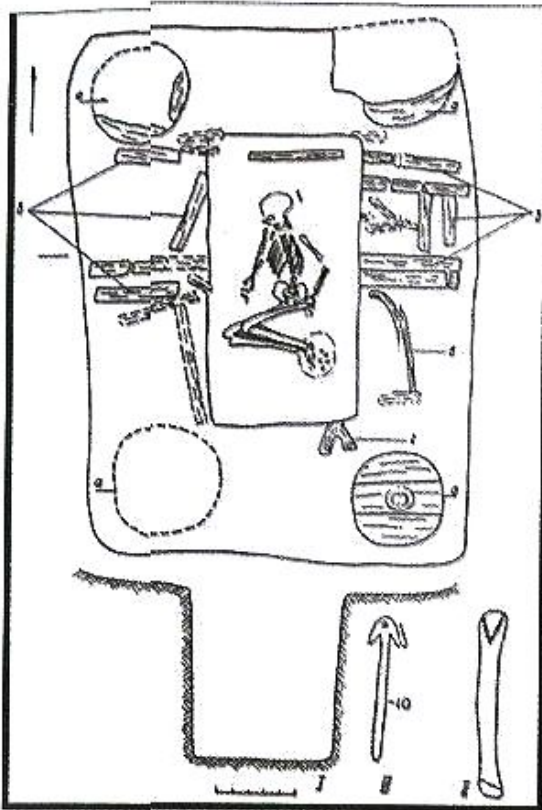
Дар адабиёти авастои номи сайримихо зикр мешавад, ки олимон онҳоро ба скифҳо ва авлоди Салми писари Фаридун нисбат медиҳанд. Ин ақида дуруст аст, ки Савроматҳо ё баъдҳо сарматҳо ҳамон аримихо мебошанд. Номи Сайрима ба шакли Сайрам дар Қазоқистон имрӯза боқӣ мондааст. Сайрима ё Сайрам номи чуғрофи буда, бошандагони онҳо дар адабиёти юнонӣ бо номи Савромате Сармат зикр ёфтааст. Вожаи сармат, маънои мардуми бумӣ, таҳҷоиро дорад ва ба маънои саҳту баланд низ меояд. Худуди Сайрима аз ғарб соҳили чапи Дану ва дар шарқ кӯҳҳои Дайик (Урал)-ро дарбар мегирифт.

Сарзамини сарматҳо хеле пахновар ва онро дар муддати 15 рӯз тай кардан мумкин буд. Онҳо мардумони чорводорӣ кӯчианд.

Савроматҳо дар асри II п.м. аз рӯди Дану гузашта, ба соҳили

Расми 45. Занҳои сармат бо либосҳои аз қабрҳои ёфта ва барқарор намуда

Расми 46. Гӯрхонаи сармати давлатманд, ки дар болои аробаи пӯшиддор гӯронида шудааст

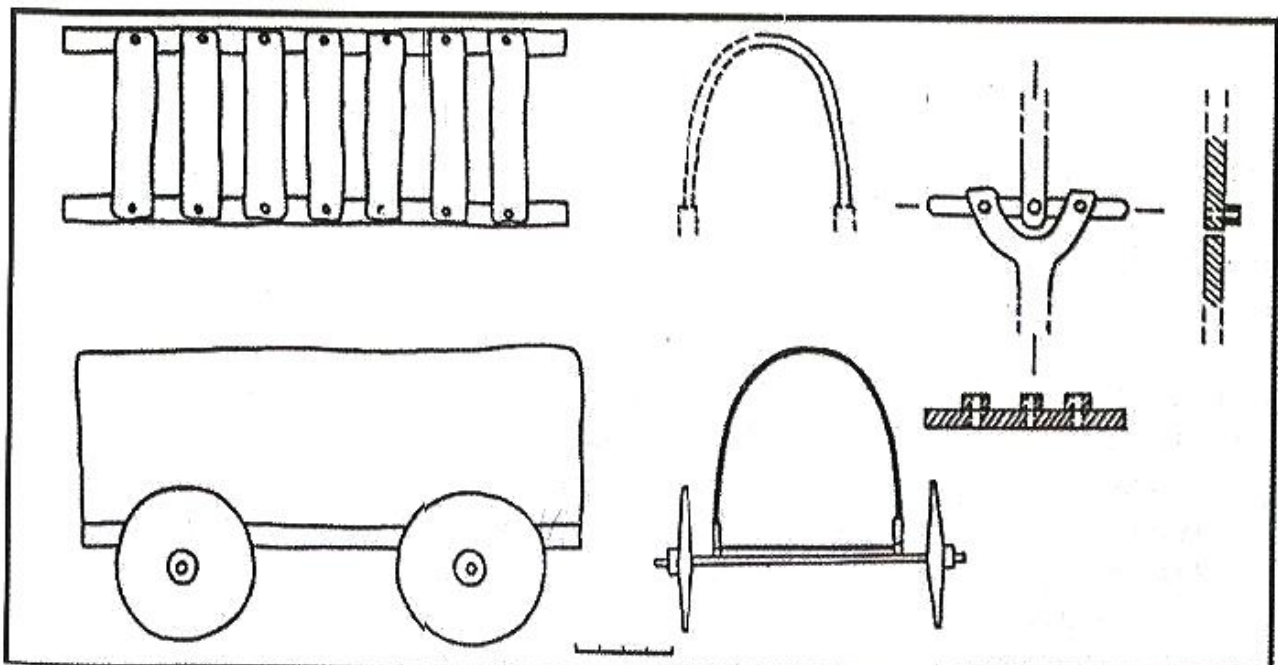
бахри Охшиён меоянд ва дар мамлакати скифҳо давлати худро барқарор менамоянд.

Сарматҳо ҳамон сайримӣҳо авастоянд, ки дар Фарвардин Яшт ба фарухарҳои занону мардонӣ поки онҳо дуруд гуфтаанд. Дар он давра сарматзанҳо баробари мардон дар ҷанг иштирок мекарданд ва сарчашмаҳои юнонӣ часорату доловариҳои онҳоро ёдовар шудаанд (расми 45).

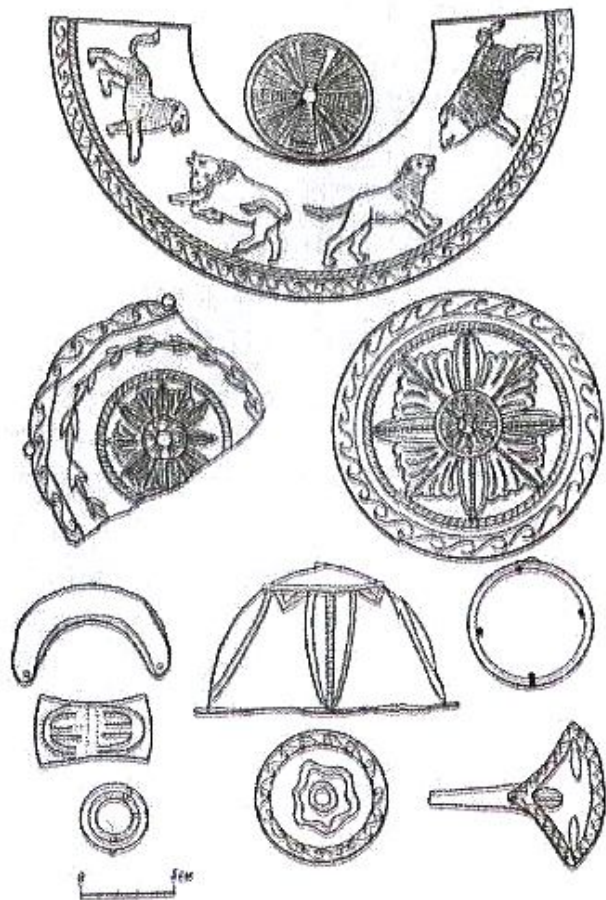
Ҳеродот навиштааст, ки сарматзанҳо ба монанди мардон савори хуб, камонкаши моҳир ва жӯпинзани чобук мебошанд. Онҳо ҳамроҳи мардон дар шикор ва ҷангҳо ширкат меҷӯянд ва ба монанди шахварони худ либос мепӯшанд. Онҳо ба корҳои занона шиносӣ надоранд. Душизаи онҳо ба шавҳар намебарояд, то замоне душманеро накушад”.

Бозёфтҳои бостоншиносӣ нишон медиҳанд, ки дар ҳақиқат сарматҳо дар асрҳои VIII – VI п.м. дар даштҳои байни рӯдҳои Дану, Кимерия (Ставропол), Ранха, то Варн (Челябинск) ва шояд шарқтар ҳам саҳронаврдӣ мекарданд.

2. ОСОРИ САРМАТҲО. ОДАТИ ГҶРОНИДАН. Одаати гуронидани дар сарматҳои асрҳои VIII-VI п.м. якхела аст. Онҳо

Расми 46а.

Расми 47. Осори санъати сарматҳо.

нукра, мис ва чӯбину гилин ба даст омадаанд. Дар байни сарматҳо анъанаи болопӯшро (камзӯлу яктаҳро) бо тиллогулҳо оро додан ривоч дошт. Ороиши занҳо аз гушвор, дасмона, пешобанд ва гарданданд иборат буд. Мардони давлатманд гарданбадҳои тиллоӣ, нукрагин доштанд, ки баъди мурдан ҳамроҳашон гӯронида шудаанд. Дар ин давра сарматҳо ба давлатмандон ва камбизоатҳо тақсим шуда буданд. Саравлодҳо – сарлашкарони дорони моликияти калон буданд (расми 42-47).

Занҳо дар ҷомеаи сарматҳо баробари мардон ҳаққу ҳуқуқ доштанд.

3. ҶОРӢ ШУДАНИ ҲУКУМАТИ СИЁСИИ САРМАТҲО ДАР ЗАМИНИ СКИФҲО. ҶӢ тавре ки гуфтем, сарматҳо дар он тарафи рӯдӢ Дану мезистанд. Дар асрҳои IV-III п.м. як иттиҳоди пурзӯри қабилаҳои сармат, иседон, даҳию массагетии ҷанубиҳои Дайик ба вучуд меояд, ки он ба сӯи Осиёи Миёна, Қафқози Шимоли, Кубан ва то Скифу баҳри Охшиён паҳн мешавад (расми 48).

Тариқи гӯронидани сарматҳо тағйир меёбад, ки ба пайдоиши ин иттиҳод вобаста аст. Ҷасадро ба сӯи ғарб гузоштан кам мешавад, дар тӯшаи қиёмат гӯсфандро яклухт пухта мегузоранд. Аксари гӯрҳо дар сабки нимкалпӣ канда шуда, сари мурда ба сӯи шарқ гузошта мешавад.

Скифҳо дар натиҷаи ҷангҳои македонӣ, фракиҳо ва келтиҳо рӯ ба сустӣ ниҳоданд. Аз ин сустӣ ҳамсои ҳамзабону

барои мурдаҳои худ гӯри ҷоркунча канда, баъд дар як тарафи он ширдон ё калпе мекофтанд ва ҷасадро дар он мегузоштанд. Ҳамроҳи мурда тирю камон, тирдон, найза, ҷавшан, тоскулоҳ мегузоштанд. Тирҳои пайкон бештар аз маъдани биринҷ сохта шудаанд. Болои қабрҳоро бо чӯб ва аз болои чӯб хок пӯшониданд.

Дар қабрҳои сарматҳо гузоштани лачом, даҳана ва дигар зинатҳои афзори асп хеле маъмул буд. Дар қабрҳои сарлашкарон қолбади якҷанд асп ва ғуломон пайдо шудаанд. Аз қабрҳо дар баробари силоҳ зарфҳои тилло,

Расми 48. Сарбозони сармат.

ҳамхуни онҳо-сарматҳо истифода бурда, ба заминҳои скифҳо ногаҳон ҳучум оварданд. Воқеанигори он замон мегӯяд, ки “Ногаҳон ба сарзамини мо даҳ ҳазор сарматҳо ҳучум оварданд, мардум тарсид ва чӣ кор карданро надониста, рӯ ба гурез ниҳоданд. Бисёр ҷанговарони мо ба ҳалокат расиданд. Одамонро асир бурданд ва горату вайронаҳо карданд”. Аз гуфтаи боло пайдост, ки сарматҳо боз ба он сӯи рӯди Дану рафтаанд, аммо дубора баргашта, давлати скифҳо забт кардаанд. Ин ҳодиса дар охири асри III ва авали асри II п.м. ба амал омадааст. Дар ин ҳучум сарматҳои савдаратак (мардуми сиёхпӯш) ва фисамат иштирок кардаанд. Сарвари сарматҳо маликае бо номи Амога буд, ки бо ёрии херсонҳо ба пойтахти скифҳо дохил шуда, шоҳи онҳоро кушт ва ҳукмрони заминашон гардид. Ҳукмрони сарматҳо то Варустан – Днепр ва шимоли Қафқоз мерасид. Дар замони подшоҳии Сайтафарн дастаҳои ӯ аз давлатҳои юнонии соҳилҳои баҳри Оқшиён, Оливӣ ва ғайра боч меситониданд.

Муаррихи юнони-Полибий менависад, ки соли 170 п.м. байни давлатҳои Пергам, Вифиния, Купедог шартнома баста шуд, ки дар он иттифокчии Херсонес шоҳи сарматҳои Урупо – Гатал иштирок дошт. Аз ривотҳои таърихӣ маълум мешавад, ки сарматҳо бо скифҳо, кимериҳо омезиш ёфта, дар асри II п.м. давлати пурзӯре ташкил

Расми 4. 1-7. Даҳона ва ороиши асп.
8-9. Ханчарҳо. 10-11. Дегҳо.

додаанд. Бахше аз сарматҳо ба кишоварзӣ, машғул шуда, дар деҳаву шаҳрҳо мезистанд ва ба савдою хушбармандӣ машғул буданд, бахши дигар ба чорводорӣ ва кӯчӣ алоқа доштанд.

Сарматҳо монанди скифҳо барои пешвоёни худ қабри калон кофта, дар он ҳамроҳи шоҳ асбобу анҷомми зиёд мегузаштанд. Бисёр бозёфтҳои тасодуфӣ замони сарматҳо ба даст омадаанд, ки аз сохти ҷимой, дараҷаи зисту зиндагонӣ, урфу одат ва дудуғирифтӣ онҳо бо ҳамсояҳо, ҷаҳони ориёӣ паҳодат медиҳанд. Дар байни онҳо дегҳои скифӣ, ойнаҳои биринҷӣ,

садафҳои аз тиллою нукра бо нақшҳои чорбарга, ханҷар, афзори асп, зарфҳо ва ғайра дучор меоянд (расми 49).

Сарматҳо одатан мурдаро дар қабр ба пушт рост меҳобониданд ва ҳамроҳаш чизу чора мегузаштанд. Дар назди деҳаи Ҷадковӣ вилояти Волгоград қабри паҳлавонзанерс тадқиқ кардаанд, ки 5 м паҳно ва 6 м дарозӣ дошт. Дари даромадаш 8 м дарозӣ 1 м паҳно дошта, аспе бо зину асбобаш гӯр карда ҷудааст. Дар қабр ба ғайр аз паҳлавонзан боз 4 нафарӣ дигар меҳобанд. Худи ӯ алоҳида ба пушт дароз кашида, рӯ ба боло гузошта шудааст. Ду нафар аз мурдаҳо дар ҳолати хучҷум, яъне як юяш ба пеш ва дигараш ба зону гӯр шудаанд, ки муҳофизатгарон он зан будаанд. Ҳамроҳаш як гӯсфанд, ороишҳо, қармарбанди биринҷӣ, даҳанҳои асп, дуто кӯза, якто хурма, найза; ойнаи биринҷӣ, гӯшворҳо ва гарданбанди нукра, марҷонҳои шишагӣ, шмшерӣ охани камон, корд, тирдон ва ғайра, ки онҳоро дуздон наёфтаанд, пайдо шуданд. Чизҳои тиллоӣ ин занро дуздон бурдаанд. Аз анҷомҳои гӯр маълум аст, ки зан дар зиндагӣ яқин аз паҳлавонзанҳо ҷанговар, савори мохир, триандоз, найзазан, шамшерзани хуб будааст. Ҳамин тавр, аз қабрҳои гуногуни сарматҳо чизҳои зиёд пайдо шудаанд. Сарматҳо то омадани туркон ва славянҳо дар ин ҷо зиндагонӣ кардаанд. Аландҳо – осетинҳо бахше аз онҳо мебошанд. Дигар сарматҳо бо славянҳо (украинҳо, русҳо) ва туркҳо омезиш ёфтаанд.

§ 36. САЙНИҲОИ ОРИЁИ ДАР СИБИРИ ҒАРБӢ ВА БАЙКАЛ ДАР АСРҲОИ VIII-I П.М.

1. ОЛТОЙ ВА ТУВА ДАР ЗАМОНИ СКИФУ САРМАТҲО.

Ноҳияҳои Сибири Ғарбӣ ва Ҷанубӣ барои чорводорӣ шароити хуб доранд. Дар ин ҷо кӯҳҳо чандон баланд нестанд ва доманҳои онҳо серобу алаф буда, дар фасли баҳор, тобистон ва тирамоҳ чорворо аз хӯрок таъмин менамоянд. Зироаткорӣ низ метавонад рӯ ба таракқӣ ниҳад, аммо аз сабаби он ки дар баҳор боронгарӣ кам аст, зироат дуруст амал намекунад.

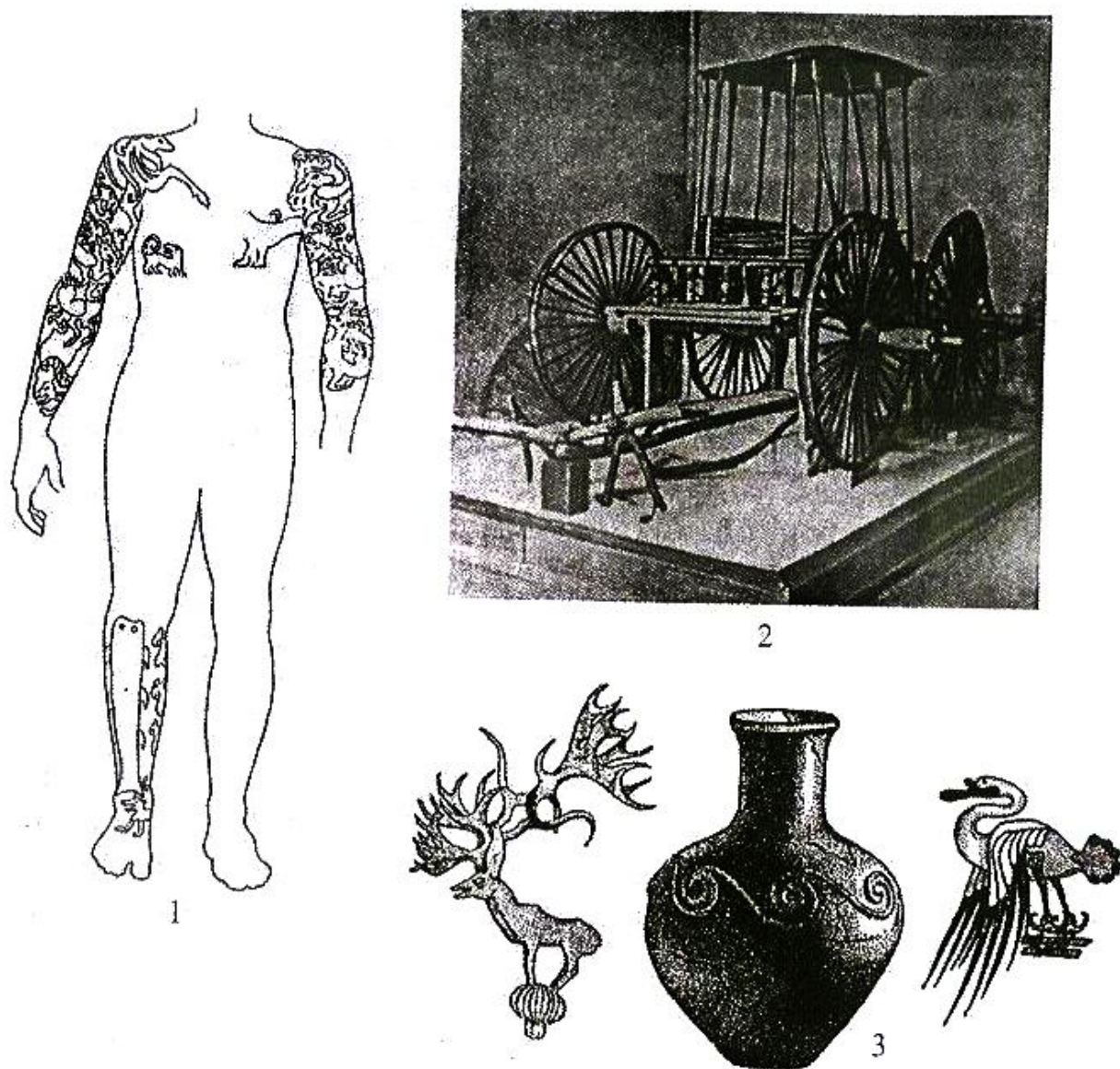
Дар Олтой ва ноҳияҳои он аз қадим чорводорони сақоӣ зиндагонӣ доштанд. Чорводорон тобистон дар дараҳои кӯҳӣ ва баҳору тирамоҳ дар саҳроҳо ва доманҷангалҳо чорвои худро мечарониданд. Чорводорон Олтой зиндагонии нимкӯчӣ доштанд, яъне зимистон чорвои худро дар қутанҳои болопӯш нигоҳ медоштанд.

Дар Олтой ёдгориҳои сақоӣҳои асрҳои VII-VI п.м. зиёд боқӣ мондаанд.

Дар қабристонҳои ноҳияи Санги гавазнҳо одамонро дар тобутҳои ҷӯбин бо сару либос гӯронидаанд. Ҷамроҳи мурдагон ханҷар, тиру камон, дар қабрҳои занон ойна, чизҳои зинатӣ, қорд, зарфҳо гузоштаанд. Гӯрҳои одамони бой хеле калон буда, аз ғулаҷӯбҳо сохта шуда, 6-7 метр дарозӣ ва аз 4 то 7 метр чуқурӣ доранд.

Як қабри одами бойро ёфтанд, ки зану марди мумиёшуда дар тобути аз тахтаҳои пурнақш сохта хобиданд. Қабр аз ғалҷӯбҳо сохта шуда, деворҳои он бо гилем ва намади гулдор оро дошт. Дар як гӯша аспе бо афзораш меҳобид. Ҷама чизу чораи қабр хуб боқӣ мондаанд. Сабаби хуб боқӣ мондани ҷасадҳо ва ашё он аст, ки дар болои қабр девори сангини дорои 25 метр пахно ва 50 метр дарозӣ сохтаанд. Вақте ки девор вайрон мешавад, болои қабр ба сангтӯдаи бузург тадбил меёбад. Азбаски табиати ин ҷо сард аст, мурдагон бо ашёҳои дар қабр буда, ях қарда аз вайронӣ эмин мондаанд. Яке аз қабрҳои давлатмандони асрҳои V-III п.м. дар ноҳияи Пазарик тадқиқ шудааст, ки он ба кай – княз нисбат дошт. Мутаассифона, қабри асосӣ, ки дар он зану мард хобида буданд, ғорат шудааст. Дуздон ҷамаи либосҳо, ки бо тилло ва ашёи киматбаҳо буданд, аз бадани мурдагон қанда гирифтаанд. Аммо ба хонае, ки 10 асп бо афзорашон гӯронида шуда буданд, даромада натавонистаанд. Дар хона 10 асп тиллоранг, аз ҷумла яке аз онҳо аз зоти беҳтарини аспҳои ориёӣ буд. 9 асп дигар зотҳои гуногун, аз ҷумла зотҳои майдаи муғули ва ғайра буданд. Аспҳоро бо афзор ораста, ба мурдагон тӯхфа овардаанд. Аспонро ба сарҳояшон зада куштаанд. Зин, лачом ва дигар афзори онҳо хеле киматбаҳоанд ва бисёри онҳоро дуздон бурда метавонистанд.

Бояд тазаккур дод, ки ихтирои зин ба сақоихо мансуб аст. Юноиён ва дигар халқҳо чанд аср баъд аз мавҷудияти зин огоҳӣ ёфтанд. Афзори хамаи аспон хеле ганӣ ва гуногун буда, аз санъати баланди ҳунармандии сақоихо он замон ва меҳру муҳаббати онҳо нисбат ба аспони саворӣ гувоҳӣ медиҳанд (расми 50).

Расми 50. 1. Часадӣ шоҳи сақопҳои сайнӣ аз ғӯрхонаи Пазарики Олтой. Сарашро бо тоҷи тилло дуздон бурида бурданд. 2. Аробаи аз яке ғӯрхо ёфт шуда. 3. Гавзани зарин, зарф ва қуи намадин аз ғӯрхонаи Пазарик.

Қабри дуҷум низ ғорат шудааст, аммо бисёр чизҳо боқӣ мондаанд. Азбаски часадҳо ва чизҳои дар қабр гузошта ях бастаанд, дуздон онҳоро гирифта натавонистаанд. Дар сару дастҳои мурдагон чизҳои қиматбаҳо, аз ҷумла тилло мавҷуд буд. Дуздон онҳоро гирифта натавониста, сару дасту пой мурдагонро бурида бурдаанд.

Бадани қай ҳолқубӣ шудааст. Сина ва тахтапушташ бо расмҳои афсонавӣ, аз ҷумла бабри уқобсар, гавзани уқобсар, нарғум ва бабри болдор ороиш ёфтааст. Мувофиқи ривояти сарчашмаҳои ҷинӣ, сақоиёни он диёр бадани худро бо нақши ҳайвонҳои афсонавӣ оро меодаанд. Чунин одамонро давлатманд меҳисобиданд.

Деворҳои қабро бо гилем, намадҳои нақшин ва палос оро додаанд. Дар қабр чизҳои рӯзгор, аз қабилӣ ҷойнак, табақ, коса, ҷумча ва ғайра гузоштаанд. Соҳибони қабр хеле давлатманд будаанд. Мурдагон дар тобутҳои сарпӯшдори аз ғулаҷӯбҳои бузург сохта меҳобиданд. Бозёфтҳои қабристони Пазарик нишон медиҳанд, ки сақоихи ин диёр бо тамоми ҳамнаҷодони худ дар Осиёи Марказӣ, Урупо ва Шарқи Наздик равобити тиҷоратӣ ва маданӣ доштанд ва осори онҳо ба фарҳанги олами ориёӣ умумият дорад.

Расми 51. Либоси шохони сақоӣ аз ғӯрхонаи Исиқи Ҳафтрӯди асрҳои III п.м.

Асоси ҷорводории мардумони сайнии Олтойро галлаҳои аспон, подаи говон ва рамаи ғӯспандон ташкил меод. Иморатҳои деҳт аз ғулаҷӯбҳо сохта шуда буданд. Ҳар оила хонае болои ароба, яъне фойтун дошта, ки дар он аз қафои галаю рама ҳаракат мекард.

Либоси мардон аз эзор, камзӯл, мӯза, либоси занҳо аз курта, эзор ва камзӯли дарозу рӯмол иборат буд. Либосҳо гулкорӣ ва бо маъдану сангҳо ороиш дода мешуданд. Силоҳи сақоихи Олтойро тирӯ камон, табарзин, ханҷар, тирдон ва ғайра ташкил меоданд. Ҷорводорони Олтой бо зироаткорони Осиёи Марказӣ ва ҳатто давлатӣ ҳаҳоманишиҳо додугирифт доштанд (расми 51).

Гилеми қадимтаринин пашмин пайдо шудааст, ки аз санъати баланди гилембофии онҳо шаҳодат

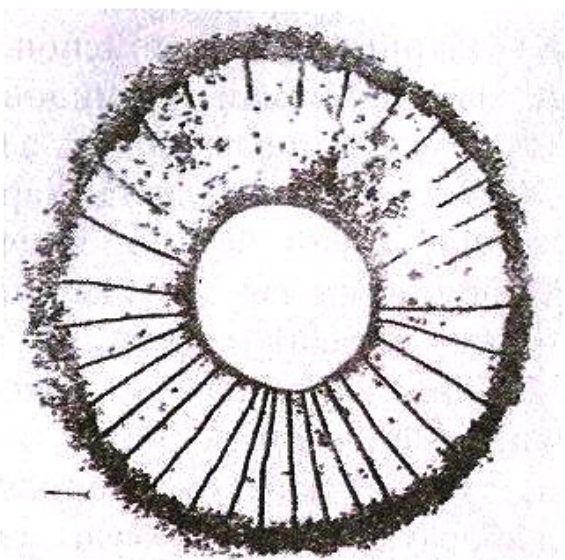
медаҳад. Умуман ҷорводорони ориёӣ соҳибфарҳанг буданд.

Қайҳои ҷорводор дар ихтиёри худ на танҳо галаю рама, балки одамони хизматгор, дастаи ҳарбӣ, ҳунармандон ва ғайра доштанд. Нақшу нигорҳои болои гилем, намад ва ғайра нишон медиҳанд, ки қосибон дорои санъати баланди тасвирӣ, ҳунармандӣ, заргарӣ ва ҳарротӣ доштанд. Ҷомеаи сайниҳои Олтой аз давлатмандон, миёнаҳолон, камбағалон, ғуломон ва нимғуломон иборат буд. Ҳар ноҳия қайи худро дошт.

2. САЙНИХО ДАР ХУДУДИ ТУВАИ КУНУНӢ (БОШҚИРДИСТОН) ДАР АСРҲОИ VIII-II П. М.

Омӯзиши ёдгориҳои Тува аз соли 1915 оғоз ёфта, то кунун мунтазам идома дорад. Даврбандии ёдгориҳо ба монанди дигар ноҳияҳои замони скифҳо мебошад.

Сарчашмаи асосӣ қабристонҳо мебошад, ки дар бисёр ноҳияҳои Тува омӯхта шудаанд. Ҳудуди алоқамандии ёдгориҳо аз Тува берун буда, ёдгориҳои Олтой, шимолу ғарбии Муғулистон, маданияти Пазарик ва Тағорро фаро мегирад.

Расми 52. Маъбади ниёгон, Улуғ-Хорум.

Қабрҳо одатан дар баландии соҳили рӯдакҳо ва баъзан дар ҷои қабристони асри биринҷ ҷойгиранд. Намуди зоҳирӣ ва дохилияшон гуногун аст. Баъзе аз онҳо болояшон деворҳои сангини мураккабнақш доранд. Болои баъзе гӯрҳо аз теппаи хокӣ иборат аст. Яке аз бузургтарини онҳо қабри Арчан дар водии Умко мебошад, ки кутри он 120 м мебошад. Баъди тадқиқ маълум шуд, ки дар марказ хонаи калоне аз ғӯлаҷӯбаҳо вучуд дорад. Аз ин хона ба тариқи шуъои офтоб ба

атроф 70 шоҳаи трапетсиямонанд паҳн мешаванд, ки болояшон аввал бо ҷӯбҳо ва баъд бо тахтасангҳо пӯшонда шудаанд. Дар марказ қабри саравлод, кай ҷой дошта, дар хонаҳои атроф 6 асп гӯронида шудааст. Дар хонаҳои шуъонақш низ аспон гӯронида шудаанд. Ҷасадҳо одатан дар дохили тобути ҷӯбин, сангин якпахлу дингак хобидаанд. Урфияти гӯронидан мураккаб буд. Ҳар қадар одам давлатманд ва мансаби бузург медошт, урфияти гӯронидан ҳамон қадар бо дабдаба ва мураккаб буд (расми 52).

Касби асосии турҳи сайнӣ чорводорӣ буд. Онҳо тобистон чорворо ба доманакӯҳҳо ва зимистон дар оғилҳои аз ғӯлаҷӯб сохта нигоҳ медоштанд. Ҳудашон низ дар хонаҳои аз ғӯлаҷӯб сохта мезистанд. Девори хонаҳо аз ду қабат гулаҷӯб бунёд шуда, байни ду девори ғӯлаҷӯбӣ бо хок пур карда шудааст. Ҷомеаи сайнӣ синфӣ буд. Кайҳо хеле давлатманд буданд ва инро аз гӯрхонаҳои онҳо муайян кардан осон аст.

Ҳунармандӣ, аз ҷумла заргарӣ, савдо рафнақ дошт. Рӯзгори сайниҳо бо рӯзгори ҳамнаҷодони ориёиашон монанд буд. Урфу одати онҳо низ ҳамоханги дигар ориёиҳо буд.

БОБИ VII

ДАВЛАТҲОИ ҒУЛОМДОРӢ

§ 37. ДАВЛАТИ ЭЛОМ ДАР ҲАЗОРАҲОИ IV-II П.М.

То омадани гурӯҳҳои ориёӣ ба сарзамини Ориёни Ғарбӣ дар ин ҷо халқҳои дигар мезистанд ва дар ҳазораҳои IV-III п.м. давлатҳои маъмурӣ мавҷуд буд. Яке аз ҳамин гуна давлатҳо Элом буд. Дар ҳазораи IV дар ҳаёти мардумони ин давра рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мушоҳида мешавад. Деҳа ва шаҳрҳои зиёд ба вуҷуд меоянд. Шуша ба яке аз марказҳои иқтисодӣ табдил ёфта, деҳаҳои гирду атрофро ба худ тобеъ мекунад. Ковишҳои бостоншиносӣ нишон медиҳанд, ки дар ҳазораи IV сохтмонҳои боҳашамат, хунармандӣ, кулолии ҷарҳӣ раванқ меёбад. Дар Шуш ба бунёди хиштин бинои боҳашамат барои ҳукумат сохта мешавад. Дар харобаҳои он бостоншиносон муҳрҳои пайдо карданд, ки дар болои онҳо ҳар гуна рақамҳо, ишораҳои хаттӣ вуҷуд доранд ва аз пайдо шудани хат ва идораи маъмурӣ гувоҳӣ медиҳанд. Аммо ин хатҳо то ба ҳол ҳамаҷо нашудаанд. Ғайр аз Шуш боз марказҳои дигари маъмурӣ – шаҳрҳои вуҷуд доштанд, ки дар қатбаҳои меҳии аққадӣ бо номҳои Овон, Симаш, Барахша ва ғайра ёд мешаванд. Давлати Элом ба ғайр аз ноҳияи Шуш вилоятҳои кӯҳсори гирду атроф, ҳамвориҳои шимолу ғарбӣ, Хузистон, водии Порсро бо шаҳри Аншан дар бар дошт. Харобаи шаҳри Аншан имрӯз бо номи теппаи Мӯлиён дар масофаи 46 км дар шимолӣ Шероз воқеъ аст. Дар харобаи Аншан муҳрҳои ва ҳуҷҷатҳои ба даст омадаанд, ки бо хати пеш аз эломӣ навишта шудаанд. Ҳафриёти бостонӣ дар харобаи Аншан нишон доданд, ки дар ибтидои ҳазораи III п.м. дар он қасрҳои шохӣ, биноҳои маъмурӣ ва маъбадҳои вуҷуд доштанд, ки соҳибони онҳо дорои сарвати бузург буданд. Дар дарбор ва ибодатгоҳ садҳо хаттотон, дабирон, кормандони маъмурӣ, динӣ, пешхизматон ва ғуломон кор мекарданд.

Шаҳрҳои марказӣ вусъат ёфта, сабаби тараққи намудҳои гуногуни хунармандӣ мешаванд. Дар ин вақт истифодаи замин, аз ҷумла заминҳои обӣ дар водии Порс хеле раванқ меёбад. Ҷӯйҳо ва каналҳо қанда мешаванд, миқдори заминҳои обӣ ва деҳаҳо меафзояд.

Шаҳри Аншан дар охири ҳазораи III масоҳати 130 га заминро ишғол менамуд ва яке аз шаҳрҳои бузург ба ҳисоб мерафт.

Элом дар он замон нисбат ба дигар ноҳияҳои Ориёни Ғарбӣ ба монанди Байаннаҳрайн шароити хуби табиӣ дошт ва барои тараққи кишоварзӣ, хунармандӣ ва тичорат мусоидат мекард. Мардум аз ин шароити хуб истифода мекарданд ва ин сабаби

муттаҳидшавии ноҳияҳо ба як давлати пуриктидор гардид. Дар ибтидои ҳазораи III шаҳри Овон деҳоти гирду атрофи худро муттаҳид ва ба тасарруф даровардани шаҳр-давлатҳои ҳамсоя шурӯъ намуд ва ба ҳукмронии аввалин сулолаи подшоҳони Элом асос гузошт.

Дар он замонҳо дар Элом шаҳр давлатҳои зиёд буданд, ба монанди Шуш, Бирахш, Аншан ва ғайра. Онҳо ба муқобили давлати Аккад мустақилона меҷангиданд ва унвонҳои ба худ хос доштанд. Яке аз онҳо Кутик-Иншушинак буд, ки дар ибтидои асри XXII эломиҳоро муттаҳид, Аккадро забт карда, унвони “Шоҳи чор тарафи ҷаҳон”-ро мегирад ва ин ҳодисаро бо хатҳои аккадӣ ва эломӣ қайд менамояд. Хати меҳии эломӣ дар замони Хахоманишиҳо низ истифода мешавад. Дар яке аз навиштаҳо гуфта мешавад, ки шоҳ Кутик-Иншушинак ба муқобили қabilaҳои кутӣ, ки ба Элом ҳучум овардаанд, ғалаба мекунад. Аммо дере нагузашта кутиҳо на танҳо Элом, балки Шумер ва Аккадро мегиранд ва як аср (то асри XXII) ҳукумат меронанд.

Дар Элом сулолаи дуюми шоҳии Симаш ба сари қудрат меояд. Дар ин вақт шоҳони Аншан ва Шуш хеле пуриктидор мешавад ва то асри XVI п.м. тамоми Эломро муттаҳид месозанд.

Соҳти давлати Элом ғуломдорӣ буд. Дар ҳуччатҳо дар бораи ғуломоне сухан меравад, ки харида шудаанд ва дар заминҳои ғуломдорон кор мекунанд.

Оилаҳои калон асоси истеҳсолотро ташкил медоданд. Онҳо чандин хонадони ба ҳам хешро муттаҳид мекарданд.

Ғуломон дар хоҷагиҳои подшоҳ ва ибодатгоҳҳо кор мекарданд. Дар заминҳои шоҳӣ ва ибодатгоҳҳо одамони озод зиёд буданд. Вазъи иҷтимоии онҳо қариб ба монанди ғуломон буд. Онҳо дар зерин назорати одамони шоҳ ё ибодатгоҳҳо кор мекарданд ва истисмори саҳт медиданд. Сарлашқарон, кормандони давлатӣ аз шоҳ замин тӯҳфа мегирифтанд ва даромади онро барои худ истифода менамуданд. Дар ин давра шумораи заминдорони бузург меафзояд.

Дар ёдгории Шуш дар қабатҳои марбут ба асрҳои XVIII-XVII бостоншиносон хонаеро ёфтанд, ки зиёда аз 50 уток ва 10 хавлӣ доранд. Ин бино хонаи оилаи алоҳида будааст. Соҳиби он одами давлатманд оҳиста-оҳиста хонаҳои гирду атрофро ба тасарруф дароварда, онҳоро аз нав сохта, ба хонаи худ ҳамроҳ мекунад ва қадхудои як маҳалла мешавад. Соҳибони хонаҳои гирду атроф ғулом ё хизматгори ин марди давлатманд мешаванд. Мувофиқи ҳуччатҳои бойгонии хона, номи соҳибхона Темти-Варташ буда, ғалаю рама, заминҳои кишту чарогоҳҳо дошта, ба подшоҳ наздик будааст.

Дар асри XVI Элом аз қabilaҳои шимол – қассетҳо шикаст хӯрда, роли сарвариро аз даст медихад. Қассетҳо дар қӯҳҳои Загрос

мезистанд. Онҳо аввал Бобулро гирифта, баъд ба Элом сар медароранд ва муддате хукмронӣ мекунанд. Аммо Элом кассетхоро ронда, давлати худро тақвият мебахшад. Дар асрҳои XIV-XII Элом бо сарвариҳои шоҳони Аншану Шуш хеле пурзӯр мегардад. Маркази давлат шаҳри Шуш хеле пеш меравад, дар он биноҳои маъмурӣ, қасрҳои зиёд пайдо мешаванд. Дар ин давра бинои ибодатгоҳӣ зиккуратро месохтаанд, ки бузургтарин иморати бурҷмонанди бисёрқабатаи замони худ ҳисобида мешуд.

§ 38. ДАВЛАТИ МИТАН

Бозёфтҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳад, ориёӣҳо ба сарзаминҳои Эрони кунунӣ дар охири ҳазораи IV ва аввали ҳазораи III п.м. омадаанд. Ба ҳар ҳол боёфтҳои Алҷахуюк (Туркия) ва Осиёи Марказӣ, махсусан Олтинтеппа (Туркменистон) ҳамоҳангии зиёд доранд. Аз ин рӯ, мо гуфта метавонем, ки ориёнҳо дар кӯҳистони шимолу ғарбии Эрон дар охири ҳазораи IV ва аввали ҳазораи III п.м. омада буданд. Дар ҳазораи II п.м. дар кӯҳистони Купедоғ ҳайкали фариштагони ориёии Митро, Варуна, Индира ва ғайра ёфт шудаанд, ки ба асрҳои XVI-XIV п.м. мансубанд. Ин ҳайкал ва навиштаҷотро давлате ба мо ёдгор гузоштааст, ки номаш маълум нест. Дар осори давлати ҳетҳо ному нишонаҳои ориёӣён зиёд аст, аммо муаммои онҳо то ба ҳол қушода нашудааст.

Дар асри XVI дар қисми шимолу ғарбии Байнаннаҳрайн дар ҷои шохигарии хурди Кумихо, Алшон ва Ямҳад давлати пуриктидоре бо номи Митан ташкил меёбад. Маркази он шаҳри Вашуканкӣ то ҳол аз ҷониби бостоншиносон пайдо карда нашудааст. Мувофиқи гуфтаи бостоншиносон, аҳолии асосии давлати Митан хурроӣҳо буданд, ки бо семиҳо омезиш ёфтаанд. Хурроӣҳо ба наҷоди ҳинду урупой нисбат доштанд ва дар асрҳои XVII-XVI п.м. бо ориёӣҳо бархӯрда, аввалин ҳешовандии забони байни хурроӣҳо ва ҳиндуориёҳо ба вучуд меояд. Ин вохӯрӣ дар ноҳияҳои дарёи Урмияи Эронӣ кунунӣ ба амал омада буд.

Дар байни номҳои ориёӣ аввалин бор шоҳ Шутгарӣ I писари Курт, баъд Парратарн ва сеюм Соусадаттар дучор меоянд. Зохиран ориёӣҳо дар ҷомеаи хурроӣҳо нуфӯзи зиёд доштанд, ки ба сари қудрат омадаанд. Митан дар болооби рӯдҳои Дачла ва Фурот дар роҳи тичорати Осиёи Хурд, Миср, Баҳри Миёназамин, Қафқоз ва Шарқ ҷойгир буд. Заминҳои Митан барои кишти лалмӣ ва чорводорӣ мувофиқ буданд. Дар кӯҳҳои он нуқра, тилло, сурб, сангҳои сохтмонӣ, сангҳои нимақиматбаҳои, ба лочвард монанд хеле зиёд буданд. Дар он вақтҳо дарахтони сохтмонӣ дар кӯҳҳо мерӯиданд ва яке аз соҳаҳои муҳими савдо ба ҳисоб мерафтанд. Аз инҷост, ки метаниҳо дар сохтмони қасру хонаҳо, истихроҷӣ маъданҳо, тараққиёти ҳунармандӣ ва савдо нисбат ба ҳамсояҳои худ пеш рафта буданд.

Дар бораи сохти чомеаи Митан маълумот хеле кам аст. Мо аз катибаҳои хазинаи Ошурихо, Хетхо ва Фиръавнхо огоҳӣ меёбем, ки дар дижи шоҳони Митан даххо толор, ибодатгоҳ ва дигар хонаҳои истиқоматӣ, маъмурӣ ва хочагӣ вучуд доштаанд. Хочагии шоҳӣ аз рамаву галаи говон, аспон, хукхо ва чорвоӣ хурд, боғот, заминҳои кишт иборат буд. Дар хочагии шоҳон садхо ғуломон, муздурону хунармандон кор мекарданд. Дағ шоҳии Митан ҷамоатҳои ноҳиявӣ, деҳотӣ ва оилавӣ нақши муҳим доштанд. Ҳар як чомеа ягон соҳаи хочагиро ривоч медод. Маслаан, ҷамоаи савдогарон дар соҳаи савдои хориҷиву дохилӣ, хунармандон дар касбу кори гуногун, зироаткорон яке дар истехсоли гандум, дигаре ҷав, сеюм лӯбию, ҷаҳорум мошубиринҷ, панҷум сабзавот кор мекарданд. Албатта, зироату боғдорӣ ба иқлим ва хоку оби ноҳияхо вобаста аст.

Чомеа аз табақахо иборат буд ва табақаҳои поён аз ҷониби давлатмандон саҳт истисмор мешуданд. Махсусан судхӯрӣ, яъне қарзи имтиёзнок, иҷорадорӣ хеле раванқ ёфта буд. Бисёр қарздорон аз сабаби ғоизи баланди қарз ва сари вақт барнагардондани қарзи худ ба нимагулом ё ғулом табдил меёфтанд. Аз ҳуҷҷатҳои он давра бармеояд, ки мактаби писархондхо вучуд дошт. Давлатманхо ҷавонони камбағалу бекасро писар хонда, онҳоро оҳиста-оҳиста ба хизматгори хонагӣ, баъд аз батрак ва ниҳоят ба ғулом табдил медоданд. Ба фиреби “писархонд” баъзан ҷавонон аз силаҳои шоҳӣ низ меафтанд. Як нафар аз оилаи шоҳӣ сад бор писархонд шудааст. Писархон намудан як навъ фиреби мардум шуда буд. Яке аз сарчашмаҳои зиёд намудани ғуломон ғорат намудани ҳамсоях ва ноҳияҳои дигар буд. Ҳодисаҳои худро ба муҳлати муайян фурухтани одамони камбағал вучуд дошт. Агар гаравмонда шарти имзошударо иҷро карда наметавонист, ба ғулом табдил меёфт. Бо вучуди ин ғулом ҳуқуқи ба канизон ёзани озод хонадор шуданро дошт. Ӯ метавонист писархонд гирад ва ӯро вориси худ элон намояд. Ғуломони босавод низ буданд, ки дардарбор вазифаи мирзоиро анҷом медоданд ва аз шоҳ барои ксри худ тухфахо мегирифтанд. Нархи ғулом 30 сикл (8,4 гр.) нуқра буд. Ғуломдор ҳуқуқи ғуломро задан, як ҷашми ғуломи гурезро кӯр кардан дошт. Ғуломзода нишонаи ғуломиро доро буд.

Асрҳои XVI-XIV п.м. давраи авҷи тараққиёти давлати Митан ҳисобида мешавад.

Дар ин давра шоҳони Митан Осиёи Хурд, Сурия, Финикия ва Ошуру Фаластинро тобеи худ мегардонанд. Фиръавн Тутмоси III борхо ба муқобили Митан лашкар кашид. Аммо ғолибиятро соҳиб нашуд. Фиръавн Аменхотеби II ба Митан ғолиб меояд, аммо пирӯзии он кӯтоҳмуддат буд. Митан чун пештара ҷоҳҳои тичоратиро дар даст дошт ва аз мисриён боҷ меситонд. Бинобар

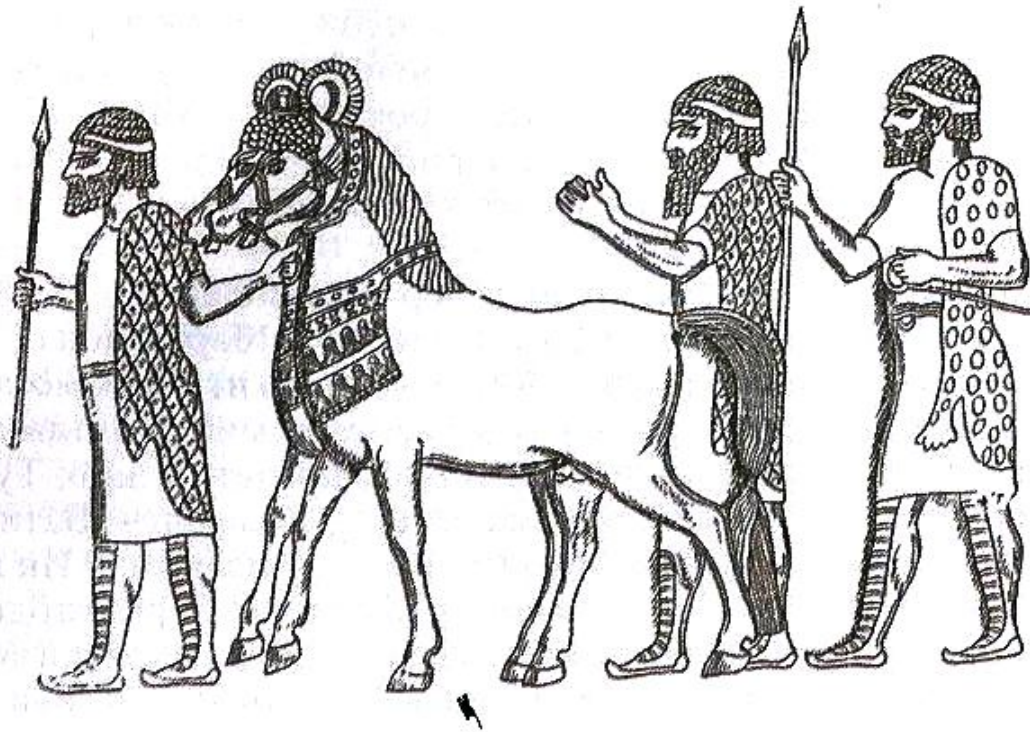
ин, фиръавнрҳо Тутмоси IV ва Аменхотеби II ба духтарони шоҳи Митан – Тушрат хонадор шуда, ўро иттифоқчи худ месозанд ва боз тўхфаҳо мефиристанд. Аз Миср барои шоҳони Митан асбобҳои тилло, нуқра ва ҳатто оҳанӣ мефиристанд. Шоҳони Митан дар навбати худ, барои фиръавнҳо ғойтуноҳои ҷангӣ ва аспони саворӣ ҳада мекарданд.

Дар охири асри XV п.м. Миср суст мешавад ва Митан меҳодад заминҳои аз даст додаи Фаластинро баргардонад ва бо Бобул шартнома имзо мекунад. Миср бо Ошур иттифоқ мебандад. Аммо дар ин давра аз шимол ҳетҳо ба сарзамини Митан ҳуҷум оварда, харобиҳо мекунанд. Дарбориён нисбат ба шоҳ Тушрат норозигӣ намуда, ўро мекушанд ва ба ҷои ў писараш – Шативасро ба тахт шинонида, духтари шоҳи ҳетҳо ба ў медиҳанд. Ин никоҳ мустақилият ва иқтисоди пешини Митанро барнагардонид, баръакс дар дарбор таъсири ҳетҳо афзуд. Ошур аз сустии Митан истифода бурда, худро мустақил эълон кард. Митан бо ёрии ҳетҳо ба Ошур лашкар мекашад ва шикаст меҳурад, ошуриҳо пойтахти Митанро гирифта, онро ғорат мекунанд. Шативас ба Хет мегурезад ва тахти шоҳӣ бо ёрии ошуриҳо ба Артадам мерасад, ки минбаъд дастнигари онҳо мешавад. Дар асрҳои XIII-XI п.м. Митан ба шоҳигарии хурд тақсим шуда, ба зери таъсири ошуриҳо меафтад ва мустақилиятро аз даст медиҳад.

§ 39. 1. ДАВЛАТИ МОДҲО

Дар бораи давлати Модҳо маълумот хеле кам аст, Мо баъзе ахборро аз сарчашмаҳои ошурӣ ва юнонӣ пайдо мекунем. Дар асрҳои IX-VIII п.м. сарзамини Модҳо ба итоати давлати Ошур қарор дошт. Модҳо ба ошуриҳо андози вазнин медоданд ва барои аз даст онҳо ҳалос шудан мубориза мебуданд. Дар катибаҳои ошурӣ дар боби шӯришҳои модҳо ба муқобили ошуриҳо, суҳан меравад. Аз ривоятҳои таърихӣ бармеояд, ки модҳо аз халқҳои ориёӣ буданд ва дар асрҳои X-XI дар рустоҳои байни кӯҳҳои Дамованд ва Загрос мезистанд ва ба зироаткорӣ шуғл меварзиданд. Онҳо дар парваридани аспони саворӣ хеле шуҳрат доштанд. Модҳо ба ошуриҳо андоз ва бо бобулиёну мисриён асп тўхфа мефиристанд. Мо дар яке аз дарсҳои гузашта гуфта будем, ки ориёиҳо ромкунандаи аспони гунонун буданд ва онҳо паҳнкунандаи аспони саворӣ ва ғойтуно дар Осиё ва Урупо ба шумор мераванд (расми 53).

Давлати Модҳо чорумин давлати ориёӣ буд, ки дар Шарқи Наздик баъди Митан дар асрҳои XVI-IV, Кимериҳо (а. XI-IX), Монаҳо (а. XII-VI) арзи вуҷуд кард. Аз катибаҳои ошурӣ бармеояд, ки модҳо соли 760 п.м. бо қабилаҳо ҳамзабон худ скифҳо, кимериҳо ва монаҳо якҷоя ба муқобили давлати Ошур шӯриш бардошта, худро мустақил эълон мекунанд. Шӯришро

Расми 53. Акси модҳо дар девори касри Дур -- шарукини Ошуриҳо

Паратуто сарварӣ мекард. Қувваи шӯришгарон чунон зӯр буд, ки ҳукумати ошуриҳо ба муқобили он лашкар намекашад, балки сулҳ баста, мусатқилияти модҳоро эътироф менамоянд. Баъди мухтор шудани модҳо дар байни скифҳо, кимериҳо ва монаҳо низоъ бармехезад ва иттиҳод пароканда мешавад. Ҳар қабила мехоҳад мустақил ва давлати худро дошта бошад. Соли 722 сарвари модҳо – Дахёкур маҷбур мешавад, ки халқҳои ҳамзабони худ – сақоиҳо (скифҳо) ва кимериҳоро зӯран ба итоат дарорад. Дахёкур вилояти Порсро низ ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва барои дигар ноҳияҳои дар дасти ошуриҳо буда мубориза мебарад. Аммо дар бораи муборизаи шоҳони Мод ба муқобили ошуриҳо маълумот надорем. Сарчашмаҳои юнонӣ номи 9 нафар шоҳони Модро овардаанд, ки онҳо 300 сол ҳукм рондаанд. Лекин на ҳамаи олимони ҳукумронии 300-солаи модҳоро қабул доранд.

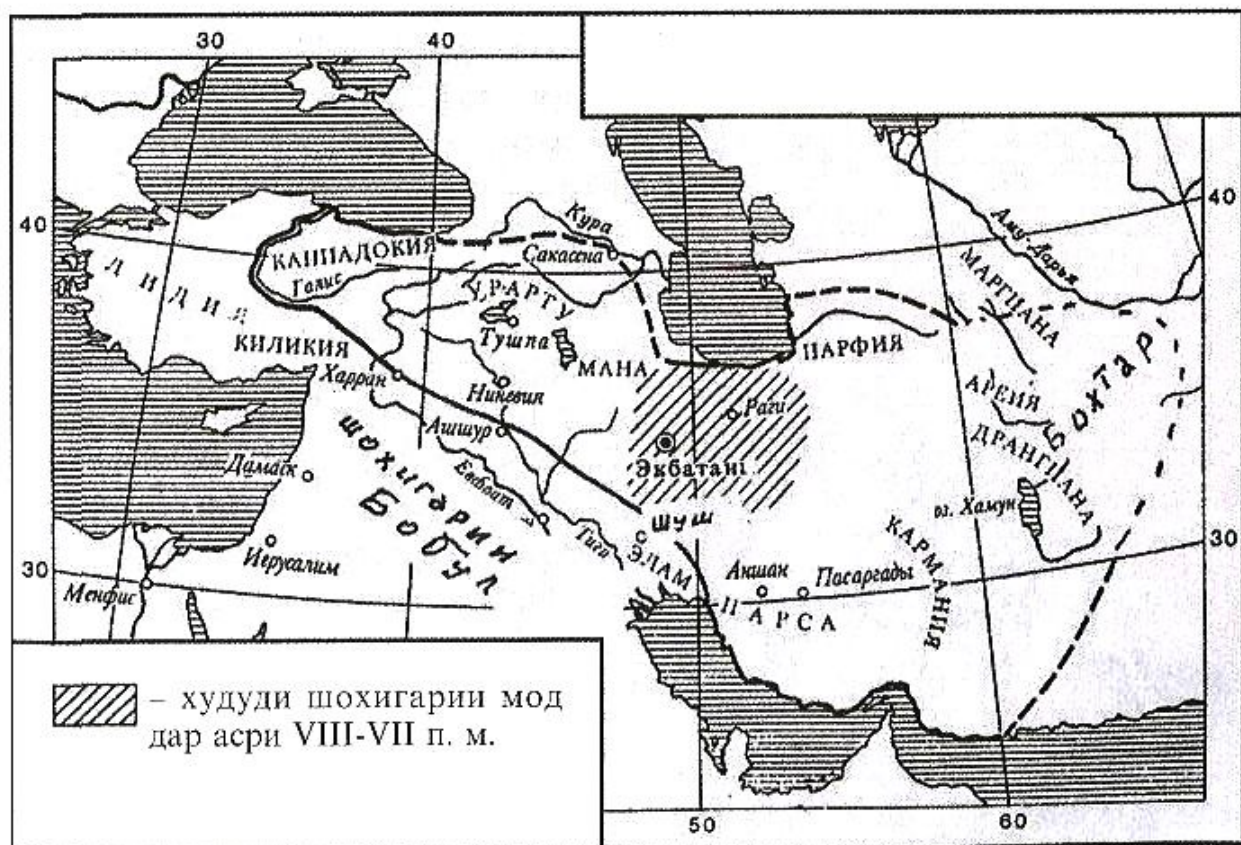
Дар замони шоҳ Фароатас (646-624 п.м.) давлати Мод қувват мегирад ва яке аз рақибони давлати Ошур шуда, барои аз байн бурдани душмани деринаи худ ба ҷангҳои хунин даст мезанад, зеро ошуриҳо дар ғарб садди роҳҳои баромад ба баҳр ва Мисру дигар ноҳияҳо буданд.

Давлати Мод дар замони шоҳ Хувахуштур (Кавоксар) писар Фароартас (с. 634-585 п.м.) хеле пуриқтидор мешавад. Скифҳо, ки дар ҷануби дарёи Охшиён мезистанд, иттифоқии модҳо дар ҷангҳои зидди Ошур буданд, аммо баъзан ошӯриҳо ба воситаи иғво онҳоро ба муқобили модҳо истифода мебарданд. Скифҳо мехостанд худашон ҳукумрон бошанд. Пеш модҳо ба скифҳо боч медоданд ва онҳо аз ин даво даст накашида буданд. Хувахуштур

меҳоҳад скифхоро ба худ тобеъ созад, аммо шикаст меҳӯрад ва ба боҷ додан ба скифҳо рози мешавад.

Хуваҳуштур барои иқтидори ҳарбии худро афзудан ислохот мегузаронад. ӯ ба ҷои дастаҳои кироя ва ихтиёрӣ лашкари доимии найзадорон, тирандозон ва ғойтуне саворонро ташкил медиҳад. Вай бо мисриён ва бобулиён иттифоқ баста, ба ҷангӣ муқобили ошуриҳо тайёрӣ мебинад. Ошуриҳо кайи Моноиро ба ҷониби худ моил месозанд. Ҷанг соли 616 п.м. сар шуда, ошуриҳоро заиф месозад. Молҳо сарзамини Моноиро фатҳ ва онро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад. Хуваҳуштур ба духтари шоҳи Бобул Набулосар хонадор шуда, иттифоқи худро ба Бобул тақвият мебахшад.

Модҳо бо фиръавнҳо ва бобулиён дар бораи ба муқобили ошуриён ҷанг кардан иттифоқ мебанданд ва соли 612 п.м. ба ҳучум мегузаранд. Ошуриҳо муқобилияти ҷиддӣ нишон дода натавонистанд, зеро аз се тараф се лашкари бузург ба ҳоки онҳо ҳучум оварда буд. Ошуриҳо асарҳои зиёд мардуми Осиёи Наздикро истисмор мекунанд ва аз сиёсати онон натавонанд маҳаллиён, балки халқҳои дигар низ норизо буданд. Модҳо ба маркази давлати Ошур – шаҳри Нинув ворид шуда, онро ғорату хароб намуда, аҳолиро ба ғуломӣ мебаранд. Замини давлати Ошур дар байни Бобул, Миср ва Мод тақсим мешавад. Бештари сарзаминҳои Ошур ба модҳо мегузарад. Давлати модҳо дар шимоли Байнаннаҳрайн ба яке аз давлатҳои пурзур тадбил меёбад (расми 54).

Расми 54. Давлати Мод дар асрҳои VIII-VI п.м.

Модхо соли 590 ба Лидӣ, ки яке аз давлатҳои пуриктидор дар шимолу ғарби Осиёи Хурд буд, ҳуҷум мекунад. Аммо онро ғатҳ карда наметавонанд, ва ҷанг то соли 585 давом мекунад. Дар ин ҷанг аз ҳар ду тараф қувваҳои ҷонӣ ва иқтисодӣ сарф мешавад. Соли 585 писари Хувахуштур Ихтувайгу (Остиёг) бо лидийгӣҳо сулҳ баста, духтари шоҳи онҳоро ба занӣ мегирад. Тахмин меравад, ки ба давлати модҳо Хуросону Систон низ дохил мешуданд, аммо дар бораи он ки Бохтар, Хоразм ва Суғд ба модҳо итоат менамуданд, маълумоте вучуд надорад.

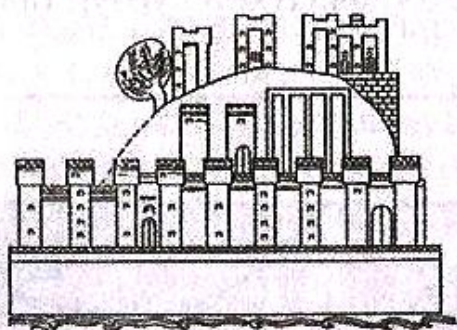
2. МАДАНИЯТИ МОДҲО. Агарчи модҳо дар суфакӯҳҳои Эрони кунунӣ аз асри X то асри VI п.м. зиста, дар ибтидо кайҳои хурд ва дар тӯли зиёда аз 200 сол давлати паҳноваре доштанд, аз онҳо осори ҳаттӣ ва моддӣ боқӣ намонда ва ё то имрӯз бо номи онҳо шинохта нашудааст.

Лекин дар Эрони имрӯза (дар наздикии Сари Пул, мобайни қасри Ширин ва Кирмоншох) дахмаест, ки дар санг қанда шуда ва дар миёни халқ бо номи Дукони Довуд машҳур аст. Дар ин ҷо сурати марде бо шакли ҳаҷҷорӣ барҷаста боқӣ мондааст ва олимони онро ба модҳо нисбат медиҳанд, ки дар даст барсам ва дар

тан либоси модҳо дошта, дар ҳолати намоз истодааст.

Як дахмай дигар ҳам дар назди Кирмоншох бо аломати Аҳуромаздо боқӣ мондааст. Ки олимони онро ба модҳо нисбат медиҳанд. Умуман, дар вилояти Кирмон дигар дахмаҳои хурду калон низ ҳастанд, ки ба модҳо мансуб дониста мешаванд (расми 55).

Аз ривояти Херодот маълум мешавад, ки модҳо дар сохтмони шаҳрҳо ва махсусан ободнамудани пойтахти худ шаҳри Экбатан ба ошуриҳо ва дигар ҳамсоягон пайравӣ кардаанд, аммо хусусиятҳои миллии ориёӣ низ мушоҳида мешавад. Маслаан, дар оини ориёӣҳо рақами ҳафт муқаддас ҳисобида мешуд, бинобар ин шаҳри Экбатан ҳафт қалъа ва ҳафт девору ҳафт бурҷи дарун ба дарун доштааст. Ба мурури ба

Расми 55. Сарбози найзазани Мод

даруни шаҳр даромадан девор, бурҷ ва қасрҳо баландтар ва бузургу шукӯҳмандтар мешуданд. Кохи шоҳӣ, ки дар дохила девори ҳафтум ҷой дошт, аз ҳамаи қалъаҳои дигар бузургу зеботар буд. Аз он тамоми ҳафт девору қасрҳои дигар назорат мешуданд. Ҳамаи қаср, девор ва бурҷҳо бо ҳафт ранг оро дода шудаанд. Қасри шоҳон ва девору кунгураҳо бо тилло, қасру девори дуҷум бо нуқра, сеҷуму чаҳоруму панҷум ва ғайра бо рангҳои бунафш, арғувонӣ, сурх, кабуд, сафед ороиш ёфта буданд. Ҳар як ранг маънии ҳафт кишвар, ҳафт осмон, ҳафт сайёра, ҳафт фаришта, ҳафт рӯзи ҳафтара ифода мекард. Ойини модҳо ойини ориёии қадим буд. Онҳо оташ, замин об ва хокро бузург медоштанд. Модҳо аз Авасто ва Зардушт огоҳӣ доштанд, оташро чун нури илоҳӣ мепарастиданд. Муғон мурдаҳои худро дар даҳмаҳо мегӯзарониданд. Офтоб ва сайёраҳоро бузург медоштанд. Дар эътиқоди онҳо ростӣ ва дурӯғ нақши муҳим мебозиданд.

Сохти давлати модҳо шоҳигарӣ буд. Дар қорҳои хоҷагӣ қувваи гуломони истифода мешуд, яъне давлати гуломдорӣ буд. Гурӯҳи давлатмандони бузург дар идораи давлат даҳлат менамуданд ва шоҳ ба онҳо мубриза мебард. Мардуми захирақаш муборизаи шоҳро ба муқобили давлатмандон дастгирӣ мекард. Мардум ба табақҳо тақсим мешуданд. Нуфузи лашкариён – саворагарон хеле зиёд буд ва онҳо ба табақаи ашроф дохил мешуданд. Муғон, кишоварзон ва гуломон табақҳои дуҷум, сеҷум ва чорумро ташкил медоданд.

Шоҳи охири модҳо Ихтивайгу ё Остиёг тайи 35 соли ҳукмронии худ бо қувваҳои марказгурез мечангид, аммо онҳоро мағлуб накард. Соли 550 п.м. ашрофу аён ӯро бо сарлашқараш Форпаг сарнагун сохта, ҳокимиятро ба номояндаи дудмони ҳахоманишӣ Куруш доданд.

§ 40. ТАШКИЛИ ДАВЛАТИ БУЗУРГӢ ҶАҲОНИИ ҲАХОМАНИШӢ

1. АХБОРИ УМУМӢ. Давлати модҳо умри дароз надида бошад ҳам, дар ҳаёти давлатдорӣ ориёҳо нақши бузург бозид. Он дар Ориёнои Ғарбӣ бештари заминҳои ориёнишинро муттаҳид намуда, бахше аз Ориёнои Шарқӣ, аз ҷумла Гургон, Порт ва Марғиёро дарбар мегирифт. Ин ҳамроҳшавӣ барои умумияти забону тамаддуни ориёҳо аҳамияти бузург дошт.

Яке аз сабабҳои аз байн рафтани давлати модҳо ноиттифоқи ибайни халқҳои ориёии сақӣ ва форс буд. Онҳо кӯшиши мустақил шудаанд доштанд ва вилояти Порс ба мустақилият ҳам расид. Порс – дурусташ Парсуа яке аз вилоятҳои ғанӣ ба ҳисоб мерафт, дар он давлатмандони зиёд мезистанд ва даъвои ҳокимияти бузургро мекарданд. Шоҳи Мод ҳокими Порс Камбучиро домод

мекунад, то ки ба василаи хешовандӣ саркашони ин вилоятро дар итоат нигоҳ дорад. Ривоят мекунад, ки шоҳи Мод Ихтивайгу хеле золим буд ва мардум аз сиёсати ӯ норизо буданд. Куруши Кабир – набераи Ихтивайгу шӯриш мебардорад ва бо кӯмаки аёну ашрофи Мод ва махсусан сарлашкар Фарпаг соҳиби тахту тоҷ мешавад. Куруши II шаҳри Экбатанро марказ ва худро подшоҳи Мод ва тамоми мулкҳои он эълон мекунад.

2. РИВОЯТИ БА ТАХТ НИШАСТАНИ КУРУШ

Аз ривоятҳои таърихӣ бармеояд, ки қабилҳои ориёӣ дар садаҳои XI-X п.м. дар сарзамини Парсуа мезистанд ва бахши калони онҳо дар шаҳру деҳаҳо ва бахше дар кӯҳҳо ба чорводорӣ шуғл меварзиданд. Дудмони Ҳахоманишиён аз шоҳони маҳаллии Посаргард баромада, дар ибтидо ба давлати Ошур ва баъд ба Мод иттоат мекарданд. Ривояте ҳаст, ки падари Куруш Камбудҷӣ домоди шоҳи Мод Ихтивайгу (Астиёг) буд. Куруши Кабир соли 550 п.м. маркази Мод шаҳри Экбатанро бо ҷанг гирифт ва ҳазинаи давлати Модро ба Посаргард овард. Аммо Экбатан ҳамчун маркази дуҷуми Ҳахоманишиҳо боқӣ монд.

Мувофиқи ривояти Ҳеродот, Ихтивайгу хоб дид, ки аз духтарии ӯ Мондоно дарахти ангур таваллуд ёфт ва тамоми мамлакатро фаро гирифт. Шоҳ таъбири хобро аз мунаҷҷимон мепурсад. Мунаҷҷимон мегӯянд, ки духтари ту писареро ба дунё меорад, ки тахти шоҳиро аз ту мегирад. Ихтивайгу ба шахси бовариноки худ Фарпаг мефармояд, ки Мондоноро аз Поср биёранд, зеро назорат гиранд ва ҳамин ки писарро зод, ӯро кушанд. Фарпаг кӯдакро ба хона овард ва бо зани худ маслиҳат намуд, ки Ихтивайгу пирасар ва вориси яқонаи ӯ дахтараш – модари ҳамин писар меошад. Агар модар ин кӯдакро кушем ва фаро модари ӯ ба тахт нишинад, аз мо касоси писари худро хоҳад гирифт. Бинобар ин хуб мешавад, ки ин корро касе аз одамони шоҳ ба иҷро расонад. Ӯ ба ҷӯпони шоҳ, ки Митродот ном дошт, кас кас фиристод. Фарпаг ба ҷӯпон гуфт: “Шоҳ ба ту ғамр кард, ки тифлро ба макони дарандагон бибариву бигузор, то нобуд шавад. Агар зинда монад, ту худат ба ҷои ӯ кушта хоҳӣ шуд”. Митродот писаракро ба хона овард. Зани ӯ Спак кӯдаки мурда таваллуд карда буд. Спак маслиҳат дод, ки писари мурдари бо шоҳи писар иваз намоянд ва аз ин кор ҳеҷ кас хабар намеёбад. Мабода агар одамони шоҳ тафтиш кунанд, писари мурдари дида, ба кушта шудани писари Мондоно бовар мекунад. Ҳамин тавр, ҷӯпон либосу тилловории писари Мондоноро ба писари худ пӯшонд ва ба ҷои гуфтаи Фарпаг бурд. Баъди се рӯз ҷӯпон назди Фарпаг омад ва хонд: “Писарро нақл кард. Фарпаг одамони боваринокро ба ҷои таъиншуда фиристод ва кӯдакро ғӯрониданд.

Вақте Куруш 10-сола шуд, дар деҳа кӯдакон хангоми бозӣ ўро шоҳ таъин карданд. Ў ҳамаи рафиқонашро вазифа дод ва як писари ашрофзода гуфтаи ўро иҷро накард. Куруш фармон дод, ки ўро банданд ва бо чӯбдаста зананд. Писари чӯбхӯрда назди падар омад ва шикоят аз дасти писари чӯпон кард. Падари ў ба назди Ахтивайгу рафта, ходисаро накл менамояд. Шоҳ чӯпон ва Курушро талабида, ба писарак гуфт, ки ту писари чӯпон ҳастӣ, чаро писари бузургзодаро задӣ. Куруш гуфт: “Шоҳо, дар вақти бозӣ маро шоҳ интиҳоб карданд. Ин бача аз фармон сар печид ва ман ўро ҷазо додам. Агар ман беадолатӣ карда бошам, шумо маро ҷазо диҳед”. Ахтивайгу шаклу шамоил ва часорати ўро бо худ муқоиса намуд ва чӯпонро сиёсат намуд ва ҳақиқати холо донист. Ахтивайгу Фарпагро барои иҷро накардани фармон ин тавр ҷазо дод: Писари Фарпагро кушта, гӯшташро пухта, ба ў хӯронд.

Баъд Ативайгу муначчимоноро гирд овард ва аз онҳо таъбири хобро такроран пурсид. Муначчимоно гуфтанд: шумо натарсед, ў ҳеч гоҳ ҷои шуморо намегирад. Ахтивайгу гуфт, ки ў зинда аст, як бор шоҳ шудааст, яъне ўро кӯдакон шоҳ таъин кардаанд ва гумон мекунам, ки вай дубора шоҳ намешавад. Муначчимоно ин фикрро ҷонибдорӣ карданд. Ахтивайгу Курушро назди падару мадар фиристод. Аммо Фарпаг аз ҷониби Ахтивайгу кушта шудани писарашро фаромуш накард ва дар ҷустуҷӯӣ қасос буд. Ў ба Куруш наздикӣ намуда, вайро дар соҳиб шудани тахти Ахтивайгу кумак кард. Куруш соли 550 п.м. бо дастаҳои худ ба маркази модҳо – шаҳри Экбатан дохил шуд ва Атихвайгуро асир гирифт ва бо розигии дарбориён ва урфияти модҳо шоҳи онҳо эълон гардид. Тамоми хушатрҳои ҳудуди давлати Мод, аз ҷумла Бохтару Суғд Курушро ҳамчун вориси шоҳи Модҳо шинохтанд. Ҳазинаи давлатро ба Посоргард кӯчонданд, аммо сохтори давлати онҳо дар замони ҳукмронии Куруш боқӣ монд. Экбатан маркази дуёми давлат ба ҳисоб мерафт. Дар муддати ду соли ҳукмронии худ Куруш ҳамаи давлатҳои дохили подшоҳии Модро, аз ҷумла Порт, Гургонро, ба ҳукумати худ тобеъ сохт.

3. ТАСХИРИ ЛИДӢ

Ба сари тахт омадани Куруш давлатҳои ҳамҷавору пуриктидори он замон: Лидӣ, Миср ва Бобулро ба ташвиш андохт. Онҳо байни худ иттиҳоди сегона бастанд, ки мувофиқи он ҳар кадоме аз онҳо агар зери хавфе гирифтोर шавад ва ёрӣ талабад, дигарон ба кумак меоянд. Давлати Лидӣ дар шимол дар Осиёи Сағир яке аз пурзӯртарин давлатҳо буд. Вай скифҳоро шикаст дода, бисёр шаҳрҳои юнонинишинро ба ҳудуди худ ҳамроҳ сохт. Дар замони подшоҳии Карез вай ба авҷи таракқиёт мерасад. Пойтахти он Сард хеле обод буд, ки онро юнониён Сарди тиллоӣ

меномидад. Махсусан, дар бораи подшоҳони Лидӣ, дорандагии онҳо таърифу ташбеҳҳо вучуд доштанд.

Карз аз мунаҷҷимон пурсид, ки агар Порс хучум намояд, ғалаба бо ӯ хоҳад буд, Мубадони як маъбади юнонӣ ҷавоб доданд, ки шумо ар посрҳо ғолиб меоед. Бинобар он вай барои забти мамлакат, порсҳо лашкар кашид ва Куруш низ ба муқобили ӯ баромад. Соли 549 п.м. лашкари Лидӣ маҳалли Маъфипиюмро (холо Бугозкӯй) ирифт ва дар Азман байни лашкари Куруш ва Карез ҷанги саҳт рӯй ҷд ва ҳеҷ қадоме аз тарафҳо ғолиб намеоянд. Азбаски зимистон ҷаро расида буд, кӯшуни Лиди пас гашт ва порсҳо онҳоро дунболагӣ накарданд. Карез фикр кард, ки баъди чунин ҷанги саҳт порсҳо ни боз мегарданд, ва муқоробаи навбатӣ баҳорон оғоз меёбад. Дар ин муддат ӯ бо иттифоқчиёни худ – Бобул ва Миср гуфтугӯ вазабон як карда, бо қувваи якҷоя ба муқобили Куруш мечангад в. ӯро шикас дода, Ахтивайгуро ба тахт менишонанд. Аммо Куруш аз ин нақшаи Карез оғоҳ шуда, ба хучум мегузарад. Карез ба ин хучуди ногаҳонӣ муқобилият нишон дода натавонист. Куруш ба осонӣ ҷайтахти Лидӣ шаҳри Сардро муқосира кард ва баъди чанде онро гирифт. Карез бо наздиконаш асир афтод. Карезро назди Куруш оварданд в; ӯ бо овози баланд се бор номи Салонро ба забон овард. Куруш пурсид, ки мақсад аз гирифтани ин ном чист? Тарҷумон пурсид, ки шоҳ мехоҳад мақсади дар дами марг номи Салонро ба ёд оварданатро гӯед. Карез гуфт: Солон донишманди бузург аст. Ман аз ӯ савол кардам, ки шумо бисёр дунё дидадед ва киро хушбахт меҳисобед. Ман умедвор будам, ки номи маро мегӯяд, аммо ӯ гуфт ки “хушбахтарин Тели афинагӣ мебошад”. Вай дар деҳаи шукуфони худ зиста, писарони солеҳ дошт ва ба ӯ муяссар шудааст, ки набераҳояҷро бинад. Зиндагонии ӯ миёнаҳол буд ва бо ҳурмату эҳтироми зиёд вафот намудааст. Вай дар ҷанги Афина бо ҳамсоҷо иштирок намуда, ғолиб меояд, вале ҳудаш низ шаҳид мешавад. Афинагӣҳо ӯро бо тамоми эҳтиром аз ҳисоби давлат гӯрониданд”. “Ман марди давлатманд будам, ҳама шароити зиндагии хушбахтона барои ман муҳайё буд. Мамлакат обод ва мардум аз ман розӣ буданд. Ман ба мамлақати шумо беадолатона лашкар кашидам ва худо маро зад”. Ин гуфтаҳои Карез ба Куруш хуш омад ва банд аз ӯ дур намуд ва дар паҳӯи худ ҷой дода, навозиш кард ва гуфт: “Чӣ хоҳиш дорӣ, ки ман онро иҷро намоям?”. Карез ба Куруш гуфт: “Манро худо зад ва имрӯз бандаи ту ҳастам. Илтимоси ман он аст, ки нагузоранд, ки лашкариёнат мамлақатро гонат кунанд. Зеро гонатгарӣ норозигӣҳоро ба муқобили ту ба вучуд меорад. Қасоне, ки аз ин роҳ ғанӣ мешавнд, фардо ба муқобили ту мебароянд. Ту холо ба дарвозаҳои шаҳр одамон гузор, то моли гонатшударо ба ҳазинаи давлат баранд. Аз ин кор сипоҳиён розӣ мешаванд ва ҳудашон чизҳои гирифтаро ба ҳазина меоранд”. Курушро ин маслиҳат хуш омад ва

доишт, ки Карез марди бузург аст ва ўро ба надимӣ пазируфт. Азбаски Куруш марди оқил ва фарҳангӣ буд, дар тамоми мамлакатҳои тасарруф кардааш кӯшидааст, ки нисбат ба мардуми меҳнатӣ беадолатиро рӯй надихад.

Баъди гирифтани Лидӣ Куруш тамоми Осиёи Сағир, Арманистонро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва ба Ориёнои Шарқӣ лашкар мекашад. Ў дар тӯли солҳои 546-539 п.м. ба Хоразм меояд ва бо массагетҳо мегангард. Ў ба Арахоз, Гедарос, Ганхор лашкар кашада, марзи шарқии давлати худро то шимолӣ Хиндустон ва рӯди Сир расонида буд. Мувофиқи ривояти таърихӣ, дар ҷанги дубора бо массагетҳо ҳалок мешавад.

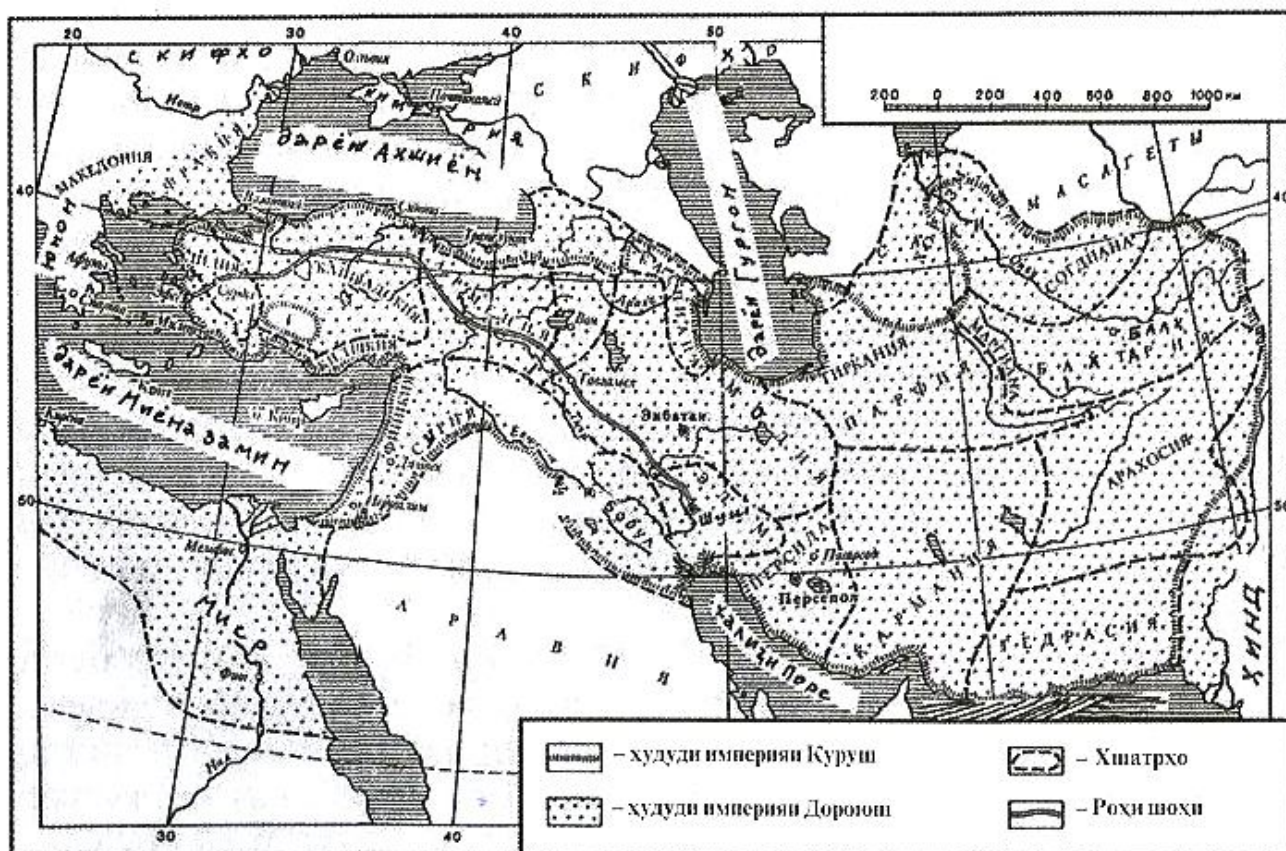
§ 41. 1. ФАТҲИ БОБУЛ

Куруш баъди ташкили империяи бузург мақсади тасхири Бобулро ба пеш гузошт. Бобул бо девори муҳофизатӣ ва бурҷҳои ҳимоявӣ худ дар байни мардум ҳамчун қалъаи дастнорас машҳур буд. Куруш наметавонист, ки дар ҷанубии давлати худ душмани қавие чун Бобул дошта бошад. Ў соли 539 п.м. баъди тайёри ба сӯи он лашкар кашид. Моҳи августи соли 539 п.м. лашкари ориёӣҳо дар назди шаҳри Опис (соҳили рӯди Дачла) бо сипоҳи Бобул, ки онро писари шоҳ Набонид – Балтасар фармондеҳӣ мекард, ба ҷанг даромад, онро маҷбур сохт, ки ба дохили шаҳр паноҳ барад.

Девори қалъа на танҳо шаҳр, балки баҳши русто, боғот, заминаҳои қорамро ихота мекард ва рӯди Фурот аз дохили шаҳр мегузашт. Бобулиён метавонистанд муддати зиёд аз ҳӯроку об таъмин бошанд. Бинобар ин Куруш фармон дод, ки маҷрои фуротро дигар кунанд ва лашкар бо роҳи оби хушкида вориди шаҳр шавад. Дар натиҷа шаҳр ғорат нашуд ва куштор рӯй наод. Мардум аз Куруш меҳрубонӣ диданд. Шоҳи Бобул Набонид асир афтод, аммо Куруш ўро озодӣ бахшид ва дар ҷояш боз монд, вале писрашро ба қатл расонд.

Омилҳои зерин қори Куруш дар фатҳи Бобул осон гардониданд. 1. Куруш ҳамаи роҳҳои тиҷоратии бобулиёнро баста, порозигии табақаи шаҳриёни машғули тиҷоратро бар зиддӣ Набонид ба вучуд овард. 2. Дар Бобул асирони зиёде аз ҳар гӯшаю қанори Осиёи Наздик нигоҳ дошта мешуданд. Онҳо тайёр буданд, ки ба қувваҳои зиддӣ Набонид ёрӣ диҳанд. 3. Дар Бобул муносибатҳои иҷтимоии байни табақаҳои гуногуни ҷомеа хеле тезтунд гардида буд. Муборизи ғуломон бар зиддӣ ғуломдорон, зироаткорону ҳунармандони хурд ба муқобили давлатмандони бузург хеле авҷ гирифт. Ҳамин тавр, табақаҳои поёни ҷамъият аз омадани лашкари ориёӣҳо хурсанд шуда, дигаргуниҳои иҷтимоиро умед доштанд. Барои ҳамин сарчашмаҳои хаттӣ хабар медиханд, ки лашкари Куруш 10 декабр бе хунрезӣ вориди Бобул гардид ва

мардумро аз зулми Набонид начот дод. Худи Куруш 28 декабр бо дафу нақора ва карнаю сурнай вориди шаҳр шуд ва мардум ӯро чун шохи нав пешвоз гирифтанд. Вай мувофиқи русуми онҳо дар ибодатгоҳи худои бузурги Бобулиён-Мардук тоҷгӯзорӣ кард. Ӯ халкҳои Шумер ва Аккадро, ки дар остонаи нобудӣ қарор доштанд, чун бахшид. Куруш ҳамаи мардумро амният ва дастнорасӣ ваъда дод. Маъбади худои Мардук муҳофизат ва аз ғорат эмин нигоҳ дошта шуд. Куруш дар он ҷо посбонҳо гузошт ва амнияти ҳамаи шаҳрвандонро таъмин кард. Куруш барои худои Мардук ба монанди шохони Бобул ҳайру худой дод, девори Бобулро барқарор кард. Ҳамаи маъбадҳои Бобул, Элом ва Ошурро аз нав обод сохт. Асирони Бобулро озодӣ бахшид ва ба онҳо иҷозат дод, ки ба ватанашон баргарданд. Дар Бобул махсусан яҳудиёни асир зиёд буданд. Куруш ба онҳо рухсат дод, ки ба Исроил раванд ва чун пешин зиндагонӣ ба сар баранд. Куруш озодии пайравӣ аз дину оинро эълон кард, яъне ҳар кас мутобики дини худ ибодат мекард ва душманӣ бо пайровони динҳои дигар манъ карда шуд (расми 56).

Расми 56. Давлати Хахоманишиҳо

Куруш шоҳигарии Бобулро нигоҳ дошт ва онро яке аз нишастгоҳҳои худ хонд. Ҳукумати Куруш дар Бобул на чун ҳукумати бегона, балки қонунӣ ба ҳисоб мерафт, зеро ӯ давлатро аз дасти худои Мардук ва бо розигии ӯ гирифта буд.

Баъди Байаннаҳрайро ба тасарруф даровардани Куруш тамоми шоҳигарии минтақа то марзи Миср ихтиёран худро

тобеи давлати Куруш эълон намуданд. Точирони хамаи кишварҳои тобеи империя хурсанд буданд, ки барои тиҷорат майдони васеъ ба вучуд омад.

2. АНДЕШАҲОИ МУАРРИХОН ВА БУЗУРГОНИ ИЛМ ДАР БОРАИ КУРУШИ КАБИР

Худуди давлати ориёӣҳо дар замони Куруши Кабир дар ғарб гулугоҳи Дордонел, дарёи Мағриб-Миёнзамин, дар шарқ рӯдҳои Синду Сир, дар шимол дарёи Гургон, кӯҳҳои Қафқоз ва дар ҷануб халиҷи Поср, нимҷазираи Арабистонро фаро мегирад. Ин аввалин империяи ҷаҳонӣ буд, ки онро Куруш бунёд гузошт, ҳеҷ ҳукуматдоре пеш аз Куруш давлате бо чунин паҳноварӣ ва камхунрезие таъсис накарда буд.

Дар бораи Куруши Кабир муаррихони қадим ва баъдин фикрҳои ҷолиби диққат гуфтаанд, ки баъзеро аз назар мегузаронем.

Газанфун дар асари худ “Курушнома” навиштааст: «Куруш нобиғаи бузург буд, ки дар тамоми умр ба ҳадафе муқаддас ва олий пайравӣ мекард. Ӯ дӯсти инсонҳо ва толиби илми ҳикмат, ростӣ ва дурустӣ буд. Куруш ақида дошт, пирӯзӣ бар кишваре ба ҳеҷ голиб ҳуқуқ намедихад, ки миллати мағлубро асир кунад. Дар ҷангоми ҷанг бояд кӯшид, ки кишоварзон, мардуми ғайри сипоҳӣ зарар набинанд. Шаҳри шикастаро набояд ғорат кард». (Курушнома сах. 21-22). «Куруш муваффақ шуд, ки миллатҳои шикастхӯрдаро шефтаи худ созед. Тавре ки порсон ӯро падар хондаанд, миллатҳои мағлуб ӯро “худовандгор” ҳисобидаанд. Куруш афзалтарин, бузургтарин бахшандатарин, покдилтарин, дарёдилтарин марди таърихи дунё буд. Куруш бузургтарин хаводори фарҳангомӯзӣ ба шумор мерафт» (Курушнома, сах 247).

«Куруш ақида дошт, ки подшоҳ барои халқи худ бояд мақоми ҷӯпонро дошта бошад. Ҷӣ тавре ки ҷӯпон барои беҳбудӣ галаю рама кушиш менамояд, шох низ барои халқи худ, беҳбудӣ он хифзи он ғамхорӣ намояд» (Курушнома, сах. 82).

Дар Таврот дар бораи Куруш гуфта мешавад: “Худованд дар бораи Куруш мегӯяд, ки шӯбонӣ ман аст ва ҳар ҷӣ ӯ кунад, он аст, ки ман хостаам”. (Китоби Ишаъси Набӣ, боби 42, 28). Дар боби 45 Таврот худованд Курушро Масеҳи худ хондааст.

Афлотун мегӯяд: Куруш сарвари бузург аст. Дар замони ӯ ориёӣҳо аз озодӣ бархурдор буданд ва бар бисёр миллатҳои дунё фармонравӣ мекарданд. Ба илова ӯ ба ҳамаи миллатҳои, ки зери фармони ӯ буданд, ҳаққу ҳуқуқи озодӣ бахшид, аз ин рӯ вайро ҳама дӯст медоштанду эҳтиромаш мекарданд”.

Ҳеродот дар бораи Куруш навиштааст: “Ӯ подшоҳи сода, баландҳикмат ва родмарди шучоъ буд. Ӯ порсронро аз боч додан раҳонид ва соҳибони империяи ҷаҳонӣ ва миллати нирумандтарин гардонид”.

Куруш ободгари шаҳрҳои вайрону роҳҳо буд. Куруш дар давоми футухоти худ мардумозорӣ накардааст. Ҷамхори Ҳама буд. Ҷамхори эҷоди осоиши мардумони ғайри ориёӣ низ кӯшишҳо ба харҷ дод. Куруш худро аз мардум ҷудо намекард. Ҳулоса, ӯ падари Ҳамаи мардумони дохили империяи худ буд. Ҳислатҳои писандидаи инсондустӣ, ҷавонмардӣ, озодипарастӣ, додгустарӣ, ростқавлӣ, ободкориҳои Куруши Кабир натиҷаи тарбияи ӯ дар руҳи анъанаҳои ориёӣ ва зардуштӣ буданд.

§ 42. 1. ПОДШОҲИИ КАМБУҶИИ II

Куруши Кабир ду писар дошт. Камбуҷӣ валиаҳд дар Бобул буд, дигареро Асмирдиз гуфтаанд ва Дориюш дар катибаи худ Бардиё навиштааст. Дар таърихномаҳо номи Бардиё қабул шудааст.

Баъди вафоти Куруш Камбуҷӣ ба тахти ориёӣ нишаст (солҳои 530-522 п.м.). Куруши Кабир андеша дошт, ки Мисрро ба тасарруфи худ дарорад, аммо дар ҷанги зидди массагетҳо дар соҳили дарёи Ҳоразм ҳалок гардид. Камбуҷӣ ба тахт нишаста, ин нақшаи падарро амалӣ сохт. Ӯ соли 525 п.м. ба Миср лашкар кашид. Сарлашқари кироҳои юнонӣ дар Миср буда – Фанат бе ҷанг бо лашқараш ба тарафи Камбуҷӣ гузашт. Боқимондаи дастаҳои Миср торумор карда шуданд ва фиръавн Псаммехит асир афтод. Камбуҷӣ шоҳи Миср шинохта шуд ва ба сулолаи 27-ум асос гузошт. Камбуҷӣ ин забткориҳои худро ба расмӣ дароварданӣ шуда, худро писари маликаи Миср аз зани мисрии Куруш элон кард ва бо тамоми қоида ва қонуни мисриён тоҷгузорӣ кард. Ӯ шоҳи Миср ва мамлакатҳо аз насли Ҳудоён Ра ва Осирис шинохта шуд. Камбуҷӣ бо либосу тоҷи фиръавнӣ ва мутобиқи расму одати фиръавниён дар ибодатгоҳҳо қурбонӣ ва намозгузорӣ мекунад.

Баъд ба сӯи Ҳабашистон лашқар мекашад, аммо аз сабаби ба ин ҷанг тайёрии хуб надидан муваффақ нашуда, боз мегардад. Ӯ соли 523 п.м. дар Миср огоҳӣ меёбад, ки дар Порс бародараш Бардӣ худро шоҳи Ориёно элон кардааст. Камбуҷӣ шитобон ба сӯи Порс меояд ва дар роҳ вафот мекунад.

2. ШҶРИШИ БАРДИИ ДУРҶҶИ. Бардӣ бародари Ҳамтани Камбуҷӣ буд. Камбуҷӣ барои он, ки ӯ дар набуданаш табаддулот нагузаронад ва шоҳ нашвад, пеш аз сафари Миср ӯро пинҳонӣ мекушад. Аз ин ҳодиса мубаде ба номи Говмат огоҳӣ дошт. Говмат ба Бардӣ монанд будааст. Вакте ки Камбуҷӣ ҷанд сол дар Миср мемонад, Говмат худро бо номи Бардӣ шоҳи Ориёно элон мекунад. Баъзе олимони тахминдоранд, ки Говмат ва Бардӣ як одам, яъне писари хурдии Куруш буд. Говмат 11 марти соли 522 п.м. шӯрида, тахти Порс ва Модро ба даст меорад ва мардум ӯро ба шоҳӣ мепазиранд.

Дар муддати кӯтоҳе Ҳамаи сарзаминҳои қаламравӣ империя Бардиро Ҳамчун шоҳӣ қонунӣ эътироф мекунанд. Ӯ мардумро аз

андози се сола ва хизмати ҳарбӣ озод мекунад. Ислоҳоти Бардӣ ба муқобили ҳукмронӣ ва бартарии давлатмандони Порс нигаронида шуда буд. Аз хамин сабаб баъди 7 моҳи ҳукмронии Бардӣ давлатмандони Порс бо сарвари Дориюш шӯриш бардошта, Бардиро мекушанд ва Дорро шоханшоҳ эълон мекунанд. Дар ин бора, дар катибаи Бесутун чунин омадааст: “Дориюши шох мегӯяд: ин аст он ки ман кардам, пас аз он ки шох шудам, Камбучия ном писари Куруш аз дудмони мо, ки пеш аз ин шох буд. Аз ин Камбучия бародаре буд Бардӣ ном аз як падар бо Камбучия. Баъд Камбучия Бардиро бикушт. Бо ин ки Камбучия Бардиро кушт, мардум намедонистанд, ки ӯ кушта шудааст. Пас Камбучӣ ба Миср рафт. Баъд аз он ки Камбучи ба Миср рафт, мардум баддил шуданд. Ахбори дурӯғ дар Порс ва Мод ва соири мамлакат паҳн шуд. Пас аз он мардӣ мӯғ (Говмат) Пансии Авада бархост. Кӯхе аст Аракодрис ном. Он ҷо дар моҳи Вайра дар рӯзи 14-ум мардумро фиреб дод, ки ман – Бардӣ, писари Куруш, бародари Камбучӣ ҳастам. Пас тамоми мардум ба муқобили Камбучӣ шӯриданд. Порс, Мод ва дигар ноҳияҳо ба тарафи ӯ шуданд ва тахтро тасарруф кард. Ва одамоне, ки Бардиро мешинохтанд, кушта мешуданд ва ҳеҷ кас аз тарс ба муқобили ӯ намебаромад. Ман аз Ахуромаздо мадад хостам ва ба ёрии ӯ бо гурӯҳе Говматро куштам ва тахти авлодии худро соҳиб шудам”.

3. ДОРОЮШИ БУЗУРГ. 28 сентябри соли 522 п.м. баъд аз 7 моҳи ҳукмронии Говмат салтанати ориёӣҳо ба дудмони Ҳахоманишиҳо, ба Дориюш боз гашт. Дориюш дар он вақт 28 сол дошт. Баъди ба сари ҳокимият омадани Дориюш тамоми мамлакат ба муқобили ӯ шӯри ва хуштарҳо худро мустақил эълон карданд.

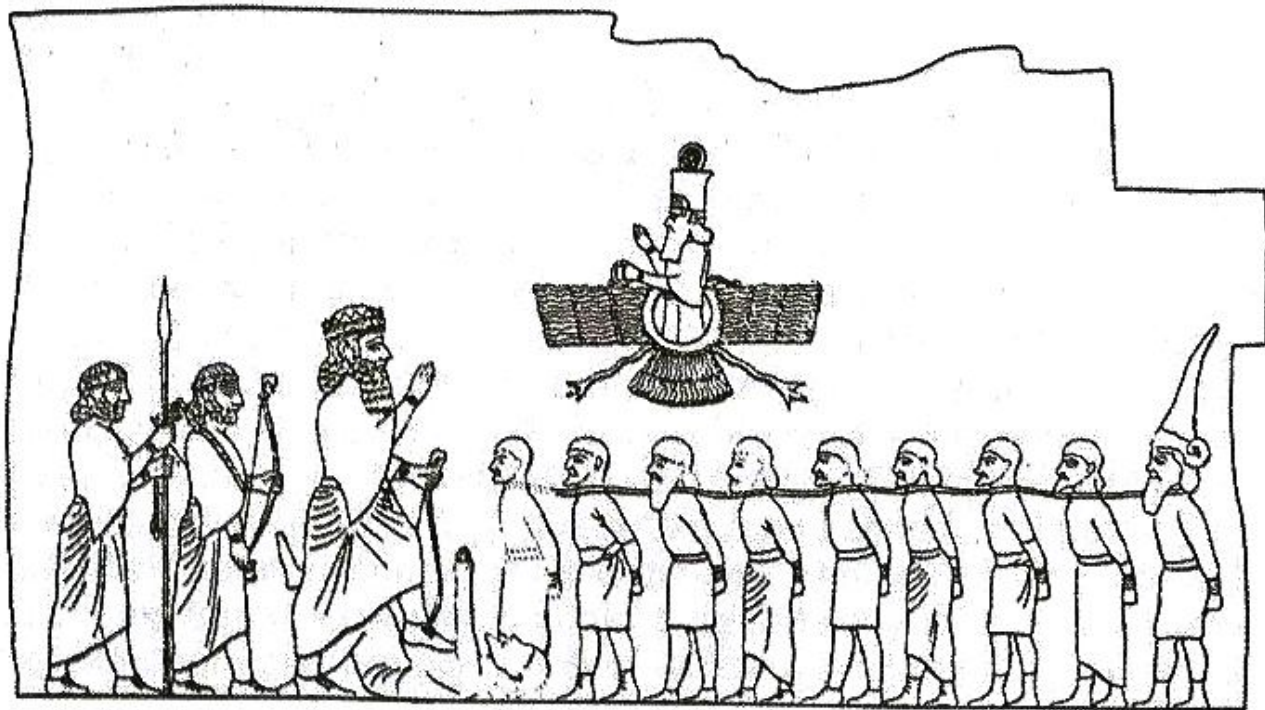
Аввал Бобул шӯрид ва як нафар худро писари шох Набонид эълон кард ва тахтро соҳиб шуд. Дориюш моҳи декабри соли 522 п.м. ба Бобул лашкар кашид ва шӯришгаронро торумор сохт ва сарваронро қатл кард. Вақте Дориюш дар Бобул буд, Порс, Мод, Элом, Марғиён, Порт ва сақоӣҳо ба шӯриш омаданд.

Дориюш ба муқобили Марғиён сатрапи Бохтар Дадаршашро фиристод ва ӯ бар шӯришгарон голиб омад ва одамони зиёдро бикушт. Дар дохили Порс Вахяздод ном шахс худро писари Бардӣ гуфта, ба мубориза бархост ва баҳши зиёди вилоятҳо то Арахоз ӯро ҷонибдорӣ карданд. Ӯ соли 521 п.м. ба лашкари Дориюш, ки сарвари он Ваймис буд, ҷангид, аммо голибият ба дасти касе наомад. Мубориза давом кард ва танҳо баъди 9 моҳи ҷанг ба Дориюш муаяссар гардид, ки Порсро аз шӯришгарон пок созад. Дориюш ба Элом лашкар кашид ва онро гирифт, ба Мод бозгашт ва онро низ ба тасарруф даровард. Дориюш зиёда аз як сол бо шӯришгарон ҷангид ва тамоми хушатрои империяро аз нав муттаҳид сохт. Солҳои

520-519 п.м. Дориюш бо сакҳои Осиёи Марказӣ мечангад, ба онҳо голиб меояд ва сарварии онҳо Скунхаро асир мегирад.

Баъд Дориюш фармон медиҳад, ки ҳамаи музаффариятҳои ӯро дар кӯҳи Бесутун бо хати мехӣ нависанд. Дар болои матнҳо ва аксшудагон аввал расми Хурмузд – худованди бузурги ориёӣ ҷада шудааст. Пас дар поён дар навбати аввал Дориюш ва дар зери пояш Гавмат, дар пушташ ду нафар наздиконаш ва дар пеши рӯи ӯ 9 нафар сарварони шӯришҳои вилоятҳои имерия, ки ду даст ба пушт баста ва гул дар гардан доранд, акс шудаанд. Шахси аз ҳама охир марди кавичусса бо кулоҳи тирхурд доҳии сакоӣҳо – Сакохудо мебошад.

Дар поёни аксшудагон катибае бо хати мехӣ ва бо забонҳои ориёӣ (порсии қадим), бобули ва эломӣ ҷада шудааст, Катиба яке аз сарчашмаҳои нодиртарин дар бораи таърихи империя мебошад (расми 57).

Расми 57. Аксҳои барҷаста дар кӯҳи Бесутун. Дар самти аввал Дорю дар зерипояш Гавмати муг. Баъд сарварони асиршудаи шӯришгар: Ассин, Нидинт-Бел, Фчавартиш, Мартӣ, Чисатахма, Вахздод, Арах, Фчад ва доҳии сакоӣҳо Скунх.

Катиба дар бораи қаҳрамониҳои Дориюш дар барқарорӣи империяи Ҳахоманишиҳои ҳикоят мекунад. Дар матнҳо номи мавзӯҳои шӯрида, сарварони онҳо ва чӣ тавр аз ҷониби Дориюш пахш намудани онҳо сабт ёфтаанд. Катиба бо хати мехӣ навишта шудааст ва яке аз хатҳои қадими мо ба ҳисоб меравад. Дар боло ду порча аз катиба оварда шуда буд.

Дориюш солҳои 518-512 п.м. ба муқобили Фракия ва Македония лашкар кашид ва онҳоро таслим сохт, аммо ҳучум ба муқобили сакоӣҳои назди дарёи Охшиён бенатиҷа анҷомид. Дориюш шимолии Ҳиндустонро низ зафт кард. Ҳамин тавр, дар

замони Дориюши Кабир худуди давлати ориёиҳо аз рӯди Ҳинд то дарёи Охшиён ва аз Қафқоз то остонаи якуми рӯди Нил густариш ёфт. То ин вақт дар дунё чунин давлати бузургро касе насохта буд. Ин аввалин ва охири давлати бузурги ҷаҳонӣ буд, ки онро подшоҳони ориёии дудмони Ҳахоманишиҳо Куруш ва Дориюши Кабир бунёд ниҳодаанд.

§ 43. ИСЛОҲОТИ ДОРИЮШИ КАБИР

Давлати Ҳахоманишиён аввалин империяи ҷаҳонӣ буд, ки 70 халқу қабилаи дорой забону дини гуногунро дар бар мегирифт. Шӯришхое, ки баъди вафоти Куруши Кабир дар империя ба вучуд омаданд, нишон доданд, ки халқҳои ҳаёти империя мустақилият меҷӯянд. Шӯришҳои солҳои 522-518 п.м. Дориюшро водорсохтанд, ки барои мустақамии империя ислоҳоти ҷиддӣ гузаронад, то ки идораи он осон ва бардавом бошад.

1. ИСЛОҲОТ ДАР СОҲТОРИ ДАВЛАТ. Дориюш тамоми мамлакатро ба хушатрабон, ки маънояш нигоҳдорандаи давлат аст (сатрап), тақсим кард. Мувофиқи маълумоти катибаи Накши Рустам, шумораи онҳо ба 30 ва ба навиштаи Ҳеродот, ба 20 мерасид. Хушатрабонҳо аз ҷиҳати ҳудуд гуногун буданд дар баъзе мавридҳо худуди хушатра ба худуди давлатҳои пеш мустақил рост меомад. Маслаан, Миср як хушатраро ташкил меод, ки ба он худуди давлати пешини фиръавнҳо ворид мешуд. Вазифаи хушатрабон асосан байни аъён ашрофи Порс ва ҳешовандони дудмони шох тақсим мегардид. Баъзе хушатраҳо хеле бузург буданд ва ба ҳаёти онҳо чандин вилояти мустақил дохил мешуданд.

То Дориюш хушатрабон вазифаҳои ҳарбӣ ва маъмуриро бар ӯҳда дошт. Дориюш вазифаи ҳарбиро аз маъмури ҷудо кард ва дигар дастаҳои низомӣ ба хушатрабон иттиҳад доштанд. Хушатрабон вазифаи маъмури, хоҷагӣ, додситонӣ ва ғайраро дар худуди хушатра анҷом меод. Ӯ ҳақ дошт дар худуди Хушатра сиккаҳои нуқра ва мисӣ барорад. Вай ба масъалаҳои андоздихӣ, андозситонӣ ва кори ҳокимони маҳаллӣ назорат мебард. Хушатрабон дар ихтиёри худ дастаи ҳарбӣ дошт, ки идора ва ҳифзи марзу буми хушатра бар зимаи он меафтод.

Дар натиҷаи ислоҳот сохтори идоравии марказии қалоне бо сарварию шӯҳаншӯх ташкил ёфт. Маркази идораи давлат дар пойтахти империя шаҳри Шуш ҷой дошт. Лекин дар Эқбатан, Бобул, Мемфис ва дигар шаҳрҳои марказӣ дафтари давлатӣ бо шумораи зиёди дабирон фаъолият мекард, ки ба руйбардор ва интишори қарору фармонҳои ҳукумати марказӣ дар рустоҳо шуғул меварзид.

Забони давлатӣ дар Ориёнои Ғарбӣ забони оромӣ буд, зеро дар он замон шумораи зиёди мардумон ба ин забон ҳарф мезаданд.

Забони ғромӣ дар Ориёнои Шарқӣ низ забони расмӣ ба ҳисоб мерафт, ва ҳуччатҳои давлатӣ ба он забон навишта мешуданд. Забонҳои маҳаллӣ дар қорҳои дохилӣ истифода мешуданд. Дар хушатраҳо вазифаҳои дуҷум ва сеҷумдараҷаро ба маҳаллиён низ меоданд. Дар заминҳои шохӣ ҳисобу китоб дар дасти эломӣ буд ва назорати ҳарбиро порсҳо ба уҳда доштанд. Дар сохтори қорҳои додситонӣ аз қоида ва қонунҳои бобулиён истифода мебуданд.

2. ИСЛОҲОТИ РОҲ ВА АЛОҚА. Дориюши Кабир барои идораи мунтазами империяи бузург ба сохтмони роҳҳои мамлакат пардохт. Машхуртарини онҳо роҳи Сард – маркази Лидӣ ва Осиёи Сағир то Шуш ва аз он ҷо то пойтахт – Посаргард буд, ки дарозии он 2400 километро ташкил меод. Дуҷумин роҳи бузург аз пойтахти Миср – Мемфис то Қурушкадаи соҳили Сир тӯл мекашид. Дар фосилаҳои роҳи яқруза истгоҳҳо – лангарҳо сохта шуда буданд, ки дар он ҷо барои ҳобу истироҳати мусофирон қорвонсаройҳо вучуд доштанд. Дар ҳар қорвонсарой ҷопорхонаҳо (аспхонаҳо) мавҷуд буданд, ки дар сурати таъҷилии қор ҷарҷӣ аспҳи ҳудро иваз мекард ва роҳро шабонарӯз давом меод. Дориюш роҳҳои алоқаи байни мамлақатро обод меод, онҳоро таъмир ва беҳатариро низ таъмин мекард. Ин аввалин ҷорабиниҳои давлатӣ буд, ки барои раванқи идора, тиҷорат, ҳунармандӣ ва алоқаи байни халқҳои мамлакат ва ҷаҳон аҳамияти бузург дошт. Ҷопорхонаҳо шабонарӯз ва тамоми сол амал мекарданд.

3. ИСЛОҲОТИ ҲАРБӢ. Идораи мамлақати бузург бе қувваи зиёди ҳарбӣ имкон надорад. Дориюш дар ин бахш низ тадбир ҷуст. Вай лашқари ҷовидонӣ ташкил дод. Ин қўшун бо шумораи муайяну қомил нигоҳ дошта мешуд ва ҳама вақт барои иҷрои вазифа омода буд. Дар ҳар қадом мамлакат норозигие рух меод, як қисми лашқари ҷодвионӣ ба он ҷо фиристода мешуд ва амнияти он ҷоро барқарор мекард.

4 ҳазор нафар ҷовидониён ба ҳисоби пойтахт машғул буданд. Шоханшоҳ қорди ҳазорнафара дошт, ки аз саворқорони найзадор иборат буд ва ба он ҳазорпат роҳбарӣ мекард. Қорди шохӣ бар дигар лашқариён назорат мекард. Сарбозону афсарони қорд аз ашрофзодагон порс интиҳоб мешуданд. Нигоҳбонҳои шоханшоҳ аз ҳамин дастаи ҳазор нафара интиҳоб меқардид.

Лашқар ба дастаҳои 100-нафара тақсим мешуд, ки онро садпат фармон меод. Баъзан дастаи садиро бо номи қумондонаш ном меқарифтанд.

Мамлакат ба топарҳои ҳарбӣ тақсим шуда буд, ки шумораи онҳо аз 4 то ба ҳафт (7) меқасид. Ҳизмати ҳарбӣ аз синни 20-солағӣ шурӯъ мешуд. Бештари марқони Порс дар лашқар ҳизмат мекарданд. Дар лашқар ориёиҳои шарқӣ, аз қумла тирандозони сақой нақши қалон доштанд. Вазифаҳои муҳим дар дасти порсҳо

буданд. Лашкар аз пиёдагон ва саворагон иборат буд. Саворагонро аз ашрофзодагон ва пиёдагонро аз кишоварзон мегирифтанд. Аз асри V п.м. сар карда пиёдагони ориёиро ба кироягони юнонӣ иваз намуданд. Мавки кироягон дар лашкар хеле афзуд. Ин яке аз хатоҳои сарварони ҳахоманишӣ буд. Чӣ тавре ки баъд мебинем, кироягони юнонӣ дар мавриди зарурӣ хиёнат карда, боиси шикасти лашкари ориёнҳо шуданд. Силоҳҳо аз найза, жўпин, сипар, тиру камон, табарзин иборат буд.

Дар вақти ҷанг саворагон ва пиёдагон ба гурӯҳҳо тақсим шуда, якҷоя мечангиданд. Дар мамлакатҳои забтшуда лагерҳои калони ҳарбиён вучуд доштанд, ки дар он ҷо низомӣҳо бо зану фарзандонашон менишистанд. Онҳо дар замин кор карда, аз ҳосили он рӯз мегузарониданд.

Дар замони Дориюш дар ҳаличи Порс ва баҳри Миёназамин қувваҳои ҳарбӣ Миср ва ғайраро ба тасарруф дароварда, лашкари хуби баҳрӣ ба вучуд оварданд, ки дар баҳрҳои Миёназамин ва Ҳинд ҳукм меронд. Дастаҳои ҷовидонӣ ва кироя ҳармоҳа маош мегирифтанд.

4. ИСЛОҲОТИ МОЛӢ ВА ПУЛӢ. Пеш аз Дориюш дар соҳаи молиёт тартиби муайян вучуд надошт. Сарварони ҳушатраҳо ва рустову деҳаҳо чунон ки хоستانд, ҳамон тавр аз мардум андози молӣ мегирифтанд. Дориюш барои ин кори муҳим тадбирҳо андешид. Аз гуфтаҳои муарриҳини юнонӣ бармеоянд, ки андози молӣ ва пулӣ барои ҳар ҳушатра мувофиқи ҳосилнокии замин муайян мегардид. Маслан, Осиёи Хурд ба 4 баҳш тақсим шуда, ҳар кадоми он мувофиқ ба даромадаш ҳар сол ба ҳазинаи давлат аз 400 то 500 толонт андоз месупорид.

Толонт андозаи вазни бобулӣ буда, ба 30 кг нукра баробар аст. Вазни пулии Ориёӣ ду намуд дошт: толонти тилло ва толонти нукра, тилло 25 кг ва нукра 33 кг-ро ташкил медод. Дориюш барои ба тартиб даровардани муомилот дар империяи худ сикка задани тангаҳои тилло, нукра ва мисро бо вазни муайян ҷорӣ кард.

Сиккаҳои тилло бо иҷозати шоҳаншоҳ бароварда мешуданд ва 8,4 грам вазн доштанд. Сиккаҳои нукраро ҳушатрабонҳо ва мисро дар маҳаллҳо мебароварданд. Аз соли 515 п.м. дар тамоми мамлакат вазни якхелаи пул ҷорида шуд. Тангаҳои тиллоии дорой дар тӯли чандин аср қимати умумичаҳонӣ доштанд ва дар муомилот дар истифода буданд. Аммо муомилот бештар бо тангаи нукра сурат мегирифт, ки ченаки вазни он 5,6 граммро ташкил медод. Дар Бобул бештар пули бобулӣ, ки аз хиштҳои нукра иборат буд, истифода мешуд. Дар рӯи хиштҳои муҳри вазни ҳоси нукраи тоза навишта шуда буд ва дар вақти хариду фурӯш баркашида мешуд.

Муомилот бо хиштҳои муҳрзада хеле раванқ дошт. Аммо бештари тангаҳои тилло дар ҳазинаи шоҳ меҳобиданд ва рӯи

муомилотро намедиданд. Вақте ки юпониён хазинаи шоҳии Шушро гирифтанд, дар он 40 хазор толот мавҷуд буд ки бештари онро пули тилло ташкил мекард. Дар арафаи воҷгунии империяи дар хазинаи он 235 630 толот вучуд дошт. Шоҳ метавонист аз ин ҳисоб чорабиниҳои ҳарбӣ гузаронад ва давлатро аз ҳучуми аҷнабиён наҷо диҳад. Сиккаҳо фақат барои маоши кироӣ ва дарбориён истифода мешуд. Тангаҳои тилло аз муомилот бардошта шуда буданд, ки ба иқтисодиёти мамлакат зарари калон дошт.

§ 44. 1. БОЗОРГОНИИ ДОХИЛӢ ВА ХОРИЧӢ

Дориюши Кабир барои тичорати дохилӣ ва хориҷӣ чораҳои зиёде ба сомон расонид, ки пеш аз он вучуд надоштанд.

1) Ӯ давлати бузурге ташкил дод, ки бисёр давлатҳои чудогонаи қадим ба он ҳамроҳ гардиданд. Ин давлатҳо соҳиби муомилоти пешрафтаи дохилӣ ба ҳисоб мерафтанд, аммо ба давлатҳои дигар савдо карда наметавонистанд. Ин давлатҳо баъди тобеият ба як империя шароити хуби тичорати дохилӣ ва хориҷӣ ба даст оварданд. 2) Дориюш пули ягонро ба муомилот баровард, ки он на танҳо дар дохили империя, балки берун аз он раванқ дошт. 3) Дориюш роҳҳои тичоратиро таъмир ва амнияти онҳоро таъмин кард. Ҳамаи ин чорабиниҳо майдони фаъолияти тоҷирони ҷаҳонро вусъати бемонанда бахшид. Соли 518 п.м. бо фармони Дориюш канали Суес таъмир шуд ва киштиҳо ба ҳаракат даромада, ба воситаи дарёи Сурх бо халиҷи Порс ба баҳр роҳ ёфтанд. Дориюш хангми лашкаркашиҳо ба Ҳинд дид, ки роҳи хушкӣ барои рафту омад хеле мушкил аст. Ӯ роҳи баҳриро ба воситаи укёнуси Ҳинд ба Мисру Порс омода сохт. Ба ин тариқ тамоми роҳҳои хушкӣ ва баҳрӣ ба тоҷирон кушода шуданд ва онҳо барои хариду фуруш ба сафарҳои дур мерафтанд. Дар роҳҳои корвонгард корвонсаройҳо сохта шуда буданд, ки дар онҳо барои одамон ва шугурон шароити зист муҳайё буд. Дар яке аз қабристонҳои Олтой матоъ ва ашёҳои замони Ҳахоманишиҳо ёфт шуданд, ки онҳоро тоҷирони ориёӣ дар асри V п.м. ба Сибир оварданд. Барои бозоргонӣ табиати пурфайзи мамлакатҳои дохили империя аҳамияти калон дошт. Масалан, аз Осиёи Сағир оҳан, қӯрғошим, мис, масолеҳи ҷӯбин, аз Миср ва Сурия рангу бор, ғалла, матоъ, машрубот, рағани зайтун, тилло, устухони фил, аз Либӣ ва Яман масолеҳи ҷӯбу тахта, мрамор, руҳом, аз Кипр мис, аз Ҳиндустон тилло, устухони фил, ақик, аз Бохтар асп, шугур, лочвард, аз Юнон зарф ва ғайра истехсол мекарданд ва ба минтақаҳои гуногуни дунё мебарданд. Дар замони Ҳахоманишиҳо роҳи бузурги Абрешим кушода мешавад, ки дар давраҳои минбаъда шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо кард. Дар савдои дохилии рустоҳо тангаҳои мисӣ, байни хушатраҳо нуқра ба кор мерафту тилло дар бозоргонии байналмилалӣ.

2. ВАЗЪИЯТИ ДОХИЛӢ. Аз сарчашмаҳои хаттӣ бармеояд, ки дар замони Дориюши Кабир барои раванку ривочи зироаткорӣ, лоғдорӣ, чорводорӣ ва хунармандӣ шароити мусоид фароҳам омад. Шохони ориёӣ барои ободони мамлакат каналҳо, пулҳо ва сохтмонҳои зиёд эҷод кардаанд. Шахрҳо ободу деҳаҳо пурфайз буданд. Дар мамлакат тартибу интизоми катъи чараён дошт. Аз болои сарварони хушатраҳо, рустоҳо назорати давлатӣ бурда мешуд, то ки бедодгарӣҳо рӯй надиханд.

Дориюш дар катибаҳои Нақши Рустам ва Бесутун номи мамлакатҳоеро, овардааст, ки ба империяи ӯ итоат доштанд. Мо дар ин ҷо заминҳои Ориёно меорем: Мода, Хувовача (Хучистон), Парсува (Порс), Харйва (Ҳирот), Бохтириш (Бохтар), Суғуда (Суғд), Хворазм (Хоразм, Хева), Заранг (Систон), Харахувотиш (Қандаҳор), Сатегуш (Панҷоб), Гандора (Кобул, Пишовур) Ҳиндуе (Синд), Сакохумварг (Сакоҳои дӯстдори Хум), Сакотиро худ, Бобирус (Бобул), Осуро (Ошур), Ормина (Армандия), Кападуға (Туркияи имрӯза), Сакотии Тарадарё (сакҳои сохилҳои дарёи Хоразм, Азов ва ғайра). Дар ҳамаи ин вилоятҳо ориёӣҳо сукунат доштанд ва ба ғайри Бобул аҳолии асосиро ташкил медоданд.

3. ВАЗЪИЯТИ ИҶТИМОӢ. Мо зикр кардем, ки дар империя қоида ва қонунҳои бобули бештар чараён доштанд. Дар замони Дориюши Кабир моликӣ ба ҳукми қонун доаромад. Аз мамлакатҳои забтшуда заминҳои бехтариро гирифта, ба хонадони шохӣ, аъёну ашрофи Порс ва давлатмандони бузург тақсим мекарданд. Ин гуна мулкдорон аз андоз озод буданд.

Баъзе давлатмандон як вилояти бузургро соҳибӣ мекарданд ва андоз намедоданд. Дар Бобул як нафар марди порсӣ ба номи Багомир заминҳои қорами худро ба тичоратхонаи Бобул Мураш ба муҳлати 60 сол иҷора додааст. Дар Капидуғ шахсе, ки дар дастгир кардани Говмат иштирок дошт, заминҳои ҳамаи вилоятро соҳиб шуда буд. Ин одамон бо номи "Пуштибони шо" маъруф буданд. Соҳибони заминро шахрҳо ва сарватҳои зиёд лашкар ва додситону маъмурияти шахсии худро доштанд.

Яке аз заминдорони бузург худӣ шох буд, ки заминҳояшро ба иҷроа меод. Дар ихтиёри шох каналҳои зиёд, аз ҷумла дар Бохтар канали Окес, дар Сурия ҷангали ҷалғӯза, моҳиёни дарёи Мероид, дар Миср ва даҳҳо қонҳо, боғот ва қасрҳои қорвосароӣҳо дар хушатраҳо қарор доштанд.

Дар қасри Порсполис (шаҳри Порс) ҳаррӯза 15 000 одамон беғул хӯрок меҳӯрданд ва бештари онҳоро бенавоён ташкил медоданд.

Дар хоҷагиҳои Осиёи Сағир, Бобул, Миср қувваи гуломро истифода мебарданд. Гуломон дар қорҳои хона зиёд истисмор мешуданд. Дар байни гуломон ихтисосмандони соҳаҳои гуногун,

аз қабилӣ бофандагӣ, мисгарӣ, кулолӣ, охангарӣ ва ғайра зиёд буданд ва мувоқифи ихтисос кор мекарданд.

Бояд тазаккур дод, ки истифодаи меҳнати ғулом дар байни марудмони Порс нисбат ба Мисру Юнон осонтару сабуктар буд. Дар ибтидо меҳнати ғулом бештар дар хона (оила) истифода мешуд ва барда ном дошт. Дар ҳуччатҳои аз Персеполис ёфтшуда ғулом курташ номида шудааст. Ғуломон барои меҳнати худ музди чинсӣ: орд, ғалла, раған, гӯспанд ва ғайра мегирифтанд. Баъзе курташҳои соҳаи сохтмонҳои шохӣ пул мегирифтанд. Курташҳои оиладор буданд ва зану фарзанди онҳо низ ғулом шумурда мешуданд. Дар сохтмони қасри шохони Персеполис 3 ҳазор одамон, ки аксар ғулом буданд, дар тӯли 50 сол кор кардаанд.

Музди меҳнати мард 3 бар (як бар баробари 30 кг буд) орд, ғалла, зан 2 ва ноболиғон ним барро ташкил медод. Бахши курташҳоро асирон ташкил медоданд, дар миёни онҳо 55 сангтароши мисрӣ ва 313 суриёнӣ зикр ёфтаанд. Сардорони курташҳои порсҳо ё ориёӣҳо буданд. Одатан аҳлии шаҳр ё деҳае, ки ба муқобили порсҳо шӯриш мебардошт, ба ғуломӣ табдил дода мешуд. Дар яке аз навиштаҷоти аз Миср ёфтшуда гуфта мешавад, ки мардуми шӯридаро хушаштра ба ғуломони худ зам намуд.

Ҳамин тавр, давлати Ҳахоманишиҳо давлати ғуломдорӣ буд ва сохтори он на танҳо бахши ғарбӣ, балки дар вилоятҳои шарқӣ низ ҷорӣ шуда буд.

4. АНДОЗҲО. Порсҳо аз андози пулӣ озод буданд, аммо аз андози чинсӣ не. Дигар ҳамаи мамлакатҳои дохили империя аз даромад ва сарвати хушатра ба давлат бо тангаи нуқра андози пулӣ мепардохтанд, ки 7740 толонти бобулиро ташкил медод. Бештари ин пулро мамлакатҳои иқтисодашон мутаррақӣ: Осиёи Хурд, Сурия, Финикия ва Миср месупориданд. Мамлакатҳои нуқра надоштанд моли худро ба нуқра мефуруштанд ва андози давлатиро медоданд.

Ғайр аз ин ҳар сол барои шох дар рӯзҳои Наврӯз ва Михргон тухфаҳои қимат: гов, асп, мучассамаҳои тилло, нуқра ва сангҳои қиматбаҳо меоварданд.

§ 45. ҶАНГҲО БО ЮНОН

Дориюши Кабир империяи бузурге сохт, ки аз халқҳои гуногуннаҷод ва дину урфият иборат буданд. Онҳо ҳеҷ намехостанд тобей империяи шох бошанд. Дар он замон бештари шаҳрҳои давлати алоҳидаро ташкил медоданд ва сохтори демократӣ доштанд. Махсусан мустамликаҳои юнонии халиҷи ҷазираҳои соҳили Осиёи Сағир ба муқобили давлати порсҳо шӯришҳои бардошта, тиранҳои Дориюш таъинкардаро мекуштанд, ба ҷои онҳо одамони худро мегузоштанд. Чунин шӯриш дар Милет сар зад. Шӯришиён ба шаҳри Сари ҳучум бурда, онро хароб ва

тороч карданд. Хушатри (сартапи) Лидӣ – Артафан дохили қалъа шуда, аз он ҷо бо шӯришиён мечангад. Соли 490 п.м. лашкари ориёиҳо Милетро аз баҳр ва хушкӣ ба муҳосира гирифта, шаҳро хароб мекунад, қисме аз аҳолиро ба асирӣ мебарад. Аз шӯришҳои шаҳру деҳаҳои юнонии таҳти тасарруфи ориёиҳо Дориюш ба хулоса омад, ки то Афинаро сарқӯб накунад, оромӣ дар ноҳияи Осиёи Сағир нопойдор хоҳад монд. Бинобар ин Дориюши Бузург ба ҳучуми қатъӣ ба Юнон тайёрӣ мебинад.

Соли 492 п.м. лашкари пиёдагард ба воситаи Фракция ва Македония ва аз роҳи баҳрӣ бо киштӣ ба сӯи димоғи Афон ҳаракат мекунад. Лашкари баҳрӣ дар назди ничазираи Халқид ба тӯфони шадид дучор меояд ва 300 киштӣ ва 20 ҳазор одамон талаф меёбанд. Лашкари ориёӣ ночор ба Осиёи Сағир пас мегардад ва аз нав тайёрӣ мебинад.

Соли 491 п.м. сафирони ориёӣ аз ҳукумати Юнон “замину об” талабиданд. Ин маънои онро дошт, ки бояд юнониҳо ба империяи ориёиҳо тобеъ бошанд ва андоз бидиҳанд. Бештари шаҳру вилоятҳо, гайр аз Афин ва Спарта, ба итоат розӣ шуданд, аммо афиниҳо ва спартаҳо сафирони Ориёноро куштанд ва ба ҷанг тайёрӣ диданд.

Ин баҳонаи дуҷумин маротиба лашкар кашидани Дориюш гардид. Дориюш мегуфт: “Мо барои гӯшмоли саркашон ва он касоне, ки заминҳои Ориёно дар Осиёи Сағир хароб кардаанд, меравем”. Сафармондеҳии лашкари баҳриро Дотис ва хушкигардро Артафари ба ӯҳда доштанд. Лашкар дар аввалҳои моҳи Мухр (сентябр) бо киштиҳо дар дашти Марофони Юнон лангар партофтанд. Марофон дар масофаи 40-километрии Афин ҷой дошт. Лашкари ориёиҳо 15 ҳазор нафар буд. Лашкар юнониҳо иборат аз 10 ҳазор нафар бо сарвари Милтиад дар мавқеи бехтари ҷангӣ ҷой дошт. Бо ёрии афиниҳо боз ҳазор нафар аз шаҳрҳои иттифоқӣ омаданд. Рӯзи 13 Мухрмоҳ муҳориба бо ҳучуми юнониҳо оғоз ёфт. Ориёиҳо қаҳрамонона мечангиданд, аммо аз сабаби он ки дар ҷои тангу номувофиқ амал мекарданд, талафоти зиёд дода, маҷбур ақиб нишастанд. Сабабҳои шикасти лашкари ориёиҳо зиёд буданд: яқум, лашкар имконияту гирду атропофидан ва мавқеи ҷангии бехтаринро ишғол кардан нашошт; дуҷум, тирандозон, ки дар лашкари ориёиҳо нашки муҳим мебозиданд, ба муқобили ҷаванпӯшҳои (гоплитҳо) Юнон ҳеҷ қор карда наметавонистанд, яъне тирандозон дар ҳучумҳои пешравӣ ва шамшеру найзазанӣ амалиёти самарбахш карда натавонистанд; сеюм, инро ҳам бояд фаромӯш накард, ки юнониҳо дар ватани худ барои истиқлолият ва ҳаёту мамоти худ мечангиданд. Онҳо медонистанд, ки агар лашкари Дориюш голиб ояд, сарзамини онҳо горад ва мардум ба гуломӣ бурда мешаванд.

Галабаи афиниҳо рӯҳияи мардumi Юнонро баланд бардошт, дигар ноҳияҳо низ ба ҷанг ҳамроҳ шуданд.

Дориюш ба Ориёшаҳр баргашта, ба ҳучуми навбатӣ тайёрӣ мебинад. Барои ин вақт лозим бӯд. Соли 486 п.м. Дориюш вафот кард. Баъди кашмакашиҳои дуру дарози дарборӣ писари ӯ аз духтари Куруши Кабир – Отсо Хушёршоҳи 35-сола ба тахт нишаст. Вай шуришҳои Миср ва Бобулро бераҳмона пахш кард. Хушёршоҳ шоҳигарии Бобулро барҳам дода, мамлакатро ғорат кард ва ҳайқали Мардукро ба Посоргард овард.

Баъд фармон баровард, ки барои ҳучум ба Юнон аз тамоми ҳушатраҳо сипоҳ дар ш. Сард гирд оварда шавад. Муаррихони қадим навиштаанд, ки лашкар аз 45 халқҳои гуногуни мамлакати пахновар гирд омад. Шумораи онҳоро то 1 600 ҳазор пиёда, 80 ҳазор аспсавор, 20 ҳазор шутурсавор ва ҳамагӣ 5 миллион нафар тахмин мекунанд. Ин рақамҳо муҳолиғомезанд. Ба ҳар ҳол, лашкари Хушёршоҳ хеле зиёд буд ва микдори он то ба 100 ҳазор мерасид. Ӯ фармон дод, ки аз димоғи Афон то нимҷазираи Халкид канал кананд, то ки киштиҳо ба монанди аввал ба тӯфон дучор наоянд ва дар кӯҳ дарнамонанд.

Барои пиёдагон дар обҳои байни гулугоҳ ва ҷазираҳои аз киштиҳо пул сохтанд, то ки бе душворӣ роҳ раванд. Юнониҳо низ тайёрии хуб диданд:

200 киштии сабукҳаракат бо се қатор курчакзанон омода сохтанд, ки нисбат ба киштиҳои вазнини ориёӣҳо дар дарё барои ҷанг беҳтар буданд. Ин навбат юнониҳо ҳама ба муқобили ориёӣҳо муттаҳид шуда, ба мубориза бархостанд.

Баҳори соли 480 п.м. лашкари Хушёршоҳ бо баҳр ва хушкӣ ба сӯи Юнон юриш бурд. Қувваҳои баҳрии ориёӣҳо 1 207 киштиро ташкил меод.

Юнониҳо қарор доданд, ки лашкари Ориёноро дар тангии кӯҳи Фармоил пешвоз гиранд. Паҳноии роҳ барои гузаштани як ароба кифоят мекарду бас. Роҳро аз ду тараф дастаҳои Афиноу Спарта ба микдори 6 500 нафар бо сарвари Леонид ҳимоя мекарданд. Дар давоми се рӯз юнониҳо ҳучумҳои пайдарпаи ориёӣҳоро зада гардонданд. Баъд ориёӣҳо ба воситаи ҷосусон фаҳмиданд, ки роҳи гирдогашт низ вучуд дорад. Лашкари юнониёно аз пушт печониданд ва онҳо ба ақибнишинӣ маҷбур шуданд. 300 нафар спартаиҳо дар ҳимояи тангӣ ба ҳалокат расиданд. Лашкари Ориёно Афинро гирифт, аҳолии дорой қувваи мубориза ба гирду атроф ба ҷазираҳо гурехтанд. Юнониҳо дар хушкӣ тактикаи ҳимоявӣ ва дар баҳр ҳучумро пеш гирифтанд.

Киштиҳои юнонӣ (ҳамагӣ 270 адад) бо назардошти тамоми хусусиятҳои техникаи ҳучум ва ақибнишинии он замон сохта шуда, дар суръат ва ҳаракат аз киштиҳои вазнини ориёӣҳо хубтар ба

хисоб мерафтанд. Ба кӯшуни баҳрии юнониён Фемисткл фармондеҳӣ мекард. Рӯзи 28 Михрмоҳи соли 480 п.м. дар назди ҷазираи Соломин дастаҳои ҳарбии баҳрии ҳар ду тараф рӯ ба рӯ омада, 12 соат задухӯрд карданд. Кӯшуни ориёӣҳо аз сабаби бисёрӣ дар халиҷ ба якдигар ҳалал расонида, қобилияти ҷану рост ҳаракат кардан надоштанд ва ҷанг карда наметавонишанд. Аз ин рӯ, юнониҳо комилан ғалаба ба даст оварданд. Хушёршоҳ бо баҳше аз лашкари хушкигарди худ ба Осиёи Сағир омад. Қисми дигари лашкар бо сарвари Мардонӣ зимистонро дар Фесал гузаронида, баҳор ҷангро идома дод. Соли 479 п.м. кӯшунҳои ҳар ду тараф ба миқдори 50-ҳазорӣ бо ҳам вохӯрданд. Аз сабаби мавқеи номувофиқ ишғол намудаи Мардонӣ саворгарони ориёӣ ҷанг карда натавонишанд ва ғалаба аз ҷониби юнониён гузашт. Мардонӣ ҳалок шуд. Соли 449 п.м. байни юнониён ва ориёӣҳо сулҳ ба имзо расид.

Сабабҳои шикаста лашкари Хушёршоҳ:

1. Лашкарчиёни ориёӣ, ба ҷуз 10 ҳазор ҷовидон, назария ва амалияи ҷангиро намедонишанд. Онҳо машқҳои ҷангӣ намекарданд ва ҷӣ будани онро намедонишанд.

2. Мардуми ғайриориёӣ забони якдигарро намедонишанд ва дар ҷанг амалиёти худро бо ҳам мутобиқ карда наметавонишанд.

3. Мардуми ғайриориёӣ ҷандон манфиатдори ғалабаи Хушёршоҳ набуданд ва бо дили нохоҳам амал мекарданд.

4. Ғалабаи юнониҳоро аслан қувваҳои дарёӣ таъмин карданд. Лашкари онҳо бо киштиҳои хурд дар мавридҳои лозим дар назди киштиҳои ориёӣ пайдо шуда, онҳоро тирборон мекарданду боз мегурехтанд.

5. Юнониҳо ҷӣ дар дарёҳо ва ҷӣ дар хушкӣ дар мавқеъ ва муҳити ба онҳо хуб шинос меҷангиданд. Ориёӣҳо аз сабаби надонишани майдони ҷанг ба мушкилиҳо дучор омада, талафоти зиёд меоданд.

§ 46. КИШОВАРЗӢ ВА ХУНАРМАНДӢ ДАР ОРИЁНОИ ШАРҚӢ ДАР ЗАМОНИ ҲАҲОМАНИШИҲО

1. **ЗИРОАТ.** Дар таърихномаҳои Юнон марбут ба зироаткорӣ ва хунармандии ориёӣҳои замони Ҳахоманишиён чизе наменависанд. Аз ин хотир дар бораи Ориёни Шарқӣ ба шарофати қовишҳои бостоншиносон дар ҳуди Осиёи Марказӣ: Хоразм, Фарғона, Суғд, Бохтар ва Марғиён дахҳо канал ва корезҳои замонҳои гуногун аз ҷумла асрҳои VI-IV п.м. тадқиқ шудаанд, ки баъзе аз онҳо то 40-50 км тӯл кашидаанд.

Ба ривояти Кзинафун, шоҳони ҳахоманишӣ ва хушатрабонҳо ба равнақи зироат ва боғу чорводорӣ аҳамияти махсус меоданд. Онҳо аз худ намудани заминҳои навқорамро сарчашмаи муҳим

меҳисобиданд ва аз ин рӯ ба мулкҳои кишоварзон рафта, ба шахсони ободгарӣ заминҳо, боғпарварон тӯхфаҳо медоданд ва онҳоро ба кори худ дилгарм мекарданд.

Ҳеродот менависад, ки дар замони Ҳахоманишиён дар рӯди Ах (охш), ки онро бо Ҳарирӯд як медонанд, дар тангии дарае сарбанд сохта буданд ва бо навбат ба заминҳои кишт об тақсим мекарданд.

Ба ривояти Полибӣ, дар Порт барои обёрӣ корезҳо вучуд доштан. Ҳамин тавр, сарчашмаҳои хаттӣ ва бозёфтҳои бостонӣ ба он далолат мекунанд, ки дар замони Ҳахоманишиҳо зироаткорӣ, боғдорӣ хеле рафнак ёфта буд. Аз сарчашмаҳо маълум аст, ки дар ин давра кишоварзон гандум, чав, зағир, нахӯд, наск лӯбиё, шолӣ ва ғайра мекоштаанд.

Дар боғот дарахтони себ, анор, анчир, олу, шафтолу, зардолу, чормағз ва ғайра парвариш меёфтанд. Заминҳои васеъ барои тоқзор чудо шуда буданд, ки дар онҳо навъҳои гуногуни ангур парвариш мешуданд. Аз ангур намудҳои мухталифи май, шарбат тайёр мекарданд. Майнӯшӣ дар ойини ориёҳо ривоч дошт. Ҳеҷ тӯй бе май намегузашт.

Мо дар дарси гузашта гуфта будем, ки ҳукумати Ҳахоманишиҳо андозро мувофиқи ҳосилнокии заминҳо ва боғот меситонд. Аз ин рӯ, намудҳои замини серҳосил вучуд доштанд ва мувофиқи ҳосил аз онҳо патбожик медоданд. Даромад аз заминҳои патбожик ба хазинаи шох дар шакли нуқраи тоза нуқра — Толонт ворид мешуд. Тӯхфаҳо ба намуди ашҳо ба хазинаи шох мерафт. Дар заминҳои шохӣ бештар ғулмон (барда) ва камтар кироғон кор мекарданд.

2. ХУНАРМАНДӢ. Дар ин вақт зарфсозӣ хеле рафнак дошт. Кулолон зарфҳои худро дар чарх месохтанд ва бо рангҳои сафедчатоб оро медоданд. Зарфҳо хеле гуногун буданд ва онҳоро дар хумдонҳо мепухтанд. Зарфҳои маъмулии ин давра шакли цилиндрӣ, цилиндри махрутӣ доштанд. Ин намуди зарфҳо гуногунҳаҷм буда, дар Ориёи Шарқӣ хеле рафнак дошт.

Бозёфтҳои хазинаи Ому, ки бештар аз тилло, тиллою нуқра, мис, биринҷӣ, сангҳои қиматӣ, нимқиматӣ, пайконҳои оҳанӣ, биринҷӣ, ханчару шамшерҳои оҳанӣ, ғилофҳои устухони фил иборатанд, бар он шохиданд, ки санъати оҳангарӣ, махсусан заргарӣ ба дараҷаи олӣ расида буд.

Дар байни бозёфтҳо фойтуни заррине хаст, ки дар он чор асп баста шудааст. Дар болои фойтун як нафар бо қулоҳи милӣ ва кандиз дар курсӣ нишаста ва дигаре рост истода аспҳоро меронд. Дар фойтун акси Ауромаздо нақш ёфтааст.

Олимон чунин ривоят мекунанд, ки он фойтунсавор худованд – фариштаи Михр (Митро) мебошад. Вай дар ин фойтуни зарин бо чаҳор асп заррин дар фазои Ориёншаҳр парвоз намуда,

заминҳои офаридаи Ахуро: Сугд, Бохтар, Ҷирот ва ғайраро аз унсурони бадӣ муҳофизат мекунад, обҳои ин кишварҳоро пок нигоҳ медорад.

Дар миёни бозёфтҳои хазинаи Ому даҳҳо ҳайкали биринҷӣ, тиллоӣ ва тиллою нукрагии одам, таккаҳои бузи кӯҳӣ, дасмонаҳо бо сурати сари бузи кӯҳӣ, паланг мавҷуданд. Махсусан, бозубанди тилло, ки акси ду симурғи шохдорро ифода мекунад, ҷолиби диққат аст. Гардан, шохҳо, болҳо ва колбади симурғҳо бо сангҳои киматбаҳо хотамкорӣ шудаанд, аммо имрӯз бисёр сангҳо афтидаанд.

Расми 58. Бозубандҳои зарин аз хазинаи Ому

Бозубанд, бешубха, яке аз шохсарҳои заргарони миллии мо мебошад.

Дар хазина чандин зарфҳои заррин, муҷассамаҳои аспон, одами ҷавгонбоз, гавзан, мурғон, моҳӣ, лаъли ва микдори зиёди сиккаҳои тилло ва нукраи замони гуногун ҳастанд. Бозёфтҳо аз санъати баланди тасвирии замони Ҳахоманишиҳо гувоҳӣ медиҳанд. Аксарияти чизҳои тасвиршуда инъикоси мавзӯҳои асотирии мардуми ориёӣ мебошанд (58).

3. ДЕҲАҲО ВА ШАҲРҲО.

Тадқиқотҳои бостоншиносӣ дар худуди Ориёнои Шарқӣ нишон медиҳанд, ки дар замони

Ҳахоманишиҳо садҳо деҳаҳои хурду калон арзи вучуд карданд, ки дар баландиҳо сохта шуда, атрофшон девори Ҳимоявӣ дошт.

Сарчашмаҳои юнонӣ Бохтарро, ки ба он Сугд низ дохил мешуд, мамлакати ҳазоршаҳра номидаанд. Албатта, мафҳуми шаҳр дар он давра аз ҳозира фарқ мекард, лекин рақами ҳазор далели он аст, ки микдори шаҳрҳо дар арафаи ҳучуми макдониён зиёд буданд. Аз ахбори сарчашмаҳои юнонӣ ба ҳубӣ бармеояд, ки юнониён дар Сугду Бохтар бо деҳа ва шаҳру қалъаҳои хеле устувор ва сернуфус ҷангидаанд. Мувофиқи тадқиқоти бостоншиносӣ, шаҳри онвақтаи Балх, ки ҳоло бо номи Болоҳисор маъруф аст, 120 га замиро дар бар мегирифт ва хеле устувор буд.

Масоҳати Самарқанди замони истилои макдони бештар аз 200 га замиро ишғол менамуд. Шаҳр девори Ҳимоявӣ қавӣ ва дижи устувор дошт. Ба ривояти сарчашмаҳо, шаҳри Марғиён (Марв) яке аз бузургтарин шаҳрҳо ба ҳисоб мерафт ва аз шаҳристон ва диж иборат буд.

Искандар дар вақти ҷангҳои хунини худ дар худуди Истравшан 7 шаҳро пайи ҳам хароб кард, ки бузургтарини онҳо Куркарда буд. Мувофиқи гуфтаи Ариан, дар Куркада 18 хазор шӯришиён гирд омада, ба муқобили Искандар ҷангидаанд.

Дар сарчашмаҳои юнонӣ шаҳри Навкат зикр мешавд, ки дар Нахшаби Сугд буд. Дар ин шаҳр Искандар зимистонро гузаронид. Шаҳр хеле бузург ва устувор ҳисобида мешуд.

Кофтуковҳои бостоншиносӣ дар харобаи Тахти Сангин – аз он ҷое, ки соли 1878 хазинаи Ому ёфт шудааст, нишон доданд, ки шаҳр масоҳати 100 га заминро дар бар мегирифт. Дар ин ҷо маъбади бузургдошти рӯди муқаддаси ориёӣҳо – Вахш (Охшо) сохта шуда буд. Маъбад дар соҳили рост, дар ҷои бо ҳам пайвастании рӯдҳои Панҷу Вахш ҷой дорад. Рӯди Охшо (Ахшо)-ро олимони ба рӯди муқаддаси авастони Вангуҳи Доитиё як медонанд, ки дар Ориён Вайҷ ҷой дошт.

Бостоншиносон танҳо дар ноҳияи Кубодиён панҷ шаҳри замони Ҳахоманишиҳо пайдо карданд, ки дорои тамаддуни баланд буданд.

Сарчашмаҳои юнонӣ аз ду истехоми кӯҳҳои Сугд ва Бохтар ёдовар шудаанд, ки дар онҳо мардумони зиёд гирд омада, зидди мақдуноҳои ҷангидаанд ва муқобилияти саҳт нишон додаанд.

Аз кофтуковҳои бостоншиносӣ ва ахбори сарчашмаҳои юнонӣ, махсусан ҷойҳои муқорибии ориёӣҳо бо гонатгарони юнону мақдунӣ маълум мешавад, ки сарзамини Ориёнои Шарқӣ дорои садҳо шаҳр, хазорҳо қалъаҳои устувор будааст. Чи тавре ки баъдтар мебинем, баъзе қалъаҳо чунон устувор будаанд, ки душман дар гирифтани онҳо очиз монд. Мамлақати мо ободу хуррам ва зиндагонии мардум хеле хуб буд.

§ 47. ФАРҲАНГИ ОРИЁИҲО ДАР ЗАМОНИ ҲАХОМАНИШИҲО

Чи тавре ки дар дарсҳои гузашта гуфтем, Куруш ва Дориюш бузург аввалин дар ҷаҳони он вақт давлати кабири ориёӣҳоро ташкил карданд, ки дар ҳаёти он 47 халқи дорои забону дину оинҳои мухталиф мезистанд. Шӯҳрони ориёӣ ба ҳамаи онҳо муносибати демократӣ доштанд. Онҳо мувофиқи дину ойини худ озодона зиндагонӣ мекарданд. Дар худуди давлати паҳновари ориёӣҳо муносибатҳои дӯстонаи иқтисодӣ ва тичоратӣ ҳукмфармо буд. Ин вазъият ба омезиши фарҳангҳо, таъсири мутақобилу ривҷӣ онҳо ва раванҷи иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳунармандӣ сабаб гардид.

1. МАЗҲАБИ ШОҲОНИ ҲАХОМАНИШӢ. Дар бораи мазҳаби шӯҳони ҳахоманишӣ, махсусан Курушу Дориюш, ақидае вучуд дорад, ки онҳо аз ойини Зардушту Авасто огоҳӣ надоштанд. Аммо як чиз мусаллам аст, ки онҳо таассуби динӣ надоштанд ва

халкхоеро, ки ба зери тасарруфи онҳо ба эътиқодоти онҳо эҳтиром мегузоштанд, яъне худоёни бузурги онҳоро бузург вазифа то ба таъиноти ононро ба ҷо меоварданд. Ин буд, ки ҳамаи халқҳои Ириориёи Курушу Дориюшро ҳамкешӣ худ меҳисобиданд. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки барои онҳо, ҳамаи динҳои худро бегона як буданд. Куруши Бузург ва Дориюш сиёсатмадорони дурандеш буданд, онҳо аз лиҳози сиёсат ба зердавлатони худ муносибати одилона доштанд, то дар империя низоъи нооромӣ рӯй надиҳад.

Шоҳон Ахуромаздоро офарандаи заминро осмон ва олами ҳастӣ медонистанд. Онҳо мегуфтанд: Ахуромаздо моро ба дунё барои ҳукмронӣ мефиристад. Оташ ин нури ӯ дар замин аст. Офтоб (Митро) байни олами боло ва поён қарор дорад.

Дар диёнати ориёӣ баъди Ахуромаздо хок, об, оташ ва бод чор унсурҳои бузург ба ҳисоб мерафтанд.

Таҷқиқотҳои илмӣ дар боби дини қадими ориёӣҳои ғарбӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар ибтидо шоҳни Ҳахоманишӣ аз Зардушт ва Авасто огоҳӣ надоштанд. Вақте ки Ориёнои Шарқиро ба империяи худ ҳамроҳ намуданд, аз Зардушту Авасто огоҳӣ ёфтанд ва дар замони Хушёршоҳи II Авасто ва ақоиди зардуштӣ шӯҳрат ёфтанд.

2. МЕЪМОРИ ВА СОХТМОН. Шоҳони ҳахоманишӣ, махсусан Дориюши Бузург ва Хушёршоҳ барои худ қасрҳои боҳашамат сохтанд. Осори биноҳои онро дар Тахти Чамшед, Шуш ва Посоргард боқӣ мондаанд. Ҳеродот менависад, ки порсҳо аз мероси дигарон хуб истифода мекунанд. Дар ҳақиқат, санъати сангтарошӣ ва истифодаи онро ориёӣҳои ғарбӣ аз ҳамсоягони худ – ошуриҳо ва дигарон иқтибос карданд.

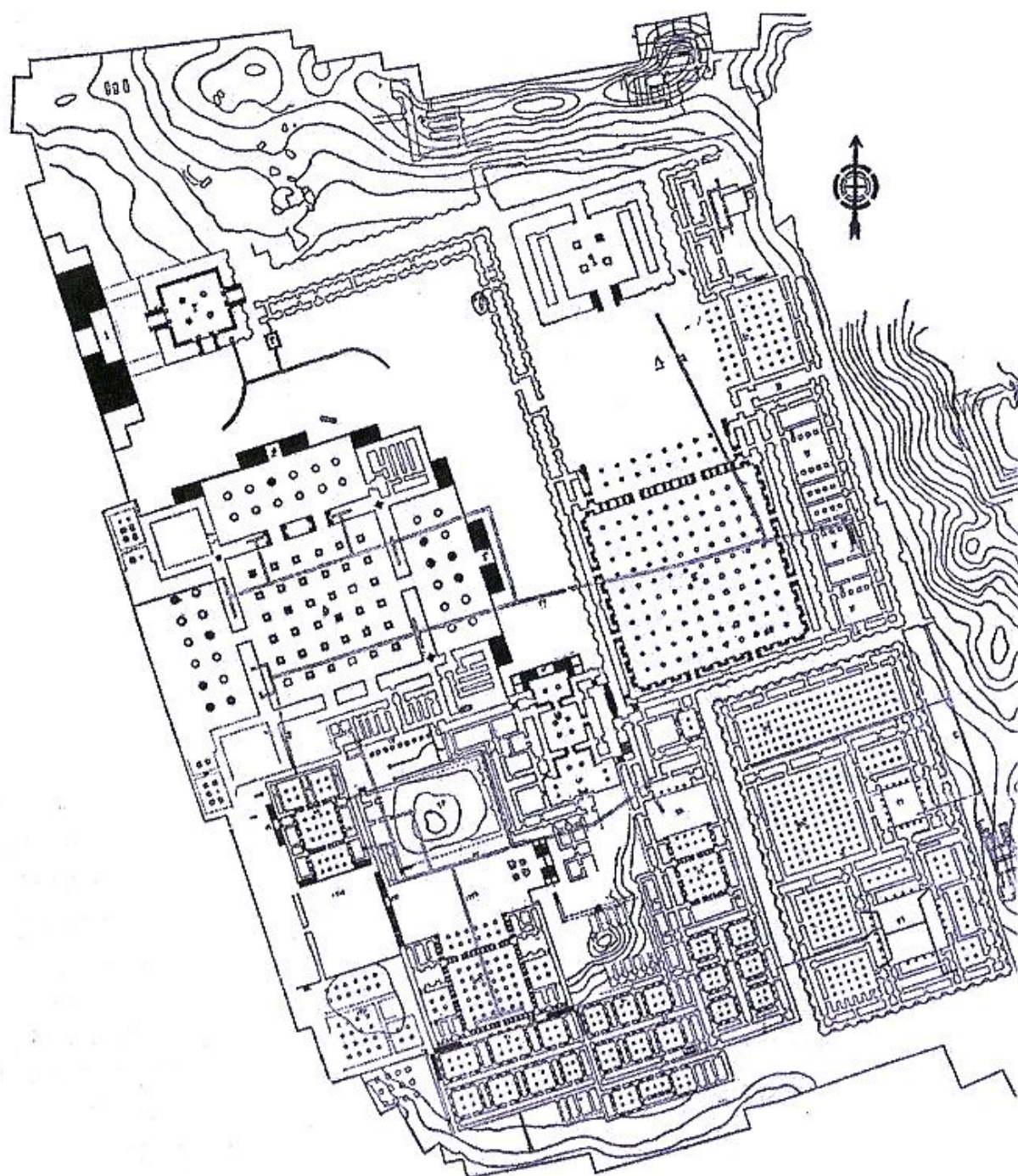
Шоҳони ҳахоманишӣ дар сохтмони қасрҳои худ аз меъмори Бобулу Ошур, Мисру Юнон ва Осӣи Сағир истифода карданд. Аммо дар сохтмони дар, арқҳо сарсутунҳо, баромадҳои бисёрзина, ороиши намоҳи бино инъикоси асотири миллии ориёӣ мушоҳида мешавад. Масалан, сарсутунҳо бо мучассамаҳои наргов ороиш доранд, ки хоси меъмории ориёӣҳост. Гов дар асотири ориёӣ рамзи бузургӣ, зӯрӣ ва наҷодии ориёӣҳо мебошад. Аксҳои симург, шер, мурғон, моҳӣ низ аз асотири ориёӣҳо омадаанд, ки дар меъмории Ҳахоманишиҳо ва минбаъд, инъикос ёфтаанд. Дар сохтмонҳо, бешак, устоҳои ошурӣ, бобули, мисрӣ ва юнонӣ иштирок доштанд ва сабки онҳоро мо дар сохтмони биноҳои сангӣ мушоҳида мекунем.

Биноҳои бузург ба монанди толари 100 сутун, ва ғайра ифодагари бузургии империяи Ҳахоманишиҳо ва хоси меъмории ориёӣҳо мебошад, ки мисли онҳоро пеш ва ҳатто баъд ҳам таърих ёд надорад.

Ҳамаи шоҳон барои худ қаср, хазина ва ҳарамсарои ҷудогона сохта буданд, аммо аз сабаби он ки онҳо аз хишти хом буданд, то ба замони мо нарасидаанд.

Дар меъмории шоҳони Порс пеш аз ҳама таъсири меъмории модҳо ба назар мерасад, ки инро мо дар нақши шаҳрҳо, намуди сохтмони қасру хонаҳои истиқоматӣ мушоҳида мекунем. Масолеҳи асосии сохтмонро хишти хом, сангҳои тарошида ва пӯшишро ҷӯб ташкил меод.

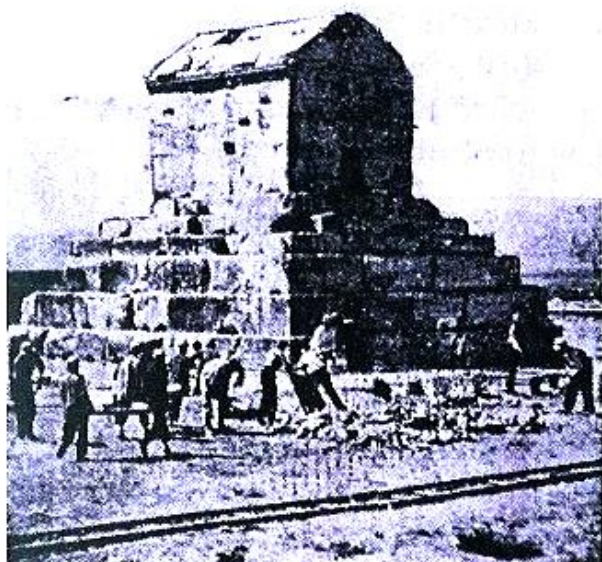
Дар қасри Дориюш (дар Шуш) дарахти ҷалғузро аз Лубнон, зарандро аз Ганҳор ва обнуро аз Миср овардаанд. Сангҳои тарошидаро дар бунёди деворҳо, зинаҳои баромад, дар сутунҳои баланд, муҷассамаҳо ва ғайра истифода кардаанд. Сангҳои тарошидаи бузургро бо меҳҳои оҳанӣ мепайвастаанд. Биноҳо, шаҳрҳо ва қасрҳо бештар бо девору бурҷҳои химоявӣ сохта мешуданд. Намунаи беҳтарини меъмории замони Ҳахоманишиҳо

Расми 59. Тахти Ҷамшед Персеполис

қасрхи Персеполис мебошад, ки холо дар байни мардум бо номи Тахти Чамшед маъруф аст.

Персеполис маркази дуюми империя ба ҳисоб мерафт. Дар он осори қасрҳои бузурги замони Дориюш ва Хушёршоҳ ба монанди толори 100, 40, 36 сутун ва даҳҳо биноҳои 40-30 сутундор боқӣ мондаанд. Дар сутунҳо мучассамаи нарговҳо, Говдоршоҳ, яъне бо рӯи одами ришдор, шер ва гайра вучуд доранд, ки рамзи бузургии ориёихоро ифода мекунанд (расми 59). Дар девори зинаҳои ба қаср воридшаванда расмҳои барҷастаи халқҳои ҳайати империя қанда шудаанд. Мучассамаҳо бо либосҳои миллӣ ва тухфаҳои барои шоҳ оварда акс гардидаанд.

Расми 60. Оромгоҳи Куруши Кабир

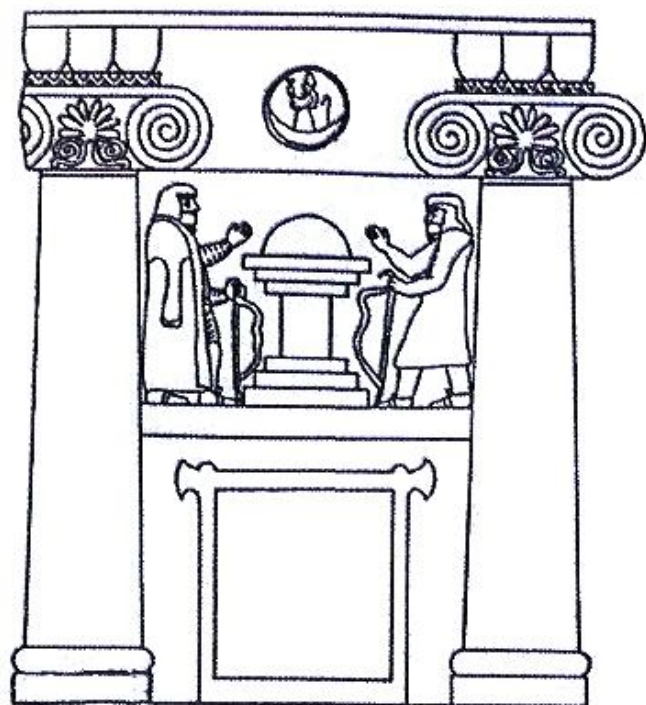

Расми 61. Полугаи зарин.

Дар Посоргард мақбараи Куруши Кабир боқӣ мондааст, ки аз сангҳои тарошида дар болои бунёди сезина сохта шуда 3,16 ба 2,18 м қаду бар дорад. Баландии мақбара 11 м аст (расми 60).

Шоҳони ҳахоманишӣ баъди Куруш мувофиқи дини аҷдодияшон қабрҳои худро дар кӯҳ қандаанд, ки пешайвони онҳо бо сутунҳои бошукӯҳ, нигоришҳо ва расму катибаҳо ороиш дода шудаанд. Иморат, қаср, қабр, катиба ва мучассамаҳо – ҳама осори моддии замони бузургии ин империяи ҳахоманишӣ дар худ таҷассум карданд (расмҳои 61, 62).

3. ХАТ. Хатҳо аз лиҳози шаклу тақсим ба се навъ тақсим мешавад: чумлавӣ, ҳиҷоӣ ва ҳарфӣ-овозӣ, ки ҳар кадом марҳилаеро аз сар гузаронидааст. Аввал хати аксӣ ба вучуд омад, ки барои ҳодисаро фаҳмондан чандин расм мекашиданд. Баъд хатҳои ҳиҷоӣ арзӣ вучуд карданд. Охири ҳама хатҳои ҳарфӣ-овозӣ пайдо шуданд. Аввалин катибаҳои шоҳони ҳахоманишӣ бо хати меҳӣ навишта шудаанд ва ин хати меҳӣ форсӣ дар асоси хати меҳӣ оромӣ тартиб ёфтааст.

Расми 62. 1) Акси порсҳо ва модҳо дар девори Перисполис. 2) Намои маъбади оташ.

сикказанӣ дар Осиёи Сағри дар асри VII п.м. ба вучуд омадааст. Баъзеҳо онро ба шоҳи Лидӣ ва баъзеҳо ба юнониёни ҳамин минтақа нисбат медиханд.

Дар давлати Ҳахоманишиҳо аввалин сиккаҳои тилло бо номи дорой пайдо шуданд. Дар болои он тирандозои ориёӣ якзону ба замин зада, зеҳи камонро мекашад. Ғайр аз ин, сиккаҳои нуқра модели дорой буданд. Сиккаҳои биринҷиро дар вилоятҳо мебароварданд. Сиккаҳои доройи тилло ва нуқра пули байналмилалӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Масалан, катибаи машҳури кӯхи Бесутун бо хати меҳӣ ба забонҳои қадими ориёӣ (порсии қадим), эломӣ ва ошурӣ навишта шудааст. Ҳар забон дорой аломатҳои хоси будааст. Масалан, хати эломӣ дорой 300 ва ошури 700 аломатанд. Хати ба забони ориёӣ навишташуда 43 аломат дорад ва хати ҳичоӣ мебошад (расми 63).

Дар замони Ҳахоманишиҳо забони оромӣ забони расмӣ ба ҳисоб мерафт. Хат аз чап ба рост навишта мешуд.

4. МАСНУКОТ.

Муаррихон чунин ривоят мекунанд, ки бори аввал

Расми 63. Мӯҳри Дориюши Кабир, дар он шикори шоҳ бо шерон акс шудааст.

Воҳидҳои андозагирӣ. Инсон аз қадим кӯшидааст, ки вақти кор ва рафтори худро муайян созад. Масалан, юнониҳо аз вақти аввалин шуъои офтоб то чархи он намоён шуданро ба воситаи қадам муайян карда, онро стади номидаанд, ки ба 192 м баробар аст. Ориёиҳо масофаи роҳро бо фарсанг муайян кардаанд, он ба 5 760 м рост меомад. Ин масофа роҳи яксоатаи пиёдагард мебошад ва он масофаи биниши чашм мебошад. Яъне одам ба чашм масофаи як фарсангро хуб мебинад ва 5 кг-ро ташкил мекунад.

Андозагирии вазн аввалин бор дар Миср ба вучуд омадаст. Дар Ориёно “ман мегуфтанд, ки аз ду бахш иборат буд: мани модӣ 561 грамм, мани порсӣ 418 гр. Ченаки вазнии “ман” то рӯзгори мо боқӣ мондааст.

Дар замони Ҳахоманишиҳо таланти тилло аз 25 кг ва нуқра аз 33 кг иборат буд.

Барои воҳиди обиро муайян сохтан ченаки артаба буд, ки модии он 52 л ва порсии он ба 5 л рост меомад.

БОБИ VIII

ДАВЛАТИ ЭЛЛИНИҲО ДАР ОРИЁН

§ 48. 1. ҲУҶУМИ ИСКАНДАРИ МАҚДУНӢ БА ОРИЁНӢ
АРБӢ. Подшоҳоне, ки баъди Дориюши Бузург бар тахти Ориён иштаанд, дар бораи рушду бехатарии империяи ғамхории озима зоҳир намекарданд. Онҳо саргармии кайфу сафо ва банди уноқишаҳои дарборӣ ва куштани ҳарифони наздики худ буданд. Соли 358 пеш аз милод баъди марги Ҳушёршоҳи II Ҳушёршоҳи I ба тахт нишаст, ки марди шучоъ буд ва хост ҳудуди империяро арқарор кунад. Ӯ ба шӯришҳои Осиёи Сағр, Ошур ва Миср ғотиба бахшид ва саркашонро ғушмоли саҳт дод. Аммо соли 337 пеш аз милод бо фармони ҳоҷасарои шоҳӣ Бағия пизишки шахсияташ Ҳушёршоҳи III заҳр дода ӯро мекушад. Баъди як сол Ҳасарашро мекушанд ва дудмони шоҳиро ба нестӣ мерасонанд.

Дар ҳамин вақт болоравии Македония шурӯҳ мешавад. Шоҳи Македония Филиппи II Юнонро гирифта, лашкари бузурге гирд меоварад ва ғушмоли аз ориёӣҳо қасоси лашкаркашиҳои Дориюш ва Ҳушёршоҳро гирифта тайёрӣ мебинад. Сиёсатмадорони юнонӣ бо сараварии Ҳистобус бехбудии мардуми Юнонро дар забт намудани Осиёи Сағр ва лашкаркашиҳо ба сӯи давлати ориёӣҳо медиҳанд.

Юнониҳо аз суғст шудани Ориёно хуб огоҳӣ доштанд, ғушмоли Ҳахоманишиҳо пур аз ҳосусон ва ғуломони юнонӣ буд, ғушмоли Ҳаррӯза воқеаҳои мамлакатро ба Юнон хабар медиҳанд.

Соли 334 пеш аз милод лашкари Искандар ба Осиёи Сағир ғушмоли ромад ва аввалин муҳориба дар назди рӯди Сраник бо қувваи ғушмоли ҳушатраҳои Осиёи Сағр ба вуқӯъ пайваст, ки бо ғалабаи мақдуниҳо хотима ёфт. Муҳорибаи дуҷум соли 333 пеш аз милод дар назди Исса ба амал омад, ки ба он Дориюши III сарварӣ кард. Дар ин ҳо лашкари ӯ шикаст хӯрд, зану фарзандаш асир гирифтанд ва худаш ғурехт. Дар ин ҳанг ҳазинаи хароҷоти ҳангии Дориюш ба дасти мақдуниҳ ғанимат афтод. Искандар ба Миср гирифта, онро бечанг гирифт ва шаҳри Искандарияро асос ғушошт. Дар ин ҳуҷумҳо Искандар ба монанди Қуруш мардумонро озод намуд ва дар Миср бо русуми онҳо тоҷузори кард.

Дар ин муддат Дориюши III лашкари зиёд гирд овард ва ғушмоли ғавонист муқобилият нишон диҳад, аммо ӯ тарсид ва Искандарро ба суғл ва додани Мисру Осиёи Сағир бо 10 ҳазор талант даъват кард. Искандар тамоман таслим шуданро пеш меғузорад. Соли 331 пеш аз милод муҳориба дар назди Гавгамел рӯй дод. Дар ин ҳанг лашкари ориёӣҳои шарқӣ, ки аз сақоиҳо ва бохтариҳо иборат буд, ба қисмҳои Искандар борҳо шикаст медиҳанд, аммо бахшҳои дигар шикаст хӯрда, Доро боз меғурезад. Искандар Шуш, Бобул,

Перполисро мегирад. Перполисро оташ мезанад, ба тороч медиҳад. Хазиначи шоҳӣ, ки дар он даҳҳо ҳазор талант тилло ва нуқра буд, ба дасти душман меафтад. Дориюш ба шарк мегурезад.

2. ВАЗЪИЯТ ДАР ЛАШКАРИ ИСКАНДАР БАЪДИ ФАТҲИ ОРИЁНОИ ҒАРБӢ. Чӣ тавре ки дар боло гуфтем, мақсади ҷанги юнониён ба муқобили ориёӣҳо ин қасоси юнониён ва харобихои дар Эллада кардан Ҳушёршоҳи аввалро гирифтанд буд. Ғорат ва сӯзондани маркази салтанати ориёӣҳо шаҳри Персеполис, кушта шудани Дорой III ва ба даст омадани хазиначи империя ин нишонаи ба мақсад расидани юнону мақдуниҳо ба ҳисоб мерафт. Онҳо ҷангро тамом карданд буданд. Аммо Искандар худашро подшоҳи порсҳо ҳисобида ҷангро давом доданд шуд. Ӯ мақсад гузошт, ки тамоми хоки империяро бояд забт намояд. Сарбозон аз ҷангҳои дуру дароз монда шуда, ба муқобили давом додани ҷанг баромаданд. Искандар сарлашкарон ва гурӯҳҳои зидбаромадаро ҷазои саҳт дод. Ҳушатраи Порт мамлакатро ба ҷанг ба Искандар таслим дод ва ҷояшро нигоҳ дошт. Искандар ашрофи Порсро боз ба вазифаҳояшон барқарор мекард. Баъзеи онҳо дар ҷанг Искандарро ҳамроҳи менамуданд. Таҷаммули шоҳони ҳахоманишӣ ба Искандар хуш омад. Порсҳо ӯро чун худо мебарастиданд. Ин одат Искандарро хуш омад ва хост, ки эллиниҳо ва мақдуниҳо низ ба ӯ таъзим кунанд. Ин рафтори Искандар ба ҳамразмонаш маъқул наафтанд ва борҳо ба ҷони ӯ қасд карданд (расми 64).

3. НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ҶАНГИИ ОРИЁИҲОИ ШАРҚӢ. Юнониву мақдуниҳо ба ҷанги зидди ориёӣҳо хуб тайёри дода буданд. Онҳо тарзи размороеи ориёӣҳоро хуб медонистанд ва барои шамшерзанони савора сафи 16-қатори найзадоронро (дарозии

Расми 64. Ҳуҷуми ғоратгаронан Искандар ба Ориёно

найзаҳо 4-5 м) пешниҳод карданд, ки саворагон ба онҳо наздик шуда наметавонистанд. Барои тирандозони сақоӣ чавшанпӯшии сар то пой аспон ва саворгаронро пешкаш намуданд, ки тир аз масофаи дур ба он таъсир намерасонд. Искандар барои аз пахлуҳо рахна накардани саворагон ва тирандозони ориёӣ хамин зирехпӯшон ва найзадоронро мегузошт, ки қувваҳои сабуксилоҳи ориёӣ дар муқобили онҳо ҳеҷ қор қарда наметавонистанд. Юнониён ва мақдуниён ҷанговарони касбӣ ва ҷисман бақуввату тобовар барои ҷангҳои дурудароз буданд. Лашкари ориёӣҳо, ҳатто, дастаи ҷовидонҳо барои бо душман ҷангидан тайёр набуданд. Барои сақии юнониёни вазнинсилоҳро рахна намудан ягона ҷора надиданд. Акнун вақте ки лашкари юнону мақдунӣ ба Суғду Бохтар омад, назария ва амалияи ҷангии ориёӣҳои шарқӣ тағйир ёфт. Онҳо дар ҷангҳои Ориёни Ғарбӣ иштирок намуда, назария ва амалияи лашкари Искандарро омӯхта, бо онҳо ҷӣ тавр рафтор қарданро медонистанд. Силоҳи юнониҳо шамшер ва сипару найзаи дароз буд. Силоҳҳои химоявӣ аз сипар, чавшан, тоскулоҳи оҳанӣ иборат буд. Ориёӣҳои шарқӣ тирӯ камон, жӯпин, табарзинҳои дусара ва яқсара (сагарис), найза, шамшерҳои дароз ва ханҷар (қарта, акинак), либоси химоявии чавшан, тоскулоҳ ва сипар доштанд. Бояд гуфт, ки чавшан ва зирехҳои юнониён сифатан беҳтар буданд. Искандар низ аз назарияи ва амалияи ҷангии ориёӣҳои шарқӣ огоҳӣ дошт. Юнониҳо махсусан аз гурезҷанги сақоӣҳо метарсиданд. Сақоӣҳо гӯё шикаст хӯрда мегурехтанд ва вақте ки сақии душман парешон мешуд, бозгашта ба ҷобуқӣ тир мекашиданд ва жӯпин мезданд.

4. МУБОРИЗАИ БЕС ВА МУҚОБИЛИ МАҚДУНИҲО.

Ҳамаи нобароҷриҳои ориёӣҳо дар ҷанг бо лашкари юнону мақдунӣ ба дӯши Дорони III гузошта шуд. Ӯ ҳамчун шахси тарсончаку нолоиқ аз тарафи сарварони лашкари ориёӣ сарнагун гардид ва ба ҷои вай Бес – хуштраи Бохтар, ки дар ҷанг дастаҳои ориёӣҳои Суғд, Бохтар ва сақоиро сарвари мекард ва ба лашкари юнону мақдуни борҳо шикаст расонид, ба унвони Хушёршоҳи Осиё эълон гардид. Бес мегуфт: мо қувва ва имконият дорем, ки лашкари Искандарро шикаст диҳем ва ўро аз мулки худ дур андозем. Вай аз сақоӣҳо, бохтарӣҳо, суғдӣҳо ва хиротӣҳо лашкар гирд овард. Лашкари Искандар дар Гиркан (Гурган) муқобилияти саҳт дид, аммо Портро бе ҷанг гирифт ва хуштраи он Пратофарнро боз дар вазифааш монд.

Искандар аз Порт ба воситаи роҳи Ҳарирӯд ба Ориёно омад ва азбаски хушатраи он Сатибарзан ба ҷанг тайёр набуд, сулҳ хост ва дар ҷояш монд. Вақте ки лашкари Искандар ба Балх наздик омад, хабар расид, ки Сатибарзан дастаи юнониҳоро қушта, ба муқобили мақдуниҳо шуридааст. Искандар таъҷилан ақиб гашта, ба маркази Ориёно Артакан омад, аммо Сатибарзан бе ҷанг бо роҳи дигар барои ҳамроҳ шудан бо лашкари Бес меравад.

Искандар шаҳрро хароб карда, аҳолиро қисмакушта, қисман ба ғулом табдил медихад. Ҷ ба ноҳияҳои Дарайён, Хедрос Ҷос ва Арахос лашкар кашида, онҳоро низ хароб мекуд. Дар ин вақт Бес Сатибарзанро боз бо 2 ҳазор нафар аскарефиристад, ҷад, ки қувваҳои Искандарро нигоҳ доранд. Дар ҷанг Сибарзан кушқушта мешавад. Лашкари Искандар ба воситаи Ҳиндук ба Балх меояд. Дар ағбаҳои мушкилгузари ин кӯҳ Бес ба Искандар монеъ науштад, ки ин яке аз хатоҳои ӯ буд.

Искандар шаҳрҳои Бохтар, Балх ва Зарисиро гирифта, ба гузаргоҳи Килеф омад. Бес на дар Бохтар ва дар гузаргоҳҳои сипоҳи юнону мақдуниро нагирфт ва ба Нҳати Суғд омад. Ин боиси норозигии шаркиони ӯ шуд. Бинобар ҷ Спитамон ӯро ба беғайратӣ гунаҳгор сохта, дасту пояшро ба сарлашкарҳои Искандар – Птоломей месупорад. Спитамон бо ҷ восита мехохост ҳучуми юнониҳоро кашол диҳад ва худаш тайёринад.

§ 49. ДАВРАИ ЯКУМИ МУБОРИЗАИ СПИТАМОН БА БА МУҚОБИЛИ ЛАШКАРИ ИСКАНДАР

1. ЗАБТ ШУДАНИ САМАРҚАНД. Спитамон дар натиҷаи ҷанги ҷанубӣ ба Бес ва дигарон ба муқобили Искандар қувваи лозимонамӣ карда натавониста, наҷангида, ба сӯи номълуме меравад. Искандар ба осонӣ Навкат – Маркази Суғди ҷабиро гирифта, шаҳрро ғорат кард ва аз маҳаллиён хӯрок ва улҳи барои чорчорво захира кардашонро ситонида, деҳаҳои онҳоро мекунанад. Ориёҳо фаҳмиданд, ки ғоратгарони мақдунӣ нисб ба онҳо ҳамҷамҷун ғулом менигаранд ва заминашонро соҳиб шуданд. Кушторҳои мардум ва ғорати шаҳру деҳаҳои осоиша ориёҳои кишоварзро ҷро бо турҳо (сақоиҳои чорводор) муттаҳид ва ба мубори сафрабар сохт. Искандар ба сӯи маркази Суғд – шаҳри Самарқанд ҳаракат карда, дар роҳ деҳаҳоро ғорат мекарду месӯзонд. Искандар дар натиҷаи ҷанг шаҳрро ишғол ва деҳаҳои гирду атрофро ҳоб мекунад. ад.

2. МУҶОРИБА БО 7 ШАҲРИ ВОДИИ СИЛИС. Лашкарҳои Искандар то Хучанд омада, бо сақоиҳои ин диёра ҷангид ва два дар ин ҷо шаҳри Искандарияи Ақсоро бунёд мекунад. Ин нуқтаи охири империя ӯ шуд. Вай аз тарси турҳо ҷар ба дохиҷили Паракана (Фарғона) рафта натавонист. Вай дар Хучанд буданаш 7 шаҳри соҳилии рӯди Силис шӯриш ёдоштанд.

Дар Куркат занон ва мардони шӯришга ба миқдори ҷри 18 ҳазор ҷамъ омада буданд. Бинобар ин, Искандар ба он ҷон ҷо лашкаркаши ботаҷриба Каратерро мефиристад, ӯ Кирополро муҳосира намояд ва ба он ҷо омадани шӯригарони дигар ноҳияҳоро монеъ шавад. Худи Искандар бо лаҳараш аввал зал ба шаҳри Газа меояд. Дар зери борони тириеворшиканҳоро, фалаҳмонҳо, пайконҳо деворҳои шаҳр шуста меафтад,

хунхӯрони макдунӣ вориди қалъа шуда, мардхоро кушта, занон ва кӯдаконро ба ғуломӣ табдил дода, бо ғанимати зиёд ба шаҳри назди Газа ҳучум мебаранд ва ҳамон рӯз онро ба даст мебаранд. Искандар мардонро ба қатл ва занону кӯдаконро ба ғуломӣ ҳукм мекунад. Лашкари гарони юнону макдуниҳо дар муддати ду рӯз панҷ шаҳри шӯридаро хароб намуда, мардонро ба қатл расонда, занону кӯдаконро ба ғуломӣ табдил медиҳанд.

3. МУҲОРИБАИ КУРКАТ (КУРУШКАДА). Искандар баъди ғорату торочи панҷ шаҳр бо ғзаби даҳчанд сӯи Куркат мешитобад. Дар ин ҷо аз гирду атроф ба микдори 18 ҳазор мардон ва занону кӯдакон гирд омада буданд. Девори муҳофизатии шаҳр нисбат ба дигар шаҳрҳо устувортар буд, бинобар ин душман дар гирди деворҳо мошинаҳои деворшиканро гузошта, онро зери борони тир мегирад, аммо ба муваффақият намерасад. Искандар мебинад, ки бештари муҳофизон дар химояи он ҷойҳое истодаанд. Ки макдуниҳо зери оташи манҷаниқ гирифтаанд. Вай бо як даста аз обмӯрии хушки рӯд ба осонӣ вориди шаҳр шуда, дарвозаро мекушояд. Ариан менависад, ки бошандағони қалъа аз кушодани дарвоза ва даромадани душман нахаросида, зану мард мардонавор мечангиданду ҳалок мешуданд. Дар ҳарбу зарби шадид на танҳо химоягарон, балки аз лашкир юнону макдуниҳо одамони зиёде кушта шуданд. Искандар дар сар ва дасту гардан, Кратер ва дигар сарлашкарон низ захм бардоштанд. Шумораи шаҳидони ориёӣ ба 8 ҳазор мерасад. Боқимонда ба диҷ даромаданд, аммо азбаски дар миёни онҳо захмиён ва занону кӯдакон зиёд буданд, аз ташнагӣ баъди як рӯзи дигар таслим шуданд. Мардон кушта ва занону кӯдакон ба ғуломӣ табдил дода мешаванд.

Ҳангоми дар Ҳучанд будани Искандар хабар расид, ки Самарқанд аз тарафи Спитамон муҳосира шудааст, ва дастаҳои дар Самарқанд мондаи юнону макдуниҳо дар зери хатар афтадаанд. Искандар бо лашкари худ барои наҷоти онҳо ба Самарқанд мешитобад.

Спитамон шаҳристони Самарқандро гирифта, юнониёни дар диҷ бударо муҳосира мекунад, аммо аз қувва 2500-нафараи дастаи пешгарди Искандар огоҳӣ ёфта, шаҳрро монда, бо сӯи поёноби р. Суғд меравад. Лашкари юнону макдунӣ дар таъқиби ӯ то биёбоне (ҳоло ҷӯли Малик) рафта, бо Спитамон вомехӯрад. Спитамон аз турҳо ёрӣ мегирад ва ба ҷанг медарояд. Ин амалиёти гурезачангонаи Спитамон махсус буд, то душманро аз қувваҳои асоси дур бурда, маҳв созад. Дар ин ақибнишинӣ дастаҳои ориёӣ борх баргашта, ба душман зарба мезаданд. Вақте душман тактикаи Спитамонро фаҳмид, дер шуда буд. Бинобар ин, ба сӯи рӯди Суғд рафт, ки дар ин ҷо пардизи шохони Суғд ҷой дошт. Ин пардиз (боғи шикорӣ) имрӯза ҷазираи Миёнкол ном дорад. Душман умед дошт, ки дар ин ҷангал Спитамон онҳоро

дунболгирӣ намекунад. Аммо Спитамон аз шикасти душман мохирона истифода бурда, аз чапу рос зарба зада, кири душманро мебарорад. Ин ғалабаи ориёӣҳо бо сарвари сарлашқари мохир Спитамон ба рӯҳияи мағлубнашавандаи лашқари Искандар зарбаи сахте зад. Маҳви як дастаи бузург барси сипоҳиёни юнону мақдунӣ ҳодисаи ғайриҷашмдошт шуд, зеро лашқари онҳо ҳеҷ гоҳ чунин талафот надода буд. Искандар ҳар чанд мехост лашқари Спитамонро муҳосира ва нобуд созад вале ин кор ба ӯ муаяссар намешуд. Спитамон ғайб мезад ва ногаҳон пайдо шуда, ба душман зарба мезад. Искандар дар самтҳои ҳуҷуми Спитамон тамоми деҳаю шаҳрҳо ва одамонро нобуд месохт, водии Суғд аз одам ҳолӣ гардид.

4. ДАВРАИ ДУЮМИ ҶАНГҲОИ ОЗОДИХОНАИ ОРИЁҲО ДАР СОЛҲОИ 329-328 ПШ АЗ МИЛОД. Искандар аз таре барои зимистонгузаронӣ дар Суғд наистода, зимистони соли 329 пеш аз милод ба шаҳри Заринаспи Бохтар меравад.

Ба ривояти сарчашмаҳои юнонӣ вақти дар Заринасп будани Искандар шоҳи Хоразм бо дастаи 1500-нафара ба назди ӯ омада сулҳ мебандад. Дар ин ҷо намояндаи сақоихи Урупо ва турҳои он тарафи Силис низ ҳузур доштанд ва аз Искандар сулҳ хостанд. Искандар аз бузургии Хоразм огоҳӣ дошт ва хеле хурсанд шуд, ки бо вай сулҳу дӯстӣ мехоҳанд. Акнун танҳо Суғду бахши кӯхистони Бохтар бо ӯ дар ҳолати ҷанг қарор доштанд. Сулҳ хоستانی хоразмиён ва турҳо ба манфиати юнониҳо ва бар зарари ҳамватанонашон буд.

5. ҲУҶУМИ СПИТАМОН БА БОХТАР. Искандар гумон дошт, ки Спитамон ба Бохтар намеояд, аммо Спитамон ногаҳи ба яке аз шаҳрҳои он ҳамла карда, дастаи юнону мақдуниро аз байн бурд. Искандар барои ёри гурӯҳеро фиристод, ки онро дастаи муттаҳидаи турҳо ва ориёӣҳои Спитамон наобуд сохтанд. Сипас Искандар кӯшуни Кратерро фиристод. Баъди задухӯрди хунине Спитамон ба биёбон ақиб нишаст, аммо Кратер аз таре ӯро таъқиб накард. Тобистон ва тирамоҳ низ қушуни бисёрҳазораи юнону мақдунӣҳо талафот меод, аммо Спитамон ба даст намеафтад. Соли 327 пеш аз милод Искандар зимистонро дар Навтаки Суғд гузаронд ва бо Спитамон ҷангид.

Дар Ксенип (Нахшаб, Насаф) дастаи бохтарӣҳо ба дастаи юнониҳо ногаҳон ҳуҷум оварда, 50 нафарро гушта, 250 нафарро захмӣ карданд ва боз ақиб рафтанд. Дар ҳамин вақт дар атрофи Спитамон як гурӯҳи суғдӣҳо, бохтарӣҳо ва сақоих тур ҳамчун омада, ба муқобили юнониҳо дар Боғ ном ҷо, ки сарҳади турҳо буд, ба ҷанг даромаданд. Қушуни ориёӣҳо ба муҳосира афтада бошад ҳам, мардонавор мечангид, аммо қувваҳои аз ҳад зиёд нобаробар буданд. Дастаи Спитамон тамоман парконда гардид. Худи Спитамон аз дасти хоини

зархариде ба халокат расид. Баъди марги Спитамон боқимондан лашкари ӯ ба ҳар тараф парсоканда шуд.

§ 50. МУҲОРИБА БА МУҚОБИЛИ ИСТИЛОГАРОНИ ЮНОНУ МАҚДУНӢ ДАР КӢХҲОИ СУҒДУ БОХТАР

Назар ба ривоятҳои таърихнависони юнонӣ, лашкари Искандари Мақдунӣ хангоми ҷангоҳояш дар Суғду Бохтар ду қалъаи дастнорасро забт мекунад, ки дар онҳо зану фарзандони мардумони ориёии ин диёр паноҳ мебурданд. Дар қалъаи кӯҳи Бохтар дар байни дӯшизагон духтари шоҳ – Рухшона низ буд. Баъди гирифтани қалъа Искандар ба ӯ меҳр баства, хонадор мешавад. Муаррихон барои тавачҷуи мардумро ба ин ҳодиса ҷалб намудан ҷойҳои қалъаҳоро як намуд, Рухшонаро ба қалъаи дар Суғд буда оварданд. Ин корро муаррих Ариан кардааст. Аз ин рӯ, зиёда аз 100 сол аст, ки олимони дар бораи дар кучо воқеъ будани ин қалъаҳо ва дар қадоме аз онҳо будани Рухшона дар баҳсанд. Дар асл Искандар дар вақти ҷангоҳояш бо ориёиҳои ин диёр ду қалъаро муҳосира ва забт мекунад, ки яке аз онҳо дар кӯҳи Сиёми Суғд ва дигаре дар кӯҳҳои Бохтар ҷой доштааст. Ҳоло мо дар бораи онҳо нақл менамоем ва мебинем, ки ин қалъаҳо дар минтақаҳои гуногун ҷой доштанд.

1. ҚАЛЪАИ ОРИЁМИЗ. Муаллифи боварибахш Курсей чунин навиштааст: Сарлашқари суғдӣ – Ориёмиз бо 30 ҳазор сарбоз дар кӯҳ маскан гирифта, барои ду сол захираи хӯрок низ фароҳам ҷаварда буд. Қалъа дар болои кӯҳи дастнорас ҷой дошт ва баландии кӯҳ 30 стадӣ, яъне 5 500 м ва гирди он 150 стади – 28 километрро ташкил менамуд. Дар кӯҳҳои Зарафшон ва Ҳисор фақат як нуқтаи баландтарин ҳаст, ки он дар худуди ноҳияи Айнӣ ҷой дорад. Онро Чимтарға мегӯянд, ки баландиаш 5 495 м мебошад. Кӯҳҳои Кеш (Шаҳрисабз) аз 4 ҳазор пастаранд. Аз ин бармеояд, ки қалъаи кӯҳи Суғд, дар ҷойи он қадар баланд набуд ва шумораи одамони дохили он на 30 ҳазор, балки 3 ҳазор будааст. Дар миёни онҳо занону духтарони бешавҳари ашрофи Суғд ҳузур доштанд.

Лашқари юнону мақдунӣ зимистонро дар шаҳри Навкати Суғд гузаронида, баҳор барои муҳосираи қалъа меравад, ки дар он Ориёмиз бо тарафдорона паноҳ бурда буданд. Агарчи баҳор буд, барфӣ хеле зиёди кӯҳ ба ҷанг кардан душворӣ меовард. Атрофи қалъаро кӯҳи дастнорас ихота мекард ва ба он роҳи борик мерафт, ки онро дастаҳои Ориёмиз муҳофизат менамуданд. Искандар бо лашқараш дар зери кӯҳ лангар зада, илочи гирифтани онро надошт.

Искандар ба воситаи Каф – писари Ориёмиз бо бошандагони қалъа ба гуфтушунид даромад, онҳоро ба таслим шудан даъват кард, аммо онҳо таслимро напазируфтанд. Муҳофизатгарони қалъа ба Искандар бо тамасхур мегӯянд, ки барои гирифтани ин

кӯшк сарбозони парвозкунанда лозиманд, аммо ту онҳоро пайдо карда наметавонӣ, бехтар он аст, ки аз мамлакати мо берун рави. Ин суҳанон Искандарро, ки худро мағлубнашаванда меҳисобид, ба ғазаб овард. Ва аз лашкариёнаш 300 нафар кӯҳнавардро чудо карда, ба онҳо мегӯяд, ҳар касе он қалъаро фатҳ кунад, ба шахси аввал 300 талант (2 700 кг нукра) ба 9 нафари баъди 9-таланти ва ба охиринҳо 300 тангаи тиллои дорой мукофот медиҳад. Ин корро шабона кардан лозим аст, то ки муҳофизони қалъа нафаҳманд. Қӯҳнавардон дар чое, ки ҳимоятгарони қалъа интизор набуданд, кӯшиши баромадан кардан. Атрофи қалъа хеле сард буд ва об ба замин нарасида, ях мебаст. Онҳо намадро бурида лӯла намуда, дар об тар мекарданд ва дар кӯҳ мечаспониданд. Намад ҳамон ба зинаи яхӣ табдил меёфт. Ҳамин тавр, ба воситаи намад ва бандҳои ба намадҳо баста зина месоздан ва субҳ аз 300 кӯҳнавард 270-нафарашон ба болои қалъа мебароянду 30 нафар ҳангоми баромадан аз кӯҳ афтида нобуд мешаванд. Онҳо ба Искандар мерасонанд, ки ӯ ба шӯришгарон хабар диҳад, ки сарбозони болдор пайдо шуданд ва акнун таслим шаванд. Бошандагони қалъа гумон мекунанд, ки ҳамаи сарбозони Искандар ба он чо роҳ ёфтанд ва таслим мешаванд. Исканда 30 нафар сарварони шӯридаро дар кӯҳ чормех зада, ях кунонида мекушад. Дигаронро асиру гулом мекунад. Амволи шӯридагонро ба яғмо мебаранд. Қалъаи кӯҳи Суғд ба қалъаи кӯҳи Сиёми Кеш, ки дар он Муқаннаъ пинҳон шуда буд, рос меояд.

2. ҚАЛЪАИ СИСИМИФАР. Искандар аз он чо ба сӯи қалъае меравад, ки дар он қувваҳои бохтариён пинҳон шуда буданд. Аслан дар қалъаҳои зикршуда занон, кӯдакон ва муйсафедон паноҳ бурда буданд. Муаррихони юнонӣ шумораи одамони дохилии қалъаҳоро аз будаш зиёд нишон додаанд.

Мувофиқи ривояти Старобут, шахи Ориёмиз дар Суғд ва Сисимифар дар Бохтар чой доштанд. Қалъаи Сисимифар, ки онро Хориён низ гӯянд, ба монанди қалъаи кӯҳи Суғд хеле мустаҳкам буд ва Искандар ҳамон тавре ки қалъаи Ориёмизро гирифт, ҳамон тавр ин чо низ рафтор кард. Қалъа дар болои кӯҳи дастнорас чой дошт. Роҳе, ки ба он мерафт, аз таарфи шӯришгарон муҳофизат мешуд ва Искандар маҷбур буд, ки боз 300 нафар кӯҳнавардро бо ваъдаи пули зиёд ба фатҳи он водорад. Қӯҳнавардон он қалъаро низ ба тасарруф дароварданд. Дар байни асирон Рухшонак – духтари шоҳи Бохтар – Оксиард низ буд. Ба ривояти муаррихони юнонӣ, зани Дориеши III зеботарин зани он вақт ба ҳисоб мерафт ва ӯ асири Искандар буд. Аммо Рухшонак аз вай ҳам зеботар будааст. Вақте ки Оксиард аз асирии духтари худ огоҳ мешавад, ба назди Искандар меояд. Искандар ӯро хуб пешвоз мегирад ва гиромӣ медорад. Ҳамроҳи Рухшонак духтарони зиёди Бохтар

пинхон буданд. Искандар аз духтарони асиршудаи Суғду Бохтар 100 нафарро чудо намуда, тӯй ташкил медиҳад ва худаш бо Рухшонак ва сарлашкаронаш бо духтарони дигар хонадор мешаванд. Селевк – сарлашқари бузурги Искандар духтари Спитамон – Апама (Обона)-ро ба занӣ мегирад. Ба духтарони шохзодагони Суғду Бохтар хонадор шудани Искандар ва сарлашкаронаш маънои онро дошт, ки вай фаҳмид, ки ин мардуми озодидӯстро бо зӯри шамшер ба итоат даровардан имкон надорад. Бехтар он, ки бо онҳо хешутабор шавем, урфияти онҳоро қабул намем. Ба ривояти таърихӣ, тӯй бо русусми маҳаллиён сурат гирифт ва Искандару ёронаш сару либоси ориёӣ пӯшиданд. Сабаби галабаи Искандар бар ориёӣҳои шарқӣ ин парокандагӣ, вучуд надоштани давлату лашқари бузург, сарвари ягона ва нақшаи умумӣ буд. Искандар бо лашқари бузургу бонизоми касбӣ бо дастаҳои хурди вилоятҳо чангида, ба осонӣ голиб меомад. Бо вучуди ин, ӯ дар Суғд аз муборизаи шадид ва қаҳрамононаи мардуми он тарсид. Вакте ки Спитамон дастаи 2500-нафараи ӯро дар марғзори Суғд нобуд сохт, Искандар фармон дод, ки деҳа ба деҳа рафта, ҳамаро кушанд ва оташ зананд, то ки марду зани муборизе дар ин диёр намонад, зеро аз Юнон то Суғд касе ба ӯ чунин талафот надода буд. Аз чунин рафтори бераҳмонаи Искандар нисбат ба аҳолии бесилоҳ ёронаш тарсида буданд ва ӯро девона гумон карданд.

Искандар 120 ҳазор ориёӣҳои Суғдро ба қатл расонд, аммо чашми часурунаи онро тарсонида натавонист. Сарбозони ориёӣ бо суруди миҳан маргро пешвоз мегирифтанд. Нотарсӣ, матонат ва ҷонфидоии ориёӣҳо Искандар ва ёронашро ба воҳима андохт. Вай баъди ин ходисаҳо кӯшиш кард бо роҳи дипломатӣ сарварони ориёиро ба худ ҷалб намояд. Ӯ худро вориси тахти Ҳахоманишиё мезуморид ва бо урфияти онҳо амал мекард. 30 ҳазор ҷавонони ориёӣ ба лашқари Искандар ҳамроҳ карда мешаванд.

Муаррихони хориҷӣ дар асарҳояшон Искандарро шоҳи одил ва лашқаркашиҳои шарқии ӯро ба манфиати мардуми ин диёр меҳисобанд. Дар амал вай ба монанди арабҳо ва муғулҳо яке аз таҷовузгарони ғаддор буд. Ӯ ба мамлақати мо куштор ва харобиҳои беандоза овард. Садҳо ҳазор зану фарзандон беваю бепадар монданд. Ҳазорҳо шахру деҳаҳо сӯхтаву хароб гардиданд ва ҳазорҳо нафар ба гуломӣ гирифтور шуданд. Ин буд лашқаркашиҳои “судманд” ва “фарҳангии” ин таҷовузгари ҷаҳонӣ.

Таҷовузи Искандар ба ориёӣҳо нишон дод, ки парокандагии давлату миллат сабаби пирузии душманони беруна мегардад. Истилои юнониён ва мақдуноҳо иродаи мардуми моро нашикаст, балки онҳоро водор сохт, ки муттаҳидан ба муқобили душмани гусиб мубориза баранд. Лашқари юнониҳо мамлақатро ғорат ва зиндагонии мардумро вазнинтар намуд. Онҳо ба сари мардум

забони бегона ва урфияти бегонаро оварданд. Бисёр сатрапҳо – хушатраҳо аз юнониён таън шуда буданд, ки ба ориёҳо маъқул набуданд. Бинобар ин, вақте, соли 323 п.м. хабари вафоти Искандар ба ғуши мардум расид, мубориза барои озодии Ориёншаҳр оғоз меёбад.

§51-52. 1. ДАВЛАТИ ЮНОНИ БОХТАР

Дар натиҷаи ҷанги тӯлонии байни сарлашкарони Искандари Мақдунӣ сарзамини ориёҳо ба дасти Селевк расид. Баъди Селевк писараш Антиох подшоҳ шуд. Антиох писари Апома – духтари Спитамон буд ва то андозае хуни ориёӣ дошт ва худро вориси Ориёншаҳр меҳисобид. Аммо мубориза дар байни сарлашкарон идома дошт ва тақсимои империя ба таври ногузир пеш омад. Соли 226 п.м. сарлашкари сатрапи Бохтар Диодот шӯрида, Бохтарро давлати мустақил эълон менамояд. Маркази давлат шаҳри Балх ба ҳисоб мерафт. Аз ҳамин сабаб Диодотро шоҳи 1 000 шаҳри Бохтар медонистанд. Сугд низ ба Бохтар ҳамроҳ буд.

Баъди марги Диодоти I подшоҳӣ ба Диодоти II мерасад. Ӯ барои мустаҳкам шудани давлати худ ба муқобили селевкиҳо бо портҳо сулҳнома имзо менамояд ва барои мустаҳкамии давлати худ мекушад, аммо зиддиятҳои дарборӣ ва байни саркардаҳои юнонӣ ба он овард, ки Диодотро Евтидем сарвари Сугд сарнагун мекунад ва худаш подшоҳ мешавад. Дар замони ҳукмронии Евтидем ба давлати ӯ шимолии Ҳиндустон ҳамроҳ карда мешавад.

Дар замони подшоҳии Евтидем шоҳи Селевк Антиохи III ба давлати Юнону Бохтар ҳуҷум овард. Лашкари ӯ аз 100 ҳазор пиёда ва 20 ҳазор савора иборат буд. Евтидем ҳамаги 10 ҳазор пиёда ва 20 ҳазор савора иборат буд. Евтидем ҳамаги 10 ҳазора савора дошт, ки аз ориёҳо ва юноних иборат буд. Онҳо дар лаби рӯди Ҳирот сангар гирифтанд ва бояд ба душман дар вақти убур зарба мезаданд.

Рӯзона лашкар гузаргоҳро муҳофизат мекард ва шабона аз он дур мешуд ва танҳо якҷанд посбон мемонд. Антиох инро аз ҷосусонаш фаҳмида, шаб ба гузаргоҳ наздик шуда, субҳдам ба убури он шурӯъ менамояд. Бохтариён аз ин кор огоҳ шуда, ба сӯи рӯд метозанд. Ба гузаштани лашкар аз рӯд худи Антиох сарварӣ менамуд.

Даस्ताҳои бохтариён ба се гурӯҳ тақсим шуда, ба ҳуҷум мегузаранд. Мувофиқи ривояти сарчашмаҳо, талафот дар кушуни Антиох зиёд шуд, аммо шумораи он низ даҳҷанд зиёд буд ва онҳо ба гурӯҳҳои дуюм ва сеюм шикас доданд. Танҳои дастаи якум тавонист, ки аз ихотаи душман бо талафоти камтар ба шаҳри Зариасп ақибнишинӣ намуда, ба қувваҳои асосии Евтидем ҳамроҳ шавад. Антиох Балхро муҳосира менамояд, аммо ӯро гирифта натавоинст ва сулҳ имзо шуд.

2. РАВНАҚИ ДАВЛАТИ ЮНОНУ БОХТАР. Давлати Юнону Бохтар дар замони ҳукмронии Деметрӣ хеле тараққӣ менамояд. Тангаҳои Деметрӣ дар Ҳиндустон пайдо шуданд, ки дар рӯи онҳо сурати шоҳ бо тоҷ ва фил акс шуда, дар баъзе ҳуҷҷатҳо Деметрӣ шоҳи ҳиндувон номида шудааст. Аз ривоятҳои таърихӣ бармеояд, ки вақте Деметрӣ дар Ҳиндустон саргарми харҷӣ бештар ба тасарруфи худ даровардани шаҳру деҳаҳо буд, дар Бохтар давлатро Евкратид соҳиб мешавад. Деметрӣ ба муқобили ӯ лашкари бузург мефиристад, аммо аз сабаби парокандагии амалиёт Евкратид бо 300 нафар ҷанговар ба онҳо шабоҳунҳои зиёде зада, голиб меояд ва худро “Подшоҳи аъзам Евкратид” эълон мекунад. Ӯ аз номи худ тангаҳои зиёд мебарорад, ки муддати зиёд дар муомилот буданд ва имрӯз бостоншиносон онҳоро аз харобаҳои шаҳрҳои Юнону Бохтар меёбанд.

Дар нимаи асри II п.м. баъзе ноҳияҳои давлати Юнону Бохтарро шоҳи портҳо Митридоди I ба тасарруф мебарорад. Дар ин давра давлати Юнону Бохтар парокандагӣ ва сустӣ рух медиҳанд.

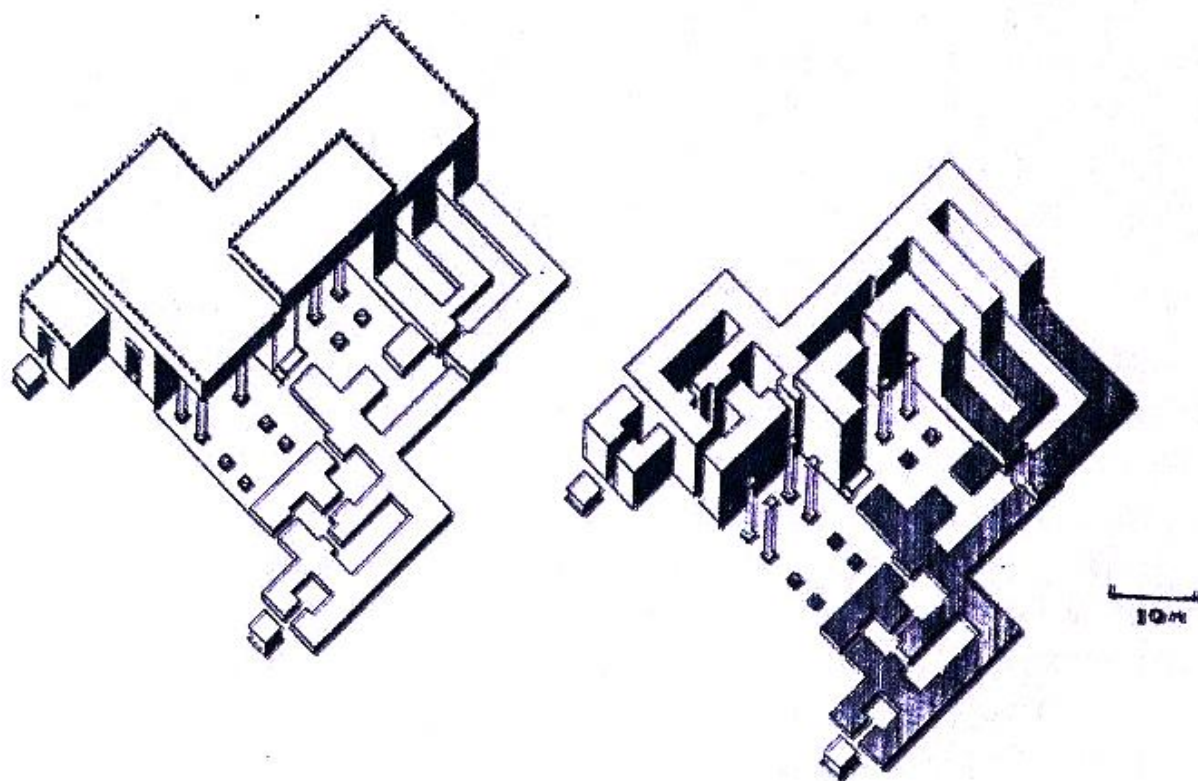
3. СОҲТИ ДОХИЛИ, ИҚТИСОДИ ВА МАДАНИИ ДАВЛАТИ ЮНОНУ БОХТАР. Дар бораи соҳти дохилии давлати Юнону Бохтар маълумоти аниқ нест, олимони тахмин дорад, ки тарзи идоравии он ба монанди селивкиҳо буд. Шоҳ худро ҳокими мутлақ ҳисобид, дар идораи давлат зану фарзандонаш ба вай ёрӣ медоданд. Яке аз сарчашмаҳо хабар медиҳад, ки дар бахши Ҳиндустонии давлати Юнону Бохтар подшоҳ 6 нафар ёвар дошт: сарлашкар, сарвазир, сарқозӣ, сарҳазинадор, чатрбардор ва шамшербардор, яъне дар идораи давлати усули ориёӣ вучуд дошт.

Шаҳрҳо ва деҳаҳо ҳокимони худро доштанд ва шоҳ худро ҳокими 1 000 шаҳри Бохтар меҳисобид. Ин унвон пеш аз истилои юнониён дар Бохтар вучуд дошт ва юнониён онро қабул кардаанд. Шаҳрҳо ба тарзи худмухтор идора мешуданд. Шумораи шаҳрҳо далели он аст, ки дар ин давра миқдори онҳо зиёд будааст. Ба ҳар ҳол дар замони Юнону Бохтар, яъне асрҳои III-II п.м. дар водии Ҳисори қунунӣ даҳҳо шаҳри хурду калон вучуд доштанд.

Аз рӯи бозёфтҳои бостонӣ ва ахбори хаттӣ дар Ориёншаҳри Шарқӣ шаҳрҳоро ба ду гурӯҳ тақсим тақсим кардан мумкин аст: 1) шаҳрҳои кӯҳнатарин, ки пеш аз Ҳахоманишиён вучуд доштанд, монанди Балх, Зариясп, Кубодиён, Самарқанд, Навкат, Қурушкат ва ғ.; 2) шаҳрҳои дар замони истилои Искандар ва баъди он бавучудномада, ки шумораи онҳо низ зиёд буд. Дар замони ҳукмронии юнониҳо шаҳрҳо – полисҳо, яъне шаҳҳои худмухтор бо усули юнонӣ арзи вучуд менамоянд. Шаҳрҳо маркази савдо ва ҳунармандӣ, аз ҷумла кулолгарӣ, заргарӣ, оҳану мисгарӣ, чармгарӣ, камонсозӣ, бофандагӣ ва ғайра буданд. Дар ин давра санъати

меъмори, аз ҷумла биноҳои боҳашамати сангӣ, сутун ва сарсутуну зерсутунҳои сабки юнонӣ пайдо мешаванд. Балх яке аз шаҳрҳои калонтарин ва устувортарини замон будааст. Ғафсии девори ҳимоявии он 31 метр паҳно дошт. Кас дар ҳайрат мемонд, ки чаро онро ин қадар паҳн сохтаанд. Имрӯз техникаи ҳозиразамон қодири 31 метр девори похсагиро хароб кардан надорад. Шаҳри замони Юнону Бохтар ва қадимтарини Балх ҳоло бо номи Болоҳисор маъруф буда, масоҳати 120 га-ро дар бар мегирад. Деворҳои чандин қатор тиркашҳои пайконшакл доранд. Маҳз ҳамин девори ғафс ва устувор муҳосираи чандинмоҳаи Антиохи III-ро рафъ намуд ва ӯро бовар кунонд, ки ин шаҳро гирифтани мумкин нест ва ба ҳубӣ сулҳ бояд кард.

Шаҳри Вахш дар замони юнону Бохтар хеле раванқ меёбад. Ҳоло бостоншиносони тоҷик дар дизи шаҳр (масоҳаташ 240x170 м) маъбади руди Вахш (Ому)-ро таҳқиқ карданд. Ин маъбад дар ҷои ба ҳам пайвастании ду рӯди азим: Панҷ (дар қадим Харноб – оби бузург) ва Вахшоб сохта шудааст. Дар яке аз мичмарҳо, ки дар болои он ҳайкали биринҷии ҳудои оби юнониён, ки дар даст наӣ дорад ва садои обро ифода мекунад, ёфт шуд. Дар мичмар бо ҳати юнонӣ навишта шудааст, ки “ин тӯҳфа ба ибодатгоҳи Вахш аз номи Артосак”, яъне оваранда бохтарӣ – ориёӣ будааст. Ин бозёфт далели раднопазир дар бораи он мебошад, ки маъбад дар ҳақиқат ба фариштаи оби Вахш бахшида шудааст (расми 65).

Расми 65. Маъбади руди Вахш

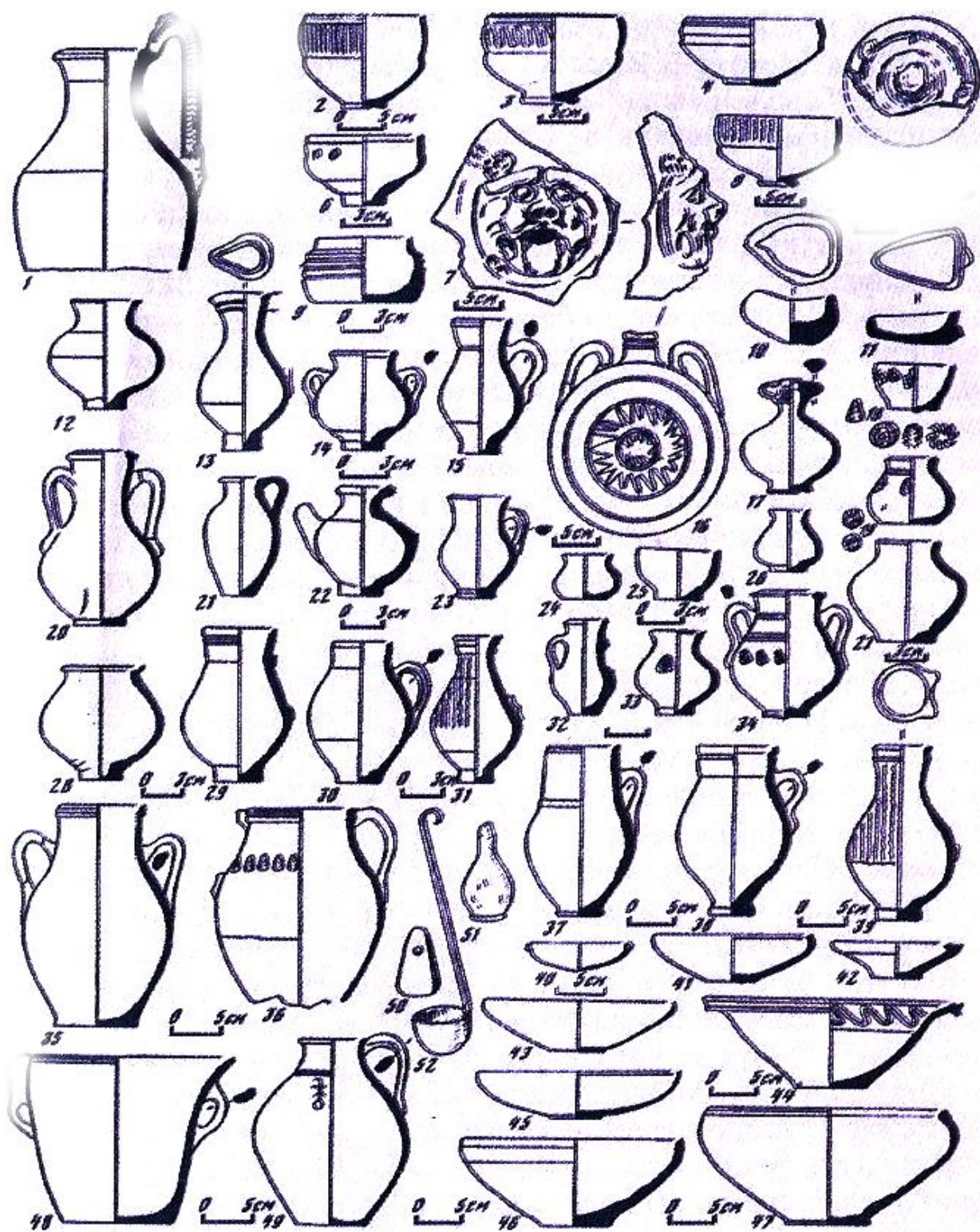
Ибодатгоҳ аз толорӣ марказӣ бо чор сутуни бузург ва дар миёнаҳои он мичмар ва хонаҳои махлуӣ, ки нақши ганҷинаро доштанд, иборат буд. Қисми пеши толори марказӣ боз толори 8-сутундор бо утокҳои пахлуӣ, ки роли оташгохро бозӣ менамуданд, бо мичмарҳои бузурги сангин ва пешайвони бохашамати рӯ ба сӯи рӯди Вахш иборат буд. Деворҳои маъбад аз 3 то 5 м баланд доштанд ва бо расмҳои ороиш ёфта буданд. Ибодатгоҳ дар замони Ҷаҳоманиших ва шояд аз он ҳам барвақттар сохта шуда буд, аммо дар замони Юнону Бохтар вай пуршукӯхтар ва ба он сутунҳо ва пешайвони бохашамат сохта мешавад. Азбаски юнониён дини суннатӣ ё китобӣ ва яккахудовандӣ надоштанд, ба дини зардуштии эҳтиром гузошта, худоёни ориёиро чун худованди худ меҳисобиданд. Онҳо ибодатгоҳҳои миллиро обод нигоҳ медоштанд ва ба мисли арабҳо хароб намекарданд. Онҳо Ахуромаздоро Зевс, Митроро – Гелиос гуфта хурмат менамуданд.

Дар ибодатгоҳ осори зиёди санъати тасвирӣ, пайконҳо, найза, шамшер ва гайра ба даст омаданд, ки сарчашмаи гаронбаҳо барои таърихи бисёрасраи халқамон мебошанд. Ҳоло олимони исбот намуданд, ки “Ҳазинаи Ому”, ки зиёда аз 400-500 ашёҳои зарин, симин, тангаҳои гуногундавр иборат аст ва дар Осорхонаи Бритониё ҷой дорад, соли 1878 аз харобаи ҳамин маъбади Вахш ёфт шуда буд.

Дар ҳамин давра шаҳри Душанбе пайдо мешавад. Харобаи он масоҳати 20 га заминро ишғол намудааст.

Ҳарфиёти боқимондаҳои он нишон доданд, ки шаҳр дар асри III п.м. пайдо шуда, то асри V м. вучуд доштааст. Шаҳри Душанбе ҳамчун нуқтаи тиҷоратӣ ва ҳарбии юнониён дар канораи империяи онҳо пайдо шуда буд. Аз Душанбе боло сақоиҳои ориёӣ мезистанд ва ба лашкари Искандар зарба зада буданд. Аз харобаи шаҳри Душанбеи замони Юнону Бохтар зарфҳои дар сабки юнонӣ сохта, сари фариштаи майпарасти юнонӣ – Дионис ва осори дигари ҳунармандӣ, санъати тасвирӣ, аз ҷумла садафи аз зару сим сохтаи Дионис пайдо шудаанд (расми 66).

Дар ҳамин давра шаҳри Тирмиз бо номи Тармид низ аз ҷониби юнониҳо бунёдгузорӣ мешавад. Баъзе олимони тахмин меномоянд, ки Тармид яке аз он 8 шаҳри ободнамудаи Искандар мебошад, аммо дигарон мегӯянд, ки Тармид дар замони юнониҳо аз ҷониби Антиох обод шудааст ва онро Искандар насохтааст. Ба ҳар ҳол вожаи Тирмиз юнонӣ мебошад ва осори Юнону Бохтар дар он хеле зиёданд.

Расми 66. Зарфҳои замони юнонӣ-Бохтарӣ.

Дар харобаи шаҳри кӯхнаи Шаҳринави Ҳамоварон сарсутунҳои оҳаксангӣ ва зерсутунҳо ёфт шуданд, ки ба замони Юнону Бохтар нисбат доранд.

Ҳамин тавр, дар водии Ҳисор якчанд шаҳрҳои замони Юнону Бохтар пайдо шуданд. Водии Суғд аз тарафи Искандар саҳт хароб шуда буд, аммо баъд боз обод шуд. Шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ҳамчун марказҳои тиҷоратӣ равнаку ривоч доштанд. Деҳаҳо дар водии Суғд ҳале зиёд буданд.

§ 53. 1. МАДАНИЯТИ ЭЛЛИНӢ

Мо пештар дар баъзе мавридх ба фарҳанги эллини ишора намудем. Таъсири маданияти юнониён пеш аз ҳама дар санъати тасвирии расмкашӣ ва ҳайкалсозӣ мушоҳида мешавад, зеро юнониён дар сохтани расмҳои реалӣ – аз ҳаёт гирифташуда: олимон, нотикон, варзишгарон, пахлавонон, қаҳрамонҳо ба дараҷаи баландтарин расида буданд. Рассомони юнонӣ бисёр кӯшидаанд, ки инсонро бо тамоми нозукиҳои ҷисмонии ӯ инъикос намоянд. Инъикоси узвҳои бадан ба тарзи реалӣ санъати баланди тасвириро металабид ва юнонҳо онро ба авҷи аъло расонида буданд (расми 71). Ҳатто рассомони имрӯза ба дараҷаи онҳо узвҳои зоҳирии инсонро тасвир карда наметавонанд. Санъати тасвирӣ дар байни мардумони ориёӣ ба дараҷаи юнониён нарасида буд, бинобар ин сабки юнонӣ дар асарҳои тасвирӣ ба ҳубӣ мушоҳида мешавад. Бисёр фариштагон ва худоёни ориёӣҳо ҳайкалҳо надоштанд, образи худоёни юнонӣ дар ташаккули симои фариштагони ориёӣ таъсири муайян расонид. Ориёӣҳо образи Гераклро ба Рустаму Баҳром, худои бузург Зевс – Ҳурмуз, Селена – Мах, Гефест – Отар, Даная – Нана нисбат додаанд. Юнониён дар вақти шиносонидани худоёни худ ба ориёӣҳо ном ва вазифаи худро мегуфтанд. Масалан, мегуфтанд, ки ин расм ё ҳайкали худои офтоб аст ва Гелиос ном дорад. Аз доираи гирди сари Гелиос шуоъҳо мебарояд ва нишонаи Офтоб будани онро муайян менамояд. Ориёӣҳо ба монанди Гелиос худои худ Митро – Михрро доштанд. Ҳамин тавр, ҳар ду тараф ба хулоса меомаданд, ки Гелиос Митро аст, Митро – Гелиос. Ҳар ду тараф бо вучуди фарқияти эътиқодот дар ҳамон як расм худои худро мепарастиданд. Ин гуна парастии маъноӣ онро надошт, ки юнониҳо ба дини маздопарастӣ ва ё ориёӣҳо ба ойини юнониён даромада буданд. Ҳаргиз чунин набуд. Ҳар кас мувофиқи дини худ худои офтобро мепарастид. Масалан, дар урфият мегӯянд, ки худо як аст, аммо ҳар халқ ӯро бо номҳои гуногун ва симоҳои гуногун мешиносад. Яке ӯро Худо, дигаре Оллоҳ ва сеюм Бог ва чорум Яхва ва ғайра меноманд ва намоз мегӯянд. Аммо намоз ва ойинҳо дигар мебошанд.

2. ХАТУ ФАРҲАНГ. Дар замони Юнону Бохтар хати қадими бохтарӣ ба хати юнонӣ иваз мешавад. Зеро забони давлатӣ забони юнонӣ буд. Аз ин лиҳоз, барои бохтариён аз хат ва забони модарӣ даст кашидан мушқил буд. Албатта, хату забони юнонӣ дар байни мардуми ориёӣ паҳн нашуд, аммо шахсони дар қорҳои давлатӣ ҷалбшуда забон ва хати юнониро медонистанд. Ҷӣ тавре дар боло дар баҳши маъбади Вахш сухан рафт, Артосак-яке аз ашрофи бохтарӣ (ориёӣ) тӯхфаи худро бо забону хати юнонӣ навиштааст.

Хати юнонӣ дар замони Кушониён дар корҳо давлатӣ истифода мешуд, аммо забони юнониро Канишкаи Кабир ба забони ориёӣ-бохтарӣ иваз мекунад.

Чӣ тавре ишора рафт, олимони Ғарб менависанд, ки шарқиён то истилои Искандар дар сатҳи пасти фарҳангӣ қарор доштанд ва юнониён омадану онҳоро бофарҳанг намуданд. Ин ақида комилан хатост. Юнониҳо дар Ориёншаҳр бо фарҳанги баландпоя, дини соҳибкитоб, ки худ надоштанд, давлатдории мутарраққӣ ва урфиятҳои фарҳангӣ вохӯрданд ва онҳоро қабул намуданд. Бинобар ин, таъсир дучониба буд ва аз ориёӣҳо бештар ба юнониён рафтааст. Мо гуфтем, ки Искандар сарулибоси ориёӣ пӯшид, бо русуми ориёӣ дар дарбор қору зиндагониро ҷорӣ сохт. Идораи давлатро бо тарзи ориёӣ қабул мекард ва ғайра. Аммо таъсири санъати театри ва хунармандии юнониён дар мо хеле зиёд аст.

3. ТИҶОРАТИ ДОХИЛӢ ВА ХОРИҶӢ. Дар замони империяи Искандари Мақдунӣ майдони тиҷорат хеле вусъат ёфт.

Шоҳони Юнону Бохтар ва Селевк тангаҳои тилло, нуқра ва мисро ба муомилот мебароварданд, ки мувофиқи вазн ва тозагии маъдан истифода мешуданд. Дар болои тангаҳо дар як рӯйи расми аз гардан болои шоҳ ва дар рӯи дигар расми худои бузурги онҳо Зевс бо навиштаҷот ҷой дошт. Тангаҳои тилло ва нуқра моҳияти байналмилалӣ ва мисӣ дохилиро доштанд. Савдо хеле раванқ меёбад. Масалан, аз шаҳри Душанбе гӯшмоҳии калон, устухони фил ёфт шуд, ки аз Ҳиндустон овардаанд. Аммо ҳайкалчаи худои Дионисро юнониён аз устухони фил устоҳои юнонӣ сохтаанд. Аз харобаи Душанбеи Юнону Бохтарӣ садафи аз тиллою

Расми 67.

нуқра сохтаи ҳамин Дионисро ёфтанд, ки қори заргарони Юнон мебошад (расми 67).

АКШОНИЁН — ПОРТХО

§ 54. 1. ТАШКИЛ ШУДАНИ ДАВЛАТИ ПОРТХО. Ин давлати ориёиро мардумони зироаткор ва бодиянишинони ҳавзаи поёноби Тачон ва сохилҳои чапи дарёи Гургон ташкил намуданд. Баъди марги Искандар давлати ӯ байни сарлашкарон тақсим шуд ва Ориёншаҳр ба дасти Селевк афтод. Ӯ Бохтарро ба Диодот, Суғдро ба Евтидем ва Портро ба Андрогор супорид. Аммо сарлашкарон мехостанд, ки давлати алоҳида дошта бошанд. Аз нооромии дохилии империя истифода бурда, дар як вақт Диодот дар Бохтар ва қabilaҳои ориёӣ дар Порт муборизаро сар намуданд. Иттиҳоди қabilaҳои сақӣ – турҳои парнаро Арсак – Аршак ё Ашки I сарварӣ менамуд. Онҳо бо лашкари юнониҳо, ки ба он Андрогор роҳбарӣ менамуд, ҳучум оварда, онро торумор месозанд ва сатрапии Портро соҳиб мешаванд. Ин ҳодиса соли 247 п.м. рух дода буд. Аршак ё Ашки I асосгузори дудмони давлати нави ориёӣ ба номи Ашқониён мешавад.

Маркази давлати онҳо шаҳри Нусай (дар назди шаҳри Ашқободи Туркманистони кунунӣ) буд ва харобаи онро бостоншиносон таҳқиқ кардаанд ва ҳоло бо номи Нисо маълум аст. Нисо шакли арабишудаи калимаи тоҷикии Нусай мебошад. Номи ҳозираи Ашқобод, низ аз номи Ашқониён гирифта шудааст.

2. МУБОРИЗА БО СЕЛЕВКИҲО. Давлати навбунёди ориёӣ ду душмани бузург дошт: яке селевкиҳо ва дигар Юнону Бохтар. Дар ҳар дуи ин давлатҳо қувваҳои зиёди лашкари юнониён мавҷуд буданд ва онҳо мехостанд мусатақилияти Портро аз байн баранд. Бинобар ин, Ашки I ба вилояти Гургон ҳучум намуда, юнониёнро ронда, онро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва сиккаҳои худро мебарорад. Соли 230-227 п.м. Селевки II марзҳои ғарбии худро мустаҳкам намуда, барои забти сатрапҳои шарқӣ лашкар мекашад. Дар ибтидо лашкари селевкиҳо баъзе ноҳияҳоро гирифтанд, аммо сақӣҳои апасияк ба ёрии портҳо омада, ба қувваҳои душман зарбаи марговар расонида, голибияти ҳамватанони худро таъмин намуданд.

Дар замони Тирдоди I давлати портҳо ба Шарқу Ғарбу васеъ мешавад. Аз шӯришҳои дохилӣ ва кашмакашҳои дарбории селевкиҳо дар ғарб баъзе вилоятҳо монанди Элом, Порс худро мутсақил эълон мекунанд. Тирдод I (171-139 п.м.) ба давлати Юнону Бохтар ҳучум намуда, баъзе вилоятҳои ғарбии онро ба худ тобеъ менамояд. Соли 148 вилояти Модро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва унвони “шоҳи бузург”-ро мегирад.

Гирифтани Мод ба Тирдод ба сӯи шимол ва ҷануб барои ҳамроҳ намудани вилоятҳои Порс, Элом ва Бобул роҳ кушод.

Солҳои 138-137 п.м. бар тахти шохӣ писари Тирдод Фарҳоди I меншинад ва ҳамаи диққати ӯ ба сӯи шарқ – ба давлати Юнону Бохтар нигаронида мешавад, зеро дар ин вақт қабилаҳои ориёии юҷихо (тахориҳо) аз шарқ ба заминҳои давлати Юнону Бохтар даромада буданд ва лашкари он талафоти зиёд дида, дар ҳолати аз байн рафтаи буд. Дар ин вақт Антиохи VII вазъиятро дар Сурия ором намуда, барои вилоятҳои аз дастафтаи шарқӣ ба ҳучум мегузарад ва дар се муҳориба голиб меоянд ва бисёр заминҳои ҷанубӣ, аз ҷумла Элом, Бобул, Перс ва ҳатто Мод ба юнониён мегузаранд.

Дар мавсими зимистон ҷанг бас шуда, лашкари юнониҳо барои дамгирӣ ба шаҳрҳо тақсим мешавад. Фарҳоди I аз ин вазъият моҳирона истифода намуда, мардуми ориёиро шӯронида, лашкари қалон ташкил намуда, ба қувваҳои парокандаи юнониён ҳучум меорад ва онҳоро ба осонӣ торумор месозад. Антиохи VII лашкар ҷамъ намуда, ба ёрии қувваҳои дар Порт буда меояд, аммо дер шуда буд. Фарҳоди II лашкари омадаи Антиохи VII-ро нобуд мекунад, худи император низ кушта мешавад. Ин зарбаи ҳалокатовари ориёӣ сабаби вожғунии империяи селевкиҳои таҷовузгар гардид (расми 68).

Расми 68. Давлати Портҳо.

Хамин тавр, империяи бузурги Селевкихо соли 130 п.м. ба мавҷудияти худ хотима дод. Акнун Фарҳод мехост ба сӯи Сурия ва Осиёи Сағир лашкар кашад, аммо юҷиҳо солҳои 40-30 асри II п.м. давлати Юнону Бохтарро торумор намуда, ба ҳудуди Портҳо наздик мешаванд. Фарҳоди II аз ҳучуми ғарбии худ даст кашида, ба сӯи шарқ меояд ва дар мухорибаҳо бо ворисаш Ардувон ҳалок мешаванд.

Вазъият дар замони подшоҳии Митридоди II (123-87 п.м.) тағйир меёбад. Ӯ дар давраи подшоҳии дуру дарози худ ба қувваҳои марказгурез зарба зада, вазъияти мамлакатро ором месозад. Қувваҳои юноние, ки аз Сурия ёрӣ мегирифтанд ва сабаби нооромиҳои давлат мешуданд, ночор ба сиёсати ҳукумат мутеъ гаштанд.

Митридоди II ҳаракати сакоихоро ба ғарб боздошт. Сакҳо дар заминҳои атрофи Хомун муқимӣ шуда, давлати худро ташкил доданд, ки минбаъд бо номи Сакистон машҳур гардид.

Дар замони подшоҳии Митридоди II давлати Портҳо дар аввали асри I п.м. ба авҷи тарақиёти худ мерасад.

3. ЗАБТКОРИҲОИ РИМ ДАР ШАРҚ ВА ЧАНГ БО ПОРТҲО. Дар асри I п.м. империяи Рим дар Шарқу Ғарб забткориҳои зиёд анҷом дод. Портҳо дар забткориҳои Осиёи Сағир, соҳилҳои баҳри Охшиён ва ҳатто Қафқози Шимоли ба қорҳои Рим даҳолат намекарданд. Аммо римиҳо таҷовузо давом дода, ба заминҳои ориёӣ ворид шуда, манфиати давлати портҳоро ба эътибор намегуфтанд. Портҳо аз роҳҳо ва тиҷорат бо шаҳрҳои соҳили баҳри Миёзамин даромади калон мегирифтанд. Ба ихтиёри Рим (Рум) гузаштан он минтақаҳо сабаби норозигии тоҷирони ориёӣ ва кам шудани даромади онҳо гардид. Бинобар ин, портҳо дар кашмакашҳои дарбории румиҳо фаъолона иштирок намуда, барои барҳам додани империяи онҳо мекушиданд.

Римиҳо низ дар ҳукумату мамлақати порҳо махсусан дар порлисиҳои юнонӣ тарафдорони зиёд доштанд ва онҳоро барои суғуст намудани империяи ориёӣ истифода мебарданд. Дар асрҳои II-I п.м. дар Порт ду қувваи ба ҳам зид мавҷуд буд: яке иттиҳоди шаҳрҳои дорои аҳолии юнонӣ, ки ҷонибдори соҳти гуломдорӣ ва мустақилият буданд ва Рум онҳоро дастگیرӣ мекард; гурӯҳи дуюм аз давлатмандони ориёӣ иборат буд, ки бо саҳронавардони шарқӣ алоқа доштанд. Дастаҳои тирандози сакоихо дар лашкари Порт мавқеи калон доштанд ва онҳо мехостанд ҳучум ба ғарб давом ёбад ва ғанимати бештар ба даст ояд. Инчунин онҳо мехостанд тамоми заминҳои дар тасарруфи Ҳахоманишиён бударо баргардонанд.

Солҳои 57-53 п. м. ҷангҳо давом карданд. 6 май соли 53 п. м. дар назди шаҳри Ҳаррон ҳар ду қўшун ба задухўрди хунин

шурӯъ намуданд. Дар лашкари портҳо махсусан дастаҳои сақой, сугдӣ ва бохтарӣ қаҳрамонӣ нишон дода, лашкари румихоро бо сарвари император Крас торумор карданд ва ҳуди император ҳалок гашт. Ин зарбаи марговар, ки лашкари Рум ҳеҷ гоҳ надида буд, дар таърихи румихо то сарнагун шудани империя фаромӯш нашуд. Портҳо метавонистанд ҳучумро дар хоки Рум идома диҳанд, аммо муноқишаҳои дарборӣ барои тамоман суғуст намудани Рум имконият надоданд. Дар замони император Антонӣ ҳучумҳоро аз нав оғоз шуданд, аммо румихо боз ба шикаст дучор омаданд. Давлати портҳо дар замони ҳукмронии Ардувони II хеле мустаҳкам мешавад.

§ 55. 1. АШКОНИЁН ХУРД. СОҲТИ ИҚТИСОДИ ВА СИЁСИИ МАМЛАКАТ

Чӣ тавре ки гуфта шуд, асосгузори давлати портҳо Ашки I буд ва дудмони онро Ашконӣ меномиданд. Ғалабаи Ардувони II бар Антонӣ ба румихо сабақ шуд, ки дигар ба замини ориёӣ ҳучум накунад. Дар замони император Октавиан сулҳу оромӣ дар байни ин ду давлат ҷаҳонӣ устувор гардид. Ардувон фаҳмид, ки шаҳрҳо - полисҳои юнонӣ бо ҳукумати марказӣ душманӣ мекунад, бинобар ин вай сардорони полисҳоро ба дарбори худ оварда вазифа медиҳад ва ба ҷойи онҳо аз хонадони Ашкониён сардорони полис таъин менамояд. Вай бо ин восита таъсир ва худмухтории полисҳоро суғуст мегардонад. Ашкониён, аёну ашроф ва рӯҳониёни зардуштӣ кӯшиш менамоянд, ки ба русуми милли худ баргашта, аз ойинҳои эллинӣ даст кашанд. Эҳёи расму одатҳои ориёӣ авҷ мегирад. Ин сиёсати Ардувони II дар тамоми империя раванқ гирифт ва юнониёну эллинҳо оҳиста-оҳиста ба мардуми ориёӣ омезиши ёфтанд.

Ашкониён мекӯшиданд, дар мақомҳои давлатӣ, кӯшунҳои ориёӣҳои сахронавард, яъне турҳоро ҷалб намоянд, то ки хавфи ҳучумҳои онҳоро ба давлат аз байн равад. Ҳамин тавр, Ашкониён сиёсати сохтани давлати миллиро пеш гирифтанд, ки он барои устувории давлат хеле муҳим буд. Ашкониён зери шиорҳои “империяи бузурги Ҳахоманишиёноро барқарор менамоем”. “сарзаминҳои гузаштамонро боз бармегирем” амал мекарданд ва ин равия аз ҷониби аёну ашрофи ориёӣ тарафдорӣ медид.

Оромӣ дар мамлакат боиси равнақи зироат, боғдорӣ ва ҳунармандию тиҷорат гардид. Дар ин замон шаҳрҳо ва деҳаҳо меафзоянд ва обод мешаванд. Бисёр каналҳои обёрӣ сохта мешаванд, киштзори зироатҳои обӣ раванқ мегирад. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ дар заминҳои пахновар тоқзорҳо ба вуҷуд меоянд. Кишти пахта, загир, кунҷид хеле густариш меёбад. Чорводорӣ низ раванқ ёфта, муносибати чорводорон бо кишоварзон ва додугирифтӣ байни онҳо ба авҷи аъло мерасад.

2. ТИЧОРАТИ ХОРИЧӢ. Дар замони портхо тичорати хориҷ хеле пеш рафт. Либосҳо ва матоъҳои катонии портхо, махсусан аз шаҳри Борсипи Бобул, шӯҳрати ҷаҳонӣ доштанд ва дар ҳудуди империяи Рум бо арзиши баланд ба фурӯш мерафтанд. Аспҳои портӣ, ки имрӯз бо номи зоти Ахалтегин туркманӣ машҳуранд, дар замони портхо бо нархи баланди тилло фурӯхта мешуданд. Шохони ашкони тангаҳои тилло - динар ва нуқра - дирамро сикка мезаданд ва дар муомилоти дохилӣ ва хориҷ истифода мебуданд.

Асбобҳои оҳанинӣ марвӣ, махсусан, силоҳҳо ва гилемҳои истехсолӣ маҳаллӣ ба тамоми шарқу ғарб бурда мешуданд. Давлати Палмир Дар Осиёи Хурд воситаҳои муомилоти Руму Порт буд. Тоҷирони ориёӣ ва румӣ ин ҷо ҷамъ шуда, моли худро иваз менамуданд ё ба воситаи тоҷирони палмирӣ ба ғарб, ба империяи Рим (Рум) мефиристанданд.

Барои ба Ҳиндустон рафтан аз роҳҳои баҳрӣ (халиҷи Форс ва уқёнуси Ҳинд) ва хушкӣ (пеш аз ҳама Систон ва Кандаҳор) истифода мебуданд. Роҳи тичоратии шарқу ғарб ба воситаи империяи Кушонӣ ба Чин пайваст мешуд. Роҳҳо ва бехатарии қорвонҳо аз тарафи ҳукумат таъмин мегардид. Ба Миср, Карфаген тичорат ба воситаи дарёҳои Миёназамин, Сурх ва роҳҳои хушкӣ сурат мегирифт. Тичорат асосан дар дасти ду империяи бузургӣ ориёӣҳо: портхо ва Кушонӣ қарор дошт. Савдогарони ин ду давлат дар байни Чину Рум миёнҷӣ буданд ва аз ин қор ҳам тоҷирон ва ҳам давлат даромади зиёд мегирифтанд.

3. СОҲТОРИ ИҚТИМОӢ ВА МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДӢ. Соҳти иқтисодӣ ва иқтимоии ҷомеаи портхоро бехато муайян соҳтан мушқил аст, аммо дар бораи он ки мардум ба табақҳои тақсим буд, шубҳае нест. Мувофиқи ҳуҷҷатҳо ва маълумоти Авесто, ҷомеа ба чор гурӯҳ: озодагон ё саворагон, кишоварзон, мубадон ва бандакон ҷудо мешуд.

1. Озодон (азатҳо) ё саворагон табақҳои ашроф, шохон ва лашқариёро ташкил медоданд. Онҳо ба табақҳои наҷибон, олиҷаҳодон, ҷавонмардон, бузургон, дохил мешуданд. 2. Кишоварзон сершумортарин гурӯҳ буданд. Онҳо нисбатан озод буданд, заминро об доштанд ва низ ба давлатмандон, миёнҳол ва камбизоатон тақсим мешуданд. Ба ин гурӯҳ хунармандону қосибон низ дохил буданд. 3. Мугон қорҳои дину мактаб ва дабирӣ, додситонӣ ва ғайраро анҷом медоданд. 4. Гуломон якҷанд навъ доштанд: гуломон азали, ки насл ба насл гулом омаданд ва бандак гуфта мешуданд; гуломони асир - ҳарбиён ва шаҳрвандони асир, ки дар натиҷаи ҷангҳо ба даст афтаданд, аншаҳрик, яъне бегона гуфта мешуданд; хизматгор - раҳӣ, тан; вишак - авлодӣ, худӣ, ки маънояш ҷандон маълум нест. Ҳақ ва ҳуқуқи онҳо низ гуногун буд. Соҳти

гуломдорӣ дар байни ориёиҳо шаклҳои гуногун дошт. Дар вилояти ғарбӣ, аз ҷумла Ориёи Ғарбӣ, Бобул, Байнаннахрайн ва Осиёи Хурд, ки ба Юнону Рум наздик будан, гуломдорӣ дар шакли классикӣ амал мекард. Дар рустҳои шарқӣ, аз ҷумла Ориёи Шарқӣ, сустар буд. Дар ин ҷо ба монанди Ориёи Ғарбӣ намудҳои зиёди гуломон набуданд. Омадани ионииён ба Ориёи Шарқӣ сохтори гуломдориро такмил дод ва намудҳои гуломонро афзуд.

Худуди давлати портҳо дар охири асри I п.м. ва аввали милод хеле густариш ёфта буд. Дар шимол бахши Қарқоз, бахше аз Осиёи Сағир, то укёнуси Ҳинд ва дар шарқ бахши Бохтар, Систонро то водии Ҳинд дарбар мегирифт. Сарвари умуми шоханшох ба ҳисоб мерафт, аммо дар дохили ин империя давлатҳои худмухтор вучуд доштанд, агарчи дар бештари онҳо намояндагони хонадони ашқонӣ ҳукм меронданд. Сохтори давлат ва тарзи идораи он дар ибтидо муназзаму якхела набуд.

Дар вилояти Порс шакли идораи Ҳахоманишиён, дар дигар манотик шаклҳои идораи демократии полисҳои ионӣ ва демократия ҳарбии ориёиҳои шарқӣ амал мекард. Дар қорҳои идораи давлат аксаран намояндагони дудмони ашқонӣ ширкат доштанд.

Дар назди шох ду шӯро амал мекард: а) шӯрои намояндагони хонадони шохӣ, ки масъалаи кӣ шох шуданро ҳал менамуд; б) шӯрои мубадон, ки дар қорҳои давлатӣ ва динӣ таъсири зиёд мерасонд. Ғайр аз ин, дар қорҳои идоравӣ намояндагони 7 хонадони бузург ба монанди Ҳахоманишиён ширкат меварзиданд. Бахше аз империя ба сатрапҳо тақсим мешуд, ки роҳбарони онҳоро шох таъин мекард. Бахши дигаро ҳокимони мутеъ, ки дар онҳо намояндагони полисҳои ионӣ, ғайри ориёӣ ва ориёӣ иштирок доштанд, роҳбарӣ менамуданд. Шаҳр - полис худмухтор буд ва деҳаҳои гирду атроф ба вай тобеъ буданд. Шаҳрро раис ва идораи ӯ сарварӣ менамуданд. Аз ҳамин лиҳоз дар империя ниммустақилият зиёд вучуд дошт ва сабаби марказгурезӣ мешуд.

Ҳамаи заминҳо вобаста ба ҳосилнокӣ ба давлат андоз меоданд. Аз ҳуҷҷатҳои аз Нусай - шаҳри бобоии Ашқонииён ёфта маълум мешавад, ки ду намуди андоз: узбарӣ ва патибож маълум буданд. Патибож барои шох гирифта мешуд. Аз ҳамаи намудҳои муомилоти хариду фурӯш андоз мегирифтанд. Табақаи мубадон ва озодон андоз намесупориданд.

4. МАЗҲАБИ ПОРТҲО. Вақте ки портҳо дар ватани худ мезистанд, дини онҳо ориёии Зардушти -зурванӣ буд, яъне онҳо ба офтоб, моҳ, сайёрагон, қувваҳои некию бадӣ, ниёпарастӣ ва ғайра эътиқод доштанд. Худои бузург Ахуро-Михр ба ҳисоб мерафт. Вақте ки портҳо ба ҳайати империяи селевкиҳо ворид шуданд, баъзе унсурҳои дини ионӣ ба дини ориёӣ омезиш ёфт. Аммо вақте ки портҳо селевкиҳоро сарнагун сохтанд ва боз дини

зардуштиро бо равияи зурвонӣ равнақ доданд. Дар замони шох Билош Авесто аз даҳони мубадон гирдоварӣ ва китобат мешавад, ки он нуха то замони мо нарасидааст.

Ахуромаздо, Аноҳид ва Михрро аз рӯи Авасто мепарастанд. Аз рӯи хайкали Аҳриман, ки дар яке аз марказҳои портӣ-шаҳри Хотра пайдо шуд, маълум мешавад, ки дини онҳо зурвонӣ будааст. Хати портихо паҳлавӣ ном дошт, ки дар асоси хати авастой тартиб ёфта буд. Забони портихоро паҳлавӣ меномиданд, ки ба забони форсии миёна дохил мешавад. Авастой ба дасти мо расида бо забону хати паҳлавӣ навишта шудааст.

§ 56. 1. МУБОРИЗАИ ДОХИЛӢ ВА МАРКАЗГУРЕЗӢ ДАР ИМПЕРИЯИ АШКОНИЁН

Баъди вафоти Артабони II дар дарбор мубориза барои тахту тоҷ байни ду писари ӯ - Вардон ва Гударз оғоз ёфт, ки боиси сустии мамлакат гардид. Ниҳоят онҳо ба сулҳ омаданд ва Вардон ба шохӣ расид. Вазифаи ӯ аз шикасти Селевк ва коҳиши нуфузи румиён дар шаҳрҳои юнонишин иборат буд. Шаҳрҳо дорои аҳолии юнонӣ аз нооромии дарбор истифода бурда, ба муқобили Ашкониён шӯриш бардоштанд. Артабон шӯришҳоро хобонд ва мустақилияти шаҳрҳоро барҳам дода, ба зери назорати давлат гирифт. Шаҳри Селевкро ба итоат дароварда, мустақилияти онро низ аз байн бурд. Аз байн бурдани мустақилияти шаҳрҳои зери таъсири румиён барои амнияти дохилӣ аҳамияти калон дошт. Шаҳрҳое, ки ханӯз дар замони юнониён меҳостанд мустақилияти худро нигоҳ доранд, минбаъд мавқеи пешинро аз даст дода, дар зери назорати давлати Ашкониён афтадаанд ва оҳиста-оҳиста ориёӣ ва ҷонибдори ҳукумати Портҳо шуданд. Аммо даҳолати Рум ба қорҳои дохилии Портҳо хотима наёфт. Рум сиёсати нооромиро дар давлати Портҳо пеш мебард ва аз муноқишаҳои дарборӣ мохирона истифода бурда, ба дасти дарбориён Артабонро ба қатл расонд. Даре нагузашта Гударз низ кушта шуд ва подшоҳӣ ба Вологрэзи I расид. Муддати подшоҳии ӯ бештар буд. Вай бисе кӯшид, ки Арманистонро, ки ба тасарруфи румиҳо даромада буд, боз гардонад. Бештари аёнӯ ашрофи Арманистон тарафдори ба Портҳо итоат намуда буданд. Баъди муборизаи дуру дароз лашкари Портҳо дар соли 63 милод бар румиҳо ғолиб омада, бародари шох Тирдодро ба шохии Арманистон расондаанд. Лашкари Портҳо дар шарқ низ сарҳади давлати худро нигоҳ дошта тавонист. Умуман замони подшоҳии Вологрэзи I замони пурзӯршавӣ ва болоравии империяи Портҳо ба ҳисоб меравад. Дар ин давра шаҳрҳои нави ориёӣ ба вучуд омаданд. Дар рӯ ба рӯӣ Селевк шаҳри Вологрэзгирд сохта шуд, ки вай бояд ҳамчун маркази тичоратӣ ва маъмурӣ роли Селевкро коҳиш медод. Дар ҳамин давра чихати маънивиёт ва русуми

миллиро чорӣ ва устувор сохтан мубадон ба гирдоварӣ ва китобати Авасто шурӯъ намуданд. Ойини маздаясно ба сатхи давлатӣ бардошта шуд. Дар болои сиккаҳои шохони ашконӣ ҳамчун рамзи дини миллӣ маҷмари оташ бо шох акс ёфт. Ба ҷои хату забони юнонӣ хату забони ориёӣ - пахлави чорӣ гардид.

2. ЛАШКАРКАШИИ ИМПЕРАТОРИ РУМ БА ПОРТ. Дар аввал асри II милод дар даробари шохони ориёии Порт боз кашмакашиҳои барои тахт авҷ мегирад ва соли 114 императори Рум аз ин вазъият истифода бурда ба сӯи Порт лашкар мекашад. Мақсади ӯ империяи Портро гирифтани, горат кардан ва роҳҳои тичоратии шарқро ба тасарруф даровардан буд. Кашмакашиҳои дарборӣ ба лашкари ориёӣҳо имконияти ҷангу муқобилияти ҷиддӣ намерод. Дастаҳои хурде, ки дар марз ва шаҳрҳо буданд, ба муқобили лашкри бузурги румӣҳо истодгарӣ карда наметавонистанд. Мубориза байни давогарони тахту тоҷ - Хусрав ва Вологреси II давом дошт. Бисёр шаҳрҳои Байнаннаҳрайн маҷеи худро устувор намуда, баҳори соли 116 ба сӯи маркази Портҳо - шаҳри Тисфун ҳучум оварданд ва онро ба осонӣ ишғол намуданд. Дар баробари ғаниматҳои зиёд тахти зарини бо сангҳои қимат ва ҷавохирот орододаи Ашкониёнро ба яғмо бурданд.

Румӣҳо ба воситаи Фурут ба халиҷи Порс роҳ ёфтанд. Румӣҳо дар ҳамаи ноҳияҳои ишғолӣ одамони худро гузошта, андозаи вазнин ва русуми худро чорӣ сохтанд. Бинобар ин соли 117 қариб дар тамоми шаҳру деҳаҳои ишғолии румиён шӯришҳо сар заданд. Шӯришиён дастаҳои румиёнро нобуд месохтанд. Соли 117 румӣҳо аз хоки давлати Портҳо ронда шуданд. Дар аввали солҳои 90-ум боз муборизаҳои дарборӣ вач мегиранд ва лашкари румиён боз ба ҳучум гузашта, то Арманистон ва шимоли Байнаннаҳрайнро мегирад. Танҳо соли 217 шох Артабони V ба муқобили румиё ҷангҳои сахт мекунад ва дар шаҳри Ниеибин дар ҷанги серӯза румӣҳо шикаст хӯрда, сулҳ талаб мекунад, ки мувофиқи он румӣҳо бояд 200 миллион пули румӣ бештар товони ҷанг ва ҳамаи шаҳрҳои харобкардаро барқарор менамуданд. Ҳамин тавр дар давраи подшоҳии Артабони V (217-223) давлати Порт то андозае қувват мегирад. Аммо қувваҳои марказгурези худӣ ориёӣҳо мамлакатро ором намегузоштанд. Маҳсусан шохони вилояти Порс аз ҳукмронии Ашкониён норизо буданд. Онҳо Ашкониёнро сахрой ва рустой номида, ҳама вақт кӯшиши аз итоат баромаданро доштанд. Вилояти Порс дар замони Арташир пурқувват шуда буд. Вай ба муқобили лашкари Артабон меҷангид ва ғолиб меояд. Ҳамин тавр давлати Портҳо баъди 480 соли ҳукмронӣ ба осонӣ аз байн рафт ва дудмони Сосониён ба сари қудрати сиёсии Ориёзамин омад.

§ 57-58. ФАРҲАНГИ ЗАМОНИ ПОРТҲО

1. ЛАШКАР. Лашкар замони портҳо дар ибтидо аз дастаи ҳукумати ва ихтиёриёни сакоии тур иборат буд, ки ба муқобили таҷовузгарони юнону мақдунӣ чангида, ватанро озод намуданд. Аммо вақте, ки двлати бузурги Порт ташкил ёфт, дар он миқдори гуломон кам набуданд. Сарлашкарон аз шоҳони ориёӣ буданд. Лашкари доимии касбӣ вучуд дошт ва дар вақти чанг ҳар сатрап боз қўшуни худро ба ёрӣ мефиристонд. Қўшунҳои касбӣ дар сарҳадҳои шарқӣ ва махсусан Рум дар ҳолати омодабош қарор доштанд ва марзро аз душман посбонӣ менамуданд.

Қувваи асосии лашкари портҳо саворагон ва фойтансаворон ташкил меоданд. Саворагон бо ҳучуми ногаҳонӣ ва барқвор душманро ба таҳлуқа андохта, зарбаи марговар мезаданд. Миқдори онҳо зиёд буд. Ориёӣҳои сакоӣ дар ҳолати дави асп ба пешу пас тири беҳато мезаданд ва румихо аз онҳо саҳт мегарсиданд. Мувофиқи ривояти румихо, миқдори лашкари тирандозу савора ба 40 ҳазор мерасид. Қўшуни вазнинсилохро саворагони чавшанпӯш бо найзаю гурз ва фойтун ташкил менамуданд. Дар парчами онҳо расми аждаҳо кашида шуда буд. Онҳо аслан аз шоҳзодагону озодон иборат буданд ва шикастро намеднистанд. Лашкари савораи сабуксилоҳи камондорон ногаҳон ба душмани ҳучум мебарданд, зарару парешонӣ дар сафҳои душман меоварданд ва ногаҳон қафо мерафтанд. Душман онҳоро таъқиб мекард. Дар ҳамин вақт вазнинсилоҳҳо душманро аз паҳлу ба ихота гирифта, зарбаҳои марговар мезаданд.

2. ЗАБОНИ ПОРТҲО. Забони портҳо ориёӣ буд, аммо бо шеваи худ аз дигар забонҳои ориёӣ, аз ҷумла порсӣ, фарқ дошт. Аз ин лиҳоз он дар адабиёти ориёӣ, аз ҷумла авестой, бо номи паҳлавӣ маъруф аст. Номи паҳлавӣ аз номи паҳла ва порт (парфӣ), яъне ватани Ашкониён бармеояд. Чӣ тавре ки мо дар дарсҳои гузашта гуфтем, Ашкониён аз сарзамини кунуни Туркманистон баромаданд.

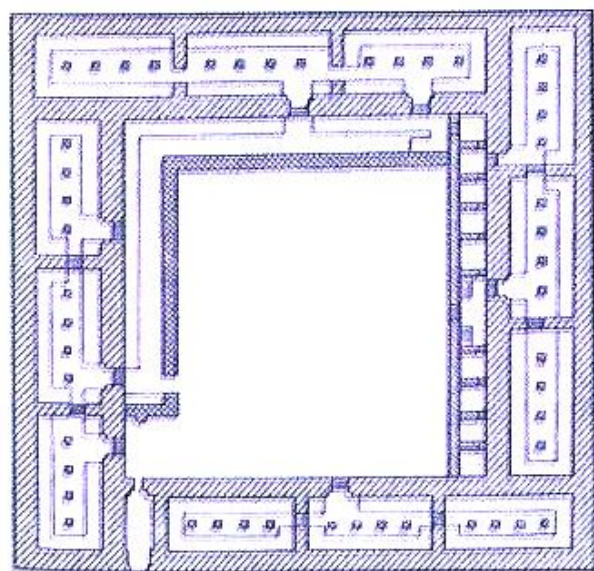
Мувофиқи гуфтаи забоншиносон дар қадим ин мардумӣ паржав, пархав ном доштанд ва вожаи паҳлавӣ аз онҳо баромада, маънояш дар забони имрӯза паҳлавон мебошад. Шояд вақте ки портҳо соли 247 п.м. истилогарони мақдунӣ ва юнонро аз Ориёно зада пеш намуданд, худро бо номи паҳлавонон муаррифӣ кардаанд ва ин лақаби онҳо шудааст.

Вақте портҳо ба лашкри селевакиҳо шикаст доданд ва дар сарзамини бобоиашон Деҳистон, Гургон мустақил шуданд, ба ҳукмронии юнониҳо 100 сол пур шуда буд ва ашкониён забону хати юнониро хуб медонистанд. Мардуми аҳли илму адаб ва исёсат, маъмуриин - ҳама ба хату забоним юнонӣ шинос буданд ва аз ҳамин лиҳоз онҳо дар давлати навбунёди худ муддати зиёде аз

забону хати юнонӣ истифода намуданд. Вақте ки онҳо юнониёро аз каламрави Ориёно пеш карданд ва комилан мустақил ва соҳибқудрат шуданд, ба хату забони модарии худ баргаштанд.

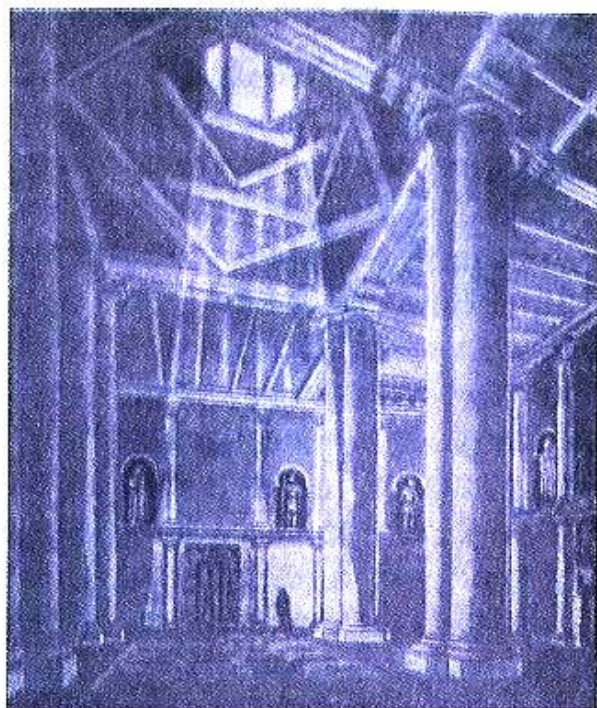
Азбаски хати авастии замони хахоманишӣ фаромӯш шуда буд, Ашкониён хати оромиро қабул намуда, ба забони худ мутобиқ карданд. Хати оромии суриёнӣ ва забони паҳлавӣ буд. Хати оромӣ дар болои сиккаҳои Мухрдоди IV ба забони паҳлавӣ истифода шудааст. Ашкониён дар муддати 200 сол хату забони юнониро истифода мебаранд ва баъди ин дар аввали асри якуми милодӣ ба хату забони худ мегузаранд. Дар ватани падариашон шаҳри Нусай 2000 ҳуҷҷатҳо дар болои порчаҳои сафол бо хати оромӣ ва забони паҳлавӣ ёфт шудаанд, ки онҳо ба даромаду баромади дарбор ва махсусан майбарорӣ вобаста мебошанд. Алифҳои паҳлавӣ 22 ҳарф дорад ва дар асоси он матнҳои авастӣ ва дигар китобҳо навишта шудаанд. Забони паҳлавӣ ба забони имрӯзаи мо хеле наздик аст. Дар он бисёр калимаҳо: ба монанди хона, ман, шодиён, тан, зан, замон, одам, жарф ва садҳо вожаҳо ҳастанд, ки дар забони имрӯзаи тоҷикӣ истифода мешаванд. Аҳамияту нақши давлати портҳо пеш аз ҳама дар гирд овардан ва ба забони паҳлавӣ навиштани матнҳои авастӣ ва садҳо китобҳои дигар буд, ки дар дар замони истилои араб набуд карда шуданд. Шохномаи пеш аз ислом бо номи “Худойнома”, “Форснома” ва ғайра ба ин забон навишта шуда буданд. Забони паҳлавӣ дар ташаккул ва тақомули забони имрӯзаи тоҷикӣ-форсӣ нақши бузург дорад.

3. ШАҲРҲО ВА МЕЪМОРӢ. Дар замони давлати портҳо, ки зиёда 480 сол арзи вуҷуд кард, бисёр шаҳрҳои бузурги марказӣ, маъмурӣ ва тиҷоратӣ пайдо шуданд, ки дар тамаддуни ҷаҳон нақши бузург бозидаанд. Пеш аз ҳама Нусай, ки дар замони ислом

Расми 69. Қасри шохони Порт дар Ватани падариашон Нусай

бо номи Нисо машҳур буд. Ин шаҳри падарии сулолаи Ашкониён яке аз марказҳои маъмурӣ, ҳунармандӣ, санъати тасвирӣ ва тиҷоратии дар марзи кӯчиёни массагет, хоразмиён воқеъ буд. Шохони ашконӣ ҳар сол ин ҷо меомаданд ва дар ободии он кӯшишҳо мекарданд. Харобаи Нусай аз тарафи бостоншиносон тадқиқ шудааст ва мо дар бораи қасри шохони он мушаххас суҳан гуфта метавонем. Ҳоло харобаи қасри подшоҳони ашкониён бо номҳои Нусай Кӯҳна ва Нав маъруфанд. Нусай Кӯҳна

70. Толори касри шохони
Порт дар Нусай

дар бландии теппаҳои ҳамвор сохта шуда, 14 гектар заминро дар бар гирифта, атрофи онро девори химоявӣ бо 43 бурҷ ихота мекард. Дохилии шаҳр бо хонаҳои боҳашамат обод шуда буд (расми 69-70).

Бостоншиносон ибодатгоҳ, баъзе утокҳо, толорҳои шоҳиро кушоданд, ки дар шеваи милли-ориейӣ бо истифодаи сабки юнонӣ ва анъанаҳои маҳаллии порти сохта шудаанд. Дар бахши борхона утокҳои бо хумҳои май, ҳамбаҳои гандум, ҷав, биринҷ ва ғайра вучуд доштанд. Ибодатгоҳ ва толору утокҳои каср бо сутунҳои сангин поя ва сарсу-

тунҳои боҳашамат, ҳайкали одамони ростистода, нимпайкара ва муҷассамаҳои барҷастаи худоёни юнонӣ ва ориейӣ оро ёфтаанд. Биноҳои шаҳрро аз хишти хом ва поҳса якқабата ва дуқабата бо пӯшиш ҳамвор сохтаанд. Хишти пухтаро дар сутунҳо, нимсутунҳо ва фарш истифода бурдаанд. Ғаҷ барои нақшҳои барҷаста ва сафед намудани деворҳо ба кор рафтааст. Деворҳои ибодатгоҳ ва қасрҳо бо рангҳои сурх, чигарӣ, зард оро дода шудаанд. Дар харобайи қасрҳо ҳайкалони худоён, олиҳаҳо пайдо гардидаанд.

Дар замони порти шаҳри Марв яке аз марказҳои маданӣ, тичоратӣ, маъмури ва дорони дахҳо қасру биноҳои боҳашамат буд. Дар ин ҷо низ деҳу биноҳои замони Ашкониён таҳқиқ шудаанд. Ашкониён якҷанд бор пойтахти худро иваз намудаанд. Дар ибтидо маркази шаҳри аҷдодии онҳо Нусай буд. Вақте ки онҳо ба сӯи ғарб худудт давлати худро васеъ карданд, пойтахтро ба Хекатойпил-шаҳри саддарвоза, ки дар назди Домғони кунунӣ аст, кӯчониданд. Вақте ки вилояти Модро аз истилогарони Юнону Мақдунӣ озод сохтанд, пойтахт ба шаҳри Роғ ва дар охир ба Тисфун кӯчид. Ашкониён Тисфунро дар соҳили чапи рӯди Дачла-дар муқобили Селевки сохта, меҳостанд, ки аз он боҳашаматтар бошад. Онҳо дар бисёр шаҳрҳо маъбадҳои оташи муқаддас, худовандони Митро ва Аноҳидро сохтанд. Дар шаҳри Кинговар маъбади Аноҳидро таҳқиқ намуданд, ки ҳаҷман хеле бузург аст. Гирдогирди онро се қатор сутунҳои бузург, ки миқдорашон ба 288 мерасад, ихота мекарданд.

Дар Бобул ва дигар шаҳрҳо театрҳои аз юнониён боқимонда амал мегардонд ва биноҳои онҳо бо меъморӣ зебо боҳашамати худ аз санъати баланди бинокорӣ он замон гувоҳӣ медиҳанд. Яке

аз хусусиятҳои меъмории ориёии ин давра равнак ёфтани пешайвон мебошад, ки дар ҳама намуди қасру маъбадҳо вомехӯрад. Яке аз қасрҳои бисёр машҳури замони Ашкониён ин харобайи Кӯҳи Хоҷа дар Систон аст. Дар қасру намояндаи дудмони Ашкониён - Суриёнҳо мезистанд. Қаср дар ҷазираи дарёчаи Хомун сохта шудааст. Вай дорои даҳҳо хонаи истиқоматӣ, толорҳои кабули меҳмонон, шабистон, гармоба, маъбади оташ ва ғайра мебошад. Маркази қасро хавлии бузург ва гирди онро утокҳо бо пешайвонҳои равоқпӯш ихота мекунанд (расми 71).

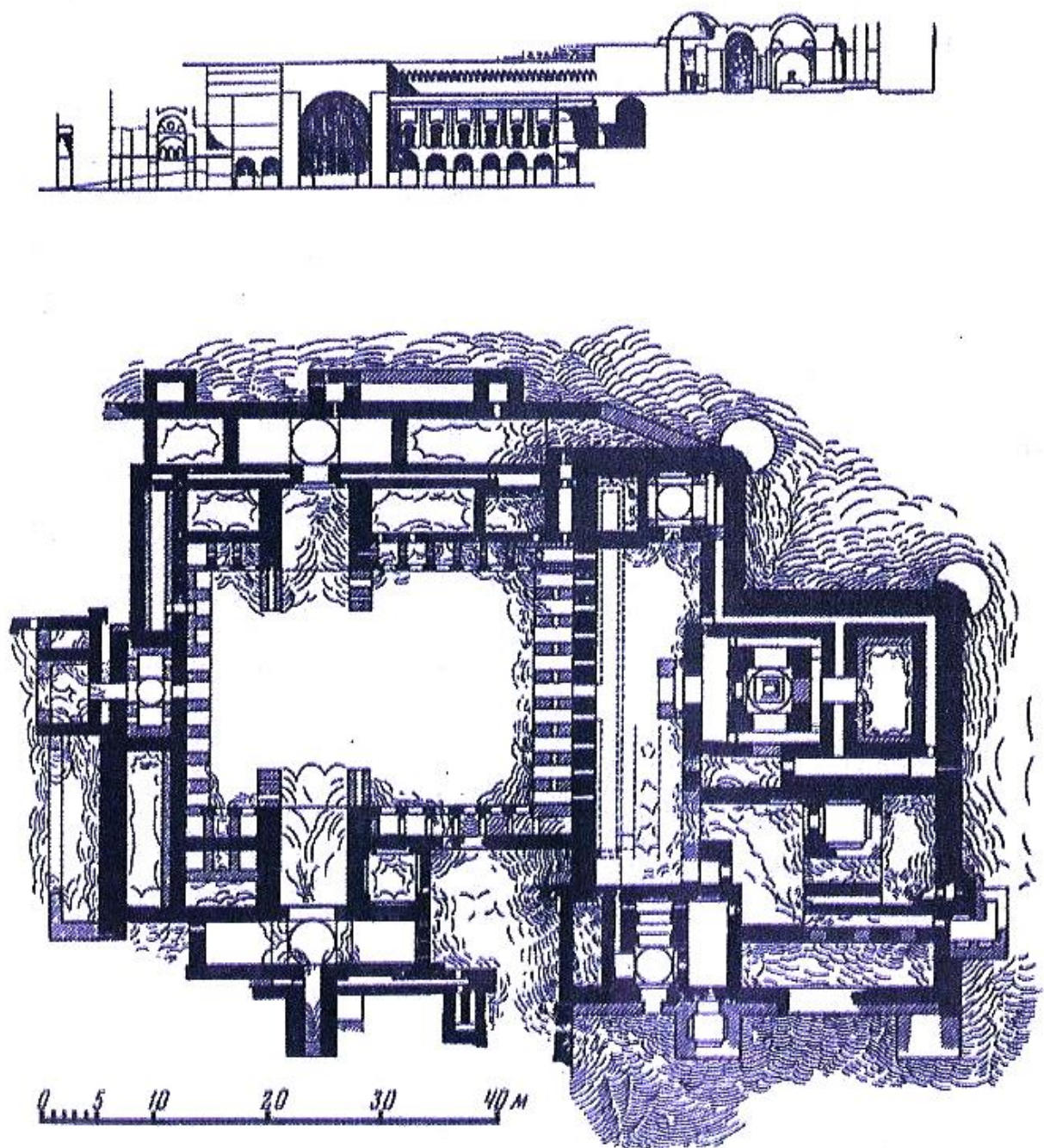
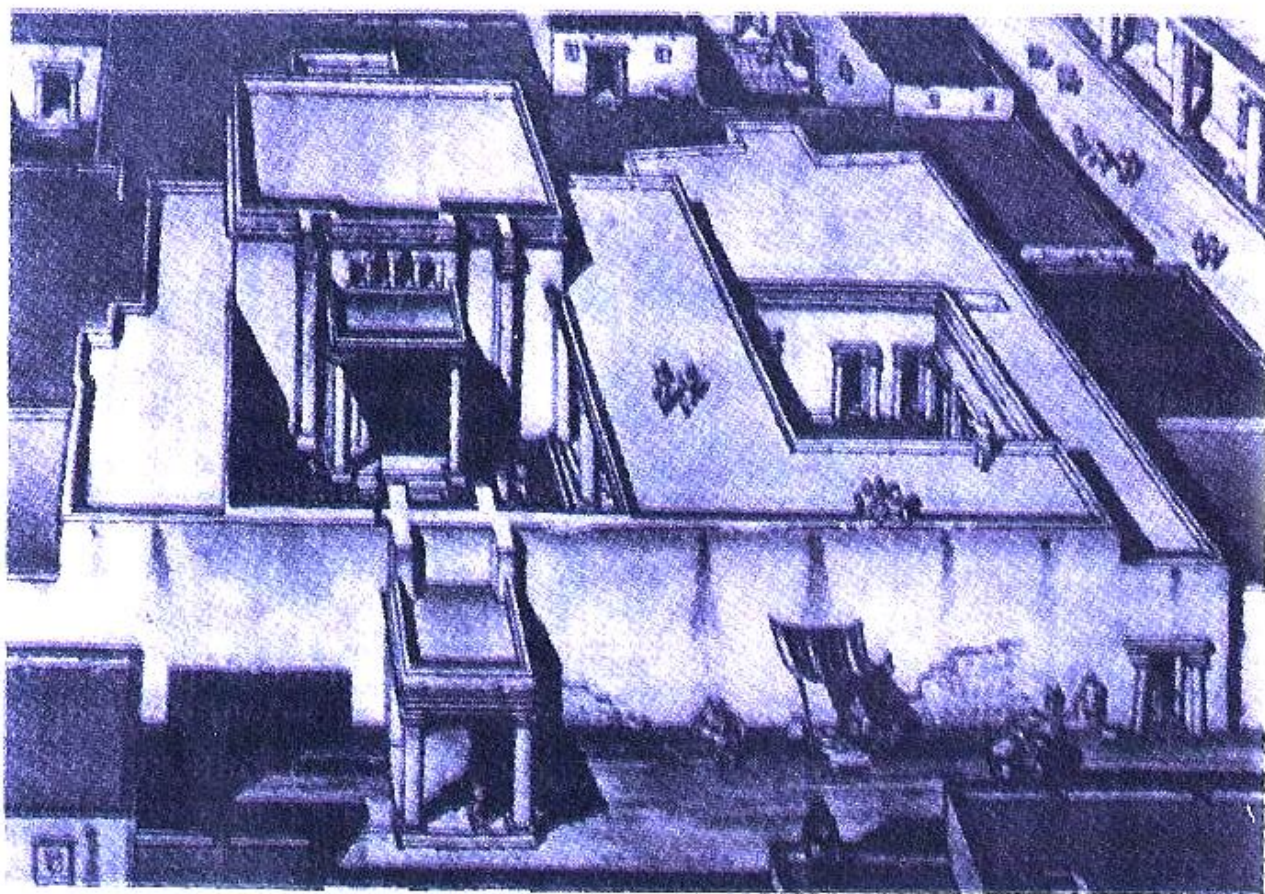

Рис. 71. Қасри замони Портҳо Кӯҳи Хоҷа дар Систон.

Маъбади оташ аз толори марказии гунбазпӯш, ва роҳрави гирдогирди ибодатгоҳ ва якчанд утокҳои гуногунҳаҷм иборат аст.

Дарёи Ҳомун дар Авасто чои муқаддаси ойини Маздаясно ба ҳисоб меравад.

4. САНЪАТИ ТАСВИРӢ. Мо дар бораи санъати тасвирии замони портҳо сухан намудем. Ривоят аст, ки нақшу ниғор дар гач бори аввал дар Систон (Кӯҳи Ҳоча) пайдо шуда, баъдан ба Бобулу Рум рафтааст. Бояд тазаққур дод, ки нақшу ниғорҳои барҷастан Кӯҳи Ҳоча бо санъати баланди қандакорӣ офарида шудаанд. Аммо расмҳои дар деворҳо кашидаи расмонии ориёии Систон шеваи ҳам милли ва ҳам эллини доранд. Дар расмҳои ёдгори Дура Европос сабки наво пайдо мешавад, ки худоён ба бинанда нигоҳи қозибанок менамоянд. Ин нигоҳ эътиқоду боварии бинандаро ба худоён зиёд мекунад ё ба парастии онҳо даъват менамояд, яъне бинандаи парастандаро бо худоён мепайванданд (расми 72).

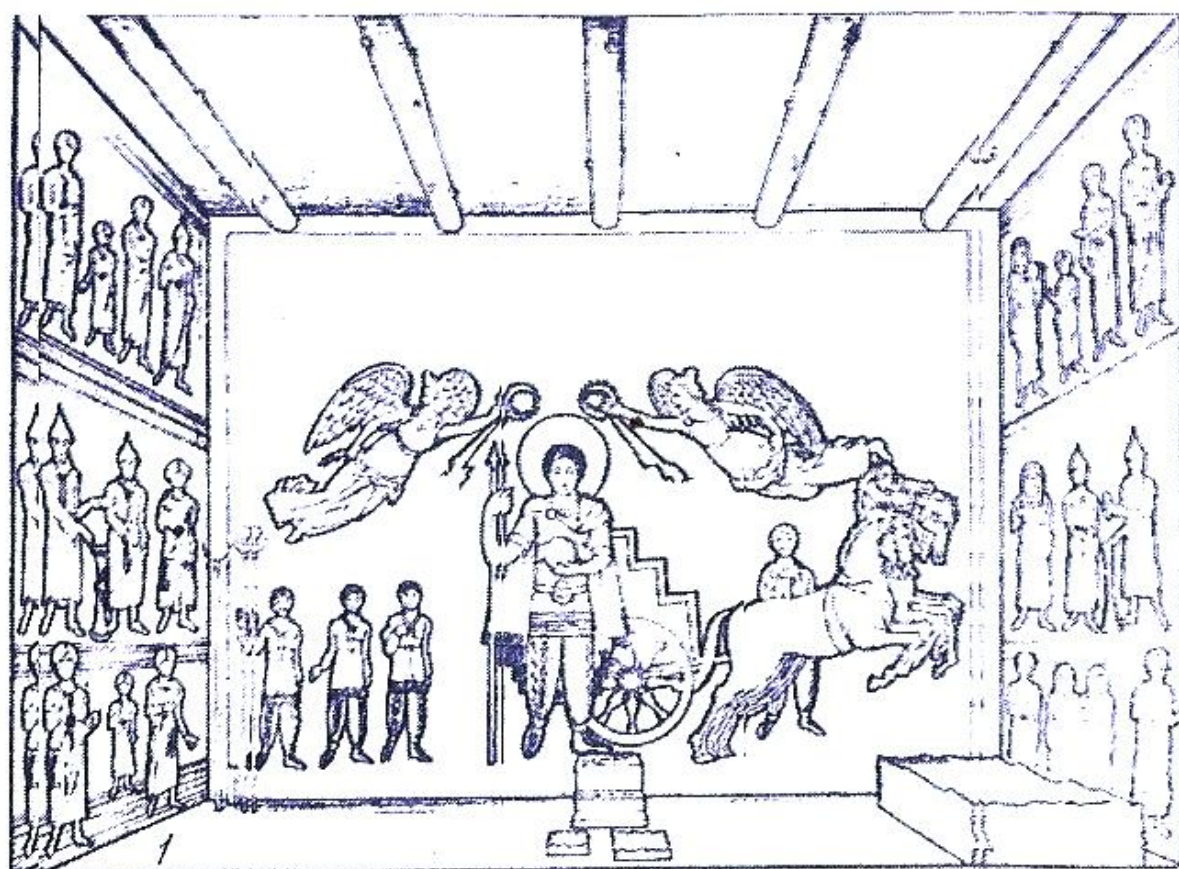
Расми 72. Намуди барқароркардаи маъбади Гад аз Дура Европос.

Ғайр аз ин дар ин расмҳо кудрати бузурги худовандон нисбат ба инсонӣ камқудрат нишон дода шудааст. Хусусияти дигар он аст, ки расмҳои одамон якранг ифода шуда, камқудрати одами оддиро нисбат ба бузургон нишон медиҳанд.

Дар санъати ҳайкалтарошӣ таъсири ҳунари юнониён бештар ҳис мешавад. Масалан, ҳайкалҳое, ки аз тоқҳои маъбади мудаввари Нусай ёфт шуда, на танҳо симои юнони, балки сару либос, қулоҳ ва мӯи сарашон низ ба юнониён монанд мебошанд.

Ҳайкал, расмҳо ва дигар ашёи зиёде ҳастанд, ки онҳо ҳосилтамаддунии ориёӣро, яъне Ашқониён мебошанд. Чунин муҷассамаҳо

дар шаҳри Хатраи замони портхо дар Байнаннахрайн пайдо шуданд. Масаллан, бар рӯи санге хайкалҳои се худозани дар болои шер рост истода тасвир шуданд, ки дар сар кулоҳи ориёӣ, яъне нӯгтез ва дар дасти ростии яке гулчанбарги давлат ва шояд худозан Хушатри авастӣ бошад; дар дасти дигаре асо ва сеюм шояд мичмари оташ, яъне худозани авастӣ ниғахбони оташ Аша бошад. Дар синаи худозани мобайнӣ расми шер кашида шудааст. Шерсаворӣ ба худозан Нана хос будааст. Ҳамин тавр, худозанҳо образи олиҳаҳои авастӣ буда, сару либоси ориёӣ доранд ((расми 72а).

Расми 72а. Намуди дохилии маъбади Зевс аз Дура Еӯропес.

. Аз ҳамин ҷо хайкалҳои зиёди мраммин, санги хоҷро ва биринҷии мутавааллиқ ба шохон, шохзодагон, сарҳангон ва ашрофи ашконӣ ба даст омаданд, ки бо санъати баланди реалӣ сохта шудаанд.

. Дар Хатра на танҳо расму хайкали худоён авастӣ, юнонӣ, бобулӣ, ошурӣ, сурёнӣ ёфт шудаанд, балки симоҳои худоёни бадиинӣ ойинии Маздаясно, аз ҷумла Аҳриманро низ ёфтаанд. Аҳриман дар сар дуу шох, дар дасти чапаш банди сағи сесара ва сару либосаш, пойафзолҳои жама аз мору каждӯм ва унсурҳои бади ороиш доранд. Дар дасти ростии Аҳриман табарҷае ҳаст, ки сунбаи он бо сари мор хотима меёбад. Аз ду китфи Аҳриман ду мор чилва мекунанд. Рӯи Аҳриман желе даҳшатовару марговар тасвир шудааст. Дар паҳлӯи ростии рамзи шаш кишвари бади, дӯзах ва дар паҳлӯи чапаш худозани бади акс гардидаанд. Рассом симои Аҳриманро мувофиқи ривоятҳои авастӣ кашидааст (расми 73).

Расми 726. Худозанҳои шерсавор аз Хатра.

Расми 73. Ҳайкали Ахриман аз шаҳри Хатра

Дар яке аз сангҳо нақши барҷастаи худоӣ замон - Зурвон тасвир шудааст. Ҳайкали худоёни некӣ, бадӣ ва Зурон ба он гувоҳӣ медиҳанд, ки дини Ашкониён зурвонӣ буд. Танҳо дар ойини зурвонӣ сачда ба қувваҳои бадӣ ба назар мерасад.

Аз змони портҳо ёдгориҳои зиёди марбут ба динҳои масеҳӣ, буддоӣ ва митроӣ пайдо шудаанд. Ин ёдгориҳо нишон медиҳанд, ки дар худуди давлати портҳо пайравони динҳои мазкур низ зиндагонӣ доштаанд. Ёдгориҳои марбути ойини ибронӣ низ вучуд доранд. Худи шохони ашконӣ ба ойини падариӣ худ- Мазаясно равиди зурвонӣ эътиқод доштанд.

§ 59. 1. ҲАЁТИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТИ ПОРТ

1. КИШОВАРЗӢ. «Порт мамлақати паҳновар буд ва заминҳои он барои кишоварзӣ, чорводорӣ ва тичортау хунармандӣ мусоид буданд.

Дар тӯли ҳукмронии дудмони ашконӣ шароити хуб барои раванқи кишоварзӣ ва шаҳру деҳот фароҳам омад. Асоси хоҷагии вилоятҳои шарқии Портро заминҳои барои кишоварзӣ ва боғдорӣ мусоид ташкил менамуданд. Сарчашмаҳои мехӣ дар бораи давлати Порт навиштаанд, ки портҳо зиндагонии бумӣ доранд ва ба зироаткорӣ машғуланд. Онҳо гандум, чав, биринҷ ва май тайёр менамоянд. Аз сарчашмаҳои авастой ва археологӣ маълум аст, ки ба ғайр аз зироатҳои номбурда зағир, нахӯд, наск, мош; аз боғдорӣ - себ, нок, зардолу; дарбахши Луристон хурмо ва зайтун;

аз сабзаёт - харбуза, тарбуз, бодинчон, бодринг ва ғайра; аз кабудихо - шибит, райхон - хулоса ҳаммаи зироатҳо ва обчакориҳои имрӯза парвариш мешанд.

Маҳсусан бозёфтҳои археологӣ ва сарчашмаҳои хаттӣ дар баҳши тоқпарварӣ маълумоти зиёд медиҳанд. Дар мамлақати портҳо, Ҷирот, Систон, Марв заминои зиёд барои тоқпарварӣ ҷудо карда шуда буданд. Портҳо ангурро меҳӯрданд, мефурухтанд, хушк мекарданд ва майҳои гуногун тайёр мекарданд. Полуғҳои аз устухони фил сохта аз 2 то 4 литр май мебаранд, яъне шохон онҳоро пур намуда меӯраданд.

Зироат обӣ ва даламӣ буд. Сарчашмаҳо дарбори аспони зоти портӣ бо таъриф сухан мегӯянд. Аспҳои портӣ хеле даванд буданд, онҳоро душман дарёб намекард. Шароити кӯҳҳои Копедуг, ки дар домони онҳо Нусай ҷойдорад, барои парвариши асп хеле мувофиқ аст. Ин ҷо обҳои раво ба чарогоҳҳои сералаф зиёданд. Аспони зоти портӣ имрӯз бо номи аспони тездави Ахалтекини туркманӣ машхуранд.

Дар ҳамон даврасарчашмаҳо дар бораи шутурҳо ва галаи онҳо дар сарзаминҳои Марв, ва Суғд хабар медиҳанд, яъне шутурпарварӣ ва умуман парвариши чорвои шохдори калон ва хурд хеле раванқ дошт. Дар шимоли шарқи портҳо қabilaҳои чорводори массагет, сқонҳои тур мезистанд ва зиндагӣ кӯчӣ ва нимкӯчӣ ба сар мебаранд.

2. ХУНАРМАЌДӢ. Азбаски дар қаламрави Порт чорводорӣ, аз ҷумла гисфанраварӣ, шутурпарварӣ ривож дошт, миқдори пашм хеле зиёд буд, ки аз он чакман, кандиз, намад, ва гилему дигар матоҳо тайёр мекарданд. Сарчашмаҳо аз гилембофии портҳо ёдовар мешаванд, ки дар хориҷи кишвар харидори зиёд дошт. Гилемҳои имрӯзаи туркманӣ, ки хеле машхуранд, дар асоси анъанаҳои он замон бофта мешаванд.

Кулолгарӣ. Дар ин давра санъати кулолгарӣ хеле раванқ меёбад. Зарфсозон дар қорҳои худ аз хунари юнониён, бобулиён, ошуриён ва гузаштагони худ - Ҷаҳоманишиён хуб истифода кардаанд. Кулолгарон ҳайкалсозии мохир буданд. Ҳайкали бисёр худоён аз гил бо тамоми нозукиҳои санъати тасвирӣ сохта шудаанд. Дар гил мӯҳраҳо, расмҳои барҷастаи гов, асп, парранда, бози давлат, шер ва ғайра сабт шудаанд.

Дар соҳаи заргарӣ устодони юриёӣ ба санъати баланд ноил шуда буданд. Онҳо аз тилло, нуқра, биринҷ зебу зинати занона, мардона ва ғайра офаридаанд. Дар он давра мардону занон гӯшвор, гарданбанд ва бозубандҳо аз маъданҳои қиматбаҳо доштанд ва заргарон мувофиқи фармоиш барои онҳо ороишӣ сохтаанд.

Маъдангарӣ. Дар замони портҳо соҳаи истехсоли маъданҳои зеризаминӣ ҷон мегирад. Дар баробари аз бар намудани хокҳои

Расми 74. Сиккаҳои шохни Порт.

биринч, охан равнақ ёфта, аз онҳо асбобҳои рӯзгор, аслиҳа ҷавшан, шамшер, корд, ханҷар, пайкон, найза, бел, каланд, дос, табар, теша, охани чуфт ва ғайра сохтаанд. Дар қонҳо аз меҳнати гуломагон истифода менамуданд. Гуломон, ки аншахрик номдоштанд, аз 10 як ҳиссаи музди меҳнати худро мегирифтанд.

3. ТИҶОРАТ. Замони ҳукмронии Ашкониён замони равнақу ривочи роҳи Абрешим ва тиҷорати дохилию хориҷӣ буд.

Дар замони Ашкониён пули асосии муомилот сиккаҳои нуқра буданд, ки дирҳам ном доштанд. Дар аввал онҳо дар асоси анъанайи пули юнону мақдунӣ амал мекарданд. Дар асри II пеш аз милод Ашкониён дирҳамои хоси худро бо вазну ҳаҷми муайян мебароварданд. Аммо пули давлати Порт бо муомилоти байналмилалӣ, аз ҷумлаи Рум, вобастагӣ дошт ва онро мувофиқи динори Руми сикка мезаданд, то ки арзиши он дар тиҷорат хориҷӣ бо динори румӣ рақобати баробар намояд ё аз он боло бошад. Аз ин ҷост, ки сиккаҳои нуқраи портӣ дар Урупо, Қафқоз, Миср, мамлактҳои Шарқи Наздик, соҳилҳои дарёи Охшиён. Ранха, Кошгару Хутан ва Чин пайдо шудаанд. Харитаи тангаҳои ёфташудаи портӣ далели муносибатҳои васеи тиҷоратии онҳо дар он замон мебошад (расми 74).

Ҳар сол аз Чин аз 5 то 12 қорвони бузург ба сӯи Ғарб мерафтанд, онҳо дар ярмаркаҳои шаҳрҳои ориёӣҳо иштирок менамуданд. Дар бозорҳо оҳан, устухони фил, биринчи Ҳиндустон, шохӣ ва чиниҳои чинӣ, парча, гулдӯзӣ, аспони ориёӣ, чӯбҳои ороиши Шарқи Наздик, матоъҳои пахтагӣ, пашмӣ, кандизҳои барои саворагон, чизҳои ороишу зебу зинати Шарқи Ғарб, мӯина ва гуломон аз шимол оварда фурухта мешуданд. Аёнӯ ашрофи ашкони дар рӯзгори худ молҳои хориҷӣ (аз Рум зарфҳои шишагин, аз Чин моҳӣ ва чинворӣ, аз Ҳиндустон устухони фил ва чавохир ва ғайра) истифода мекарданд ва зиндагонии бодабада доштанд.

ТАШКИЛИ ИМПЕРИЯИ БУЗУРГИ КУШОНИЁН

§ 60. 1. ПАЙДОИШИ КУШОНИЁН (ючиҳо). Муаррихи румӣ Юстин хабар додааст: дар асри II пеш аз милод дар марзи шарқии империяи портҳо кӯчиёни сақой, аз ҷумла Кушониён пайдо шуданд. Онҳо давлати Юнони Бохтарро торумор сохта, ба давлати портҳо таҳдид доштанд. Мувофиқи ривояти таърихӣ, қабилаҳои ориёии сақой, ки дар сахроҳои Турон мезистанд, мададгори асосии портҳо дар ҷангҳои зидди юнониён буданд. Дар солҳои подшоҳии Фарҳод II (138 п.м.) селевкиҳо ба сарзамини портҳо ҳуҷум оварда, то Бобулро гирифтанд, аммо аҳолии Ориёни Ғарбӣ шӯриш бардошта, ба лашкри Фарҳод ёрӣ доданд ва юнониёни омадаро торумор сохтанд. Баъди ғалаба сақоӣҳои барои ёрӣ даъватшуда расиданд. Онҳо ба Фарҳод гуфтанд, ки шумо моро ба ёрӣ даъват намуда, пул ваъда дода будед. Мо аз роҳи дур омадем. Ба мо ё пули ваъдаро диҳед ё ба муқобили душмане фрестед, то мо дасти холӣ ба ватанамон барнагардем. Фарҳод хавобаландона ин таклифи онҳоро рад намуд. Онҳо дар бозгашт шаҳру деҳаҳои портҳоро ғорат карданд. Фарҳод ба муқобили онҳо лашкар кашид, аммо шикаст хӯрд ва кушта шуд.

Ҷанги байни портҳо ва сақоӣҳо то соли 120 пеш аз милод давом мекунад ва танҳо ба шоханшоҳ Михрдоди II (123-87 п.м.) муяссар гардид, ки марзҳои шарқии худро мустақкам намояд.

Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ, дар асри III пеш аз милод дар ноҳияҳои Муғулистон, Олтой ва шимолӣи Чин иттиҳоди хунҳо пайдо мешавад. Дар ҳамсоҷии онҳо халқе бо номи ючиҳо мезист. Дар нимаи дуюми асри III пеш аз милод ючиҳо ҷунон пурқудрат шуда буданд, ки аз хунҳо боч мегирифтанд. Хунҳо дар замони ҳукмронии Модун хеле қувват мегиранд ва ба муқобили ючиҳо мубориза мебаранд ва онҳоро шикаст дода, ба сӯи ҷануб - Хутану Кошғар ва ғарб мегурезонанд.

Ючиҳо ба сӯи Сугд меоянд, ючиҳои бузург ва онҳое, ки ба Кошғару Хутан мераванд, ючиҳо хурд ном мегиранд. Бояд гуфт, ки ҷиниён кӯчиёни туронӣ ва умуман ориёӣҳои кишоварз, аз ҷумла сугдихоро ху, хун номиданд. Дар Авасто турониён низ хиён номида шудаанд. Аз ҳамин лиҳоз хунҳое, ки ючиҳоро рондаанд, қабилаи ориён буданд. Дар асри II пеш аз милод ючиҳо ба Сугдзамин омада, ҳукмронии юнониёнро барҳам дод, ҳокимияти худро барқарор менамоянд. Қабилаҳои омада худро таҳор меномиданд.

Кушон номи саравлоди дудмони ба сари тахтишоҳ омадааст ва юҷӣ ба маъноит сақой ҷорводор мебошад.

2. ОЗОД ШШУДАНИ · САРЗАМИНҲОИ ОРИЁИ АЗ И ИСТИЛОГАРОНИ ЮНОНИ

Тахлили сарчашмаҳои ғувоҳӣ медиҳад, ки ҷунбиши қабилаҳои ориёи-турҳо аз шимолу шарқ дар масоҳати хеле васеъ сар шуда буд. Гурӯҳи якум аз шимол аз таърафи дарёи Хоразм ва ҳатто шимолтар ҳам ба сӯи Даҳия ҳаҳаракат намуда, ба империяи Порт таҳдид мекунад. Гурӯҳи дуюм сакарарауҳо -саақоҳои турӣ поёноби рӯди Силис-Сир ба Сугд ворид шудуда то Маръву Бохтар меоянд. Гурӯҳи сеюм ба сӯи Синду Помир ва 6 Сакистони меравад ва ин ноҳияро ба тасарруф мебарорад. Гурӯҳи чорум аз Кошғар сомада, Давона¹-Фарғонаро мегирад. Вақте ки ин гурӯҳҳои мазкур бахшиҳои давлати Бохтарро аз Сугду Фарғона то соҳили Ому ва Синду Ҷинд аз юнониён гирифтанд, давлати юнониён ғи факат дар бахши Бохтари Марказӣ боқӣ монда буд. Қабилаҳои омӯмада дар бахши Фарғонаю Сугд панҷ шохигирӣ - бағуя ташкил менамоянд. Аммо ҷи тавр ҷанг карда, маркази юнону Бохтарро гирифтани Кушонӣ маълум нест. Аз сарчашмаҳои юнонӣ бар меояд, ки дар замонҳои юнониён давлати Бохтар ба шахр - давлатҳо (полисҳо) тақсим буд. Вақте ки ҳукумати марказӣ суғ гардид, ин полисҳо хуро муустақил ҳисобиданд. Вақте ки кӯчиёни юҷӣ бо қувваи даҳқанд зиёд вориди давлати Юнону Бохтар шуданд, ин полисҳо бе ҷанг ба ҳайати кӯчиён мебароянд. Сафири Чин Чан Сиян менависад, ки юҷиҳо соли 138 пеш аз милод Бохтарро забт намуданд, яъне онҳо аз Сугд гузашта, ба воситаи Фарғона водии Олой, Рашту Дарғарвоз ва Ҷатлон омӯмада, салтанати юнониҳои боқимондари вожғун кардаанд.

3. ТАШАККУЛИ ДАВЛАТИ КУШОНИЁН. Аз ривояти сарчашмаҳои ҷинӣ ва сиккаҳои дар ҳар ғӯшаю ҷанори Ориёи Шарқӣ ёфтшуда маълум гардид, ки ба ҳудуди давлати Кушонӣ Бузург ҳамаи сарзаминҳои ҳозираи Афғонистон, Покистони ва шимолӣ Ҳиндустон, Кошғару Хутан, Қирғизистон, Ёзбекистону Тоҷикистон дохил мешуданд.

Бостоншиносон аз Тармид—Тирмиз то Покистону шимолӣ Ҳиндустон сиккаҳое ёфтанд, ки дар як рӯи онҳо нимпайкараи марде тасвир шудааст. Мард мӯйлаб, мӯйҳои дарозӣ ба қафо шоназадаи бо тасма баста дорад. Қиёфаи мард урупӣ буда, либосаш ба либоси Кушонӣ монанд аст. Дар рӯи дигари дирхам саворае дар ҳолати рафтани асп тасвир ёфтааст. Дар миёни савор камарбанд, тирдон ва камон овозон аст. Дар пушти сари савор олиҳаи зафар — Хушатра акс шудааст. Дар ғи гирдогирди танга навзиштаҷоти тиран-шоҳ Герай, Кушон Санаб навзишта шудаанд. Вожаи тиран ба забони юнонӣ шохӣ хурд гуфта аст. Ғи Герай кӯшидааст, ки тангаҳои худро дар муомилот

¹ - номи Давандро ҷи ҷинӣ ба Фарғона додаанд. Ин ном аз номи аспҳои тездави ин диёр гирифта шудада, маънии вағани аспҳои давандро дорад.

Расми 74а. Империяи Кушониён.

ҳамчун пули давлати мустақил дар дохили мамлакат қорӣ намаяд. Аз рӯи бозёфти тангаҳо давлати Герай дар тамоми Бохтар то шимолии Ҳиндустон доман паҳн карда буд. Устод Б. Гафуров тахмин менамояд, ки Герай номи ориёӣ набуда, таҳаллуси юнонии шоҳи кушонӣ мебошад. Шояд ҳамин тавр ҳам бошад. Лекин ба ҳар ҳол Кушониёни Бузург — дудмони Канишка баъди Герай ба сари қор омадаанд. Аз шачараи канишка бармеояд, ки ӯ ба Герай хешовандӣ надошт. Дудмони Канишка Герайро аз тахт фуруд оварда, Кушонзаминро муттаҳид сохтаанд ва ин қор дар нимаҳои асри II пеш аз милод сурат гирифтааст.

Давлатдории Кушониён ба ду давра тақсим мешавад: давраи якум аз асри III пеш аз милод то подшоҳии бобоқалони Канишкаи Кабир Кучула Кадфиз, яъне то нимаи дуюми асри II пеш аз милодро фаро мегирад.

Замони дуюми замони бузургӣ ва равнаки давлатдории Кушониён аст, ки асосгузори он Кучула Кадфиз аст.

§ 61. 1. ШОҲАНШОХ КУЧУЛА КАДФИЗ

Олимон дар асоси сиккаҳои дар бахшҳои мухталифи Осиёи Марказӣ ва шимоли Ҳиндустон ёфта муайян сохта буданд, ки Кучула Кадфиз шоҳи якуми Кушонӣни Бузург аст, аммо дар кадом аср зиндагонӣ ва ҳукмронӣ кардани онро маълум карда натавонистанд. Чӣ тавре, ки устод Б. Фафуров дар китоби “Тоҷикон” менависад, масъалаи даврабандии Кушонӣн ки олимон сад сол боз бо ҷӯшу хурӯш муҳокима мекунанд, ҳоло ҳам масъалаи дандоншикан аст. Ба назари аввал кор осон менамояд — катибаҳоеро, ки дар Ҳиндустону Покистон ёфт шуданд, танҳо номи шоҳони Кушонро ифода мекунанду бас! Вале сухан дар бораи он меравад, ки дар аксари катибаҳо сол ҳасту, аммо ишорате нест, ки он сол ба кадом эра нисбат дорад. Зеро дар Ҳиндустон дар як вақт якчанд эраҳо амал менамуданд. Масалан, эраи ба дарачаи бемаргӣ (худовандӣ) расидани Буддо, аз асри V пеш аз милод, эраи подшоҳи селевкиҳо аз асри III п.м., эраи подшоҳи Пертҳо аз соли 247 п.м ва ғайра. Нависандагони катиба кадоме аз ин эраҳо ро интиҳоб намуда, соли подшоҳии шоҳони Кушонро навиштанд, маълум нест. Ғайр аз ин ҳар подшоҳ солшумории худро аз рӯзи ба тахт нишастани худ шурӯъ менамуд. Аз ин ҷост, ки олимон дар боби ба сари қудрат омадани дудмони Кушон ё подшоҳии шоҳони он даҳҳо фикру мулоҳизаҳои гуногунро аз асри III пеш аз милод то асри III милод пешниҳод кардаанд. Подшоҳи Канишқаро аз асри III пеш аз милод то асри I тахмин менамоянд. Соли 1995 дар деҳаи Работак Бағлон катибаи Канишқаро Кабирро ёфтанд, ки дар он се пушти Канишқаро Кабир: Кучула Кадфиз, Вима Такт ва Вима Кадфиз зикр шудаанд. Бори аввал маълум мегардад, ки ду шоҳ бо номи Вима ҳукм рондаанд. Ҳоло бисёр катиба ва сиккаҳо бо боби ӯ Вима Такт нисбат додан лозим аст. Симе Вилямс пешниҳод менамояд, ки тангае, ки бо номи “Сотера Мегас” буданд, ба шоҳ Вима Такт мутааллиқ мебошанд.

Катибаи Работак бо мо ҳуқуқ медиҳад, гӯем ки марҳилаи дуумро бо боқалонҳои Канишқаро Кабир сарварӣ намудаанд.

Баъди кашфи катибаи Работак маълум мешавад. Подшоҳе, ки ҳамаи панҷ бағупатро ба як давлати мутамарказ муттаҳид сохтааст, бо боқалони Канишқаро-Кучула Кадфиз буд. Дар солномаи чинӣ Кучула Кадфиз бо номи Киосинок маъруф шуда, бо портҳо ва хонигарҳои водии Синду Ҳинд ҷангидааст. Ӯ 80 сол подшоҳӣ карда баъди вай Вима Такт писараш ба тахт нишаста 40 соли дигар давлат рондааст. Баъди он писараш Вима Кадфиз ба сари ҳокимият омада буд. Ҳарсеи ин кушоншоҳон то асри якуми милодӣ зиндагонӣ кардаанд.

Подшоҳи Канишкаи Кабир аз солҳои аввали асри милод шурӯъ мешавад ва зиёда аз 30 сол давлатдорӣ кардааст.

Ҳамин тавр Кучула Кадфиз бобокалонии Канишкаи Кабир асосгузори давлати Бузурги Кушонӣни Кабабир мебошад. Вай Герайро, ки аз дигар дудмон буд сарнагун сохтат, давлатро ба даст гирифтааст. мувофиқи хабари сарчашмаҳои чинӣ Кучула ба давлати Портҳо шикаст дода, заминҳои дар бахши Зобул бударо ба тасарруфи худ мебарорад ва сипас Коббулро, баъд аз он Пактиро мегирад. Дар ин ҳуҷум Кучула ба бахши Паанҷоб ва шимолии Ҳиндустонро ба давлати худ ҳамроҳ месозад.

Ҳамин тавр империяро Кушонӣни Бузург ташкил менамояд ва дар болои сиккаҳои охири подшоҳи Юнони Бохтар - Геерай номи худро "Кучула Кадфиз бағои Кушон комилэмоюн" сабт менамояд.

Аз рӯи тангаҳои ёфташудаи Кучула Кадфиз ба империяи Шимолии Ҳиндустон, Покистон, Бохтар, аз ҷумлаи Хоруг ворид буд. Баъди Кучула Кадфиз писари ӯ Вима. Такт ба сарри ҳокимият меояд.

Дар тангаҳои Вима Такт унвони шӯҳаншоҳии Кушон ҳукмронии ҷаҳон, наҷотбахш навиштаанд. Аз рӯи тангаҳо ва катибаҳои дар Ҳиндустони Шимолӣ ёфташуда бармеояд, ки Вима Такт дар Ҳиндустон ҳудуди давлати худро боз ҳам васеътар намудааст. Чунин катибаҳо дар Матхура, Ладак ва ғайра пайдо шудаанд, ки метавонем бигӯем, ки ҳамаи Ҳиндустони Шимолӣ аз ҷумлаи Кашмир низ ба империяи Кушонӣ иттиҳод дошт.

2. ИСЛОҲОТИ ПУЛӢИ КАДФИЗИ II

Баъди Вима Такт подшоҳӣ ба писараш Вима Кадфиз мегузарад. Дар давраи подшоҳии Вима Такт тангаҳои мисин ва шояд симин камқимат мешавад. Зеро дар ин вазокт дар империяҳои ҷаҳонӣ-Рим ва Порт дар муомилот тангаҳои тилло баароварда мешуданд. Мо дар дарсҳои гузашта дар бораи рақобати сиёсӣ ва тижорати империяҳои Риму Порт гуфта бубудем. Ин рақобат махсусан барои ба даст даровардани Роҳи Бузурги Абрисим ба сӯи Чин, ки аз ҳудуди империяи Кушонӣ мегузашт, шӯҳаншоҳони Кушонро дар канор монда наметавонист. Бинобар ин Кадфиз II ислоҳоти пулӣ мегузаронад. Вай ба муомилот тангаҳои тиллоиро мебарорад, ки вазни ҳамаи онҳо 8 г буд. Ғайр аз ин динорҳои нимдинор ва чорякдинор баароварда низ дар муомилот амал менамуданд. То сиккаҳои тиллоии Кадфиз II дар муомилот тангаҳои нуқра ва мисин буданд. Баъди баровардани тангаҳои тилло сиккаҳои нуқра аз муомилот бароварда шуданд. Олимони тахмин менамоянд, ки аз сабаби кам шудани истеҳсоли нуқра тангаҳои ин маъдан аз муомилот хориҷ мешавад ва ба ҷои он сиккаҳои зарин ба истифода мебароянд. Тангаҳои тилло дар муомилот байналмилалӣ ва мисин дар дохилӣ ба кор меерафтанд.

Ислохоти пулии Кадфиз як чорабинии муҳими давлатӣ, иқтисодӣ ба муқобили воридоти пулҳои Руму Порт дар бозори Кушонзамин буд. Замони Кадфизи II давраи пуриктидор ва болоравии империяи Кушониён ба ҳисоб меравад (расми 75).

1

2

Расми 75. 1. Сиккаи шоҳ Кадфизи II. 2. Сиккаи Канишкаи Кабир.

Дар баҳши ҳукмронии Кадфизи II ҳаминро гуфтан лозим аст, ки вай то асри I милод, подшоҳӣ кардааст.

§ 62. 1. КАНИШКАИ КАБИР ВА РАВНАҚИ ДАВЛАТИ КУШОНИЁН

Аз катибаи “Работак” маълум мешавад, ки Канишкаи Кабир зиёда аз 30 сол дар ибтидои асри якуми милод ҳукмронӣ кардааст. Дар катибаи Работак Нуқунзук Каралранг ном одам зикр мешавад, ки вай дар катибаи Сурхкӯтал унвони Каралрангро нашофт. Нуқунзук дар соли 31-уми шоҳии Канишка бо фармони ӯ дар таъмир ва обод намудани маъбади оташи оилавии Кушониён дар Сурхкӯтал иштирок менамояд. Ҳамин тавр, Канишкаи Кабир зиёда аз 30 сол подшоҳӣ намуда, замони вай замони ба авҷи бузургӣ расидани давлати Кушониён мебошад (расми 76).

Олимони маъноӣ номи Канишкаро “чавонтарин” маънидод кардаанд; ки ба забони мирӯзаи тоҷик маънои “кенча”-ро дорад.

Канишкаи Кабир дар ноҳияи Ҳиндустон се шохидгарии дигар: Сакет, Кавсанбӣ ва Паталипутр то Сари Чампаро гирифта, тамоми Ҳиндустонро иттиҳор будааст. Шоҳ Канишкаи Кабир дар ин ноҳия якчанд ибодатгоҳ обод менамояд.

1

2

3

4

Расми 76. 1. Сиккаи шоҳ Канишкаи Кабир. 2. Сиккаи шоҳ Васудаива I. 3. Мучассамаи Канишкаи Кабир. 4. Мучассамаи Кадфизи II.

Аз ҳуҷҷатҳои таърихӣ бармеояд, ки дар замони Канишка тамоми Ҳиндустон, Покистон, Кашгар, Хутан, Осиёи Марказӣ гайр аз Марв ва Систон ба давлати ӯ тобеъ буданд.

Дар замони шоҳаншоҳ Канишкаи Кабир бисёр тағйиротҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, забонӣ ва маъмурӣ ба вуҷуд меояд. Дар замони падари Канишка-Вима Кадфиз дар болои сиккаҳои ҳудоёни Маздаясно пайдо мешаванд. Дар сиккаҳои Канишка Кабир ва писари ӯ Хувишка расмҳои ҳудоёни Маздаясно: Митро, Фарро, Нана, Отар, Бод, Варахран (Баҳром), Исфандаромуз, Хушатара ва ғайра тасвир шуда, ҳудоёни Ҳинду: Буддо ва Шива хеле кам ба назар мерасанд. Ин кори Канишка ва ворисони ӯ ба он даҳлат мекунад, ки онҳо тақвиятдиҳандаи анъанаҳои миллӣ - ориёӣ буданд.

Канишкаи Кабир расман аз забони юнонӣ даст кашида, забони бохтариро забони ориёӣ, забони расман давлатӣ эълон менамояд. Канишкаи Кабир ва ворисони ӯ кӯшидаанд, ки урфу одатҳои аҷдоди худро аз унсурҳои юнонӣ озод намоянд.

2. ТАНАЗУЛИ ДАВЛАТИ КУШОН

Баъди Канишкаи Кабир писари Хувишка ба тахт нишаста, зиёда аз 30 сол подшоҳӣ намудааст. Агар ӯ то солҳои 35-40 ҳукумат ронда бошад, баъди вай писараш то солҳои 70-уми асри I милод подшоҳӣ мекунад. Баъди Хувишка писараш Канишкаи II ба сари қудрат меояд. Махсусан дар давраи шоҳаншоҳии Васудева ва Кушонзамин комилан иқтидори худро нигоҳ медошт.

Аз ахбори сарчашмаҳои осонӣ махсусан замон Шопури I (солҳои 242-272 м.) бармеояд, ки ӯ солҳои 40-уми асри III м. ба Шарқ лашкар кашида, бахши Сакистону Ҳиротро мегирад. Дар катибаи “Каъбаи Зардушт” гуфта мешавад, ки Ҳиндустон ва Кушоншаҳр ба ман итоат доштанд. Аммо бозёфтҳои археологӣ, тангаҳо нишон медиҳанд, ки як муддат бахше аз Кушонзамин аз ҷумлаи Бохтарро Шопури I гирифта буд. Аммо бахши Кобул, Қандаҳор ва вилоятҳои шимоли Ҳиндустон ба Кушониён Хурд итоат доштанд. Аз сарчашмаҳои ҳаттӣ бармеояд, ки Кидоршоҳи диловар ба панҷ мулки дар он тарафи Ҳимолой буда, ҳуҷум оварда онҳоро тобеи худ сохтанд. Аз ин ривоят маълум мешавад, ки дар охири асри III м. давлати Кушониён суст шуда. Шохигарии водии Синд аз итаоти ҳукумати марказӣ баромада буданд ва Кидоршоҳ онҳоро аз нав ба давлати худ ҳамроҳ менамояд.

Таърихи Кушониёнро ба се давра тақсим кардан лозим аст. Давраи якум то подшоҳи Кучула Кадфиз. Давраи дуюм аз Кучула Кадфиз то Васудева. Ин давраи ҳукмронии Кушониён бузург буд. Давраи сеюм давраи Кидориён ё Кушониён кӯчак номида мешавад ва онҳо аз нимаи асри III то асри IV ҳукм рондаанд. Дар нимаи дуюми асри IV м. ба сари қудрати сиёсӣ Ҳайтолиён меоянд.

3. ШАҲРУ ДЕҲОТ ДАР АСРИ КУШОНИЁН

Давлати таъсисдодаи Кушониён зиёда аз 400 сол арзи вуҷуд дошт. Дар ин муддат дар ҳудуди давлати онҳо шаҳру деҳҳои зиёд пайдо шуда вусъат ёфтаанд.

Дар бахши Синду Ҳинд Таксила, Матхура, Пишовур, Паталипутра, Чампа, Сакат ва ғайра равнақ ёфта ба шаҳрҳои марказӣ ва ҳунармандӣ тичоратӣ табдил шудаанд. Дар замони Кушонӣён Кобул, Бағром, Кописо ва ғайра дорои даҳҳо биноҳои боҳашамат маъмурӣ, динӣ, истиқоматӣ буданд.

Дар Бохтар даҳҳо шаҳрҳо ба монанди Балх, Бағлон, Тирмиз, Руб, Работак, Самангон, Чағониён, Толикон, Кундуз, Душанбе ва ғайра вусъат доштанд. Ҳафрийёт дар харобайе яке аз шаҳрҳои замони Кушонӣён, ки имрӯз бо номи Дилварзин машҳур аст, нишон дод, ки шаҳри масоҳати 40 га заминро дар бар дошт. Дар шаҳр қасрҳои мӯхташам, ки деворҳои дохилии онҳо бо расмҳои ашрофзанҳо, мардон дар гирди дастархон, саворагон ҳарбӣ ва қаторӣ бо либоси ранга акс шудаанд. Дар шаҳр маъбади оташ ва дигар хонаҳои истиқоматӣ вучуд доштанд. Гирди шаҳрҳоро деваори Ҳимоявӣ бо тиркашҳо, бурҷҳо ва дарвозаҳо ихота мекарданд.

Яке аз шаҳрҳои бузурги тичоратӣ Тирмиз буд. Дар ин ҷо даҳҳо биноҳои боҳашамати маъмурӣ ва динӣ, аз ҷумла маъбади калон шохӣ Ҳадивака дар Қаратеппаи имрӯза амал мекарданд. Бисёр биноҳои маъбад дар теппаи хок кофта шуда, ва дар мавзӯи ойини Буддо ҳайкали расмҳо сохта буданд. Шаҳр аз диз ва шаҳристон иборат буд.

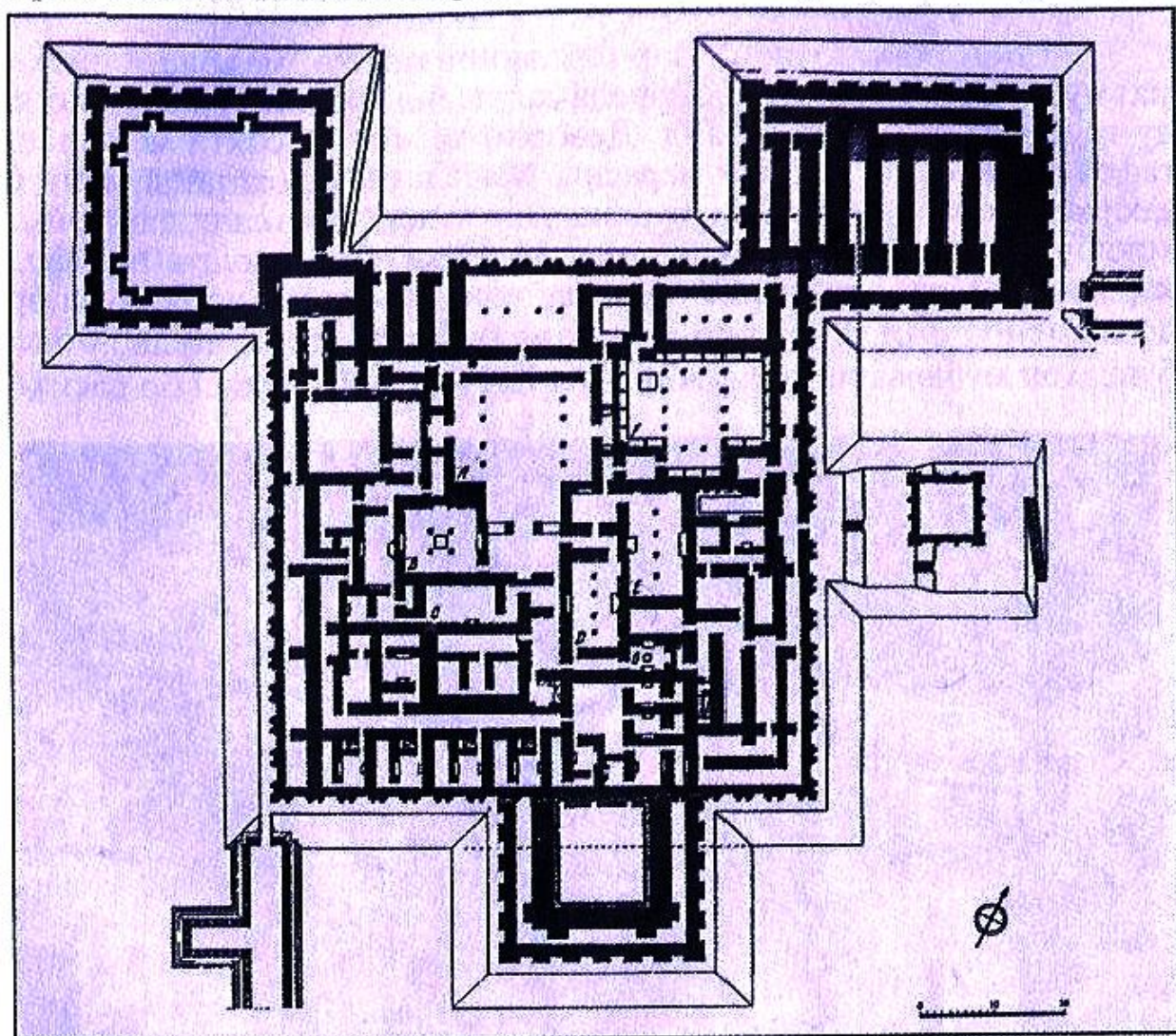
Шаҳрҳо бо нақшаи пешакӣ кашида сохта мешуданд. Бинобар ин шаҳрро ба кӯча, маҳалла ва гузрҳо тақсим менамуданд. Бузургтарин шаҳри империяи Балх модари шаҳрҳо меҳисобид, аммо тадқиқ нашудааст.

Яке аз шаҳрҳои калон водии Ҳисори кунунӣ Ҳомоварон дар назди Дехнави Тоҷикистон буд. Шаҳр масоҳати зиёда аз 350 га заминро дар бар дошт. Шаҳр аз диз ва шаҳристон иборат буд. Атрофи шаҳрро девори Ҳимоявӣ 7 км дарозӣ дошта, бо бурҷҳои чоркунҷа муҳофизат мекард. Аз харобайи шаҳр ҳайкалчаҳои гилин, зарфҳо ва сарсутунҳои сангин бо нақшҳои барҷаста ва сари шер пайдо шуданд. Шаҳр хеле обод ва маркази ҳунармандӣ ва тичорат ҳисобида мешуд. Дар ноҳияи Қубодиён деҳаҳо, шаҳрҳо ва биноҳои мӯхташам вучуд доштанд.

Деҳаҳои замони кушонӣ кам омӯхта шуданд, аммо онҳо зиёд буданд. Тадқиқотҳои археологӣ дар водии Суғд нишон доданд, ки Суғд яке аз ободтарин ноҳияҳо буд. Шаҳрҳои Самарканд, Бухоро, Навкат ва садҳо деҳаи обод то Кӯҳистони Масчоҳ амал мекарданд.

Яке аз шаҳрҳои хуб омӯхташуда Фир маркази Хоразм буд. Вай масоҳати 17 га заминро ишғол менамояд. Шаҳр нақшаи чоркунҷаи дарозрӯяро дорад. Онро кӯчаҳо ба қисмҳо тақсим мекунанд. Аксари хонаҳо дуқабата мебошанд. Дар ҷои аз ҳама баланд қасри шох дар болои бунёд сохта шудааст. Бинои қаср 28 м баландӣ дошта, ба девори Ҳимоявӣ алоҳида ихота шудааст. Қаср дорои садҳо хонаҳои истиқоматӣ толорҳои боҳашамати чор-

ҳашт сутуна бо суфаю девори пурнакшу хайкалҳо, маъбади оташ ва ғайра мебошад. Дар байни шаҳристон ва диз маъбади бузурги оташ ҷой дошт (расми 76а). Аз Фир архиви калони хуччатҳои бо хатту забони хоразмӣ ёфт шудаанд, ки дар онҳо дар бораи оила ва гуломони онҳо нақл мекунад. Хуччатҳо маълумоти муҳим дар бораи сохти иҷтимоии хоразмиёни замони Кушониён медиҳанд.

Расми 76а. Кохи хоразмшоҳон дар шаҳри Фир (ҳоло Тупроққалъа).

4. ИҚТИСОДИЁТ ДАР ЗАМОНИ КУШОНИЁН

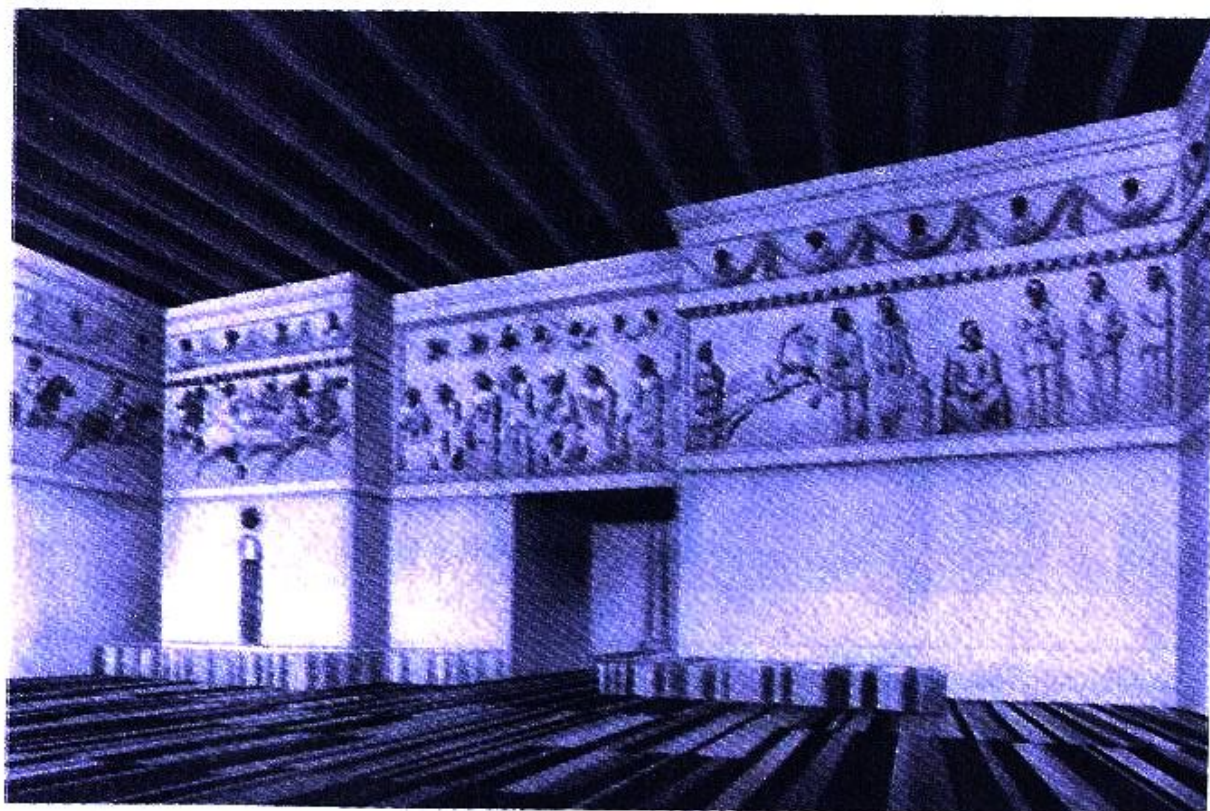
Тадқиқи археологӣ бисёр сарзаминҳои Ориёзамини Шарқӣ: Хоразм, Марв, Суғд, Бохтар, Фарғона, ва ғайра нишон медиҳанд, ки аксари заминҳои қорам, аз ҷумла обӣ истифода мешуданд. Дар водии Вахш аз Сарбанд канали қалон қанда шуда буд, ки рӯди Вахшоб то заминҳои ноҳияҳои Левқанд (Қўргонтеппа) ва Ҳеловерд (Қолхозобод) мерафт. Чунин каналу ҷўйборҳо дар ҳудуди Ориёнои Шарқӣ ҳазорҳо амал мекарданд. Зироатҳо ҳам обӣ ва ҳам лалмӣ буданд. Кушониён тамоми зироатҳо аз ҷумла гандум, ҷав, наск, биринҷ, лўбиё, пахта, кунҷит мекарданд. Аз меваҷот низ себ, ангур, нок, анор, анҷир, зардолу, шафтолу, 'полезиҳо: харбуза, тарбуз, бодринг, каду ва ғайра парвариш мекунад. Ҷуфт бо гов ва юғу

сипор сурат мегирифт, қариб ҳамаи олоти меҳнат аз қабилӣ дос табар, теша, каланд аз оҳан сохта мешуданд.

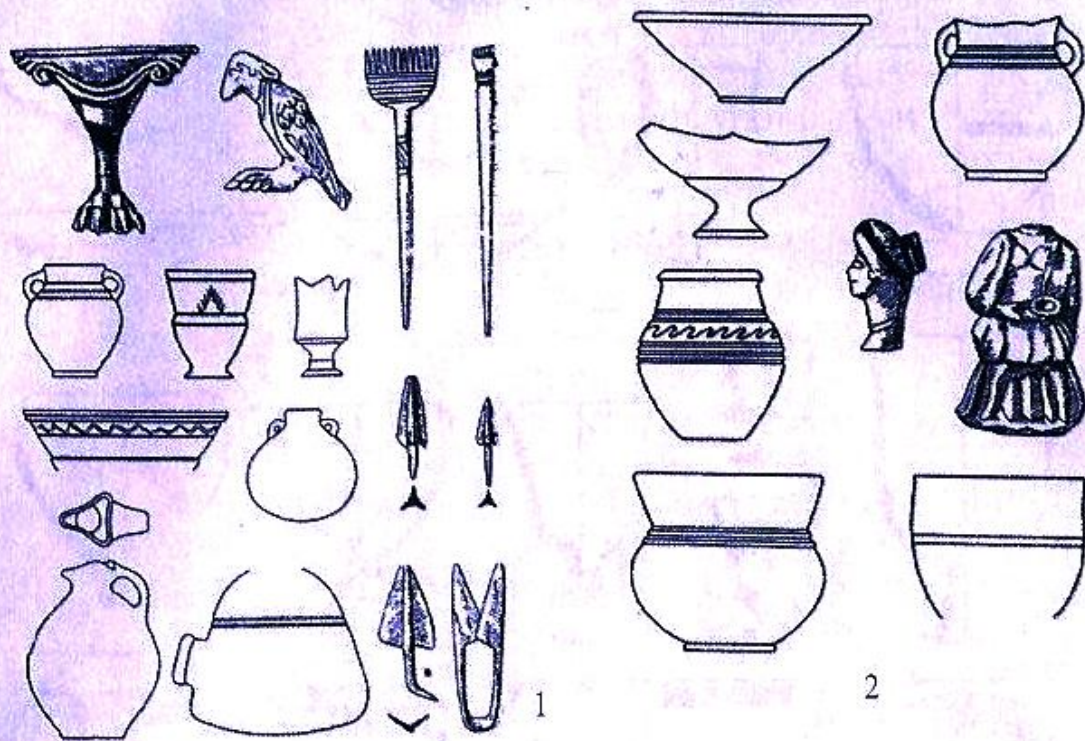
Дар замони Кушониён чорвои хонагӣ ва рамаю галаи кӯчиён хеле зиёд буданд. Дар замони Кушониён кӯчиёнро сақоиҳои тур ташкил мекарданд.

§ 63-64. МЕЪМОРИ ВА ҲУНАРМАНДИ

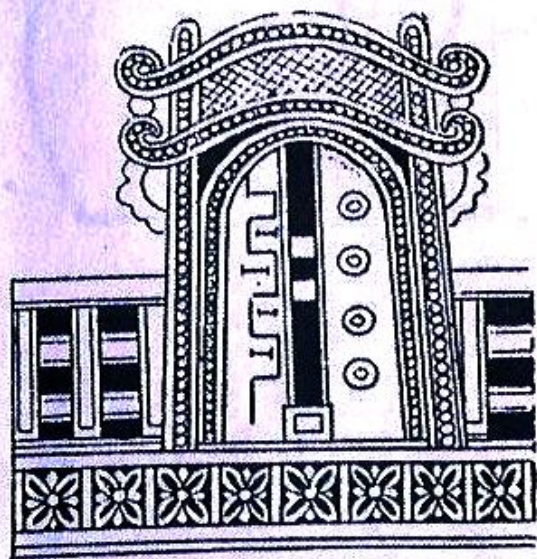
Меъморони кушонӣ дар сохтмони қасрҳо, маъбад, биноҳои маъмурӣ сабки эллиноистифода кардаанд (расми 77). Биноҳо як, ду ва ҳатто се қабат буданд. Деворҳо хеле ғафс сохта мешуданд, ғафси баъзе онҳо то 1,5 м мерасид. Масолеҳи бинокорӣ вобаста ба захираҳои табиӣ маҳалҳо буданд. Дар кӯҳситон аз санг, дар ҷойҳои ҳокдор аз поҳса ва хиштҳои хоми 32x44 қаду бар дошта истифода кардаанд. Маъбаду қасрҳо бо пешайвон, долонҳои бисёрсутуна оро дода мешуданд. Сутунҳо аз оҳансанг тарошида шуда, болои бунёдҳои мудаввари мориядор ва сарсутунҳои мунаққаш бо расмҳои

Расми 77. Қасри замони Кушониён дар Бохтар (Холчиён).

Расми 77а. 1-2. Осорҳои моддӣ аз Бағром.

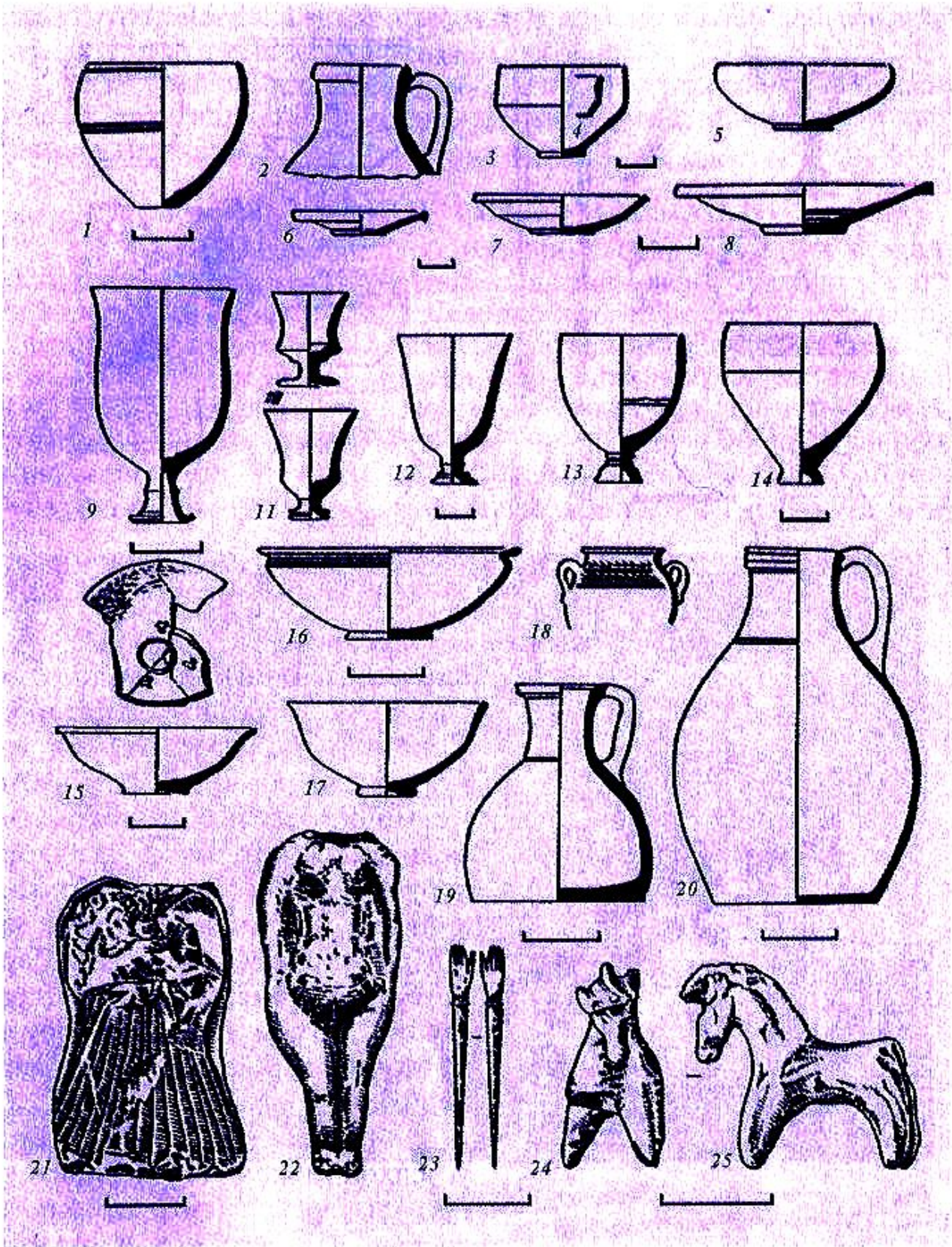
Расми 77б. Акси меъморӣ дар устухони фил аз Бағром.

барҷастаи одамон, ҳайвонҳои афсонавӣ ороиш доштанд. Сарсутунҳо гуногунанд ва аз бузургӣ, шохмот ва зебоии санъати меъмории он замон шаҳодати медиҳанд. Дар утокҳо, намоҳои даруну беруни қасру маъбадҳо, ҳайкалу расмҳои худоён ва бузургони ориёӣ меистоданд. Дар ин бора ҳафриёти Холчиён дар Бохтар, Бағром дар назди Кобул, Мадхура дар Ҳиндустон шаҳодат медиҳад.

Дар сохтмони имортаҳо усулҳои арқбандӣ, пӯшишҳои гумбазӣ, харпӯшт (свод), ҳамвор ба воситаи чӯбу сутунҳо хеле маъмул буд (расми 77а).

Ҳунармандӣ ҳамчун касб дар шаҳру деҳот раванқ дошт.

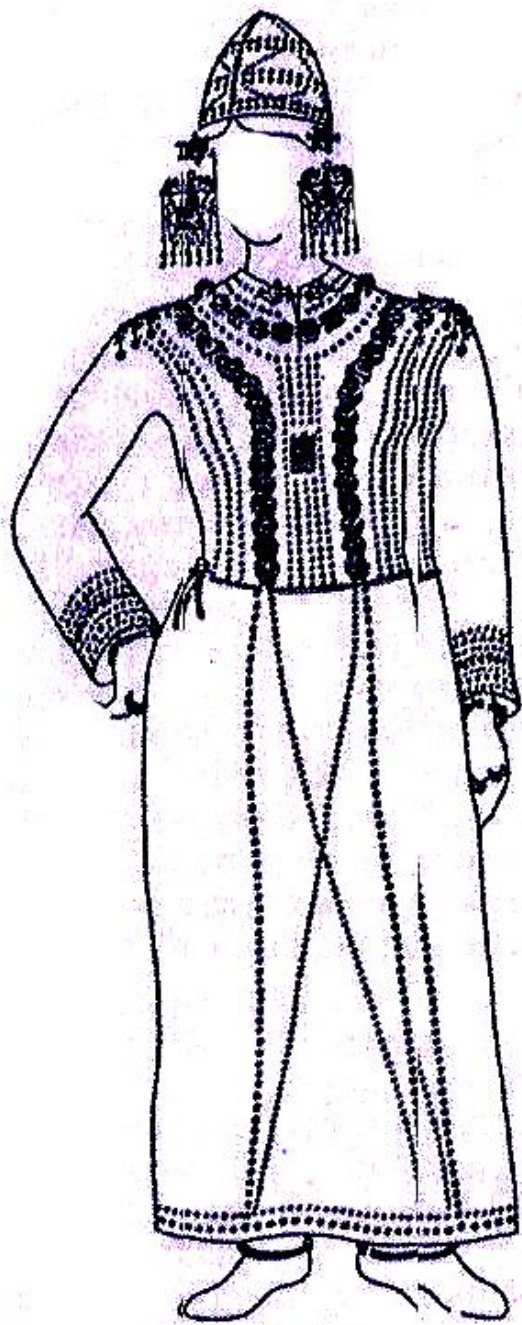
Кулолӣ яке аз касбҳои машҳури замони Кушониён буд. Онҳо дар чархи кулолӣ зарфҳои гуногун аз қабилҳои хурмаҳои дугӯша, коса, чомҳо, қадаҳои пошнабаланд, ҳақалчаҳои олихаҳои авастой, аз ҷумла Нана ва дигаронро месохтанд ва бо ранги сурху сафед оро дода, дар хумдонҳо мепухтанд. Зарфҳои замони Кушониён

Расми 78. 1-20. Зарфхо. 21-22. Мучассамаҳои худованхо. 23. Фаркrostкунак. 24. Ҳайкалчаи асп.

хеле босифат буда, аз санъати баланди кулолии он замон шаҳодат медиҳанд (расми 78). Махсусан қадаҳу чомҳо чунон нозук сохта шудаанд, ки кас аз дидани онҳо лаззат мебарад.

Зебу зинати аз гӯрхонаҳо кушонӣ, ки онҳоро бостоншиносони Шӯравӣ аз Тиллотеппаи Бохтар ёфтаанд, бо санъати баланди заргарии

Расми 79. Либоси шоҳзанини кушонӣ аз гурҳи Тиллотеппа

худ касро ба ҳаяҷон меоранд. Ин қабрҳо бо шохзодагони кушонӣ нисбат доранд. Сарулибос, гардан, дасту ангушт, гӯш ва каллапӯшу пойафзоли зану марди гӯроннидашуда бо тилловорӣ зинат ёфтаанд. Дар гӯшҳо гӯшворихои гуногун аз чумла кафаси зирадор, гарданбандҳои шаддадор, қуфли гиребон, дар ҷамзӯл ва яктаҳо пешбанд ва ғайра либоси занҳо бо маҳу/ситора оро дошта ёфт шуданд (расми 79).

Чунин ороишҳои тиллоӣ дар сару гардан, каллапӯши мардон низ буданд. Бозёфтҳои археологӣ нишон медиҳанд, ки санъати заргарӣ, мисгарӣ, симгарӣ, оҳангарӣ хеле таракқӣ карда буд. Аз имъданҳои зикршуда асбоб, олотҳои қорӣ ва яроқҳои ҷангиро бо маҳорати баланд месохтанд.

Махсусан дар ин давра сохтани қамони мураккаб вусъат меёбад. Қамон аз панҷпайванди пулғакчаҳои устухонӣ ё шохӣ иборат буд, ва зебо ҷотамқорӣ мешуд. Агарчӣ ин қамон дар Кушонзамин тақмил ёфтааст, дар Уруро онро қамони “сосонӣ” меноманд, ки дуруст нест. Ин қамон ба воситаи тӯрҳои сарматӣ ба Уруро то ба Шотландия ва дар ҷануби шарқ ба Чину Ҳинд паҳн мешавад. Лашқар бо ханҷар ва қамону шамшер, сипар, ҷавшану тосқулоҳи зиреҳдори оҳанӣ таъмин буд.

2. САВДОИ ДОҲИЛӢ ВА ХОРИҶӢ

Замони Кушонниён, замони тинҷӣ, амонӣ ва равнақи шаҳру дехот, ҳунармандӣ ӣ ва махсусан савдои доҳилию хориҷӣ буд. Тангаҳои сершумори мисӣ ва тиллоӣ, ки бостоншиносон ва мардум дар ҳаробаи шаҳру дехоти замони кушонниён меёбанд, аз вусъату ривоҷи савдои доҳилӣ ва хориҷӣ шаҳодат медиҳанд. Тангаҳои мисӣ чун анъана дар бозорҳои доҳилӣ ва хориҷӣ ва тилло дар бозорҳои хориҷӣ истифода мешуданд. 1. Ҳар як шох дар болои тангаҳо расми худ ва

мичмари оташ ва дар рӯи дигараш расми асп ё гов бо олиҳаи Давона асп ё фариштаи дигареро сикка мезад.

Дар он замон дунё дар зери назорати чор империяи бузург: Рим, Порт, Кушон ва Чин буд. Робитаҳои савдои байни империяҳои мавҷуда ривҷ дошт. Аз чор империя дутоаш ба ориёҳо нисбат дошт. Бозёфти тангаҳои римӣ дар Кушонзамин далели он мебошад, ки муносибатҳои савдо бо румиҳо хеле зиёд буд.

Муаррихи румӣ Плиний менависад, ки маъдан аз ҷумла оҳанро ба Рум аз Кушонзамин меоварданд. Роҳи Бузурги Абрешим аз мамлақати Кушониён мегузашт ва моли оварда аз Ҳинду Чин пеш аз ҳама дар бозорҳои Суғд, Бохтар, Кобулу Зобул савдо мешуд ва баъд ба Ориёи Фарбӣ ва Рум мерафт. Либоси шохон ва давлатмандон бештар аз шохӣ буд. Бофандагони ориёи шарқии Кушонзамин, шохҳои гуногун, матоъҳои пашмӣ, пахтагин, гилемҳо ва ғайра мебофтанд ва зардӯзию гулдӯзӣ менамуданд. Дар яке аз гӯрҳо аз ноҳияи Фархор камзӯлчае пайдо шуд, ки дар пушти он бо сим нақши дарахит бо булбулҳои дар шохи он нишастаро акс кардаанд. Дар Бохтар қандизҳо (чакман) барои саворагон дӯхтаю бофта мешуданд. Дар Бадахшон лочварду лаъл, аз кӯҳҳои Буттамон навшродир, аз водии Чағониён заъфарон ва ғайра ба бозорҳои ҷаҳонӣ мерафт. Аспони хатлонӣ ва фарғонию портиро бехтарин ва хуштарин моли ҷаҳонӣ меҳисобиданд. Дар васфи аспони ориёӣ афсонаи ривоятҳо мегуфтанд ва бо нархи тилло харидорӣ мекрданд. Савдо на танҳо бо шарқу ғарб ва ҷануб, балки бо шимол: сохилҳои дарёи Охшиён, Сибир ва Қафқоз хеле авҷ гирифта буд. Дар Кимерия (Қрим) Суғдак ном шаҳре пайдо мешавад, ки то ҳоло вучуд дорад ва бунёди он ба савдогарони Суғд нисбат дорад.

3. ТАМАДДУН

Кушониён дар тӯли 400 соли ҳукмронии худ тамаддуни ба худ ҳосе эҷод намуданд. Бисёр олимони ақидаманди онанд, ки тамаддуни кушонӣ давоми тамаддуни Юнону Бохтар мебошад. Ин фикр нодуруст аст, зеро тамаддуни кушонӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Чӣ тавре ки маълум аст, Кушониён дар ибтидо кӯчӣ буданд ва маданияти хоси худро доштанд. Вақти омадан ба тамаддуни Юнону Бохтар вохӯрда, омезиш ёфта як тамаддуни хоси кушонӣ ба вучуд оварданд. Аз замони Кадфизии II шуруъ карда, шохони кӯшиш менамоянд, ки унсурҳои миллиро аз юнонӣ озод ва эҳё намоянд. Дар ин бора ислоҳоти пулии Кадфизии II, фармони Канишкаи Кабир дар бораи маъбади худоёни ориёӣ ва эҳёи забони ориёнӣ ва ғайра шаҳодат медиҳанд.

ОСОРИ ХАТТИ ЗАМОНИ КУШОНИЁН

Мо дар яке аз дарсҳои гузашта гуфта будем, ки халқҳои ориёнии Бохтар, Хоразм, Суғд, Порт, Порс, Сако-Хутан дар асри IV п.м. дар асоси хатти оромӣ алифбои худро тартиб дода буданд. Ориёниҳои ноҳияҳои зикршуда агарчи як халқ буданд ва як забон

доштанд, бо лаҳҷаҳои ба худ хос ҳарф мезаданд ва аз ҳамин лиҳоз мувофиқи лаҳҷаашон алифбо доштанд.

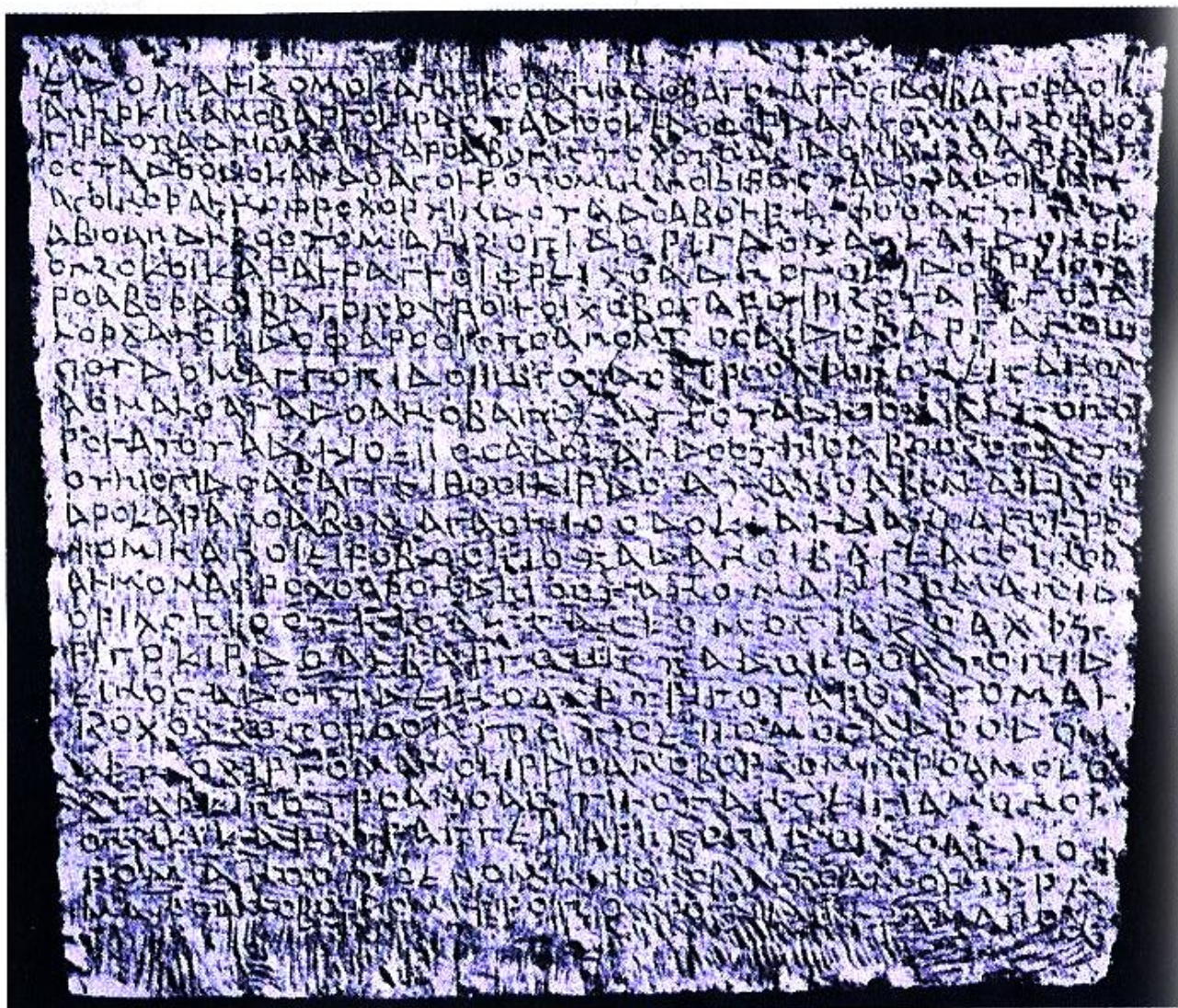
Осори қадими сугди навиштаҳои болои тангаҳои аввали солшумории мо мебошанд. Баъд аз ин “Мактубҳои кӯхнаи сугдӣ”, аз Хутан, ки ба солҳои 312-313-уми милод мансубанд, ба даст омаданд. Ин ҳуҷҷатҳо на танҳо осори бузурги таърихи мо мебошанд, балки намунаи беҳтарини насри он замон ба ҳисоб мераванд.

Дар ин мактубҳо зисту зиндагии сугдиёни шаҳрҳои атрофи “Роҳи Абрешим” инъикос ёфтаанд. Масалан, дар яке аз мактубҳо дар бораи омадани ҳиёнҳо ва харобӣ овардани онҳо, тарсу ҳарос, дар дигаре дар бораи ишқу муҳаббат нақл мекунанд. Аз ҷумла, Майвандча, ки маънояш паланча аст ном духтар ба Самарқанд, ба модари худ мактуб навишта, аз пирмуродаш Нанаод шикоят менамояд, ки “беҳтараш ба сагу ҳук мерасаду ба он мард не”. Муддтае нагузашта, Майвандча боз ба модараш мактуб менависад, ки шавҳараш одами хуб будаасту вай ўро нодуруст бадном кардааст”. Акнун Майвандча аз шавҳари худ розӣ ва хушбахт мебошад.

Осори хатти бохтариён пеш аз истилоли Искандари Мақдунӣ боқӣ намондааст. Мақдунӣ дар қаламрави империяи худ хату забони юнониро ҷорӣ намудаанд ва хати бохтарӣ кам истифода шуд. Дар ибтидо Кушонӣ хату забони юнониро дар идора намудани давлати худ истифода намуданд. Баъд дар замони Канишкаи Кабир хати юнонӣ нигоҳ дошта шуд, вале забони юнониро ба бохтарӣ иваз сохт. Дар ин бора катибаи Работак хабар медиҳад. Дар фармони шоҳаншоҳ Канишкаи Кабир гуфта мешавад: “Наҷотдиҳандаи бузург, порсо, адолатпаноҳ, ҳукмрони мутлақ, худованд, арзандаи таъзиму сачда аз Нана (модархудои бузурги ориёнҳои шарқӣ) ва ҳамаи худоён тахти шоҳиро қабул кард ва оғози соли аввалро гузошт, зеро ин дархости худоён буд”. Баъд дар матни гуфта мешавад, ки фармон аз забони юнонӣ ба забони ориёӣ навишта шавад. Баъди ин фармон тамоми ҳуҷҷатҳои давлатӣ дар қаламрави Кушонзамин ба забони ориёӣ - бехатраӣ навишта мешаванд. Мувофиқи гуфтаи тафсиргари катибаи Работак Симс Вилямс дар ибтидои асрҳои милод забони бохтариро яке аз забонҳои муҳими дунёи қадим ҳисобидан мумкин буд. Ў ҳамчун забони давлатии Кушоғниён ба ҳамаи бошандагони ин империяи бузург, аз ҷумла ҳудуди имрӯзаи Афғонистон, Ҳиндустони Шимоли, Осиёи Миёна фаҳмо буд. Баъди барҳам хӯрдани империяи Кушонӣ забони бохтарӣ камаш боз 600 соли дигар забони ҳукмрон, яъне забони давлати Ҳайтолиён буд ва то истилои араб забони умумии тоҷикон ҳисобида мешуд. Ин забон дар давраи истилои араб бо номи дарӣ, яъне забони расмии адабӣ маъруф

шуда, бо номи тоҷикӣ-форсӣ дар замони Сомониён дар тамоми Тоҷикзамин паҳн гардид.

Аз замони хукмронии Канишкаи Кабир ду катибаи бузург пайдо шудааст. Катибаи якум бо номи “Катибаи Сурхкӯтал” маъруф буда, соли 1957 аз тарафи бостоншиносони Фаронса дар Сурхкӯтал назди Бағлон ёфт шуд. Катиба ба соли 31-уми подшоҳии Канишка тааллуқ дорад. Дар он дар бораи таъмири маъбади оташи оилавии шохони Кушон сухан меравад, ки беоб монда хароб шуда буд. Канишка ба Нуқунзук ном амалдори худ фармон медиҳад, ки маъбадро таъмир намояд, чоҳҳои обро тоза кунад, то ки дубора хароб нашавад ва худоён онро тарк накунад (расми 80). Аҷоибаш он, ки катибаи Работак, ки

Расми 80. Катибаи Сурхкӯтал. Фармони Канишкаи Кабир дар бораи таъмири маъбади оташ.

30 сол пеш аз Сурхкӯтал навишта шудааст, Нуқунзук ба фармони Канишкаи Кабир маъбади худоёнро обод менамояд.

Дар харобаи марказии Хоразмшоҳон-Фир осори хаттии хоразмӣ ёфт шудааст, ки бисёри онҳо хонда шудаанд.

Дар Дилварзинтеппа ном ёдгории замони Ҳоҳоманишиҳо ва Кушониён катибаҳо ба хатти бохтари оромиасос ёфт шуданд, ки

ба замони Кушониён Бузург, аз ҷумла Ҳувишка писари Канишкаи Кабир нисбат доранд. Ин намунаҳои хатии бохтарӣ далели он мебошанд, ки хати оромиасоси бохтарӣ дар замони Кушониён арзи вучуд дошт, аммо хуччатҳои расмии давлатӣ ба хати юнонӣ навишта мешуданд.

§ 65. 1. ДИНИ КУШОНИЁН

Дар бораи эътиқодоти динии Кушониён фикру мулоҳизаҳои мухталиф вучуд доштанд, ки ба онҳо катибаи Работак хотима бахшид. То кашфи катибаи Работак бисёр олимони дини кушоншоҳонро буддоӣ меҳисобиданд. Аммо ин ақидаро сиккаҳои шоҳони кушонӣ рад менамоянд. Дар болои сиккаҳо бештар симои худоёни авастой акс ёфтаанд. Аз парвардигорони хинду фақат ду нафар-Шива ва Буддо якбора акс ёфтаанду халос.

Ҷахлили сарчашмаҳои сугдӣ, хоразмӣ ва катибаҳои бохтарӣ ба он далелат мекунад, ки дини ориёноҳои шарқӣ як буд, яъне онҳо ба Ахуромаздо ва бағҳои зиёди авастой, аз ҷумла қувваи бадӣ-аҳриманӣ боварӣ доштанд. Ба ғайр аз маъбадҳои оташ боз маъбадҳои худоён вучуд доштанд. Мо инро аз катибаи Работак фаҳмидем, ки дар он гуфта мешавад: “Подшоҳ Канишка ба шофар Нукунзук фармон медиҳад, ки маъбаде бо номи Бағон дар ҳамвори Ка... (Ҳарфҳои дигар хароб шудаанд) барои худоён (бағон) бисозад ва дар он ҳайкалони худозанҳо Умма дар ҷои аввал, худои Ормуз офарандаи хушиҳо, (Сурушард) Нарса, Михр, Маҳашон ва (Винак) тарошида гузошта шаванд... Бо боз фармон дод, ки ҳайкалони шоҳони зерин: шоҳ Кучула Кадфиз, бобокалонаш, шоҳ Вима Такт бобояш, шоҳ Вима Кадфиз падарша ва ҳудаш Канишкаро тайёр карда, дар ибодатгоҳ гузоранд... Бигузур худоёни зикршуда шоҳаншоҳ Канишкаро мададрасон бошанд”. Аз катибаҳои Сурхкӯтал ва Робитак баръало маълум мешавад, ки дини ориёноҳои шарқӣ аз ойини ориёноҳои ғарбии замони сосониён фарқ дошт.)

Ориёноҳои шарқии замони Кушониён маъбадҳо ба бузургдошти оташ доштанд ва дар вай намоз мегузоранд.

Дар маъбади оташ расму ҳайкалони худоён гузошта шуда буданд. Ғайр аз маъбадҳои оташ боз маъбадҳои Бағистонҳои буданд, ки дар онҳо ҳайкалу расмҳои худоён ва фариштагони авастоии ойини Маздаясно аз ҷумла Хурмуз, Михр, Мох, Оташ, Бод, амшосипандон, Маздован, Охшо (худои обу рӯд ва дарёю укёнусҳо), Аноҳито-Нана ва шоҳон, ки мартабаи худӣ доштанд, гузошта мешуданд.

Дар Сурхкӯтал маъбади бузурги оташ кашф шудааст, ки дар болои теппа ва рӯи бунёди хиштии баланде қарор дорад. Атрофи бунёд бо санг ва поясутунҳои сангин рӯйбаст шудааст. Аз поён то маркази бино зинаи дарози аз се бахш иборат буда

зиёраткунандагонро ба сӯи меҳроб мебарад. Худи маъбад нақши чоркунҷаи (35x27 м) дошта, бинои боҳашаматро ташкил менамояд. Меҳробгоҳ дар марказ ҷой дода шуда, нақши мурабаи баробарпахлуро дорад. Меҳроби бағонгоҳро аз санг сохта, дар чор бурҷи он чор сутуни сангин болои поясутунҳои мудаввари морядор қарор дошт. Барои ба назди бағонгоҳ баромадан зинаи сангин сохтаанд. Маъбадро аз се тараф пешдолонҳои сутундор оро медоданд. Барои даромадан се дар: яке ба мичмаргоҳ ва дуи дигар бо долонҳо кушода мешуданд.

Дар замони Кушонӣ урфияти гӯронидан дар байни мардуми Ориёнои Шарқӣ қариб якхела буд. Дар Суғд, Хоразм, Фарғона ва Бохтар мурдагонро дар дахма мегузоштанд ва баъд устухонҳояшро дар танбарҳо гирифта, дар фарвартиқҳо медоштанд. Дар деҳаҳо баъзеҳо мурдаро дар хумҳо мегӯрониданд.

Ҳафриёти қабристони Тиллотеппа дар Бохтари Шимоли нишон дод, ки як авлоди кушоншоҳон бо сару камзӯл ва курта, эзор ва каллапӯшҳояшон бо тиллобаргҳо, ҷавохирот, зевар ва ғайра оро доштанд. Тилло рамзи покии наҷодӣ ва динии ориёноӣ буд. Сарулибоси бо тилло ородошта ориёӣ ва маздаясноӣ будан онҳоро нишон медиҳанд.

Дар болои тангаҳои мисин ва тиллои кушоншоҳон мичмари оташ қашида шудааст, ки шоҳ дар оташ чизҳои хушбӯӣ илова мекунад. Акси мичмари оташ дар тангаҳои далели маздаясноӣ будани кушоншоҳон мебошад.

2. САНЪАТ

Замони Кушонӣ замони эҳё ва шукуфоии санъати қадим мардуми ориёӣ буд. Мо аллақай дар дарсҳои гузашта борҳо аз расму ҳайкалҳои ёфтаи бостоншиносон, катибаҳои Сурхкӯтал ва Работак, дар бораи мучассамаҳои дар маъбади оташ ва бағон буда ёдоварӣ шудем. Дар бораи санъати меъморӣ, заргарӣ ва ҳунармандӣ гуфта гузаштем. Ҳоло мехоҳем дар бораи санъати тасвирии замони кушонӣ нақл намоем. Дар дарси гузашта гуфта будем, ки баъзе олимони ғарб кӯшиш менамоянд, ки санъати тасвирӣ, аз ҷумла рассомӣ ва ҳайкалсозии давраи Кушонӣро таъсири тамаддуни юнониӣ маънидод намоянд. Аммо ин фикр нодуруст мебошад. Албатта бархӯрӣ ва таъсири тамаддуни юнониӣ бар ориёноӣ ҳаст, лекин онро комила ба урупоӣ нисбат додан нодуруст аст. Фикри он, ки то омадани юнониӣ ориёноӣ Осии Марказӣ санъати тасвири надоштанд хато мебошад. Қофтуқови бостоншиносӣ дар гӯшаю каноҳҳои гуногуни Ориёнои Шарқӣ ба он далелат мекунад, ки ориёноӣ ҳама вақт дорои тамаддуни хоси худ буданд. Масалан, тасвири як гурӯҳи занҳои мусиқинавози дар марзаи сангин

Расми 81. Хайкали шоҳзода.

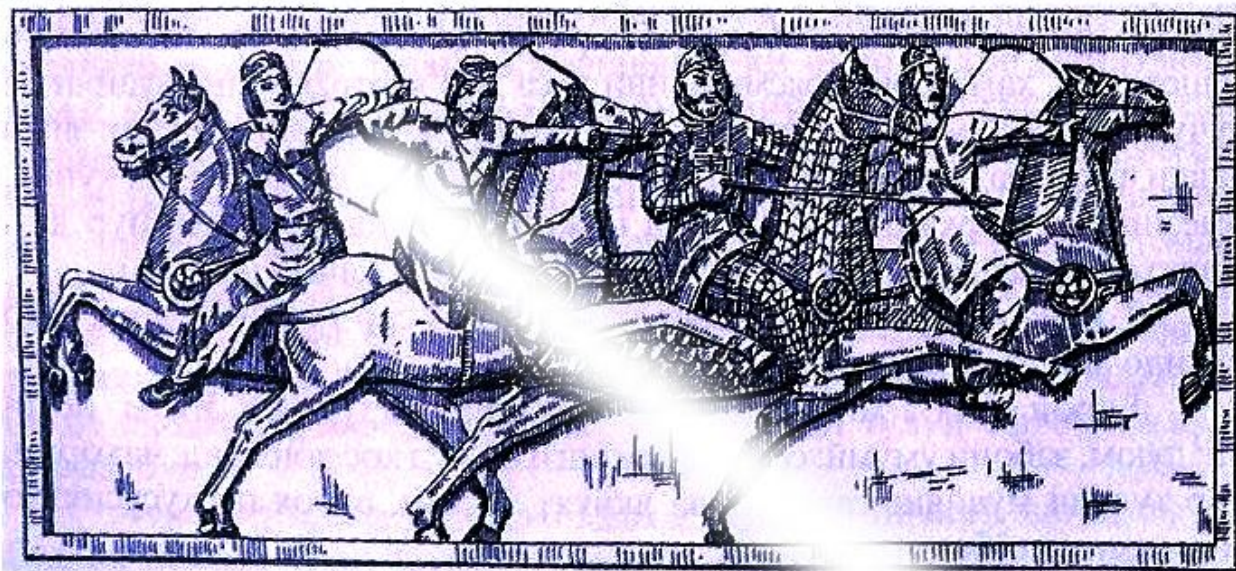
Хайратони Тирмиз ёфташударо мисол меорем. Дар ин ҷо симои ҳамаи занҳо, ороиши мӯи сар, гарданбанд, сарулибос, асбобҳои мусиқӣ: уд, таблаки дусар ё духул, рубоб, ё борбад - ҳама хоси мардуми ориёӣ маҳаллиён мебошанд.

Ҳайкалхое, ки дар Холчиён аз маъбад ёфтаанд, низ як шоҳзода бо ҷуссаи паҳлавони мӯйлаби хоси тоҷикӣ - ориёӣ, киёфа, сарулибос ҳама хоси мардуми маҳаллӣ мебошанд (расми 81). Яке аз хусусиятҳои ориёнҳои ҷорводор мӯйсари худро бо тасмаи зарин бастан буд. Мо инро дар ҳайкалони Холчиён, расмҳои сафирони ҷағонӣ дар қабули шох Ваҳуман мушоҳида менамоем.

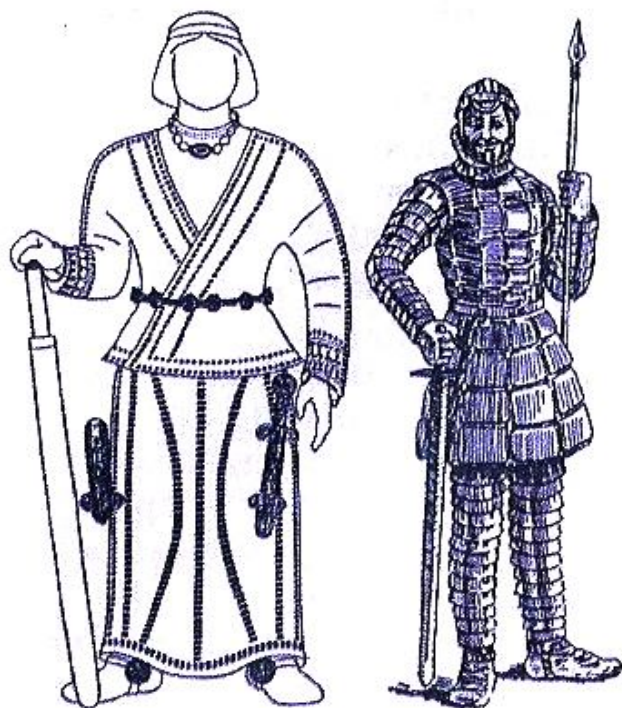
3. САРУ ЛИБОС ДАР ЗАМОНИ КУШОНИЁН

Дар бораи либосҳои замони Кушониён мо аз расмҳои дар деворҳо, ҳайкалҳои ёфтаи бостоншиносон марбут ба он замон маълумот пайдо карда метавонем (расми 82).

Аз рӯи бозёфтҳои Тиллотеппа занҳо камзӯли беостин ва куртаю эзор ва рӯмоли то кифтҳо, каллапӯши гунбазии бо зеварҳо оро ёфтадоранд. Остинҳо, подоман, гирди гардан, кифтҳо ва пешак бо зинатҳои тилло ородоранд. Занон дар пой кафш ва мӯзаи бепошинадоранду баъзе курати дарози то пушти по. Мардҳо ҷомаи то зону бо

Расми 82. Расми барҷаста аз қасри холчиён

Расми 83. 1. Либоси шоҳзода, ки бо тиллобаргҳо ородода шудааст. 2. Сарбози чавшанпӯши кушонӣ.

шероза, куртаи дароз в эзор доранд. Чомаҳо аз тарафи чап гиребон дошта, ба тарафи рост бо тукма маҳкам мешуданд. Шоҳон кандиз, камзӯлча, яктаҳ мепӯшиданду дар пойҳояшон мӯзаи пошнадор ва бе пошна доранд (расми 83).

Каллапӯшҳо гуногунанд, бештар кулоҳҳои нӯгтез маъмул буд. Дар Бохтар мардон ва занон мӯйҳои дароз дошта, бо тасмаи заррин ё симин аз пешони боло мебастанд. Тасмаҳои занҳо аз матои қиматбаҳои бо ҷавохирот ородошта таҳия мешуд. Аз пеш дар тасма шоҳбарг ё садаф бо ҷавохире медӯхтанд. Марду зан гӯшвор, гарданбанд, дасмона ва дигар зинатҳоро истифода мебуданд.

§ 66. ЭТНОГЕНЕЗИ ОРИЁИҲО

Мо инак дар бораи ориёиҳо, ватани онҳо, давлатҳои ориёӣ ва нақши онҳо дар тамаддуни ҷаҳонӣ ва таърихи ватанӣ маълумот додем. Ҳоло меҳодем, ки дар бораи этногенези онҳо сухан гӯем. Вожаи этногенез аз забони юнонӣ гирифта шуда, аз ду бахш: этнос-халқ ва генезис-пайдоиш (яъне пайдоиши халқ) иборат аст. Давраи ташаккули ин ва ё он халқ таърихит дуру дароз дорад. Вай аз замонҳои хеле қадим, яъне ҷомеаи ибтидоӣ, авлодӣ ва қабилавӣ шурӯъ мешавад. Бунёди он бар асари омезиши авлодҳо бо роҳи бастанӣ муносибхатҳои хешовандӣ, ҳамзабонӣ, расму ойини хоса дар як сарзамини муайян ба вуҷуд меояд. Аммо дар ин давраи тӯлонӣ раванди ташаккули ягон халқи ҷаҳон ба осонӣ ва якранг намегузарад. Он аз муборизаҳои хунин, омезишҳои фарҳангӣ, забонӣ ва наҷодӣ бо дигар халқҳо пур аст. Халқҳои ориёӣ-тоҷикон низ аз ин набардҳо дар қанор набуданд.

Тоҷикони кунунӣ ду номи этниқиро аз сар гузарониданд. Дар ибтидо миллати мо ориёӣ ном дошт.

Барои халқ ё миллат шудан чор шарт зарур аст. Яқум, номи он: дуом, забони умумӣ: сеюм, фарҳанги ба худ хос доштанд; ҷаҳорум, дар ҳудуди муайяне сарҷамъ ва яклухт зистан, онгоҳ ин хусусиятҳо ташаккул меёбанд.

1 1. ПАЙДОИШИ НОМИ ОРИЁЙ

Дар борабораи кадом вақт пайдо шудани вожаи ориёӣ мо маълумоте надорем. Аз сарчашмаҳои хатти хиндӣ маълум мешавад, ки ориёӣ ориёӣҳо дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод Ҳиндустони Шимолиро гири гирифта, ба маҳаллиёни он ҷо -дравихо худро бо номи ориёӣ муаррифӣ кардаанд. Ҳамин тавр, дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод гузаштагон тоҷик худро ориёӣ номидаанд. Ориёӣҳо ба наҷоди урупойӣ мансубанд. Забони онҳо низ як шохаи забонҳои урупоист. Маълум нест, ки ориёӣҳо қай ва дар қучо аз халқҳои дигари урупо: олло: олмонҳо, англисҳо ва славянҳо қудо шудаанд. Танҳо ҳаминаш маълум аст, ки дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод онҳо Ҳиндустонро зоро забт намуда, бо онҳо ҳешовандони забони хиндуориёно ба вучуд овардаанд. Чаро гузаштагон мо худро ориёӣ гуфтаанд? Вожаи ориёӣ маънои халқи воломақом, покнаҷод, наҷибнаҷиб, шохӣ ва ғайраҳо ифода мекунад.

Одатан, ван, вақте ки ду халқи гуногун бо ҳам вохӯраанд, худро бо номи, қиме, ки халқашон дорад, муаррифӣ менамояд. Ориёӣҳо то рафтани забт намудани Ҳиндустон ин номро доштанд. Дар ин бора ҳикояи саяи сақои (скифӣ) се бародарон, ки онро Ҳеродот овардааст, шахсшаҳодат медиҳад. Дар он гуфта мешавад, ки "бори нахуст ин кишваршвари беҳтар аз он шахсе буд бо номи Таргитай. Падару модари цари ӯ худовандони бузурги баҳро бар буданд. Ӯ се писар дошт, ки ӯ, ки якеро Липоксайс, дигарро Арпоксайс ва сеюмро Калоксайс меномиданд. Рӯзе дар замини онҳо аз осмон сипору юғ, табар ва чома қоми зарин меафтанд.

Аз ҳама пеши пештар афтидани чизҳоро писари қалонӣ мебинанд ва ба онҳо наздиназдиқ мешавад, аммо аз онҳо аланг бар меҳезад ва ӯ пас мегардад. Пад. Пас писари дуҷуми барои гирифтани чизҳои меҳавад ва боз аз онҳо отаҷо оташ мебарояд ва ӯ тарсида, қафо менишинад. Вақте бародари хурдӣ урдӣ ба назди онҳо меояд, чизҳоро ба осонӣ мегирад ва бародарони бозӣ бузург розӣ мешаванд, ки ӯ подшоҳ шавад. Аз ин бародар се фарзанд пайдо мешаванд, ки онҳо худро мардумони шохӣ меноманд, яъне гӯё худованд вайро барои ҳукмронӣ дар замин фиридаастода бошад. Мувофиқи ақидаи забоншиносон, номҳои бародарон ориёӣ ориёӣ буда, маънои хушатра, подшоҳро медиҳанд. Дар миёни аланхаланҳо афсонае ҳаст, ки гӯё онҳо аз се бародар (оила) пайдо шудаанд. Дар зер тасвири афсонаи сақои ривояти славянӣ (русӣ) дар борабораи се шохигарӣ ба вучуд омадааст. Мувофиқи ривояти славянӣ, вянӣ, бародари хурдӣ, ки соҳиби ашёи тилло буд, номи шохӣ офтобиро ҷиро мегирад, чунки ӯ дар аснои тулӯи офтоб ба дунё омада буд.

Аввалин шохӣ ориёӣҳо Чам (Чамшад) писари шохӣ офтоб буд ва номаш Чаш Чам, Чамшад маънои офтобро дорад. Аз ин ҷост, ки Чамшад лақаб лақабҳои хуштара (ҳукмрони тоҷи нурдор, шуъдор,

фурӯғ)-ро дошт. Ҷ бо хоҳараш хонадор шуда, аввалин чуфти инсонии ориёнро ба дунё овардааст. Аз ҳамин сабаб ҳамаи фарзандони ӯ шохзода буданд. Ҳамин тавр, шачараи ориёӣҳо ба худоён рафта мерасад ва аз ин сабаб онҳо худро аз авлоди худо, пок, бузург ва начибу шохӣ номидаанд.

2. ҲУДУДИ ЗИСТИ ОНҲО

Ҳудуди зисти ориёӣҳо дар ҳазораҳои IV-II пеш аз милод. Аз рӯи бозёфтҳои археологӣ, маскани ориёӣҳо дар шимол аз дарёи Забайкал то рӯди Дунай, Қрим, Қафқози Шимолӣ, рустоҳои шарқӣ ва марказии Оисёи Хурд, дар ғарб вилояти Порс ва дар Шарқ Оисёи Миёнаро то вилояти Синсияни кунунии Чин фаро мегирифт. Дар Ҷануб Ориёзамин то Ҳиндустони Марказӣ мерасид. Дар ин ҳудуд кабил ва халқҳои ориёӣ дар сатҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва давлатдорӣ мезистанд. Дар ҳудуди мазкур дар ҳазораи дуоми пеш аз милод давлатҳои зерин ба вуҷуд омадаанд: дар ҳавзаи рӯди Урал давлати Аркаим (асрҳои XVI-XIV пеш аз милод), дар поёноби рӯдҳои Дунай, Днепр, Дон ва Қриму соҳилҳои дарёи Охсиён давлати Кимериҳо (асрҳои XII-VIII п.м.) давлати Митан (асрҳои XVI-VIII пеш аз милод), дар Осиёи Миёна давлати Бохтари Бузург (асрҳои XVII-VIII аз милод):

Мувофиқи ривоятҳои авастӣ, дар шарқ иттиҳоди турҳо саҳронавард вуҷуд дошт асрҳои (XVII-VII пеш аз милод).

3. ТАМАДДУНИ ОРИЁӢҲО. Мутахассисони бостоншинос, ки шаҳрҳои Аркаимро таҳқиқ намудаанд, менависанд, ки ориёӣҳои он дар арафои ихтироӣ хат буданд, зеро бӯзе аломатҳои он вуҷуд дорад. Аммо аркимҳо дорои санъатҳои баланди шаҳрсозӣ, кишоварзӣ ва ҳунармандӣ буданд. Онҳо сохтори муайян давлатӣ доштанд. Давлати бузурги Кимерия, ки бахши зиёди Украина ва Шимолии Қафқозу кишварҳои Ставропол ва Поволжии Русияи кунуниро фаро мегирифт, зиёда аз ҳазор сол умр дида, аммо дар бораи хати бошандагонии маълумоте нест. Кимериҳо аз худ тамаддуни хоса боқӣ гузоштаанд, ки баъдан бо скифҳо омезиш ёфтааст.

Давлати Митан, ки аҳолии он аз ориёӣҳо ва хуриҳо иборат буд, адабиёт, хат ва тамаддуни вижае дошт.

Дар ҳудуди Осиёи Миёна дар асрҳои XVII-VIII пеш аз милод давлати бузурги Каёниён ташкил меёбад, ки ба он ҳудуди кунунии Афғонистон, Систони Эрон, Марву Сугду Фарғона ворид мешуданд. Маркази ин шаҳр Балх буд ва бо номи Бохтари Бузург маъруф. Дар он замон ин бузургтарин давлат дар Шарқ ба шумор мерафт. Дар ин давра давлати мутамарзи шоханшоҳ бо дини ягонаю худованди ягона ба миён меояд. Дар ташкили ин давлати бузург Зардушт нақши бузург бозид. Маҳз бо ташаббуси Зардушт Гуштосп-шоҳи Бохтар ба созмони давлати ягонаи ориёӣ камар

баст ва давлати бузургеро бо дину ойини яктохудошеданд ташкил доданд. Зардушт ҳамроҳи Гуштосп Исфандиёр 17 сол дар ҷангҳо ширкат ҷуст ва тарғиби зарурати давлати бузург ва дини яктопарастиро барои ориёно пеш гирифт. Аммо замини он вақтаи ориёно хеле пахновар буд ва Каёниён тавонистанд дар як пораи он давлати милли худро ташкил диҳанд. Зардушт барои онҳо Авасторо тартиб дод, ки дастури таърихӣ, динӣ, пандомӯзӣ, ҳуқуқ атвори пок барои ҳамаи инсонҳои рӯи дунё ба ҳисоб мерафт. Ташкилии давлати ягона дар рустоҳои кишоварзии Ориёно ба ҷангҳои дохилии қайҳо хотима бахшид ва сабаби раванҷи ривҷи деҳу шаҳрҳо гардид. Пайдо шудани шаҳрҳо ба раванҷи ҳунармандӣ ва савдо таъсир дод. Қашфу тадқиқи шаҳрҳои ҳазораи дуҷум ва аввали якуми пеш аз милод дар Бохтари Шимолӣ, аз ҷумла Ҷарқутан, Софолтеппа, Даштӣ 1-3 ва Олтинтеппа ба он далелат мекунад, ки ориёно дар ин давра фарҳанги баландпояе офарида тавонистанд. Аввал он ки шаҳракҳо аз рӯи нақшаи муайяни пешакӣ бо санъати баланд месохтанд.

Заргарӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ, кишоварзӣ чорводорӣ рӯ ба раванҷ мениҳанд.

4. ЗАБОНИ ОРИЁНО

Ориёно забони худро ориёӣ мегуфтанд ва мувофиқи ривҷи таърихи авастои қадим бо ин забон дар 12 ҳазор пӯсти гов навишта шудааст. Олимон тахмин мекунад, ки Авасто дар замони Ҷоҳамнишиён таълиф ёфтааст, аммо онро дар замони ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ сӯзониданд ва он то замони мо нарасидааст. Авасторо дар замони Ашкониён ва Сосониён дубора ҷамъ оварда, бо забони ориёӣ ашконӣ, ки паҳлавӣ ном дошт, китобат мекунад.

Дориюши Кабир дар катибаи кӯҳи Бесутун (сутуни 4-ум) худро ориёинавод ва ориёизабон меномад. Аммо минбаъд Ҷоҳоманишиён худро зодаи Порс мегӯянд забонашон бо номи порсӣ шӯҳрат меёбад. Бояд донем, ки забони порсӣ низ забони ориёист. Онро танҳо порсӣ номидан хатост, зеро Порс номи ҷуғрофӣ буда, номи забони халқ шуда наметавонад. Номи забони ориёно бояд ориёӣ гуфта ва навишта мешуд. Ин ибораи нодуруст то ба рӯзгори мо омадааст. Дар замони истилои юнониён забони давлатии Ориёншаҳр забони юнонӣ буд. Вақте ки портҳо давлати селвқҳои юнониро барҳам доданд, забони модарии худро, ки забони паҳлавӣ ном дошт, ҷорӣ намуданд. Забони паҳлавӣ низ забони ориёист. Бо забони паҳлавӣ, ки онро порсии миёна меноманд. Занд ва бисёр матнҳои кунуни Авасто навишта шудаанд. Аммо дурусташ он аст, ки забони порсии миёна забони ориёии миёна номанд.

Аз катибае, ки ба наздикӣ аз Работакӣ назди Бағлони Афғонистон ба даст омад, маълум мешавад, ки вақте Кушониён давлати Юнону Бохтарро сарнагун сохтанд, забони давлатӣ юнонӣ буд. Шоханшоҳи Кушониён Канишкаи Кабир онро барҳам дода, забони бохтариро бо номи забони ориёӣ забони давлатӣ эълон мекунад. Дар ин ҷо Канишкаи Кабир забони бохтариро дуруст забони ориёӣ номидааст, зеро ҳамаи забонҳои вилоятҳои ориёнишин -Порс, Бохтар, Хоразм, Сугд ва ғайра шоҳҳои забони ориёӣ ба ҳисоб мерафтанд.

МУНДАРИЧА

САРСУХАН	3
§ 1-ум Фанхон ёрирасони ва таърих	5
Бахши аввал:	
ЗАМОНИ ПЕШДОДИЁН (Чамбияти ибтидоӣ)	
БОБИ I	
§ 2-ум 1. Асри санги қалитимтарин - Палеолит	8
§ 3. Пайдоиши одам аз диди нав	11
§ 4-ум 1. Ба даст овардани оташ	14
§ 5-ум 1. Афсонаи яхбандӣ дар Авасто	17
§ 6-ум Пайдо шудани авлод ва қабила	20
БОБИ II	
АСРИ САНГИ ОХИРИН - НЕОЛИТ	
§ 7-ум 1. Ахбори умумӣ	24
§ 8-9-ум Бошишгоҳҳои қишлоқдорон дар Ориёнои Шарқӣ	27
БОБИ III	
АСРИ ПАЙДО ШУДАНИ МАЪДАН	
§ 10-ум Аз байн рафтани ва сохти чомеаи ибтидоӣ	33
§ 11-ум Асри мису санг дар Ориёнои Шарқӣ	34
§ 12-ум Кӯниён. Асри биринч	39
§ 13-ум Асри биринч дар Ориёнои Ғарбӣ	42
§ 14-ум Асри биринч дар Ориёнои Шарқӣ	46
§ 15-ум Ориёнои саҳронавард - Турҳо	52
§ 16-ум Маросими ғурӯнидани дар асри биринч	54
Бахши II	
БОБИ IV	
ПАЙДО ШУДАНИ АВВАЛИН ДАВЛАТҲО ДАР ОРИЁНО	
§ 17-ум Пешдодиён - силсилаи шохони асотирӣ	57
§ 18-ум 1. Подшоҳии Фаридун	59
§ 19-ум Пайдоиши шаҳр - давлатҳо	62
§ 20-ум 1. Меъморӣ ва сохтори шаҳрҳо	65
БОБИ V	
ПАЙДО ШУДАНИ ДАВЛАТИ БУЗУРГ ДАР ОРИЁНОИ ШАРҚӢ ДАР АСРҲОИ XVII-XV П.М	
§ 21-ум 1. Кайкубод	68
§ 22-юм 1. Подшоҳи Кайхусрав	70
§ 23-юм Ташаккули давлати бузурги Ориёноӣ	73
§ 24-ум 1. Фиритодани ва Гуштосп Исфандиёрро ба кишварҳои Ориёно ва паҳн намудани дини Зардушт	76
§ 25-ум Зухури Зардушт	78
§ 26-ум Авасто	80
§ 27-ум Готҳо - Ясно	84
§ 28-ум Яштҳо	86
§ 29-юм 1. Ванидод	88
§ 30-юм Ойини Маздаясно ва русумҳои сриӣ	91
§ 31-ум 1. Ибодатгоҳҳо	93

Б О Б И VI

ҚАБИЛАҲОИ ОРИЁИИ ҶАНУБӢ ШАРҚИИ УРУПО

ВА УРАЛУ СИБИР - ШИБАР

§ 32-юм Кимерихо	97
§ 33-34-ум I. Скифҳо - сақонҳо	101
§ 35-ум I. Сайримихо (Савромат, сарматҳо)	110
§ 36-ум Сайнихон ориёӣ дар Сибири Ғарбӣ ва Байкал дар асрҳои VIII-I п.м.	115

Б О Б И VII

ДАВЛАТҲОИ ҒУЛОМДОРӢ

§ 37 - ум Давлатӣ Элом дар ҳазораҳои IV-II п. м.	119
§ 38 - ум Давлати Митан	121
§ 39 - ум I. Давлати Модҳо	123
§ 40 - ум Ташкили давлати бузургӣ чаҳини Ҳахоманишо	127
§ 41-ум I. Фатҳи Бобул	131
§ 42-юм I. Подшоҳи Камбучӣ II	134
§ 43-юм Иислоҳоти Доришоҳи Кабир	137
§ 44-ум I. Бозоргонии дохилӣ ва хориҷӣ	140
§ 45-ум Ҷангҳо бо Юнон	142
§ 46-ум Кишоварзи ва ҳунармандӣ дар Ориёнои Шарқӣ дар замони Ҳахоманишо	145
§ 47-ум Фарҳанги ориёӣҳо дар замони Ҳахоманишо	148

Б О Б И VIII

ДАВЛАТИ ЭЛЛИНИҲО ДАР ОРИЁН

§ 48-ум I. Ҳучуми Искандари Мақдунӣ ба Ориёнои Ғарбӣ	154
§ 49-ум Давраи якум. Муборизаи Спитамен ба муқобили лашкари Искандар	157
§ 50-ум Мухориба ба муқобили истилогарони юнону мақдунӣ дар кӯҳҳои Сугду Бохтар	160
§ 51-52-юм I. Давлати Юнони Бохтар	163
§ 53-юм I. Маданияти Эллии	168

Б О Б И IX

АШКОНИЁН - ПОРТҲО

§ 54-ум I. Ташкил шудани давлати Портҳо	170
§ 55-ум I. Ашкониёни хурд. Соҳти иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат	173
§ 56-ум I. Муборизаи дохилӣ ва марказгурезӣ дар империяи Ашкониён	176
§ 57-58 Фарҳаги замони Портҳо	178
§ 59-ум I. Ҳаёти иқтисодии давлати Порт	184

Б О Б И X

ТАШКИЛИ ИМПЕРИЯИ БУЗУРГИ КУШОНИЁН

§ 60-ум I. Пайдоиши Кушониён (Юҷиҳо)	188
§ 61-ум I. Шоҳаншоҳ Кучула Кадфизи	191
§ 62 I. Канишкаи Кабир ва раънаки давлати Кушониён	193
§ 63-64-ум I. Меъморӣ ва ҳунармандӣ	198
§ 65-ум I. Дини Кушониён	205
§ 66-ум Этногенези Ориёӣҳо	208
Мундариҷа	213